

WESTERN UNIVERSITY
c a s p i a n

e-ISSN 2789-4614

p-ISSN 2789-4606

QƏRBİ KASPI UNİVERSİTETİ

ELMİ XƏBƏRLƏR

İctimai və texniki elmlər seriyası

2024 II (14)

BAKI- 2024

Təsisçi: Qərbi Kaspi Universiteti Western Caspian University

Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində qeydiyyatda alınıb: Reyestr №3496

Qərbi Kaspi Universitetinin Elmi Şurasının qərarı ilə çap olunur

Baş redaktor: t.ü.f.d., professor Hüseynqulu Bağirov

Redaksiya heyəti

D.S. Nuriyeva - Qərbi Kaspi Universiteti;
R.H. Bağirov - Qərbi Kaspi Universiteti;
G.V. Məmmədova i.ü.f.d. - Qərbi Kaspi Universiteti;

Redaksiya Şurası

Səfər Pürhəni -i.e.d., prof. - Qərbi Kaspi Universiteti;
Şəfa Əliyev i.e.d., prof. - Sumqayıt Dövlət Universiteti;
Rövşən Quliyev i.e.d., prof. - Azərbaycan Dövlət İqtisad
Universiteti (UNEC)

Mayıs Gülliyev i.e.d. dos. - Azərbaycan Texnologiya
Universiteti (ATU);

Rəhimə Nurəliyeva - i.e.n., dos. -ADNSU

Rəna Hacıyeva p.ü.f.d., dos. - Qərbi Kaspi Universiteti;

Afaq Həsənova r.ü.f.d.,dos. - Qərbi Kaspi Universiteti;

Teymur Nizamzadə dos. - Bakı Dövlət Universiteti;

Rəhim Rəhimov dos - Qərbi Kaspi Universiteti;

Gülsurə Mehdiyeva f.r.ü.f.d., dos. - Azərbaycan

Texnologiya Universiteti (ATU)

Nailə Quliyeva k.ü.f.d. - Qərbi Kaspi Universiteti;

İlham Səlimov f.r.ü.f.d.- Qərbi Kaspi Universiteti;

Dürdanə Rüstəмова fiz.ü.f.d. - Qərbi Kaspi
Universiteti;

Aynur Ərəbzadə b.ü.f.d. - AMEA Mərkəzi Nəbatat
bağı;

Abdol Samad Navi prof - Universiteti texnoloji MARA
(UİTM),

Mikael Sukkov b.e.d., prof. - Almaniya, Təbiəti Qoruma
Fondunun təsisçisi,

Ahmet İpek b.e.d., prof. - Uludağ Universiteti,Türkiyə,

Harmut Müller b.e.d. - Lower Oder Valley (Milli Park)

və Şirvan Milli Parklarının eks-direktoru;

Mohammed İshfaq - Pakistan, İqtisadi analitik;

Məsud Əfəndiyev prof. - Almaniya, "Helmholtz" Elmi-
Tədqiqat Mərkəzi

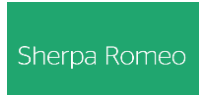
Feridun Hamdullah prof. and president Emeritus -
University of Waterloo

Michael Maunsell Vice-President - UIAA Mountain
Protection Commission

Colin Love prof. -Nottingham Trent University

Florian Rupp prof. - Kutaisi International University

Jurnal Beynəlxalq elmi məlumat bazalarına daxildi: Advanced Sciences Index, Crossref, Academic Resource Index ResearchBib; Citefactor, Sherpa Romeo, Root Society for Indexing and Impact Factor Service, Scilit, J-Gate, International Scientific Indexing (ISI)

MÜNDƏRİCAT

İQTİSADİ SİYASƏTİN NƏZƏRİ ƏSASLARI VƏ İQTİSADİ FİKİR TARİXİ

ƏBDÜRƏHMANOV Nicat Zaur oğlu

Milli enerji sektorunda liberal bazarın inkişafının nəzəri-metodoloji aspektləri..... 5

FADANI Kanan Telman

A Comprehensive Review of Supply Chain Optimization..... 12

SERTTASH Leyla

The theoretical approach to increasing production efficiency..... 18

MALIYYƏ, PUL-KREDIT SİYASƏTİ

МИРХАШИМЛИ Лейла Орхан кызы

Направления интеграции банков в мировую финансовую систему..... 25

HASANOVA Afet Mammadali

The main macroeconomic indicators of the national accounts system and their role and importance in the statistical analysis of the socio-economic development of the country 30

MUSTAFAYEV Elmin Nemət oğlu

Azərbaycan Respublikasında bankların fəaliyyətinin dövlət tərəfindən hüquqi tənzimlənməsində mərkəzi bankın rolu..... 36

DOVLETOV Aliheydar Telman

Formation and development of the tax system in the construction sector of Azerbaijan..... 41

DİLAVƏROV Fərid Alici

Vergi tənzimlənməsinin əsas metodları..... 46

СУЛЕЙМАНЗАДЕ Сулейман Адалет оглы

Влияние теории спроса и предложения на рынок венчурного капитала..... 53

ТАГИЕВ Мурад Рамиз оглы, АХУНДОВ Фарадж Таир оглы

Проблемы использования производных финансовых инструментов в развивающихся экономиках..... 59

SƏNAYE SİYASƏTİ VƏ INVESTISIYA PROBLEMLƏRİ

MEHDİYEV Vüqar Muxtar oğlu

İnvestisiya mülkiyyətinin kapitallaşdırma və mülkiyyət obyektlərinin yenidən qiymətləndirilməsi əməliyyatları..... 65

NURƏLİYEVƏ Rahima Nurəli qızı

Azərbaycanda alternativ enerji mənbələrindən istifadənin normativ hüquqi bazası və dövlət siyasəti..... 72

KƏRİMOV Şəhriyar Müslət oğlu,

Azərbaycanda iqtisadi artım mənbələrinin şaxələndirilməsində yüngül sənaye sahəsinin texnoloji inkişafının strateji əhəmiyyəti..... 77

ATAKHANLI Nihad Nazim

Analysis of the investment climate in Azerbaijan..... 84

HÜSEYNZADƏ Gülşən Qalib qızı

Sənaye müəssisələrinin dayanıqlı inkişafının təmin olunmasında dünya ölkələrinin təcrübəsi 93

ƏFƏNDİ Fərid Kazım oğlu

Yüngül sənaye müəssisələrin inkişafına dair strateji yanaşmaların təkmilləşdirilməsi..... 100

SAHİBKARLIQ VƏ İNHİSARÇILIĞIN TƏNZİMLƏNMƏSİ PROBLEMLƏRİ

ŞÜKÜROV Orxan Sadiq

İnnovativ iqtisadiyyatın formalaşmasına biznes sisteminin təsirinin beynəlxalq təcrübəsi 107

VƏLİYEV Aqil Etibar

Azərbaycanda çay istehsalının inkişafı: müraciət menilələr və problemlər 116

İNNOVASIYA MENEJMENTİ VƏ ELMİN İNKİŞAFI PROBLEMLƏRİ

CAVADZADƏ Gunay Əfrasiyab

İnnovativ texnologiyalar əsasında müasir parça dizaynında ornamentlərin tətbiqi 122

DUNYAMALİYEV Vafa Rashid

The impact of employment in the field of agriculture on economic growth in the Republic of Azerbaijan..... 127

Aqrar islahatlar və ərzaq təhlükəsizliyi

HACIYEVA Nəcibə Qabil qızı

Azərbaycanda aqrar sahənin dayanıqlı inkişaf strategiyasının, kənd təsərrüfatı üzrə ümumi məhsul buraxılışına təsirinin qiymətləndirilməsi..... 134

BƏDİRZADƏ Gülsüm Şamil qızı

Azərbaycanın aqrar sferasında informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişaf etdirilməsi istiqamətləri..... 143

ORUCOVA Həcər Əjdər qızı

Aqrar sahədə tədarük zəncirinin idarə edilməsi ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi amillərindən biri kimi 150

Həyat səviyyəsinin sosial-iqtisadi problemləri

GÜLALİYEV Emil Çingiz oğlu

Əmək bazarında tələb və təklif funksiyasının 2sls metodu ilə təhlili..... 157

ALCANSOY Elşən Gülməmməd oğlu

Təşkilatlarda insan resurslarının idarəedilməsində innovasiya yönümlü layihələrin tətbiqi 168

Qloballaşma şəraitində Azərbaycanın dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiyası problemləri

ƏZİMZADƏ Əliğa Bayram oğlu

Qloballaşma haqqında nəzəri baxışların müqayisəli təhlili..... 173

Ümumi iqtisadi problemlər

İSPƏNDİYAROV İlkin Tariyel

Azərbaycanda turizmin inkişafının mövcud vəziyyəti və inkişaf etdirilməsi istiqamətləri..... 182

Nicat Zaur oğlu ƏBDÜRƏHMANOV
Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin doktorantı
E-mail: nicatabd@gmail.com

Milli enerji sektorunda liberal bazarın inkişafının nəzəri-metodoloji aspektləri

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi – Milli enerji sektorunda liberal bazarın inkişafının nəzəri-metodoloji aspektləri müəyyənləşdirilməsidir. Bunun üçün milli enerji sektorunun inkişaf problemlərinin mahiyyəti açıqlanmış və təhlil olunmuşdur. Liberal enerji bazarının formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsinin vacibliyi bildirilmişdir. Müasir dövrdə dövlətlərin enerji siyasətinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri baxılmışdır. Bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında liberal enerji bazarının yaradılması və onun fəaliyyətinin səmərəli təşkili üzrə tövsiyələr verilmiş və təkliflər hazırlanmışdır.

Tədqiqatın metodu – kimi bir qrup elmi metodlardan: abstraksiya, təhlil, sintez və ümumiləşdirmədən istifadə olunmuşdur. Eyni zamanda, milli enerji sektorunda liberal bazar modelinin yaradılması problemlərini araşdıran tədqiqatçıların fikirlərinə istinad olunmuşdur.

Tədqiqatın nəticələri – kimi məqalədə əldə olunmuş elmi nəticələrdən liberal enerji bazarının yaradılması istiqamətində islahatların aparılması və tədbirlərin görülməsində istifadə edilməsi imkanları vardır.

Açar sözlər: milli enerji sektoru, liberallaşma, liberallaşmanın üstün cəhətləri, inhisarçılıq, bazar iqtisadiyyatı, liberal bazar modeli.

JEL: D42; L11; L12; Q43

UOT: 338.012:339.13.012.42

DOI: <https://doi.org/10.54414/KJCT6678>

Giriş

Müasir dövrdə milli enerji sisteminin inkişaf etdirilməsi, enerji problemlərinin həll olunması, enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və ümumilikdə, enerji resurslarından səmərəli istifadə olunması kifayət qədər mürəkkəb problemlərdən hesab olunur. Dünya səviyyəsində - qlobal kontekstdə enerji resurslarının bölüşdürülməsində, yeni enerji mənbələrinin yaradılmasında və dünya ölkələri, regionları arasında enerji resursları mübadiləsində xeyli problemlər vardır. Enerji resursları üzərində açıq-aşkar iri dövlətlər və daha çox tələbatə ehtiyacı olan - inkişaf etməkdə statusuna malik ölkələr arasında çox ciddi rəqabət gedir. Hər il enerji resurslarına dünyanın ən iri əhali sayına malik olan Çin və Hindistanın tələbatı artmaqdadır.

Son onilliklərdə bu ölkələrdə enerji resurslarına tələbatın bir neçə dəfə artmasına baxmayaraq, yaxın, həm də uzaq perspektivdə analogi artım yenə də proqnozlaşdırılır. Yəni həm Çin, həm Hindistan enerji resurslarından, ümumən dünyada mövcud olan təbii resurslardan istifadə

olunmasında ildən-ilə tələbatın artımı baxımından ön planda qalmaqdadırlar. Bundan əlavə, enerji resurslarının daha çox olduğu dünya regionlarından resursların bölüşdürülməsi əsasən başa çatdırıldığından, yeni enerji ehtiyatlarının işlənilməsi, mənimsənilməsi, ehtiyatların təsdiq olunması və hasilatın təmin edilməsi istiqamətində yüz milyardlarla dollar yeni investisiyalar tələb olunur. Qlobal maliyyə böhranları şəraitində bu investisiyaların konsolidasiya edilməsi, layihələrin işlənilməsi və həyata keçirilməsi o qədər də asan məsələ deyildir. Digər tərəfdən, maliyyə resurslarının və investisiya axınlarının beynəlxalq hərəkətində məhdudiyyətlər ortaya çıxmaqdadır [1].

Eyni zamanda, dünyanın qlobal enerji şirkətləri - neft-qaz şirkətləri arasında rəqabət yüksək səviyyəyə çatmışdır. Buna görə də dünya bazarlarında enerji resurslarından istifadənin maksimum səmərəli qənaət rejimində istifadə edilməsi məsələləri daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Bunlarla bərabər, iqlim dəyişiklikləri ilə bağlı yaranan problemlər, istilik effekti verən

qazların ətraf mühitə daha çox atılması və dünyada iqlim dəyişiklikləri ilə bağlı fəsadların artması səbəbindən hasilat sənayesinin inkişaf etdirilməsində də kifayət qədər problemlər vardır. Belə ki, hasilat məhsulları kifayət qədər iqlim dəyişikliklərinə və digər fəsadlara gətirib çıxarır. Torpağın səthinin çirklənməsi, ətraf mühitə daha çox tullantıların atılması və bütün bunlar enerji resurslarından istifadənin müasir dövrün tələblərinə uyğunlaşdırılması və enerji sektorunun kifayət qədər təkmilləşdirilmiş mexanizmlər hesabına inkişaf etdirilməsini şərtləndirir.

Bunlarla yanaşı, sənaye sahələrinin inkişaf etməsi yeni enerji resursları tələb edir. Avtomobil enerjisinin yanacaq məhsullarından daha çox elektrik enerjisi ilə işləməyə keçməsi isə yeni bir trend kimi qiymətləndirilməlidir. Artıq daha çox elektrik enerjisi ilə işləyən avtomobillərə tələbat artmaqdadır. Bütün bunlar milli enerji sektorunun yenidən formalaşdırılmasını, inkişaf etdirilməsini, dövrün çağırışlarının nəzərə alınmasını tələb edir. Dünyanın əksər ölkələrində milli enerji sektoru qorunmaqdadır və dövlət tərəfindən enerji sektorunun inkişafına, ona yeni sərmayələrin yatırılmasına, əsas vəsaitin yönəldilməsinə, əsas fondların yenilənməsinə ciddi önəm verilir. Bu amillər baxımından, dünya iqtisadiyyatının inkişaf xüsusiyyətlərindən çıxış etməklə, milli enerji sektorunun inkişafının təmi olunması aktual olaraq qalır. Azərbaycan dünyanın dinamik inkişaf edən ölkələrindən biri kimi özünün milli enerji sektorunun inkişafında kifayət qədər maraqlıdır və bununla bağlı optimal dövlət enerji siyasəti formalaşdırmışdır [2].

Qlobal transformasiyalar kontekstində enerji sektorunda liberal bazarın inkişafına konseptual yanaşmaların tədqiqi

Qeyd edək ki, enerji şirkətlərinin dünya səviyyəsində inteqrasiya prosesləri uzun bir dövrü keçmişdir. Bu proseslər Böyük Britaniya və ABŞ kimi yüksək inkişaf etmiş ölkələrdə enerji sektorunun dəfələrlə təkmilləşdirilməsi, yeni mexanizmlərin tətbiq edilməsi ilə yadda qalmışdır. Məsələn, enerji sektorunun səmərəliliyinin artırılması üçün İngiltərə və Uelsdə islahatlar aparılmış, daha fərqli fəaliyyət mexanizmlərinə üstünlük verilmişdir. ABŞ-da isə Kaliforniyada enerji resurslarının istehlakçılara çatdırılmasında inzibati alətlərdən daha çox istifadə edilməsi

diqqət çəkmiş və bunlar öz əksini qanunvericilikdə belə tapmışdır. Avropada isə generasiya şirkətləri bölüşdürücü şirkətlərin özəlləşdirilməsində iştirak daha çox iştirak etmişlər və nəticədə Almaniyada Veba və Viag şirkətlərinin birləşməsi baş vermişdir. Digər tərəfdən, enerji sektorundakı islahatlar dünya elektroenergetikasının inteqrasiya və beynəlxalq qloballaşmanın geniş miqyaslı proseslərinin inkişafından geri qalmadığının əyani göstərici kimi qiymətləndirilə bilər. Norveçdə isə dövlət tərəfindən enerji sektorunun tənzimlənməsinə daha çox diqqət yönəldilir, məsələn, dövlət enerji resurslarını idarə edən şirkətinin fəaliyyətini tənzimləyir, elektrik enerjisinin istehsalı və təchizatında rəqabətin güclənməsinə əlverişli şərait yaradır və tarifləri tənzimləyir. ABŞ-da dövlət tənzimlənməsi ilə yanaşı, rəqabət münasibətlərinə keçid prosesində bir sıra dövlət proqramlarının yerinə yetirilməsi təmin olunur. Müasir dövrdə Böyük Britaniyada isə elektrik enerjisinin istehsalı birbaşa olaraq tənzimlənmir, yəni onun ötürülməsi, bölüşdürülməsi proseslərində istehlakçı maraqları əsas götürülür və elektrik təchizatında rəqabət münasibətlərinin şəffaflığına üstünlük verilir [3]. Bir qrup skandinaviya ölkələrində - Norveç, İsveç və Finlandiyada enerji sektorunda kommersiya və texnoloji operatorların funksiyaları ayrıca olaraq tənzimlənilir. Bununla belə, elektroenergetikada islahatların ən vacib tərəfi rəqabət mühitinin yaradılması ilə bağlıdır [4].

Dünyanın iqtisadi cəhətdən inkişaf etməkdə olan ölkələrində müasir reallıqlar baxımından bir sıra xüsusiyyətlərə diqqət yetirmək istərdik. Həساب edirik ki, yeni enerji sektorunun liberallaşdırılması və müasir dövrün bazar iqtisadiyyatı şərtlərinə cavab verən bazar iqtisadiyyatı modelinin formalaşdırılması proseslərinə başlamağın özü belə iqtisadi cəhətdən inkişaf etməkdə olan ölkələrdən radikal dəyişikliklər və islahatlar tələb edir. Qeyd etdiyimiz kimi, bir çox ölkələr analogi islahatlara başlamışdır. Amma eyni zamanda enerji sektorunun liberallaşdırılması xeyli mürəkkəb məsələdir və əhalinin daha çox həssas təbəqəsinin maliyyə vəziyyəti və qazancları buna imkan vermir. Bunlara baxmayaraq, enerji sektorunun liberallaşdırılması prosesləri XXI əsrdə dünya iqtisadiyyatının maksimum liberallaşdırılması tendensiyasının əsas tərkib hissələrindən

biri kimi çıxış edir [5]. Eyni zamanda, enerji sektorunda qiymətlərin liberallaşdırılması, müxtəlif kommersiya xidmətlərinin təşkil olunması məsələləri müəyyən dərəcədə hökumətləri narahat edən məsələlərdəndir.

Bununla belə, hesab edirik ki, liberal bazarın formalaşdırılması, bazar iqtisadiyyatı şərtlərinə uyğun enerji sektorunun və infrastrukturunun yaradılması, daha sağlam rəqabət mühitinin formalaşdırılmasına, inkişaf etdirilməsinə imkan verə bilər. Bu isə qiymətlərin artımına yox, əksinə daha çox müştəri kontingenti əldə etməkdən ötrü və daha çox müştəriləri öz tərəflərinə cəkmək məqsədilə enerji şirkətləri və istehsalçıları arasında ciddi rəqabətin formalaşdırılmasına səbəb olar. Şübhəsiz, bu halda qiymət amili ön plana çıxır. İstehsalçı və bölüşdürücü şirkətlər daha çox müştəriləri cəlb etmək üçün qiymətlərin qaldırılmasında yox, aşağı salınmasında və tariflərin manevrləşdirilməsində kifayət qədər maraqlı olacaqlar.

Müasir dövrdə milli enerji sektorunun inkişafının modelləşdirilməsi və bununla bağlı praktiki metodoloji üsulların, yanaşmaların formalaşdırılması, bazar iqtisadiyyatı inkişafının hazırlanaraq əsaslandırılaraq tətbiq edilməsi və eyni zamanda bunun inkişafı ilə bağlı daha üstün mexanizmlərin, praktiki alətlərin işlənilərək dövrüyyəyə cəlb edilməsi vacib şərtlərdəndir. Açıqını deyək ki, liberal bazar modelinin formalaşdırılması kifayət qədər ağırlı keçən bir prosesdir. Əksər hallarda dövlətlər bununla bağlı riskləri qabaqcadan önləmək üçün xeyli resurslar sərf etməli və maliyyə ehtiyatı yaratmalıdırlar. Digər tərəfdən, dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin mənfi təsirlərinin formalaşdırılması ilə bağlı risklər də vardır [6].

Qeyd edək ki, milli enerji sektorunun liberallaşdırılması proseslərində müxtəlif kompensasiyaların və subsidiyaların hesabına islahatların sürətləndirilməsi üçün əlavə tədbirlərin görülməsi də lazım gəlir. Bir sıra ölkələrdə isə şok terapiya yanaşmasından istifadə olunur. Qısa müddət ərzində radikal tədbirlər, enerji bazarının, enerji sektorunun liberallaşdırılması, qiymətlərin bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəyyənləşdirilməsi və enerji şirkətləri arasında rəqabətin formalaşdırılması, enerji sektoruna dövlətin müdaxiləsinin xeyli azaldılması baş verir. Nəticədə milli enerji sektoru qısa dövr ərzində liberallaşır

və müxtəlif şirkətlər, enerji istehsalçıları və bölüşdürücü kompaniyalar formalaşır, bir sözlə, bazar iqtisadiyyatlı əsaslı müasir milli enerji sektoru formalaşır. Fikrimizcə, Azərbaycan da bu istiqamətdə mövcud olan dünya təcrübəsindən yetərincə bəhrələnməli və liberallaşma mexanizmlərinin tətbiqini intensivləşdirilməlidir [7].

Milli enerji sektorunda liberal bazarın inkişaf etdirilməsinin müasir trendləri

Qeyd edək ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitinə cavab verən milli enerji sektorunun formalaşdırılması son nəticədə enerji istehsalçıları arasında açıq rəqabət mühitini yaradır və xüsusilə enerji bölüşdürücüləri daha çox, əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, müştəri cəlb etmək üçün müxtəlif tarif paketləri formalaşdırır, qiymət siyasətini təkmilləşdirir və qiymət siyasətində bazarda daha çox yer tutmaq amili ön plana çıxır və bütün bunlar enerji sektorunun liberallaşdırılmasını sürətləndirən amillər kimi diqqət çəkir. Liberal bazar modelinin inkişafı baxımından həm də müasir dövrdə milli enerji sektorunda qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, müxtəlif tələb olunan qanunların qəbul edilməsi və dövlət sektorunun, dövlət nəzarət strukturlarının enerji sektoruna müdaxiləsinin azaldılması, tənzimləyici qurumların ləğv edilməsi və xüsusilə qiymətlərin tənzimlənməsi ilə bağlı dövlət tərəfindən müəyyən qurumların fəaliyyətinin dayandırılması, bazar iqtisadiyyatı şəraitində qiymətlərin formalaşdırılmasına şəraitin yaradılması xüsusi önəm kəsb edir.

Digər tərəfdən, başa düşülən haldır ki, dövlət öz əhalisinin maraqlarını qoruyur və bazar iqtisadiyyatının fəsadlarından onları sığortalamaq üçün müəyyən tədbirlər görür, tarif şurası yaradır və müxtəlif enerji nəzarət şirkətləri fəaliyyət göstərir və s. Amma hesab edirik ki, dövlət daha çox bazar iqtisadiyyatı şəraitinin formalaşdırılmasına, inkişaf etməsinə, sağlam rəqabət mühitinin yaranmasına və enerji istehsal edən şirkətlər, həmçinin enerji resurslarını bölüşdürən şirkət və müəssisələr arasında əlaqələrin işgüzarlığının artmasına, bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında formalaşmasına və son nəticədə, qeyd etdiyimiz kimi, sağlam rəqabət mühitinin yaranmasına əlverişli mühitin təşkilinə diqqət yönəltsin və s. Belə ki, liberal bazar modelinin inkişafı bir çox hallarda əsas etibarilə dövrün trendlərindən irəli

gələn məsələləri özündə ehtiva edir. Bazarın dinamikliyi, bazar iştirakçılarının maliyyə vəziyyəti, bazar iştirakçılarının diqqətinə enerji resurslarına olan tələbatın obyektiv çatdırılması, enerji infrastrukturunun müasir vəziyyəti və adekvatlığı, enerji istehsalçıları arasında olan münasibətlərin optimallığı baxımından müvafiq tədbirlərin görülməsi, enerji itkilərinin azaldılması istiqamətində tədqiqatların daha çox aparılması və tədbirlərin görülməsi, enerji itkilərinin aradan qaldırılmasında birgə səylərin təmin olunması, enerji itkilərinin minimuma endirilməsi üçün dairəvi və digər alternativ birləşmə mənbələrinə malik olan elektrik enerjisi ötürücü şəbəkəsinin yaradılması və infrastrukturun formalaşdırılması mühüm məsələlər kimi diqqət çəkir. Eyni zamanda bu fikirdəyik ki, liberal bazar modelinin metodoloji yanaşmaları və xüsusiyyətləri baxımından bir çox məsələlərin xüsusi diqqət mərkəzində saxlanması vacibdir. Bu halda milli enerji sektorunun resurs potensialı obyektiv surətdə təhlil olunaraq qiymətləndirilməli, burada ardıcıl siyasət aparılmalı, prinsiplial yanaşmalar təmin edilməli, sistemli yanaşma və idarəetmə mexanizmləri tətbiq olunmalıdır [8].

Milli enerji sektorunda fəaliyyət göstərən strukturlar bir-birini təkrar etməməli, bürokratik və anarxiyaya gətirib çıxara biləcək əlavə halların aradan qaldırılması təmin olunmalı, eyni zamanda enerjiyə nəzarət sisteminin kifayət qədər güclü olması, elektronlaşdırılması və rəqəmsal mexanizmlər əsasında təmin edilməsi vaxtı çoxdan çatmışdır. Təsüdüfi deyildir ki, dünyanın müxtəlif ölkələrində enerji sektorunun inkişaf etdirilməsi, enerji sektorunun imkanlarının mobilizasiya olunması və ümumilikdə ölkə əhalisinin və sənaye sektorunun, iqtisadiyyat sahələrinin tələbatına uyğun şəkildə enerji istehsalının təmin edilməsi, enerji istehsalı strukturunun təkmilləşdirilməsi mühüm məsələlər kimi xarakterizə olunur. Dünya səviyyəsində enerji sektorunda liberal bazar modelinin formalaşdırılması prosesləri uzun illərdir dünyanın iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrində, xüsusilə ABŞ və Avropa ölkələrində daha intensiv cərəyan etmişdir [9]. Bu ölkələrdə enerji resurslarından maksimum səmərəli istifadə edilməsi, yüksək texnologiyaların tətbiq olunması və itkilərin azaldılması istiqamətində müəyyən təcrübə toplanılmış, yeni texnologiyalar işlənmiş, itkilərin azaldılmasına

imkan verən fəaliyyət mexanizmləri tətbiq edilmiş və xüsusilə, müasir rəqəmsal texnologiyalar sayəsində enerji təsərrüfatının idarə olunması, milli enerji sektorunun səmərəli fəaliyyət göstərməsi və itkilərin azaldılması, şikayətlərin aradan qaldırılması, problemlərə operativ reaksiya edilməsi baxımından xeyli işlər görülmüşdür [10]. ABŞ və Qərbi Avropa ölkələrində enerji resurslarının strukturunda əsas yeri atom elektrik stansiyaları tutur.

Məlumdur ki, Avropanın inkişaf etmiş ölkələrində - Almaniya, Böyük Britaniya, Fransa kimi ölkələrdə atom elektrik stansiyalarından daha geniş şəkildə istifadə olunur. Məhz bu ölkələrdə enerji sektorunun bazar iqtisadiyyatı şəraitində qurulmasına nail olunmuşdur. Həmin ölkələrin iqtisadiyyatları da kifayət qədər liberal xarakter daşıyır [11]. Düzdür, müxtəlif hasilat məhsulları hesabına elektrik enerjisinin alınması texnologiyaları da geniş yayılmışdır. Lakin bunlar istilik effekti yaradan qazların artmasına və iqlim dəyişikliyi problemlərinin kəskinləşməsinə səbəb olduğundan, son illərdə kifayət qədər müzakirə mövzusu kimi çıxış edir. Bu baxımdan həm kömür hasilatı, həm digər hasilat sahələrinin fəaliyyətinin məhdudlaşdırılması istiqamətində işlər gedir. Digər tərəfdən, Avropada məlumdur ki, mühüm enerji məhsulları olan neft və qaza tələbat kifayət qədər yüksəkdir və Avropa ölkələri bu kimi enerji resurslarının hasilatında və istehsalında böyük imkanlara malik deyillər və bunların əksəriyyəti idxal olunur. Avropada dünyanın müxtəlif ölkələrindən idxalda məhz enerji resursları əsas yer tutur. Uzun illər ərzində bu strukturda əsas yeri Rusiya tuturdu. Lakin son illərdə Ukrayna - Rusiya müharibəsinin başlaması Ukrayna ərazisindən Avropaya keçən ixrac boru kəmərləri şəbəkəsinin fəaliyyətsizləşməsi ya tamamilə məhdud vəziyyətə gəlib çıxması, digər tərəfdən şimal enerji xəttinin Almaniya qədər çəkilib qurtarmasına baxmayaraq istifadə olunmaması, Almaniyanın Rusiya qazının idxalından imtina etməsi, ümumiyyətlə Rusiyaya, İrana qarşı sanksiyalar paketinin tətbiq olunması - bütün bunlar dünya enerji sektorunda xeyli gərginlik yaratmış və dünya ölkələrinin enerji siyasətində əhəmiyyətli dəyişikliklərə səbəb olmuşdur.

İlk növbədə, alternativ və bərpa olunan enerjilərin istehsalının artırılması, bu resurslardan

daha səmərəli istifadə olunması, yeni enerji infrastrukturunun yaradılması, yaşıl enerji zonalarının genişləndirilməsi və yaşıl iqtisadiyyat prinsiplərinin inkişafı əsasında, ön planda yaşıl enerji sferasının imkanlarından daha səmərəli istifadə olunması məsələləri aktuallığı ilə diqqət çəkir [12]. Artıq dünyanın əksər ölkələrində yaşıl enerji zonaları elan olunmaqdadır və bərpa olunan enerji resurslarından fəal şəkildə istifadə edilməsi infrastrukturunu yaradır.

Azərbaycan da bu sırada istisna təşkil etmir. Ölkəmizin milli enerji sektorunun perspektiv inkişafında əsas istiqamətlər - bərpa olunan enerjisi növləri, o cümlədən, külək, və günəş enerjisinin payının artırılması ilə bağlıdır [13]. Müxtəlif qəsəbə və kəndlərdə, yaşayış məntəqələrində, istehsal zonalarında alternativ enerji mənbələrindən istifadə olunması, bunun üçün infrastrukturunun yaradılması geniş vüsət almaqdadır. Dünyanın bir neçə bu sahədə ixtisaslaşmış şirkətləri ilə investisiya layihələri imzalanmışdır. Hazırda işğaldan azad olunmuş ərazilərdə - Cəbrayıl və Qaradağ rayonunda günəş enerjisi, Xızı rayonunda isə külək enerjisinin alınması infrastrukturunun yaradılması layihələri həyata keçirilir. Bütün bunlar ölkəmizdə milli enerji sektorunun liberallaşdırılması üçün ciddi əsaslar yaratmaqdadır və s.

Nəticə

Müasir dövrümüzdə enerji problemlərinin həll olunması, yüksək texnologiyalar və xüsusilə, rəqəmsal texnologiyalar əsasında bazar iqtisadiyyatı şəraitində milli enerji sektorunun yaradılması baxımından bir çox məsələlərin həll edilməsi vacibdir:

– İlk növbədə, yeni enerji sektoruna konseptual yanaşmaların təmin olunması və bununla bağlı dövlət səviyyəsində milli enerji sektorunun inkişaf etdirilməsi siyasətinin təkmilləşdirilməsi təmin edilməlidir;

– Yüksək texnologiyalar əsaslı enerji sektorunun yaradılması, müasir enerji istehsalı müəssisələrinin təşkili, alternativ enerji mənbələrinin ümumi enerji sektorunda payının artırılması, bərpaolunan enerji mənbələri resurslarından səmərəli istifadə edilməsi və eyni zamanda, yaşıl

iqtisadiyyat tələblərinə uyğun enerji infrastrukturunun formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi tədbirlərinin dərinləşdirilməsinə ehtiyac vardır;

– Metodoloji baxımdan müasir dövrdə milli enerji sektorunda liberal bazar modelinin formalaşdırılması nöqtəyi-nəzərindən enerji infrastrukturunun yenilənməsi və yüksək texnologiyaların intensiv olaraq tətbiq edilməsi vacibdir;

– Ölkənin mərkəzi şəhərləri ilə yanaşı, regionlarda enerji infrastrukturunun, enerji ötürücü şəbəkənin yüksək səviyyədə inkişaf etdirilməsi, itkilərin azaldılması üçün daha çox qapalı və izolyasiyalı enerji ötürücü xətlərindən istifadə olunması təmin olunmalıdır;

– Ölkənin bütün ərazisində transformator təsərrüfatının yenilənməsi, ümumiyyətlə enerji resurslarına qənaət istiqamətində maarifləndirici işlərin aparılması və bütün bunlara kompleks yanaşmaların təmin edilməsi kifayət qədər mühüm prioritetlər kimi baxılmalıdır və s.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Kərimov, E.N., Osmanov, B.O. İqtisadi nəzəriyyə Bakı, - Vətən nəşriyyatı. 2010. – 630 s.

2. Hacıadə, E.M. Dünya iqtisadiyyatı və Azərbaycan. Dərslik. "Letterpress" nəşriyyat evi. Bakı: 2018, – 912 s.

3. Рыжкова, Ж.В. Методические подходы к формированию стратегии генерирующих компаний на рынках энергии и мощности. Дис. Автореферат./ – Москва (РФ), 2010. – с. 20

4. Зотович, Н.В. Организационно-экономический механизм управления предприятиями энергетики. Дисс. Автореферат./ – Ижевск (РФ), 2010. – с. 24

5. Либерализм в XXI веке: Современные вызовы свободе и новые либеральные ответы / Фонд Фридриха Науманна; Экспертная группа «Европейский диалог»; Фонд «Либеральная Миссия»; отв. ред. В.А. Рыжков. – Москва: Мысль, 2019. – 371 с.

6. Aslanov, H.H. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin zəruriliyi və üstünlüklərinin qiymətləndirilməsi //Audit 2023, 1 (39), – s. 174-182.

7. Cəfərova, V., Nacızadə, M. Dünya təcrübəsində ticarətin liberallaşdırılması və Azərbaycan nümunəsi// “İqtisadi islahatlar” elmi-analitik jurnal № 2(3), – s. 42-50.

8. Лисин, Е.М. Предпосылки формирования и развития национальных энергосистем на основе технологий теплофикации / Е.М. Лисин, Ю.А. Анисимова, В. Стриелковски, А.А. Кочерова //Вестник Ивановского государственного университета. Серия: Экономика, – 2015. № 1 (23), – с 39-44.

9. Шипилов, И.А. Роль государства в регулировании энергетического сектора / И.А. Шипилов // Тенденции развития науки и образования. – 2024. – № 106-6. – С. 175-177

10. Мызникова, М.Н. Теоретические проблемы концепции управления

энергопотреблением в условиях либерализации экономики / М.Н. Мызникова// Казанский экономический вестник. – 2015. – № 3(17). – с. 24-29

11. Нуреев Р.М. Экономика развития: модели становления рыночной экономики. Учебник. Москва: ИНФРА-М, 2001, –152 с.

12. Концепция формирования общего электроэнергетического рынка (2015)// ЕЭК// <http://www.eurasiancommission.org>

13. Aliyev, Sh., Gulaliyev, M., Purhani, S., Mehdiyeva, G., & Mustafayev, E. Comparative Assessment of Energy Security Level: The Case of the South Caucasus Countries// International Journal of Energy Economics and Policy, 14(1), 2024, – p. 651–662. <https://doi.org/10.32479/ijeep.14984>.

Ниджат Заур оглы АБДУРАХМАНОВ

Докторант Азербайджанского Университета Кооперации,

AZ1124, Азербайджанская Республика,

г.Баку, улица Н.Нариманова 93

E-mail: nicatabd@gmail.com

РЕЗЮМЕ

Теоретико-методологические аспекты развития либерального рынка в национальной энергетике

Цель исследования – определить теоретические и методологические аспекты развития либерального рынка в сфере национальной энергетики. Для этого проанализирована суть проблем развития национальной энергетики. Была исследована важность формирования и развития либерального энергетического рынка. Рассмотрены основные направления совершенствования энергетической политики государства в нынешних условиях. На основе принципов рыночной экономики были даны рекомендации и предложения по созданию либерального энергетического рынка и эффективной организации его деятельности.

Методы исследования – использовалась группа научных методов, таких как: абстракция, анализ, синтез и обобщение. При этом были учтены мнения ученых, исследующих проблемы создания либеральной энергетической рыночной модели в национальной экономике.

Результаты исследования - имеются возможности использовать полученные научные результаты для проведения реформ и принятия мер в направлении создания либерального энергетического рынка.

Ключевые слова: национальная энергетика, либерализация, преимущества либерализации, монополия, рыночная экономика, модель либерального рынка.

Nijat Zaur ABDURAHMANOV

*Doctoral student of Azerbaijan Cooperation University,
AZ1124, Azerbaijan Republic,
Baku, N.Narimanov street 93
E-mail: nicatabd@gmail.com*

SUMMARY

Theoretical and methodological aspects of the development of the liberal market in the national energy sector

The purpose of the research – is to determine the theoretical and methodological aspects of liberal market development in the field of national energy. For this purpose, the essence of the problems of national energy development was analyzed. The importance of formation and development of the liberal energy market was investigated. The main directions of improving the energy policy of the state in the current conditions were considered. On the basis of the principles of market economy for the creation of a liberal energy market and effective organization of its activities recommendations and proposals were given.

Research methods – a group of scientific methods such as: abstraction, analysis, synthesis and generalization were used. At the same time, the opinions of scientists who study the problems of creating a liberal energy market model in the national economy were taken into account.

The results of the research – there are opportunities to use the obtained scientific results for reforms and measures in the direction of creating a liberal energy market.

Key words: national energy sector, liberalization, benefits of liberalization, monopoly, market economy, liberal market model.

Kanan Telman FADANI

PhD student of Azerbaijan State Oil and Industry University

Email: kenan.fedani@gmail.com

A COMPREHENSIVE REVIEW OF SUPPLY CHAIN OPTIMIZATION

Abstract

In the ever-evolving and intricate market landscape, it is imperative for enterprises to engage in continuous optimization of their supply chain. This elaborate process encompasses many business operations, ranging from the procurement of raw materials to the final delivery of the product to the end consumer. Within a societal framework characterized by pervasive digitalization, the integration of cutting-edge technologies in supply chain optimization has transitioned from being merely advantageous to an absolute necessity. The present research delves deeply into the realm of supply chain optimization, meticulously examining the amalgamation of novel technological advancements and conventional methodologies in this domain. Among the novel technologies in this research, particular emphasis was placed on artificial intelligence, a field that has garnered significant interest from both academic and industrial sectors due to its rapid exponential advancement and great potential.

Keywords: Supply Chain, Management, Optimization, AI, Methods

---

JEL: B 23; G 00

UOT: 339; 336.

DOI: <https://doi.org/10.54414/JHDI5194>

Introduction

There are numerous definitions of supply chain management (SCM) available in modern science. To meet customer demands and boost the supply chain's (SC) overall competitiveness, for instance, supply chain management is the process of uniting organizational units along the chain and arranging the flow of materials, information, and money. (Dias and Ierapetritou 2017) The management of a network of relationships both within and between interdependent organizations and business units, including material suppliers, purchasing, production facilities, logistics, marketing, and related systems, is what Stock and Boyer (2009) define as supply chain management. Its goals are to add value, maximize profitability through efficiencies, and achieve customer satisfaction by facilitating the forward and reverse flow of materials, services, finances, and information from the original producer to the final customer. To put it simply, supply chain management is a complicated process that requires coordinating several different operations, from locating raw materials to

shipping finished goods to clients. (Mukhamedjanova, 2020)

Based on the above definitions, we can divide the supply chain into 2 types, simple and extended, according to their complexity. These two types of supply chain are reflected in Fig. 1.

As illustrated in Figure 1, the growth and complexity of the supply chain operations call for the involvement of various specialized professionals and companies to ensure efficiency and effectiveness in the overall supply chain management process. These service providers encompass a wide array of sectors including but not limited to logistics, market research, finance, and information technology.

The discipline of supply chain management is frequently associated with four prominent scientific theories: firstly, the theory of transaction costs delves into the intricate arrangements of businesses through the utilization of multilateral contracts, shedding light on the organizational structures and their impact on operational efficiency; secondly, game theory delves into the complex realm of economic decision-making among various entities, such as

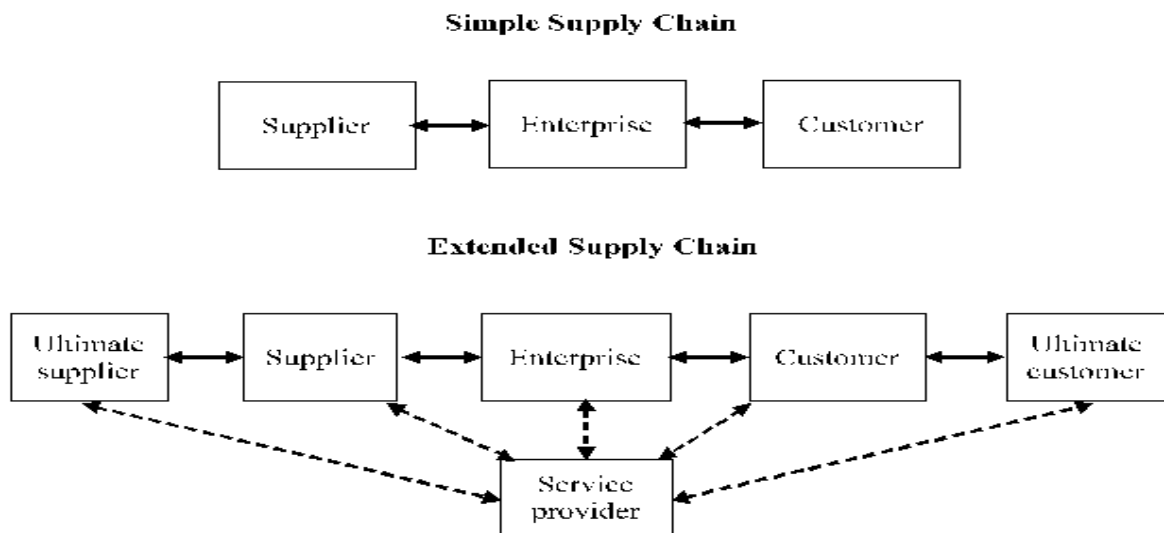
suppliers and consumers, aiming to optimize outcomes and understand the strategic interactions between different stakeholders; thirdly, the theories of interorganizational relations and industrial networks explore the dynamics of relationships between organizations and the networks they form, providing insights into collaboration, competition, and value creation within the industry; and lastly, systems theory, which gained rapid traction among

management scholars, offers a comprehensive framework to elucidate the intricacies of business operations, individual and organizational behavior, as well as the broader economic landscape, facilitating a holistic understanding of the interconnectedness and interdependencies within the business ecosystem (Mukhamedjanova, 2020).

Supply Chain Optimization

Figure 1

Simple and Extended Supply chain

Source: Created by the author based on Hugos, 2024

In the contemporary business landscape, a multitude of factors have emerged that have significantly impacted supply chain management. These factors include, but are not limited to, the phenomenon of globalization, the continual expansion and intricate nature of supply chains, as well as the rising tide of customer demands both in terms of quantity and complexity. As a result of these intricate dynamics, the concept of optimality within the realm of supply chain management has garnered heightened significance and attention. It is evident that in the

present era, the optimization of supply chains plays a pivotal and indispensable role in the overarching network of supply chain operations. This crucial role extends across various domains within the supply chain framework, encompassing critical areas such as supply chain management strategies and the intricate process of supply chain design (SCD).

But what is supply chain optimization (SCO)? There are various definitions to this phenomenon in the literature. (Table 1)

Table 1

Definitions of SCO

When processing client orders across a network of businesses, SCO refers to the most effective use of resources while adhering to restrictions on resource flow and consumption.	Hassini, 2008
Each member of the global network may optimize their own strategic capability thanks to SCO, which is a key component of strategic resource mobility along the value-added chain.	Yoo et al., 2010
The process of pooling resources within a supply chain to remove obstacles and bottlenecks that impede progress and make the chain function more swiftly, smoothly, and efficiently is known as supply chain optimization.	Khayyat, 2015
SCO is the process of streamlining an organization's R&D, procurement of materials, manufacturing, and distribution activities to cut expenses and inventory.	Garcia and You, 2015

Source: created by the author based on Baloch and Rashid, 2022

Optimization Techniques

Finding an optimal or nearly optimal solution with the least amount of computational work is the aim of optimization techniques. The amount of time and space used during an optimization process can be used to gauge its effort. Consideration must be given to the significant relationship that exists between effort and quality.

The majority of accurate optimization methods were developed up to the 1970s. After that year, things started to shift since researchers realized there were a lot of issues that exact approaches were not able to handle. Many analysts have since developed techniques to address those problems. According to a study (Sawik 2020), there are two types of optimization systems that may be distinguished, including approaches that are exact and approximate for single- and multi-criteria optimization.

Exact methods demonstrate efficacy when addressing problems of limited scale. They ensure the identification of an optimal solution, albeit typically requiring a substantial amount of time for resolution. Within the categorization of such methodologies, specific algorithms emerge, including complete enumeration, branch-and-bound strategy and the dynamic programming.

Only a few small-scale issues can be solved using exact methods. Consequently, alternative approaches have emerged, offering expedited computation at the expense of guaranteeing an optimal solution. These methodologies, known as approximate methods, are characterized by their

simplicity and ease of implementation. In contrast to exact methods, they enable the resolution of intricate problems while demanding fewer resources. Approximate methods can be categorized into two groups: approximate algorithms and heuristics. (Sawik 2020)

Another research carried out by Oliveira and Machado (2021) mainly classified optimization methods into three groups: stochastic, deterministic and hybrid. (Fig. 2) In Figure 2, a technique was classified as deterministic if its input set was predetermined, leading to a specific output set. The utilization of stochastic techniques involved a random aspect due to the nature of stochastic numbers in the research decisions. And lastly, hybrid approaches combined heuristics with deterministic techniques, whereby potential solutions were created and converted into a set of criteria for minimizing or maximizing locally, iteratively running an algorithm until the completion criteria were met.

Current Developments in SCO

In light of the continuous progression in technological innovations, organizations are increasingly integrating highly sophisticated applications into their business processes, including but not limited to Blockchain, Internet of Things (IoT), and Artificial Intelligence (AI). Of all the cutting-edge technologies being embraced, Artificial Intelligence (AI) stands out as particularly auspicious, capturing the interest and engagement of stakeholders from the realms

of industry (Awan et al., 2021) as well as academia.

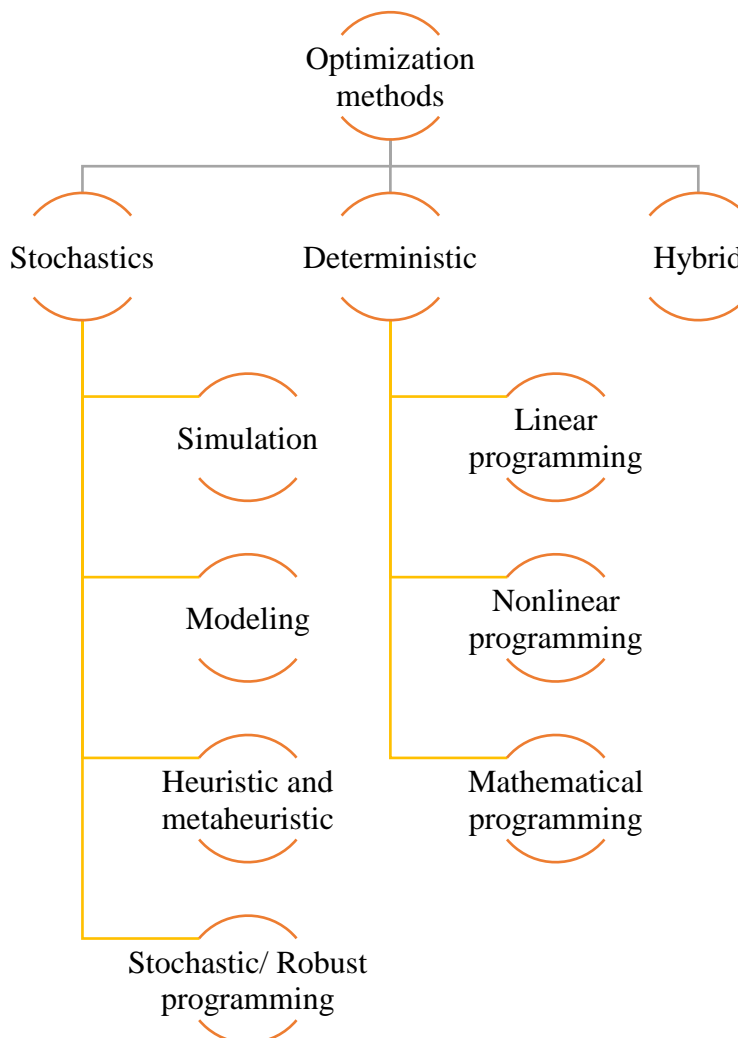
Globalization has resulted in supply chains becoming progressively intricate, where products are frequently acquired from various locations across the globe. (Baldwin and Freeman, 2022) The intricate nature of this situation presents a multitude of obstacles including extended periods for preparation, elevated expenses for moving goods, and heightened probabilities of disturbances stemming from factors such as

political unrest or environmental calamities. (Joel et al., 2024)

Artificial Intelligence has a significant and positive impact on supply chain performance (SCP) and adaptive capabilities (AC) (Belhadi et al., 2024). From this, we can infer that AI can help optimize processes and operations, improve efficacy, and enable businesses to implement more advanced technologies by increasing the adaptivity of the company.

Figure 2

Optimization methods

Source: Create by the author based on Oliveira & Machado (2021)

Applications of AI range from Demand Forecasting (Gayam, Yellu and Thuniki, 2021) to

Customer Relationship Management (CRM) (Ledro, Nosella and Dalla, 2023), providing

chances to lower expenses through inventory optimization and raising satisfaction among clients.

Conclusion

As a conclusion of this study, we can observe that over time, various businesses have employed diverse optimization strategies to improve the efficiency of their supply chain operations. The advent of contemporary technologies has revolutionized the manner in which businesses tackle the challenges that were previously encountered through the utilization of conventional optimization techniques. Cutting-edge technologies like Blockchain, Internet of Things (IoT), and Artificial Intelligence (AI) have proven to be instrumental in optimizing different facets of the supply chain. Among these technologies, AI stands out as exceptionally promising, particularly considering the substantial lead that industry possesses over academia in the realm of AI adoption. The ever-changing nature of AI, and discrepancy between academia and industry underscores the pressing need for further exploration and research in this dynamic field.

References:

1. Awan, U., Kanwal, N., Alawi, S., Huiskonen, J., & Dahanayake, A. (2021). Artificial intelligence for supply chain success in the era of data analytics. The fourth industrial revolution: Implementation of artificial intelligence for growing business success, 3-21.
2. Baldwin, R., & Freeman, R. (2022). Risks and global supply chains: What we know and what we need to know. *Annual Review of Economics*, 14(1), 153-180.
3. Baloch, N., & Rashid, A. (2022). Supply chain networks, complexity, and optimization in developing economies: A systematic literature review and meta-analysis: Supply chain networks and complexity: A meta-analysis. *South Asian Journal of Operations and Logistics*, 1(1), 14-19.
4. Belhadi, A., Mani, V., Kamble, S. S., Khan, S. A. R., & Verma, S. (2024). Artificial intelligence-driven innovation for enhancing supply chain resilience and performance under the effect of supply chain dynamism: an empirical investigation. *Annals of Operations Research*, 333(2), 627-652.
5. Dias, L. S., & Ierapetritou, M. G. (2017). From process control to supply chain management: An overview of integrated decision making strategies. *Computers & Chemical Engineering*, 106, 826-835.
6. Garcia, D. J., & You, F. (2015). Supply chain design and optimization: Challenges and opportunities. *Computers & Chemical Engineering*, 81, 153-170.
7. Gayam, S. R., Yellu, R. R., & Thuniki, P. (2021). Optimizing Supply Chain Management through Artificial Intelligence: Techniques for Predictive Maintenance, Demand Forecasting, and Inventory Optimization. *Journal of AI-Assisted Scientific Discovery*, 1(1), 129-144.
8. Hassini, E. (2008). Supply chain optimization: current practices and overview of emerging research opportunities. *INFOR: Information Systems and Operational Research*, 46(2), 93-96.
9. Hugos, M. H. (2024). *Essentials of supply chain management*. John Wiley & Sons.
10. Joel, O. S., Oyewole, A. T., Odunaiya, O. G., & Soyombo, O. T. (2024). Leveraging artificial intelligence for enhanced supply chain optimization: a comprehensive review of current practices and future potentials. *International Journal of Management & Entrepreneurship Research*, 6(3), 707-721.
11. Khayyat, M. (2015). *An intelligent multi-agent based model for collaborative logistics planning* (Doctoral dissertation, Concordia University).
12. Ledro, C., Nosella, A., & Dalla Pozza, I. (2023). Integration of AI in CRM: Challenges and guidelines. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 9(4), 100151.
13. Mukhamedjanova, K. A. (2020). Concept of supply chain management. *Journal of critical reviews*, 7(2), 759-766.
14. Oliveira, L. S., & Machado, R. L. (2021). Application of optimization methods in the closed-loop supply chain: a literature review. *Journal of Combinatorial Optimization*, 41, 357-400.
15. Sawik, B. (2020). Selected multiple criteria supply chain optimization problems. In

Applications of management science (Vol. 20, pp. 31-58). Emerald Publishing Limited.

16. Stock, J. R., & Boyer, S. L. (2009). Developing a consensus definition of supply chain management: a qualitative study. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 39(8), 690-711.

17. Yoo, T., Cho, H., & Yücesan, E. (2010). Hybrid algorithm for discrete event simulation based supply chain optimization. *Expert Systems with Applications*, 37(3), 2354-2361.

Kənan Telman oğlu FƏDANI

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetinin doktorantı

Təchizat Zəncirinin Optimallaşdırılmasının Kompleks İcmalı

Xülasə

Daim inkişaf edən və mürəkkəb bazar şəraitində müəssisələrin təchizat zəncirinin davamlı optimallaşdırılması ilə məşğul olması zəruridir. Bu mürəkkəb proses xammalın alınmasından tutmuş məhsulun son istehlakçıya çatdırılmasına qədər bir çox biznes əməliyyatlarını əhatə edir. Geniş rəqəmsallaşma ilə səciyyələnən sosial çərçivədə təchizat zəncirinin optimallaşdırılmasında qabaqcıl texnologiyaların inteqrasiyası sadəcə faydalı olmaqdan çıxıb, mütləq zərurətə çevrilmişdir. Hazırkı tədqiqat təchizat zəncirinin optimallaşdırılmasında yeni texnoloji irəliləyişlərin və ənənəvi metodologiyaların birləşməsini nəzərə alaraq, bu sahəni dərinlən araşdırır. Bu araşdırmada yeni texnologiyalar arasında, sürətli eksponensial irəliləyiş və böyük potensialına görə həm akademik, həm də sənaye sektorlarından əhəmiyyətli maraq toplayan süni intellektə xüsusi diqqət yetirilmişdir.

Açar sözlər: Təchizat zənciri, Menecment, Optimizasiya, Suni intellekt, Metodlar

Канан Тельман ФАДАНИ

Аспирант Азербайджанского государственного университета нефти и промышленности

Комплексный обзор оптимизации цепочки поставок

Аннотация

В постоянно меняющемся и сложном рыночном ландшафте предприятиям крайне важно заниматься постоянной оптимизацией своей цепочки поставок. Этот сложный процесс включает в себя множество бизнес-операций, начиная от закупки сырья и заканчивая окончательной доставкой продукта конечному потребителю. В условиях общества, характеризующегося повсеместной цифровизацией, интеграция передовых технологий в оптимизацию цепочек поставок превратилась из простого преимущества в абсолютную необходимость. Настоящее исследование глубоко углубляется в область оптимизации цепочки поставок, тщательно изучая сочетание новых технологических достижений и традиционных методологий в этой области. Среди новых технологий в этом исследовании особое внимание было уделено искусственному интеллекту — области, которая вызвала значительный интерес как в академическом, так и в промышленном секторах благодаря быстрому экспоненциальному развитию и огромному потенциалу.

Ключевые слова: Цепочка поставок, Управление, Оптимизация, Искусственный интеллект, Методы

Leyla Rovshan gizi SERTTASH

Economy Institute of the Ministry of Science and
Education of the Republic of Azerbaijan
Department of Regulation of foreign economic activity

THE THEORETICAL APPROACH TO INCREASING PRODUCTION EFFICIENCY**Summary**

The article examines the scientific approaches of a number of researchers to production, reproduction, historical types of production, and production efficiency. Also, certain aspects of achieving the acceleration of social and economic development of the economic entity based on the increase of production efficiency were investigated and determined.

Keywords:

JEL:**UOT:****DOI:** <https://doi.org/10.54414/OURD6847>

Intradaction

Production is the purposeful productive activity of humans. Through production, material goods suitable to human needs are created. To create goods that meet human demands, we rely on nature. Therefore, production is a purposeful activity aimed at preparing these goods, driven by the reciprocal interaction between humans and nature to satisfy human demand for material goods.

Production is the process of preparing material wealth and services, affecting natural objects of society members and adapting it to the appropriate rule for material demand payment. More precisely, production is the direct manufacturing process of natural objects. Perpetual, uninterrupted, mutual, and sequential renewal of economic relations refers to repeated production. Each social production is also a form of reproduction. Reproduction, as a rule, encompasses the production, distribution, exchange, and consumption phases. Since the purpose of each production is related to consumption, each consumption also necessitates the occurrence of production. Therefore, there exists a mutual relationship between production and consumption.

Public and reproductive production are closely related concepts in a specific sense. Reproductive production primarily refers to the collective production of individuals before

anything else. Therefore, it is unfounded to understand material reproduction and all forms of public beneficial labor solely under the name of public production.

Some approaches to production efficiency.

Some researchers argue that the concept of social production should not only include the results of material production, but also the consequences of socio-economic relationships among people. These relationships primarily arise in material production and subsequently extend to non-production sectors in various forms. The nature and reasons for the spread of economic relationships into this field are determined by their relative dependence on material production, the operation of economic laws and relations extending to all sectors of society, as well as the possession of these relationships within a certain system of relationships, etc. In general, the process of reproduction is an uninterrupted enterprise or economic activity process in society, consisting of the following stages. When discussing reproduction, it is customary to provide information about its types. The initial type of reproduction is simple reproduction, which is a repetition of the production process on the previous scale, aiming for the consumption of all obtained incomes towards personal consumption at the final stage. Extensive reproduction aims to

constantly increase the reproduction process. In this case, a portion of the obtained incomes is directed towards additional production factors, while the other portion is aimed at personal consumption. Extensive reproduction is its initial measure, reflecting the expansion of production scale through the attraction of additional economic resources. By attracting additional labor and capital resources beyond previous technology and the existing skills of workers, the scale of production is broadened. This means that each additional unit of output obtained leads to an increase in the supply of additional necessary resources. However, expanding the scale of production to such an extent cannot continue indefinitely, considering that economic resources are limited in this sense. Therefore, in many cases, the main development path under conditions of extensive reproduction involves increasing the number of employed individuals, extending working days, increasing substantial capital investments, reclaiming new beneficial land areas, strengthening the production industry, discovering new energy sources, etc. Conducting production in this manner carries a fully purposeful character. In other words, the increase in the scale of extensive reproduction leads to an increase in the volume of resources allocated per unit of output. If such production development continues for a long period, the cost of resources obtained each year will inevitably be significantly higher compared to previous years. Therefore, society will spend limited resources to obtain relatively fewer, yet significantly more expensive goods and services. This progression is considered the successive type of extensive reproduction, known as intensive reproduction. In these conditions, unlike extensive measures, production utilizes technological advancements related to technical progress and technological development.(1)

In general, intensive reproduction undergoes two stages of development. In the first stage, production gradually becomes more intensive. In other words, only one factor of production is intensified while others continue their usual operations. For instance, manual labor may be mechanized or automated while other factors remain unchanged. It's important to note that

advancements in the utilization of labor are observed during this stage of intensification. The second stage of intensive reproduction involves its comprehensive intensification. In such conditions, achieving an increase in labor productivity entails optimizing the utilization of other resources allocated to the production unit. In other words, all factors of production are intensified. In these circumstances, integrating achievements in science and technology into the economy allows for more efficient and complete utilization of existing resources. The outcomes of economic development become more resource-conserving. (Reference 2, pp. 148-151). Gross product reflects the use of production factors throughout the year on one hand, and the efficiency of the national economy on the other hand. As a macroeconomic indicator, gross product can be differentiated in terms of its material goods aspect and its value or price aspect. When considering its composition in material goods terms, it includes production means and consumer goods. In terms of its value or price composition, it includes the payment fund, which encompasses the value of consumed fixed and circulating capital, as well as national income or newly created value. One of the indicators that characterizes the level of development in society is Gross Domestic Product (GDP). It represents the overall result of production and economic activity. In other words, when we refer to GDP, we are considering the volume of goods and services produced over the year and expressed in market prices. The GDP reflects the total volume of goods and services produced and retained across various ownership entities throughout the year. Research indicates that within the market relations system, the activity of all economic entities and institutions is primarily aimed at achieving higher profits through more efficient utilization of existing production resources and factors. Generally, every society can achieve economic strength, power, and development by using limited resources and production factors efficiently and purposefully. In this regard, ensuring mutual relationships between the economic choice of existing production resources and factors is crucial. In terms of the number of production factors and their

classification, economists put forward various opinions and arguments separately. For example, one of the representatives of classical economics, A. Smith, in his work 'An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations', showed that the source of wealth is not only precious stones and various agricultural products grown in the land. Wealth is determined by the total quantity of products produced in various sectors of the economy, with the participation of all production factors." Another classical economist, D. Ricardo, put forward the theory of comparative advantage and argued that it is possible to achieve benefit even when a country does not possess absolute advantage in terms of production costs. However, they did not explain to what extent production factors and production costs differ from each other. C. B. Say proposed the theory of three factors of production (land, labor, and capital), determining that each of these factors generates income in the form of wages, rent, and interest. On the other hand, marginalists (advocates of marginalism) categorized production factors into four groups: land, labor, capital, and entrepreneurship. Marginalists argued that production and distribution of income depend both on demand and price, asserting that the allocation of income among production factors is dependent on the value of each factor. As it appears, different economists have differentiated production factors based on the functions they perform in the production process. For example, C. M. Keynes (1883-1946) developed a macroeconomic model that focuses on the role of production factors in the formation of income and their distribution. While his theory has significant financial aspects, several notable points stand out: Keynes argues that the total product's re-production process is not solved by the supply of resources, but rather by the demand position caused by the sale of these resources. There are positive points here, but it is not fair to have a big difference between the demand and the supply. Keynes argues that conflicts in the production process are more related to consumer demand. According to him, macroeconomic equilibrium can be achieved through consumer demand. Therefore, his theory of "effective demand"

suggests ensuring equilibrium between different phases of the production process. However, Keynes' concept is closely associated with macroeconomic indicators such as aggregate social product and national income. It should be noted that these ideas contrast with those found in Karl Marx's work "Capital," particularly in Volume II, concerning issues of social reproduction. Keynes's orthodox successors, especially P. Samuelson, U. Nordhaus, U. Mueller, and others, have described capital as the aggregate of goods used in the production of goods and services. In their view, capital consists of goods that are created by the economy and used for long periods in the production of new goods (services). These goods include modern economic perspectives such as machinery, equipment, structures, and others. In modern times, neo-Keynesians are indeed advancing new ideas regarding capital as a significant factor in production.

It can be concluded that there have been various ideas regarding the number, nature, and content elements of production factors. Generalizing these ideas and considering their relevance to the demands of the modern globalizing economic era, we consider it appropriate for production factors to consist of the following: labor; natural resources; capital; entrepreneurial activity."

Labor is one of the most important and essential factors of production, encompassing the aggregate of physical and mental abilities used in this process. The content of labor depends on its nature and characteristics. This content influences its social, economic, and socio-biological aspects. Labor possesses a dual nature: on one hand, it serves as a means of exchange between humans and nature, while on the other hand, it acts as a significant means of communication among workers and collectives."

Natural resources are also considered a significant factor of production. Most of the tools used in the production process are gifts of nature to us. These include land with its useful minerals, water, sunlight, wind, hydropower, and so on. People directly or indirectly utilize them when fulfilling their needs and demands. For example, by cultivating the land, we produce

all food products; various materials and metals are extracted from underground useful minerals, and so forth. Land, being the source of all natural resources, has been a habitat and source of livelihood for human society throughout all stages of its development. As stated by the classic political economist Petty, the mother of all resources is land, and its father is labor.

Another important factor is capital. Capital creates additional value. In this sense, production funds, securities, bank deposits, and others are considered capital. Prominent economists like F. Keynes, A. Smith, and A. Marshall distinguish between fixed and circulating capital based on its components.

In the mentioned process, the contribution of labor results in wages, rent derived from the use of natural resources, and interest earned from the use of capital. Considering the interaction of these three factors and their continuity ensures the essential economic relationships. Thus, entrepreneurs and creative individuals seeking to generate profit (income) bring together these three factors. This amalgamation forms the fourth factor of production. However, there are differing perspectives on this issue. Many economists do not consider entrepreneurship as the fourth factor of production; instead, they note its participation within the labor factor and do not categorize it separately as a production factor. It is considered essential, especially in conditions of free market relationships, to evaluate entrepreneurship as a highly significant factor of production.

Limited production ensures a certain conformity between economic resources and existing demand. It should be noted that demand often exceeds available resources and reserves. Therefore, when discussing macroeconomic balance, processes are considered based on efficient utilization of resources and reserves in order to ensure more comprehensive fulfillment of demands. Thus, in this process:

Economic resources and their utilization;

Production processes and their outcomes;

Aggregate production (supply) and aggregate consumption (demand);

Correspondence and proper ratio between physical-material capital formations and other processes.

Thus, ensuring sustainable production processes comes at great expense, significantly impacting the budget, depleting non-renewable natural resources through irretrievable production, worsening environmental pollution, and posing risks to global climate stability. Therefore, these aspects of production must also be considered in macroeconomic stabilization and balance. Achieving technological advancement in production, not by attracting additional resources but through the application of new and ecologically clean technologies and equipment, is essential for sustainability. This requires deep structural changes in the economy towards this direction.

If the production process relies solely on the exploitation of natural resources and the development of production areas, its future development opportunities diminish, the economic potential decreases, and imbalances arise in its structure. The more stable the inter-sectoral and recycling production structure, and the ratio between production and financial-banking capital, the more stable the economy performs. Disruptions in the proportions of production and its essential elements lead to instability. The condition and future development opportunities of production are determined not by natural and material potential but by scientific and technical potential. Without refreshing and expanding it, it is impossible to maintain the necessary level of sustainable development and economic growth.

Therefore, efficient utilization of the factors mentioned above can ensure macroeconomic balance in the economy. However, these factors affect the economic life of any society differently. On the one hand, when production develops sustainably and continuously in a country, production and consumption, or demand and supply, are implemented in a harmonious manner. On the other hand, if there is imbalance between production and consumption on a societal scale, economic crises can occur.

It is well understood that achieving sustainable economic development involves significantly intensifying the re-production of social products. The necessity of comprehensive intensification of production is associated with

several objective laws. One of them is ensuring the growth and efficiency of public production through extensive application of science and technology, including technological armament. Currently, the extensive development opportunities of production are decreasing year by year.

As a result, the efficient utilization of current material, natural, and labor resources, as well as the technical production potential, is focused decisively towards scientific and technological progress and intensification. The pathway to sustainable economic development lies solely in the direction of intensive factors in re-production. This direction must encompass all phases of re-production and create conditions for the balanced development of the republic's economy in the following areas.

- improvement of the economic management system;
- implementation of organizational measures ensuring stimulation of individuals and realization of personal interests;
- strengthening of labor discipline;
- modernization of technological organization of production;
- efficient utilization of economic resources;
- advancement of technological and sectoral structures of production;
- economy in the use of material and financial resources;
- enhancement of the professional composition of workers;
- establishment of efficient external economic relations (3, p. 153).

The role of sustainable national production in the global economy system is primarily determined by the level of economic development of the country, its ability to compete with its products in the world market, and the volume of its economic potential. Of course, when characterizing a country's production-economic potential, several additional qualitative and quantitative changes are necessary, including comparison with the current indicators of production potential in other countries.

As it appears, the primary challenge in economic development is the qualitative and innovative utilization of both traditional and new

sources for increasing production and efficiency. This constitutes a key aspect of economic stabilization and sustainable development because the sources of development significantly impact the quality of economic growth. In our view, stabilizing production plays a crucial role in implementing the republic's economic policy by determining both current and long-term development opportunities. Stabilizing production involves encompassing a system of strategic measures that hold strategic importance. In this context, achieving sustainable production development demands the continuous improvement of the entire economic system in terms of quality and based on new foundations. The primary goal of the economy is to enhance production efficiency, which depends on the level of intensification. Sometimes, the efficiency achieved through intensification of production may not necessarily align with the potential efficiency that could be attained from the technical and production potential. As a rule, it often falls significantly below potential capabilities. Therefore, the process of maximizing the use of production potential by economic entities should contribute to manifesting potential efficiency. Potential efficiency, in turn, constitutes a crucial reserve for increasing production resources. Hence, addressing efficiency issues requires a specific approach considering historical circumstances.

Sometimes, the cost of production increases due to difficulties in obtaining raw materials and supplies, or expenditures rise objectively due to the need to increase basic and circulating funds associated with expanding production volume. There is another aspect to consider as well. The process of scientific and technological progress is conditioned by several socio-economic and scientific-technical factors, such as advancements in production means, and sometimes the enhancement of production personnel.

Conclude

In the conditions of market relations, the importance of increasing production efficiency has significantly increased. Achieving the accelerated social-economic development of an enterprise is possible primarily through

enhancing production efficiency. Therefore, during the market economy period, one of the main issues is ensuring the increase in production efficiency. The implementation of new economic strategies by institutions is only possible through further increasing public production, improving its structure, creating and developing market-economy-compatible structures, improving the quality of released products, and enhancing competitiveness.(4)

To achieve an increase in public production efficiency and improvement of its structure, it is necessary to expedite the reorganization and expansion of existing enterprises and enhance the level of armament with new technology, leveraging the latest achievements in science and technology. Research indicates a distinction in economic theory between the terms "production resources" and the concept of "production factors." Production resources encompass a broader scope, encompassing all natural and social factors involved in the production process. Production factors, on the other hand, are derivative resources that operate only within the framework of mutual activity, distinct from resources in their application. Therefore, production always involves the cooperative activity of its factors. It is crucial to clarify which factors participate in the production of material goods. In economic theory, when we talk about production factors, we refer to every significant element or object that decisively impacts the initial outcomes of production. Specifically, each product has its own set of factors for production. Therefore, there is a demand for their classification into large groups. Thus, in the production process, labor is expended to prepare products that serve to fulfill various needs based on appropriate technology, utilizing a pre-conceived technological process. It is precisely at this time that the labor, natural resources, capital, and entrepreneurial individuals bringing them together are considered the fundamental factors of production. Without these factors, organizing production properly would not be possible.

Observations indicate that in the modern era, the quality improvement in the economy is not only related to the exhaustion of extensive development opportunities. It is also associated with the necessity to apply more intensive methods in production. Therefore, it is necessary to link the comprehensive problems of scientific and technological progress not only with the limitations of resources but also with the character of the country's long-term and sustainable socio-economic development and the most significant quality changes that can occur in the production process. Therefore, the sustainable and stable development directions of the economy require optimal efficiency within market relations. Optimal efficiency should be approached from two perspectives: Firstly, within the framework of individual enterprises, comparing expenditures incurred with outcomes achieved; secondly, from the perspective of the state, ensuring that efficiency aligns with the volume and structure demands of public production. The primary criteria here are public demand and the utility of the created product. Of course, both the final outcome and efficiency are crucial economic indicators considered in both scenarios. It is essential to consider this aspect of the problem within the framework of market relations.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

- 1.Serttaş L.R. Elmi Əsərlər .Bakı 2018
- 2.Özgür Özcan .Makroiqtisad 2017
- 3.İbadov S.A. İqtisadiyyat (iqtisadi nəzəriyyə). Bakı: Şərq-Qərb, 2008,414 s.
4. Serttaş L.R. Elmi Əsərlər .Bakı 2018
5. Krugman, P., Obstfeld, M., Melitz, M. (2018). International Theory and Policy. Pearson Education Limited.
6. Schumacher, R. (2012). Adam Smith's theory of absolute advantage and the use of doxography in the history of economics. Erasmus Journal for Philosophy and Economics, 5(2), 54–80

Leyla Rövşən qızı SERTTAŞ

İSTEHSAL SƏMƏRƏLƏYİNİN YÜKLƏLDİLMƏSİNƏ NƏZƏRİ BAXIŞ

Xülasə

Məqalədə bir sıra tədqiqatçıların istehsal, təkrar istehsal, istehsalın tarixi tipləri və istehsalın səmərəliliyinə dair elmi yanaşmaları araşdırılmışdır. Həmçinin istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi əsasında təsərrüfat subyektinin sosial – iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə nail olunmasının müəyyən aspektləri araşdırılaraq müəyyənləşdirilmişdir

Açar sözlər:

Лейла Ровшан гызы СЕРТТАШ

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ОБЗОР ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОИЗВОДСТВА

Резюме

В статье рассматриваются научные подходы ряда исследователей к производству, воспроизводству, историческим типам производства и эффективности производства. Также исследованы и определены отдельные аспекты достижения ускорения социально-экономического развития экономического субъекта на основе повышения эффективности производства.

Ключевые слова:

Лейла Орхан кызы Мирхашимли
Докторант Западно-Каспийский Университета
Азербайджан, Баку
E-mail: numunu2000@yahoo.com

НАПРАВЛЕНИЯ ИНТЕГРАЦИИ БАНКОВ В МИРОВУЮ ФИНАНСОВУЮ СИСТЕМУ

Резюме

Экономическую интеграцию можно представить как процесс взаимодействия между странами, ведущий к сближению экономических механизмов, принимающий форму межгосударственных соглашений и согласованных регулирующих межгосударственных органов. Финансовая интеграция составная часть и одно из ведущих направлений экономической интеграции. Банковскую интеграцию можно рассматривать как процесс, ведущий к сближению к единому рынку всех продуктов, процессов, процедур, стандартов, транзакций из банковской сферы. Все наборы стандартов, механизмов и процедур должны соблюдаться как банками, органами регулирования и контроля, так и клиентами. Только так можно создать предпосылки для наиболее выгодных банковских операций.

Ключевые слова: экономическая интеграция, финансовая интеграция, банковская интеграция.

JEL: F 00

UOT: 339

DOI: <https://doi.org/10.54414/NARI5748>

Введение

Экономическая интеграция относится к сотрудничеству двух или более стран для ограничения или устранения торговых ограничений и поощрения политического и экономического сотрудничества. Это позволяет глобальным рынкам функционировать более стабильно при меньшем вмешательстве государства, давая странам возможность максимально эффективно использовать свои ресурсы.

Что такое экономическая интеграция?

Экономическая интеграция направлена на гармонизацию экономической политики стран-членов для продвижения взаимных торговых, экономических и политических интересов. В результате интеграция является важнейшим компонентом регионального и глобального экономического развития. Международная торговля позволяет странам наилучшим образом использовать свои ресурсы, а также предоставляет своим торговым партнерам доступ к новым рынкам. Вза-

имосвязанная глобальная торговля стимулирует промышленное производство и создает рабочие места. Кроме того, более согласованная фискальная политика и денежно-кредитная политика, более низкие производственные и торговые издержки, а также улучшенный поток капитала, рабочей силы, продуктов и услуг приносят пользу интеграции.

Однако гораздо большее значение имеет то, что интеграционные процессы рассматриваются наряду с экономической глобализацией как две стороны одной и той же медали. Оба процесса существуют уже очень давно – еще с тех пор, как человечество на уровне своих выдающихся представителей стал осознавать, что мир един. Все, что работает на интеграцию, объективно способствует глобализации. Экономическую глобализацию называют динамичным и многомерным процессом экономической интеграции, в результате которого национальные ресурсы становятся все более и более мобильными на меж-

дународном уровне, а национальные экономики становятся все более взаимозависимыми (OECD, 2005).

Отмечают, что экономическая глобализация означает большую глобальную связанность экономической деятельности через транснациональную торговлю, потоки капитала и миграцию (Osterhammel, Petersson, 2005).

Кроме того, экономическая глобализация относится к сокращению и удалению барьеров между национальными границами для облегчения движения товаров, капитала, услуг и рабочей силы (Morris, 2003).

Иначе говоря, в современном мире невозможно интегрироваться неглобализируясь.

Что такое финансовая интеграция?

Как составная часть, а в наше время как одно из ведущих направлений экономической интеграции, финансовая интеграция в целом и банковская интеграция в частности уже более 40 лет (а точнее говоря, после крушения Бреттон-Вудской системы) привлекают большое внимание с разных точек зрения не только ученых, но и практиков и политиков.

Финансовая интеграция – это феномен, при котором финансовые рынки соседних (пограничных) стран, стран одного региона или группы стран, приблизительно одинакового уровня развития, но расположенных в различных регионах мира, тесно связаны друг с другом. Например, через трансграничные потоки капитала, иностранное участие на внутренних финансовых рынках, обмен информацией между финансовыми институтами. Правовой основой могут выступать двусторонние и многосторонние международные договоры и соглашения.

Среди позитивных эффектов финансовой интеграции чаще всего отмечают:

- a) рост эффективности распределения капитала;
- b) расширение возможности диверсифицировать риски;
- c) более высокие темпы роста и инвестиций.

Как и практически по всем другим процессам и явлениям, финансовая интеграция несет в себе и позитивные, и негативные аспекты. До глобального кризиса 2007-2008 гг. представления экономистов и политиков о возможных отрицательных порождениях финансовой глобализации были весьма неопределенными. Хотя азиатский и российский кризисы 1997–1998 годов, кризисов в Бразилии (1999), Эквадоре (2000), Турции и Аргентине (2001), Уругвае (2002) дали веские основания полагать, что финансовая глобализация несет в себе определенные риски. Уже эти кризисы показали, что один из рисков заключается в том, что глобализация может быть связана с финансовыми кризисами.

Необходимость в сильных фундаментальных показателях является ключевой, поскольку при прочих равных условиях финансовая глобализация имеет тенденцию усиливать чувствительность страны к внешним потрясениям. Поэтому для успешной интеграции экономические основы интегрируемой страны изначально должны быть и оставаться прочными. Наряду с этим местные рынки должны надлежащим образом регулироваться и контролироваться, как извне, так и внутренне (Schmukler, 2004).

Еще в начале 2000-х годов отмечалось, что «хотя международные финансовые рынки, как и товарные рынки, стали гораздо более интегрированными за последние десятилетия, они прошли меньший путь к идеальной интеграции, чем принято считать» (Frankel, 2000).

Что такое банковская интеграция?

Банковская интеграция представляет собой сложный процесс, в котором трансграничная банковская деятельность взаимосвязана с трансграничными потоками банковских активов. За прошедшие годы XXI века во многих странах и регионах мира регулирующие органы снизили барьеры в банковском секторе, а технологии продвинулись вперед. Это позволило снизить стоимость трансграничных банковских услуг.

Во всем мире корпоративная деятельность увеличила потребность в международных

финансовых услугах. Такая активность подпитывает спрос на глобальную банковскую интеграцию. Процесс идет полным ходом, и вскоре большинство банковских рынков будут включать в себя крупные иностранные компоненты.

За последние несколько десятилетий страны активно устраняли основные регулятивные барьеры для международных банковских операций. Технологии позволяют банковским организациям обрабатывать огромные потоки информации в нескольких местах. Это также помогает банкам оценивать риски и управлять ими с меньшими затратами. Такие события снижают стоимость предоставления трансграничных банковских услуг.

В частности отмечается, что банковская система снижает свое влияние на экономику в условиях появления новых технологий и инновационных продуктов, а также с финансированием вновь созданных компаний (Rajan, Zingales, 2003). В тоже время, несмотря на многочисленные технологические разработки, банковской отрасли еще предстоит пройти долгий путь, прежде чем она сможет интегрироваться в глобальном масштабе.

Но путь этот имеет однозначно объективный характер. Исследование влияния состояния финансовой системы на уровень экономического развития в странах с формирующимися рынками выявило, что структурная трансформация национальных банковских систем может способствовать изменению основных показателей своей устойчивости и устойчивости всей экономики страны и даже всего региона. Приток иностранного банковского капитала, осуществление банковской реформы и приватизация финансовых институтов, способствуют снижению операционных издержек, стимулированию корпоративного кредитования (Carogale et al, 2015). Исследования показывают, что глобальное банковское дело не становится более фрагментированным, а, скорее, претерпевает некоторые важные структурные преобразования с большим разнообразием игроков и большей региональной направленностью (Claessens, Noren, 2014).

Возможности интеграции местных банков в мировую финансовую систему

Масленников В.В. и Ибрагимов Р.Р. на основе совместных разработок Всемирного банка с российскими финансово-банковскими властями рассматривают следующие модели такой интеграции: (Масленников, Ибрагимов, 2012)

- 1) выход банка на рынок развитых стран на уровне простого банковского представительства;
- 2) развитие сети зарубежных филиалов банка;
- 3) интеграция в связи со вступлением страны во Всемирную Торговую Организацию;
- 4) совместный бизнес с банками зарубежных стран.

Черутти и соавторы обнаружили, что банки с большей вероятностью будут работать в качестве филиалов в странах с более высокими налогами и более низкими нормативными ограничениями для открытия банков и зарубежных филиалов. Дочерние операции предпочитают банки, стремящиеся проникнуть на местные рынки путем организации крупных розничных операций. Наконец, экономические и политические риски имеют противоположные последствия, что позволяет предположить, что юридические различия в обязанностях материнских банков, связанных с филиалами и дочерними компаниями, являются важными факторами, определяющими организационную форму банков (Cerutti et al, 2005).

Выводы

Экономическая интеграция — это процесс, посредством которого участвующие страны соглашаются уменьшить ряд торговых барьеров, чтобы принести пользу и защитить друг друга. Это позволяет им продвигаться вперед и достигать общих целей с экономической точки зрения. В процессе экономической интеграции есть несколько стадий, от очень слабого объединения стран в зону

преференциальной торговли до полной экономической интеграции, когда экономики стран-членов полностью интегрированы.

Финансовая глобализация и финансовая интеграция — понятия нетождественные. Финансовая глобализация — это общее понятие, которое относится к растущим глобальным связям благодаря трансграничным финансовым потокам. Финансовая интеграция относится к связям отдельной страны с международными рынками капитала. В то же время, эти понятия тесно связаны. В частности, растущая финансовая глобализация неизбежно связана с ростом финансовой интеграции.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Caporale, G., Rault, C., Sova, A., Sova, R. (2015). “Financial development and economic growth: Evidence from 10 new European Union members”. *International Journal of Finance & Economics*, No 20(1), pp.48-60.
2. Cerutti, E., Dell’Ariccia, G., Pería, M., Martínez Pería, M. S. (2005). “How Banks Go Abroad: Branches or Subsidiaries?”. *World Bank, Policy Research Working Paper No. 3753* // <https://documents1.worldbank.org/curated/en/987611468116040640/pdf/wps3753.pdf>
3. Claessens, S., Horen, N. van. (2014). “The Impact of the Global Financial Crisis on Banking Globalization”. *IMF Working Paper*. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2014/wp14197.pdf>
4. Fernández, I. A., Ausina, E. T. (2015). “Banking integration and financial crisis: some recent developments”. *Bilbao: Fundacion BBVA* // https://www.fbbva.es/wp-content/uploads/2017/05/dat/DE_Ivie_2015_banking_integration.pdf
5. Frankel, J. A. (2000). “Globalization of the Economy”. *NBER Working Paper No. 7858* // https://www.nber.org/system/files/working_papers/w7858/w7858.pdf
6. Morris, D. (2004), “Globalization and Media Democracy: The Case of Indymedia”. In Schuler, D. and Day, P. (Eds.), *Shaping the Network Society: The New Role of Civil Society in Cyberspace*, Cambridge, Mass.: MIT, pp. 325–352.
7. OECD (2005). “Measuring globalisation: handbook on economic globalisation indicators”. <https://www.oecd.org/sti/ind/34964971.pdf>
8. Osterhammel, J., Petersson, N. P. (2005). “Globalization: a short history”. *Princeton University Press*. Pp. xi + 182.
9. Rajan, R., Zingales, L. (2003). “Banks and Markets: The Changing Character of European Finance”. *NBER Working Paper No. 9595* // https://www.nber.org/system/files/working_papers/w9595/w9595.pdf
10. Schmukler, S. L. (2004). “Benefits and Risks of Financial Globalization: Challenges for Developing Countries”. *World Bank Policy Research Report*, 27 p.

Leyla Orkhan Mirhashimli

postgraduate student

Western Caspian University, Azerbaijan, Baku

DIRECTIONS FOR THE INTEGRATION OF BANKS INTO THE GLOBAL FINANCIAL SYSTEM

Abstract

Economic integration can be imagined as a process of interaction between countries, leading to convergence of economic mechanisms, taking the form of interstate agreements and coordinated regulatory interstate bodies. Financial integration is an integral part and one of the leading areas of economic integration. Banking integration can be viewed as a process leading to convergence to a single market of all products, processes, procedures, standards, transactions from the banking sector. All

sets of standards, mechanisms and procedures must be followed by banks, regulators and customers alike. This is the only way to create the prerequisites for the most profitable banking operations.

Key words: economic integration, financial integration, banking integration.

Leyla Orxan qızı MİRHƏŞİMLİ
Qərbi Kaspi Universitetinin Doktorant;
Azərbaycan, Bakı

BANKLARIN QLOBAL MALİYYƏ SISTEMİNƏ İNTEQRASIYASI İSTIQAMƏTLƏRİ

Xülasə

İqtisadi inteqrasiya, dövlətlərarası müqavilələr və dövlətlərarası tənzimləyici qurumlar şəklində iqtisadi mexanizmlərin yaxınlaşmasına səbəb olan ölkələrarası qarşılıqlı əlaqə prosesi kimi səciyyələndirilə bilər. Maliyyə inteqrasiyası iqtisadi inteqrasiyanın tərkib hissəsi və aparıcı istiqamətlərindən biridir. Bank inteqrasiyasına bank sektorunda bütün məhsulların, proseslərin, prosedurların, standartların, əməliyyatların vahid bazar istiqamətində yaxınlaşmasına səbəb olan proses kimi baxmaq olar. Bütün standartlara, mexanizmlərə və prosedurlara həm banklar, həm tənzimləyicilər, həm də müştərilərin özləri tərəfindən riayət olunmalıdır. Bu, ən gəlirli bank əməliyyatları üçün ilkin şərtləri yaratmağın yeganə yoludur.

Açar sözlər: iqtisadi inteqrasiya, maliyyə inteqrasiyası, bank inteqrasiyası.

Afet Mammadali HASANOVA
Baku Eurasian University, ien, b/m.
ORCID: 0000-0002-9742-0030

THE MAIN MACROECONOMIC INDICATORS OF THE NATIONAL ACCOUNTS SYSTEM AND THEIR ROLE AND IMPORTANCE IN THE STATISTICAL ANALYSIS OF THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE COUNTRY

Summary

Based on the indicators of the national accounts system, the system of indicators necessary for the analysis of socio-economic processes in the country forms the basis of a comprehensive analysis of the state and development of the country's economy. A complex analysis of the economic and social development of the country allows solving issues related to the regulation of the economy and determining the economic policy, as well as the preparation of various state programs and measures for their implementation, which is primarily necessary for state administration bodies. As a whole economy, as well as for a comprehensive analysis of the economic and social development of the country in its separate sections and fields, this system of indicators is a result of the production process, as a macroeconomic proportion, resources and their use in the production process, standard of living of the population, of income and price dynamics of the state of the financial-credit system, investment, national wealth, etc. This indicator, in addition to analyzing the state of the country's economy, comparing the main indicators with the indicators of other countries or allows. In this regard, NAS used in the statistical analysis and forecasting of the country's economic and social development the complex statistical study of indicators is of great importance, which directly proves the relevance of the research topic. The main point of the article is its purpose is to statistically analyze the socio-economic development of the country based on the System of National Accounts. In the article, based on the indicators of the system of national accounts, to statistically study the socio-economic development of the country, mass statistics observation, grouping and summarization of statistical materials, description of statistical materials in tables and graphs, absolute and relative quantities, average quantities, analysis indicators of variation series, analytical indicators of dynamics series, index method, etc. statistical methods were used.

Keywords: System of national accounts, financial-credit system, economy, analysis

JEL: B 23; G 00

UOT: 339; 336.

DOI: <https://doi.org/10.54414/QTZU1318>

Introduction

NAS, being a national registration system, is the main source of information for an objective and honest evaluation of the results of the economic activity of the country as a whole. This system consists of a system of interconnected statistical indicators built in the form of a set of certain accounts and tables. Based on the system of national accounts, the system of indicators that are fundamental when analyzing the socio-economic development of the country includes gross domestic product (GDP), gross national

income (GNI), gross national income (GNI), production, gross profit, net profit, final national consumption, including gross savings, gross savings, net lending, net borrowing, national wealth indicators, etc.

The main indicator that characterizes socio-economic development in the system of national accounts is GDP, and this indicator is the final product and services produced by the country's residents during a specific period (month, quarter, year). characterizes its value.

Analysis

GDP in NAS is calculated using the following three methods: (3)

1) Production method. In this method, information on the production of products and services is used, and the calculation is carried out according to the following three schemes:

a) GDP (at market prices) = MX (at basic prices) – EU (intermediate consumption) + VAT (value added tax) + XIV (net import tax);

b) GDP (at market prices) = $\sum \ddot{U}\ddot{A}\ddot{D}$ (sum of the total added value of economic sectors). With this method, net taxes on products and imports are taken into account during the calculation, and VAT is not taken into account;

c) GDP (at market prices) = $\sum \ddot{U}\ddot{A}\ddot{D}$ (sum of total value added of economic sectors).

2) Allocation method. This method uses data on the distribution of GDP and calculates it as the sum of first incomes:

GDP = F (wages) + IXV (net tax on production) + XIV (net tax on imports) + UM (gross profit) + UGG (total mixed income).

3) Method of end use. In this method, GDP is calculated as the sum of final consumption and gross domestic product (taking into account the balance of imports and exports):

GDP = FI (final consumption) + GDP (gross consumption) + ($\dot{I}_d - \dot{I}_x$) (balance of imports and exports)

A number of factors affect the absolute and relative growth of GDP, which can be grouped as follows:

- 1) Factors on basic funds;
- 2) Labor factors;
- 3) Change in the specific weight of intermediate consumption in the total output of products and services.

Factors related to fixed funds include the increase of fixed funds and fund yield. Based on the increase in the volume of fixed assets, it is possible to calculate the absolute increase in the volume of GDP as follows:

Labor factors include the number of employees and the increase in labor productivity. Based on the increase in the number of employees, it is possible to calculate the absolute increase in the volume of GDP as follows:

$$\Delta \ddot{U}DM = (T_1 - T_0) \omega_0$$

It is possible to calculate the absolute growth of the volume of GDP based on the increase of labor productivity in GDP as follows:

$$\Delta \ddot{U}DM = (\omega_1 - \omega_0) T_1$$

As a result of the influence of both labor factors, it is possible to calculate the total absolute growth of the volume of GDP as follows:

$$\Delta \ddot{U}DM = \Delta \ddot{U}DM_T + \Delta \ddot{U}DM_\omega$$

The specific weight of intermediate consumption in the total output of products and services

Based on its decrease, it is possible to calculate the absolute growth of the volume of GDP as follows:

$$\Delta \ddot{U}DM = MX_1 (A\dot{I}_0 - A\dot{I}_1)$$

In these formulas:

F_0 $\vee$ F_1 - the volume of main funds in the main and current period, respectively;

$F_{f.ver.0}$ $\vee$ $F_{f.ver.1}$ - fund yield in the main and current period, respectively;

T_0 $\vee$ T_1 - the number of employees in the main and current period, respectively;

ω_0 $\vee$ ω_1 - labor productivity in the main and current period, respectively;

$A\dot{I}_0$ $\vee$ $A\dot{I}_1$ - indicates the specific weight of intermediate consumption in the form of a ratio in the main and current period, respectively.

It should also be noted that the level of economic development of the country, the results of production, the trend of development in the economy, the dynamic analysis of labor productivity, etc. the GDP indicator is used to characterize the derivative indicators. At the same time, the existing relationships between individual indicators, for example, the ratio of the state budget deficit to GDP, etc. GDP is used when determining. (2)

Based on the GDP indicator, other production indicators can be calculated. First of all, this refers to the net domestic product indicator, to calculate this indicator, it is necessary to subtract the depreciation of fixed assets from the gross domestic product. In a number of countries of the world, the GDP indicator is also used when analyzing economic development. This indicator was calculated in Germany under the

name of "gross national product" until 1968, in the CIS countries first national income, and later (until 1994) under the name of "net material product" (10). Net domestic product refers to the value created in material production areas and is calculated by subtracting the costs used during the production process from the volume of the total product produced. The size of this indicator for the economy as a whole can be assessed by adding up the net material products of all material areas. The used volume of the net material product by areas is the final consumption of the total material product, as well as the net collection, etc. is determined as the sum of material costs.

GDP is also the basis for determining the following national income indicators:

Gross national income:

Gross national income differs from GDP in both quantitative and qualitative composition. Thus, if GDP characterizes the sum of the newly created value or the final flow of goods and services, the GNI shows the flow of primary incomes obtained by the country's residents as a result of their participation in the creation of the gross domestic product. This indicator is also called the total balance of primary incomes and is a balancing item of the "Primary distribution of incomes" account. Primary income is one of the main indicators of the NAS, and in this system, primary income includes wages, profits, income from private property, taxes on production and imports.

GNI (gross national income) is defined as follows, taking into account primary incomes given and received to other countries based on GDP:

$$\text{GNI (gross national income)} = \text{GDP} + \text{F (wages)} + \text{MG (from property revenues)} \pm \text{GDP (remaining global income balance)}$$

1) Net national income. This indicator is calculated by deducting the amount of depreciation (consumption of fixed assets) from the gross domestic product as shown below:

$$\text{GNI (net national income)} = \text{GNI (gross national income)} - \text{A (depreciation)}$$

2) Gross national income at disposal:

Gross disposable national income (GNI), which is a balancing item of the "Income redistribution" account, is also one of the main indicators of NAS. GNI means the sum of the incomes that institutional units have for final consumption and savings. Institutional units mean having assets and taking on liabilities. , economic units that have the right to engage in business and conduct transactions with other economic units, and statistical units used for the compilation of national accounts are meant.

In order to calculate the GST, it is necessary to subtract the current transfers given by the resident units from the GST and add the received current transfers. In other words, national disposable income is the sum of received current transfers plus the balance of primary income minus the income given as current transfers. (21)

4) Net national income at disposal (GNI). This indicator is calculated by deducting the amount of depreciation (consumption of fixed assets) from the GST as shown below:

$$\text{GNI} = \text{GNI (disposable national income)} - \text{A (depreciation)}$$

A number of other indicators are also used in NAS, through which it is possible to analyze the results of social production more deeply.

One of the most important places in the system of macroeconomic indicators is occupied by final consumption expenses. Those expenses include the expenses incurred by households - residents on consumer goods and services, as well as on goods and services of state administration bodies and the EXTQKT. Such grouping of costs creates the necessary conditions and opportunity to determine who will finance the costs. Household expenditure for final consumption is determined by the amount of actual expenditure on consumer goods and services obtained from their income. The costs of non-commercial organizations for final consumption are determined by the amount of their current costs (including the use of fixed capital). (7)

Goods and services for individual consumption are provided by budget organizations such as health departments, social security, education, culture and arts and EXQKT. However, collective services are provided by law enforcement agencies,

management, defense, science and other budgetary organizations.

General accumulation - includes the accumulation of fixed capital, changes in the stock of circulating funds, as well as the accumulation of valuable items, for example, gold, antiques, etc. includes the total.

Net credits and net debts, which are the main indicators of NAS, are the balancing item of the "Capital transactions account". The net resources at the disposal of the country or sectors resulting from savings and capital transfers and not used for capital investment can be used for net financial investment. Countries or sectors with resources in excess of their capital expenditures are considered net creditors. On the contrary, countries and sectors whose capital expenditures exceed their resources are forced to borrow to finance their expenditures. When determining the amount of net loans and net debts in NAS, the sum of net savings and net capital transfers to the consumption of fixed capital and the amount of non-financial assets consumed (except for sales) is subtracted. To obtain non-financial and net financial assets, changes in the total amount of resources at the disposal of the country or sector must be equal to changes in the amount of national wealth.

National wealth refers to the totality of accumulated material goods currently at the disposal of society. It includes fixed assets, tangible assets and personal property of the population. Therefore, the national wealth is equal to the sum of all assets (financial and non-financial) of the country minus the financial liabilities.

Thus, GDP, gross national income (GNI), gross national disposable income (GNI), final national consumption, gross savings, gross savings, net lending, net borrowing, national wealth indicators etc. . macroeconomic indicators are used, which allow a broader and deeper analysis of the country's socio-economic development.

Conclusion

Based on the indicators of the national accounts system, the system of indicators necessary for the analysis of socio-economic

processes in the country forms the basis of a comprehensive analysis of the state and development of the country's economy. Based on the system of national accounts, the system of indicators that are fundamental when analyzing the socio-economic development of the country includes gross domestic product (GDP), gross national income (GNI), gross national income (GNI), production, gross profit, net profit, final national consumption, includes gross savings, gross savings, net lending, net borrowing, and national wealth indicators.

The introduction of the system of national accounts in our country, the expansion of global integration processes and the growth of international economic relations have increased the importance of international comparability of statistical data.

The main purpose of conducting international comparisons is to compare the GDP and its main components, per capita physical volume indices, etc., which are compared at the international level. to get information about

ACP is used when making an international comparison of GDP for different countries. Different types of indices are used when comparing the dynamics of prices to calculate the AQP between the currencies of two countries. In order to aggregate the results of the comparison of ACP and GDP for different countries, the formulas of EKS (Eltet, Kevesh and Shults method) are used.

References

1. Adema, W., 2017, What Do Countries Really Spend on Social Policies? A Comparative Note. (OECD Economic Studies no. 28).
2. Adler, H. and O. Hawrylyshyn, 2018, Estimates of the Value of Household Work, Canada, 1961 and 1971, Review of Income and Wealth, pp. 121-132.
3. Al, P.G., B.M. Balk, S. de Boer and G.P. den Bakker, 2015, The Use of Chain Indices for Deflating the National Accounts, National Accounts Occasional Papers, nr. 5 (Statistics Netherlands, Voorburg)

4. Alsonso, W. and P. Starr (eds.), 2017, *The Politics of Numbers* (Russell Sage Foundation, New York)
5. Buiten, G., J. van den Hof and P. van de Ven, 2019, *Revision of the Dutch National Accounts; First Results and Backgrounds*, National Accounts Occasional Paper nr. 91 (Statistics Netherlands, Voorburg).
6. Butter, F.A.G. den and M.S. Morgan, 2018, *What Makes the Models-Policy Interaction Successful? Economic Modelling* 15, pp. 443-475.
7. Carson, C.S., 2015, *The History of the United States National Income and Product Accounts: the Development of an Analytical Tool*. *Review of Income and Wealth*, pp. 153-181.
8. Carson, C.S., 2019, *50-Year Retrospective of the IARIW: The Early Years*. *Review of Income and Wealth*, Series 45, Number 3, pp. 379-396.
9. Don, H. and J. Verbruggen, 2006, *Models and methods for economic policy; 60 years of evolution at CPB*, *Statistica Neerlandica*.
10. Eckstein, O., 2011, *A Model-Builder's View of the National Income Accounts*. *Survey of Current Business*, 50th Anniversary Issue, pp. 65-66.
11. Fuess, S.M. and H. van den Berg, 2016, *Does GNP Exaggerate Growth in "Actual" Output? The Case of the United States*. *Review of Income and Wealth*, Series 42, Number 1, pp. 35-48.
12. Geelhoed, L.A. and J. van Sinderen, 2013, *National Accounts, Economic-Policy Standards and Economic Policy: some Observations*. In: Vries et al (2013), pp. 167-192.

Afet Mammadali HASANOVA
Baku Eurasian University, i.e.n., b/m.
ORCID: 0000-0002-9742-0030

MİLLİ HESABLAR SİSTEMİNİN ƏSAS MAKROİQTİSADI GÖSTƏRİCİLƏR VƏ ÖLKƏNİN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFININ STATİSTİK TƏHLİLİNDƏ ONLARIN ROLU VƏ ƏHƏMİYYƏTİ

Summary

Milli hesablar sisteminin göstəriciləri əsasında ölkədə sosial-iqtisadi proseslərin təhlili üçün zəruri göstəricilər sistemi ölkə iqtisadiyyatının vəziyyəti və inkişafının kompleks təhlilinin əsasını təşkil edir. Ölkənin iqtisadi və sosial inkişafının kompleks təhlili iqtisadiyyatın tənzimlənməsi və iqtisadi siyasətin müəyyən edilməsi ilə bağlı məsələlərin həlli, eləcə də müxtəlif dövlət proqramlarının və onların həyata keçirilməsi üzrə tədbirlərin hazırlanmasına imkan verir, bu isə ilk növbədə dövlət idarəetmə orqanları üçün zəruridir. Bütövlükdə iqtisadiyyat, eyni zamanda onun ayrı-ayrı bölmələri və sahələri üzrə ölkənin iqtisadi və sosial inkişafının kompleks təhlili üçün nəzərdə tutulan bu göstəricilər sisteminin bölmələrinin quruluşu iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsini, istehsalın nəticələrini, əsas makroiqtisadi proporsiyaları, ehtiyatları və onların istehsal prosesində istifadəsini, əhalinin həyat səviyyəsini, gəlirlərin və qiymətlərin dinamikasını, maliyyə-kredit sisteminin vəziyyətini, investisiyaların qoyuluşunu, milli sərvəti əks etdirir. Bu göstəricilər ölkə iqtisadiyyatının vəziyyətini təhlil etməklə yanaşı, əsas göstəriciləri digər ölkələrin göstəriciləri ilə müqayisə etməyə də imkan verir. Bu baxımdan ölkənin iqtisadi və sosial inkişafının statistik təhlili və proqnozlaşdırılmasında istifadə edilən NAS-nin göstəricilərinin kompleks statistik tədqiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir, bu isə birbaşa tədqiqat mövzusunun aktuallığını sübut edir. Məqalənin əsas məqsədi Milli Hesablar Sistemi əsasında ölkənin sosial-iqtisadi inkişafını statistik təhlil etməkdir. Məqələdə milli hesablar sisteminin göstəriciləri əsasında ölkənin sosial-iqtisadi inkişafını statistik tədqiq etmək üçün kütləvi statistika müşahidəsi, statistika materiallarının qruplaşdırılması və yekunlaşdırılması, statistika materiallarının cədvəl və qrafiklərdə təsviri, mütləq və nisbi kəmiyyətlər,

orta kəmiyyətlər, variasiya sıralarının təhlili göstəriciləri, dinamika sıralarının analitik göstəriciləri, indeks metodu və s. statistik metodlardan istifadə edilmişdir.

Açar sözlər: Milli hesablar sistemini, maliyyə-kredit sistemi, iqtisadiyyat, analiz

Афет Мамедали ГАСАНОВА

Бакинский Евразийский Университет, ИЭН, б/м.

ORCID: 0000-0002-9742-0030

ОСНОВНЫЕ МАКРОЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ СИСТЕМЫ НАЦИОНАЛЬНЫХ СЧЕТОВ И ИХ РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ В СТАТИСТИЧЕСКОМ АНАЛИЗЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СТРАНЫ

Резюме

На основе показателей системы национальных счетов система показателей, необходимая для анализа социально-экономических процессов в стране, составляет основу комплексного анализа состояния и развития экономики страны. Комплексный анализ экономического и социального развития страны позволяет решать вопросы, связанные с регулированием экономики и определением экономической политики, а также готовить различные государственные программы и мероприятия по их реализации, что в первую очередь необходимо для государственного управления. тела. В целом экономики, а также для комплексного анализа экономического и социального развития страны в отдельных ее разделах и областях. момент этого гсекций выпрямляющей системы структура уровень экономического развития грех, в результате производства Рини, как как макроэкономические пропорции, ресурсы и их использование в производственном процессе грех, уровень жизни населения грех, дохода и цены динамика состояние финансово-кредитной системы инвестиции, национальное богатство а делает кс. Это индикаторы помимо анализа состояния экономики страны, сравнение основных показателей с показателями других стран или позволяет. В связи с этим NAS используется при статистическом анализе и прогнозировании экономического и социального развития страны. Большое значение имеет комплексное статистическое исследование показателей, что непосредственно доказывает актуальность темы исследования. Основная мысль статьи. Его цель – статистический анализ социально-экономического развития страны на основе Системы национальных счетов. В статье на основе показателей системы национальных счетов статистически изучено социально-экономическое развитие страны. массовое статистическое наблюдение, группировка и обобщение статистических материалов, описание статистических материалов в таблицах и графиках, абсолютные и относительные величины, средние величины, показатели анализа вариационных рядов, аналитические показатели динамики рядов, индексный метод и т.д. использовались статистические методы.

Ключевые слова: система национальных счетов, финансово-кредитная система, экономика, анализ

Elmin Nemət oğlu MUSTAFAYEV
Qərbi Kaspi Universiteti
E-mail: elminmustafayev281@gmail.com

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA BANKLARIN FƏALİYYƏTİNİN DÖVLƏT TƏRƏFİNDƏN HÜQUQİ TƏNZİMLƏNMƏSİNDƏ MƏRKƏZİ BANKIN ROLU

Xülasə

Mərkəzi bankçılıq iqtisadi sabitliyin qorunmasına, artımın təşviqinə və maliyyə sisteminin rəvan fəaliyyətinin təmin edilməsinə yönəlmiş geniş funksiyaları əhatə edir. Pul siyasətini idarə etməklə, banklara nəzarət etməklə, son instansiya kreditoru kimi çıxış etməklə, valyuta buraxmaqla, ödəniş sistemlərinə nəzarət etməklə, valyutayı idarə etməklə və iqtisadi tədqiqatlar apararaq, mərkəzi banklar ölkənin iqtisadi sağlamlığında mühüm rol oynayır.

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı (AMB) bankların fəaliyyətinin dövlət hüquqi tənzimlənməsində mühüm rol oynayır. Əsas tənzimləyici orqan kimi AMB-nin öhdəlikləri maliyyə sisteminin sabitliyini və bütövlüyünü qorumaq üçün vacib olan geniş funksiyaları əhatə edir. AMB Bankın nəzarətin avtomatlaşdırılması arxitekturasının bir hissəsi kimi avtomatlaşdırılmış prudensial nəzarət hesabat sisteminin quraşdırılması istiqamətində mühüm irəliləyiş əldə edilmişdir. Bank nəzarəti üzrə normativ hüquqi bazanın Əsas Bazel Prinsiplərinə uyğunlaşdırılması davam etdirilmişdir. Eyni zamanda, yeni valyuta qanunvericiliyi əsasında valyuta tənzimlənməsi təkmilləşdirilmiş, maliyyə sektoru vasitəsilə çirklə pulların yuyulmasına qarşı mübarizə üzrə qlobal təcrübə araşdırılmışdır.

Açar sözlər:Mərkəzi bank,Pul siyasəti,Valyuta,İqtisadi sabitlik,Hüquqi baza

JEL: F30

UOT: 336;

DOI: <https://doi.org/10.54414/ELQN3519>

Giriş

Azərbaycan Mərkəzi Bankı bankların fəaliyyətinin dövlət hüquqi tənzimlənməsində mərkəzi və çoxsaxəli rol oynayır. Onun öhdəlikləri pul siyasətinin həyata keçirilməsindən və banklara nəzarətdən tutmuş maliyyə sabitliyinin təmin edilməsinə və istehlakçıların müdafiəsinə qədərdir. Beynəlxalq standartlara uyğunlaşaraq və innovasiyaları mənimsəməklə AMB məqsəd qoyur

Mərkəzi Bank bank nəzarətini təşkil və idarə etdiyi üçün onun əmanətçilərin maraqlarının pozulmasına görə məsuliyyət daşdığını düşünmək ağlabatandır. Bununla belə, mövcud qaydalara əsasən, kommersiya bankları istehlakçılarla necə əlaqə saxladıklarını müəyyən etmək azadlığına malik avtonom hüquqi şirkətlərdir. Nəticə etibarilə hesab edirik ki, kredit firmalarının fəaliyyətinə görə Mərkəzi Bankın məsuliyyət daşması düzgün deyil. Bu, onun rolu deyil, daha

çox nəzarət sisteminin keyfiyyətini, səmərəliliyini və nəzarət prosedurlarını təkmilləşdirməkdir[6]

AMB Bankın nəzarətin avtomatlaşdırılması arxitekturasının bir hissəsi kimi avtomatlaşdırılmış prudensial nəzarət hesabat sisteminin quraşdırılması istiqamətində mühüm irəliləyiş əldə edilmişdir. Bank nəzarəti üzrə normativ hüquqi bazanın Əsas Bazel Prinsiplərinə uyğunlaşdırılması davam etdirilmişdir. Eyni zamanda, yeni valyuta qanunvericiliyi əsasında valyuta tənzimlənməsi təkmilləşdirilmiş, maliyyə sektoru vasitəsilə çirklə pulların yuyulmasına qarşı mübarizə üzrə qlobal təcrübə araşdırılmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, bank nəzarətində keyfiyyət yüksəlişi davam etmişdir. İl ərzində ABŞ Beynəlxalq İnkişaf Agentliyinin əhəmiyyətli texniki yardımı ilə fərdi bank risklərinə nəzarətin metodoloji bazası, eləcə də Milli Bankın nəzarət funksiyası təkmilləşdirilmişdir.

AMB Bazel sisteminin yeni hesablaşma və idarəetmə meyarlarını qismən inteqrasiya etməyə başlayıb. AMB hazırda yeni idarəetmə strukturu altında fəaliyyət göstərir. Hər banka 18 aylıq müddət verilib. Bu mərhələdə bank “bankın həcminə görə” ümumi nəzarətə məruz qalır və maliyyə təhlilini həyata keçirən kənar nəzarət sistemi mövcuddur.

Bir sıra beynəlxalq təşkilatlar və mərkəzi banklar AMB-yə Bazel-2-yə keçiddə yardım edir. Bazel-2 təkcə bank sektorunun deyil, həm də bank istehlakçılarının istəklərinə uyğundur və Azərbaycanın bank sektoru, şübhəsiz ki, əməliyyatlarını artırmaq və keyfiyyətini artırmaqla xidmət sahəsini genişləndirəcək və çiçəklənəcəkdir. Mərkəzi Bank Bazel-III bank nəzarəti meyarlarını əks etdirmək üçün makroprudensial çərçivəsini təkmilləşdirmişdir. Prudensial tədbirlər sistem risklərini azaltmağa, bankların sabitliyini təmin etməyə və inamı qorumağa çalışır. Kapital, likvidlik və makroprudensial nəzarət alətlərinin yeni Bazel-III konsepsiyasına uyğun olaraq, maliyyə sənayesi üçün yeni sabitlik qanunları həyata keçirilməlidir. Bütövlükdə bu qanunlar bank sektorunun protsiklik davranışını məhdudlaşdırmalı və iqtisadi şokların mənfi nəticələrindən daha etibarlı müdafiəni təmin etməlidir[2]

Əsas hissə

Azərbaycan Respublikasında bankların fəaliyyətinin dövlət tərəfindən hüquqi tənzimlənməsində Mərkəzi Bankın rolu.

Mərkəzi bank Azərbaycan Respublikasında bank fəaliyyətinin dövlət hüquqi tənzimlənməsində mühüm rol oynayır. Bu rol pul siyasətinin həyata keçirilməsi, maliyyə sabitliyinin təminatı və bank sektoruna nəzarət və tənzimləmə də daxil olmaqla bir neçə əsas funksionu əhatə edir. Aşağıda bu rolların icmalı verilmişdir:

1. Pul siyasətinin həyata keçirilməsi

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı (ARMB) ölkənin pul siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsinə cavabdehdir. Buraya faiz dərəcələrinin müəyyən edilməsi, inflyasiyaya nəzarət və milli valyutanın məzənnəsinin idarə edilməsi daxildir. ARMB bu

məqsədlərə nail olmaq üçün açıq bazar əməliyyatları, ehtiyat tələbləri və diskont dərəcələri kimi müxtəlif monetar alətlərdən istifadə edir[1]

2. Maliyyə Sabitliyi

Maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi ARMB-nin mühüm funksiyasıdır. Bu, maliyyə sistemində sistem risklərinin monitorinqini və idarə olunmasını əhatə edir. ARMB maliyyə böhranlarının qarşısının alınması və hər hansı maliyyə qeyri-sabitliyinin iqtisadiyyata təsirinin azaldılması üçün tədbirlər həyata keçirir. Buraya ödəniş sistemlərinə nəzarət etmək və onların səmərəli və təhlükəsiz işləməsini təmin etmək daxildir.

3. Nəzarət və Tənzimləmə

ARMB Azərbaycanda fəaliyyət göstərən bütün bankların müvafiq qanun və qaydalara əməl etmələrini təmin etmək üçün onları tənzimləyir və onlara nəzarət edir. Bura daxildir:

Lisenzialaşdırma: Banklara və maliyyə qurumlarına lisenziyaların verilməsi, onların fəaliyyət üçün tələb olunan standartlara cavab verməsinin təmin edilməsi.

Prudensial Tənzimləmə: Bankların ödəmə qabiliyyətini saxlamaq və maliyyə şoklarına tab gətirə bilməsini təmin etmək üçün kapital adekvatlığı, likvidlik və risklərin idarə edilməsi ilə bağlı qaydaların müəyyən edilməsi və tətbiqi.

Yerində və Yerdənkənar Nəzarət: Bankların maliyyə vəziyyətinin və normativ tələblərə uyğunluğunun müntəzəm olaraq yoxlanılması və monitorinqinin aparılması.

İcra: Qaydaları pozan və ya riskli davranış nümayiş etdirən banklara qarşı düzəliş tədbirlərinin görülməsi, o cümlədən cərimələrin tətbiqi, məhdudiyyətlərin qoyulması və ya zəruri hallarda lisenziyaların ləğv edilməsi.

4. İstehlakçıların Hüquqlarının Müdafiəsi

ARMB maliyyə xidmətlərinin istehlakçılarının müdafiəsində də rol oynayır. Bura bank sektorunda şəffaflığın təmin edilməsi, ədalətli kreditləşdirmə təcrübəsinin təşviqi və istehlakçıların şikayətlərinə baxılması daxildir. ARMB istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı qanunları həyata keçirməklə əhalinin bank sistemə inamını artırmağa kömək edir.

5. Bank infrastrukturunun inkişafı

Mərkəzi bank müasir və səmərəli bank sektoru üçün zəruri olan infrastrukturun inkişaf et-

dirilməsində iştirak edir. Buraya rəqəmsal bankçılığın təşviqi, ödəniş sistemlərinin təkmilləşdirilməsi və bu cür irəliləyişlərin təhlükəsiz şəkildə tənzimlənməsini təmin etməklə yanaşı, maliyyə innovasiyalarının təşviqi daxildir.

6. Hüquqi baza

ARMB hökumət tərəfindən müəyyən edilmiş hərtərəfli qanunvericilik çərçivəsində fəaliyyət göstərir. Onun fəaliyyətini tənzimləyən əsas qanunvericilik aktlarına “Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında”, “Banklar haqqında” qanunlar və ARMB-nin özü tərəfindən verilmiş müxtəlif normativ hüquqi aktlar və təlimatlar daxildir. Bu hüquqi sənədlər ARMB-nin səlahiyyətlərini, məsuliyyətlərini və əməliyyat prosedurlarını müəyyən edir, onun şəffaf və səmərəli fəaliyyət göstərməsini təmin edir.

Nəticə

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı ölkə daxilində bank fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsində mühüm rol oynayır. ARMB pul siyasəti, maliyyə sabitliyi, nəzarət və tənzimləmə, istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi və infrastrukturun inkişafında çoxşaxəli rolu ilə sabit, səmərəli və təhlükəsiz bank mühitini təmin edir. Bu da öz növbəsində Azərbaycanın daha geniş iqtisadi sabitliyini və artımını dəstəkləyir.

Əlbəttə! İlk icmalı genişləndirərək, Azərbaycan Respublikasında bank fəaliyyətinin dövlət hüquqi tənzimlənməsində mərkəzi bankın rolu ilə bağlı bəzi əlavə təfərrüatları təqdim edirik:

7. Pul Siyasəti Alətləri və Strategiyaları

ARMB pul siyasətini effektiv həyata keçirmək üçün müxtəlif mürəkkəb alətlər və strategiyalardan istifadə edir. Bunlara daxildir:

Açıq Bazar Əməliyyatları (OMO): Bank ehtiyatlarının səviyyəsinə və faiz dərəcələrinə təsir etmək üçün dövlət qiymətli kağızlarının alınması və satılması.

Diskont dərəcəsi: Kommersiya banklarının mərkəzi bankdan borc ala biləcəyi dərəcəsinin müəyyən edilməsi, bu da öz növbəsində iqtisadiyyatdakı digər faiz dərəcələrinə təsir göstərir.

Ehtiyat Tələbləri: Bankların ehtiyatda saxlamalı olduğu vəsaitlərin məbləğinin məcburi olması, onların kreditlər yaratmaq və likvidliyi idarə etmək qabiliyyətinə təsir göstərir[4]

8. Valyuta məzənnəsinin idarə edilməsi

ARMB Azərbaycan manatının (AZN) məzənnəsinin idarə edilməsinə cavabdehdir. Bu, valyutayı sabitləşdirmək, inflyasiyanı idarə etmək və ixrac rəqabət qabiliyyətini qorumaq üçün valyuta bazarına müdaxilələri nəzərdə tutur. Mərkəzi bank məqsədlərinə çatmaq üçün valyuta müdaxilələri və valyuta ehtiyatları kimi alətlərdən istifadə edə bilər[3]

9. Makroprudensial Siyasətlər

ARMB sistem risklərini azaltmaq və maliyyə sisteminin dayanıqlığını artırmaq üçün makroprudensial siyasətlərdən istifadə edir. Bunlara daxildir:

Antitsiklik Kapital Buferləri: Banklardan tənəzzüllər zamanı potensial itkiləri aradan qaldırmaq üçün yüksək kredit artımı dövrlərində əlavə kapital saxlamağı tələb edir.

Kredit-Dəyər (LTV) və Borc-Gəlirə (DTI) nisbətləri: Həddindən artıq borclanmanın qarşısını almaq və kreditləşmə təcrübələrinin davamlı olmasını təmin etmək üçün bu əmsallara məhdudiyyətlərin qoyulması.

10. Bankın həlli və böhranların idarə edilməsi

Bank böhranı baş verdikdə, ARMB çətin vəziyyətdə olan bankları idarə etmək və həll etmək üçün həlledici tədbirlər görmək səlahiyyətinə malikdir. Bura daxildir:

Erkən Müdaxilə: Bank çətinlik əlamətləri göstərdikdə qabaqlayıcı tədbirlər görmək.

Bankın restrukturizasiyası: Problemlə bankların birləşməsi, satın alınması və ya yenidən kapitalaşdırılmasının asanlaşdırılması.

Əmanətlərin Sığortalanması: Əmanətçiləri qorumaq və bank sisteminə inamı qorumaq üçün Əmanətlərin Sığortalanması Fondu ilə işləmək.

11. Beynəlxalq əməkdaşlıq

ARMB Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF), Dünya Bankı və regional qurumlar kimi beynəlxalq maliyyə institutları ilə əməkdaşlıq edir. Bu əməkdaşlıq ölkənin tənzimləyici bazasının ən yaxşı beynəlxalq təcrübə və standartlara uyğunlaşdırılmasına kömək edir. ARMB həmçinin global maliyyə hadisələri və tənzimləmə tendensiyalarından xəbərdar olmaq üçün beynəlxalq forumlarda və komitələrdə iştirak edir[8]

12. Tədqiqat və İnkişaf

ARMB öz siyasi qərarlarını məlumatlandırmaq üçün müxtəlif iqtisadi və maliyyə məsələləri üzrə geniş araşdırmalar aparır. İqtisadiyyat, bank sektorunun fəaliyyəti və onun tənzimləmə tədbirlərinin effektivliyi haqqında məlumat verən hesabatlar, bülletenlər və işçi sənədlər dərc edir. Bu tədqiqat pul-kredit və tənzimləyici siyasətlərin dəqiqləşdirilməsinə kömək edir[7]

13. İctimai Kommunikasiya və Şəffaflıq

Şəffaflığın və ictimaiyyətlə aydın ünsiyyətin qorunması ARMB üçün çox vacibdir. Maraqlı tərəfləri öz fəaliyyəti və siyasət istiqamətləri haqqında məlumatlandırmaq üçün müntəzəm olaraq pul siyasəti hesabatlarını, maliyyə sabitliyi hesabatlarını və digər əsas sənədləri dərc edir. İctimai ünsiyyət gözləntiləri idarə etməyə və mərkəzi bankın hərəkətlərinə inamı artırmağa kömək edir[5]

14. Maliyyə İnküziv Təşəbbüsləri

ARMB əhalinin bütün təbəqələri üçün əlçatan olan maliyyə məhsulları və xidmətlərinin inkişafını təşviq etməklə maliyyə inküzivliyini təşviq edir. Buraya mikromaliyyə, mobil bankçılıq və kifayət qədər xidmət göstərməyən icmaların maliyyə xidmətlərinə çıxışını genişləndirən digər yeniliklərin dəstəklənməsi daxildir.

15. Davamlılıq və Yaşıl Maliyyə

Son illərdə ARMB həmçinin dayanıqlılığın və yaşıl maliyyənin təşviqinə diqqət yetirməyə başlayıb. Bu, bankların ətraf mühitə uyğun layihələrə sərmayə qoyması və davamlı təcürbələrini mənimsəməsi üçün çərçivələrin və stimulların yaradılmasını nəzərdə tutur. Mərkəzi bank yaşıl kreditləşməni və investisiyaları təşviq edən təlimatlar və ya qaydalar verə bilər[9]

Nəticə

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı bank sektorunun tənzimlənməsində hərtərəfli və dinamik rol oynayır. Onun öhdəlikləri ənənəvi pul siyasəti və maliyyə nəzarətindən kənara çıxır və iqtisadi sabitliyin təmin edilməsinə, maliyyə inküzivliyinin təşviqinə və davamlı inkişafın təşviqinə yönəlmiş geniş spektrli fəaliyyətləri əhatə edir. ARMB özünün proaktiv və adaptiv yanaşması ilə Azərbaycanın maliyyə sisteminin ümumi sağlamlığına və dayanıqlılığına əhəmiyyətli töhfə verir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Z.F. Məmmədov “Pul, kredit və banklar”. Bakı-2006
2. Z.F.Məmmədov “Bank fəaliyyətinin əsasları” Bakı-2011
3. “Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı” statistik bllütten
4. Ş. Ə. Abdullayev; R.V. Əsgərova “Bank işi”. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı-2009
5. M.M. Bağirov “Bank və bank əməliyyatları” Bakı-2003
6. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının 2015-ci il üçün pul və maliyyə sabitliyi siyasətinin əsas istiqamətləri barədə BÖYANATI
7. “Bankların inkişaf istiqamətləri” Müseyib Əliyev. Bakı-2011
8. Elnur Sadıqov “Bank əməliyyatları” bakı-2010
9. “Mərkəzi Bank haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu”

Elmin Nemat oğlu MUSTAFAYEV
Western Caspian University

THE ROLE OF THE CENTRAL BANK IN THE STATE LEGAL REGULATION OF THE ACTIVITIES OF BANKS IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

Abstract

Central banking encompasses a wide range of functions aimed at maintaining economic stability, promoting growth, and ensuring the smooth functioning of the financial system. By managing monetary policy, supervising banks, acting as lender of last resort, issuing currency, overseeing payment systems, managing currency and conducting economic research, central banks play an important role in a country's economic health.

The Central Bank of the Republic of Azerbaijan (CBA) plays an important role in the state legal regulation of banks' activities. As the primary regulatory body, the CBA's responsibilities include a wide range of functions that are essential to maintaining the stability and integrity of the financial system. Significant progress has been made towards the installation of an automated prudential control reporting system as part of CBA Bank's control automation architecture. Alignment of the normative legal framework for bank supervision with the Basic Basel Principles has been continued. At the same time, currency regulation was improved on the basis of the new currency legislation, and the global experience of combating money laundering through the financial sector was examined.

Keywords: Central bank, Monetary policy, Currency, Economic stability, Legal framework

Эльмин Немат оглу МУСТАФАЕВ
Университет Западного Каспия

РОЛЬ ЦЕНТРАЛЬНОГО БАНКА В ГОСУДАРСТВЕННО-ПРАВОВОМ РЕГУЛИРОВАНИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БАНКОВ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Резюме

Центральный банк включает в себя широкий спектр функций, направленных на поддержание экономической стабильности, содействие росту и обеспечение бесперебойного функционирования финансовой системы. Управляя денежно-кредитной политикой, контролируя банки, выступая в качестве кредитора последней инстанции, выпуская валюту, контролируя платежные системы, управляя валютой и проводя экономические исследования, центральные банки играют важную роль в экономическом здоровье страны.

Центральный банк Азербайджанской Республики (ЦБА) играет важную роль в государственно-правовом регулировании деятельности банков. В обязанности ЦБА как основного регулирующего органа входит широкий спектр функций, которые необходимы для поддержания стабильности и целостности финансовой системы. Значительный прогресс достигнут во внедрении автоматизированной системы отчетности пруденциального контроля как части архитектуры автоматизации контроля ЦБА Банка. Продолжено приведение нормативно-правовой базы банковского надзора в соответствие с Базельскими принципами. При этом на основе нового валютного законодательства было усовершенствовано валютное регулирование, изучен мировой опыт борьбы с отмыванием денег через финансовый сектор.

Ключевые слова: Центральный банк, Денежно-кредитная политика, Валюта, Экономическая стабильность, Законодательная база

Aliheydar Telman DOVLET OV

Azerbaijan State University of Economics, doctoral student

E-mail: dovlatov.aliheydar@gmail.com

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE TAX SYSTEM IN THE CONSTRUCTION SECTOR OF AZERBAIJAN

Summary

As a result of the new tax reforms carried out in modern times, it was possible to cause certain changes in the level of taxes. Significant changes in the procedure for reporting and paying property tax by individuals and legal entities have made the subject of research on this type of tax even more relevant. From the point of view of the beginning stage of taxation of property as accepted in the economic conditions, the property tax of enterprises is a great innovation in the interaction between the government and enterprises.

Keywords: tax system, construction sector, finance, economy

JEL: F02

DOI: 10.54414/QRWV3973

Intradaction

The novelty of paying the construction tax to the budget is not limited to carrying the tax feature, when this tax is calculated, the value of the property that is the source of the tax is included in the value of the property, which is the source of the tax, in terms of the principle of the market economy environment. These factors include the market price of fixed assets and intangible assets, the implementation of a rapid depreciation system. and inflation stages, recalculation of fixed assets using indices, mortgage of property, probabilities about the conjuncture, and other types related to the search for ways to stabilize the financial situation can be attributed. The main reason for the adoption of such a system in the world economy is the formation of strengthened control in the process of keeping records of the tax levied on the property owned by natural persons, which they have to pay for that property, and this process can be carried out more adequately, and the tax benefits to be presented at a higher level of accuracy to be applicable.

As we mentioned, the property tax obtained from individuals is included in municipal taxes, having the property of being able to develop directly. The role of taxes in ensuring stability in socio-economic development for countries is not

limited only to the implementation of their fiscal policy. Thus, in the environment of the modern market economy, it is impossible to imagine an innovative enterprise that does not perfectly know the mechanism of tax payment, that is, accountants exercising the authority of a tax agent without a company head, as well as entrepreneurs and leading specialists. (2)

Analiz

As we know, as in the entire world economy, the economic policy in the Republic of Azerbaijan is implemented on the basis of market economy principles. Large-scale and relevant economic, political and legal reforms are being developed and implemented in the country for the implementation of goals based on the principles of democratic, independent and market economy. Despite the existing problems and difficulties, the Republic of Azerbaijan, which is currently experiencing a period of transition from an economic point of view, is advancing with full confidence in terms of economic development, based on the motto of free market economy. Property tax has an exceptional role in the reforms carried out for the formation and development of a competitive market environment and the development of individual entrepreneurship in our country.

As we know, one of the direct taxes applied in our republic is the property tax. Although it is suggested that the tax in the field of construction in our country has been applied since the Middle Ages, the policy of property tax was first implemented in the territory of the country from 1964 during the USSR period. Many economists have traditionally characterized the property tax as a transformed form of excess cash payment introduced by the 1963 tax reform in the USSR and abolished in connection with the transition to a market economy. The formation of such an opinion is related to the similarity of the basis on which these payments are made. Property tax can be considered a new manifestation in the relations between the state and enterprises. The innovation here is characterized not only by the nature of the tax, but also by the inclusion of new cost elements in the tax base during the calculation of this tax. These elements include factors such as the market value of fixed assets, revaluation of fixed assets taking into account the level of inflation. (4)

Since the current land tax policy in our republic is based on the rent-based payment system, the country's legislative system, unlike the international system, does not envisage land as an object of free purchase and sale, private ownership of land is not fully accepted, in the matter of land use and disposal a number of problems have not yet been resolved. As a result of all these problems, despite the fact that the property factor exists in the ability of the land to create a certain value, the purposes of taxation are not included in the component of real estate. Thus, land tax cannot be calculated as part of property tax until the problems of legal regulation of land issues are resolved (3).

The law "On Property Tax" adopted on March 24, 1995 forms the basis of property tax in the Republic of Azerbaijan. The previous General State Tax Inspectorate developed a number of guidelines for taxing the property of individuals and legal entities according to the mentioned law. If in the previous laws social-cultural and housing-communal institutions, which are on the account of taxpayers, were exempted from tax, then in the Tax Code similar benefits are provided for taxation only from healthcare, education and other institutions. In

addition to these concessions, tax exemption of machinery, equipment and several similar techniques, which are taxed together with fixed assets, is also recorded in the Tax Code. So, until 2001, no property tax was collected from motor vehicles. Nevertheless, with the law "On Road Fund" adopted in 2001, tax was started to be levied on the owners of motor vehicles, which essentially correspond to the property tax. Thus, according to this law, the property tax levied on motor vehicles was calculated in the amount of five percent of the minimum wage according to the horse power of the vehicle's engine. Until recent years, charging this tax from motor vehicles at the same time made the payment process even more difficult, and such an attitude towards road tax payers was considered a great injustice. The main reason for this injustice is double taxation of essentially the same taxable object (2).

Despite all the above, as a result of the tax reforms introduced after long-term disputes, the less important types of taxes were canceled, while other taxes were subject to high level changes. These changes were not only limited to motor vehicles, but also took into account the system of attracting enterprise property as a tax object. As of January 2015, in accordance with the relevant changes in the tax legislation, enterprises have already been exempted from the collection of road tax. This decision essentially means a significant reduction of the tax burden for those entrepreneurs.

Determining the average annual value of property owned by legal entities is one of the priority issues during the preparation of the property tax report. In this regard, in the decision of the Cabinet of Ministers dated March 17, 1997, the average annual value of the property of enterprises subject to taxation was determined according to the reporting period. (State Tax Service under the Ministry of Economy of the Republic of Azerbaijan 2021: 5 p.). For the reporting period - during the first quarter, six months, nine months and the year, on January 1 of the reporting year and on one of the following months, i.e. April 1, July 1, the amount of significant funds of enterprises on average each year. October 1, October 1 You can find the sum of the book value of fixed assets for the half year

as of January 1, as well as the sum of the book value of fixed assets for all other quarters of the reporting year (April 1, April 1). July 1, October 1) and divide the received number by four. . Thanks to this decision, it was possible to eliminate uncertainty in property tax calculation. According to the Tax Code, if the property tax levied on legal entities in our country is not the amount of fixed assets, then the funds in the accounts of legal entities are taken into account. One of the features of the property tax was that this tax affects both the financial results of enterprises and the operations of banks and credit organizations, etc. (1).

Before the Tax Code was adopted, the property tax policy for natural persons was carried out in accordance with the instruction "On the procedure for calculating and paying the property tax belonging to natural persons". Thus, according to the mentioned instructions, it was applied to AR citizens, foreign citizens and also non-citizens who pay property tax. In the manual, apartments, summer houses, and other buildings are listed as property tax objects. At the same time, according to the instruction, they paid property tax in the amount of 1/10 percent of the cadastral value for buildings owned by individuals.

After the adoption of the Tax Code, the procedure for collecting tax from the property of individuals has completely changed. According to the Code, the inventory value of the property owned by individuals is taxed at the rate of 1/10 percent of up to three hundred times of the non-taxable monthly income, and if it exceeds three hundred times (6).

After the adoption of the Tax Code, a number of changes occurred in the collection of property

taxes. The procedure for calculating property tax on buildings owned by individuals has been changed. Thus, according to the amendments made to the Tax Code, the objects of taxation for property tax of natural persons are the inventory value of buildings, water and air vehicles owned by them. According to the Code, if the value of the property tax of individuals exceeds 5000 times the inventory value of enterprises owned by individual individuals, and the amount is 1/10 percent of the value exceeding 5000 times, it is not taxed. the size of a notional financial unit. . For water and air vehicles owned by a natural person - one percent of the conventional financial value of the vehicle for each cm³ of the vehicle, and one percent of their market value for water and air vehicles without a motor part is taxed. (1).

In the Republic of Azerbaijan, when a property tax institution belonging to natural persons is called, the amount is obtained from the above-mentioned transport facilities owned by resident or non-resident natural persons and located in our republic, or a certain part of them, at the same time, regardless of their location and whether they are used or not. The inventory amount of the property belonging to natural persons is determined according to the rules of the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan dated June 28, 1999, No. 110, "On approval of the Rules for calculating the inventory value of buildings owned by natural persons". The inventory amount of property belonging to natural persons is determined according to their technical inventory. (5)

Table 1 below describes the procedure and rate of property tax levied on natural persons in the Republic of Azerbaijan (3):

Table 1

The amount of property tax levied on individuals in the Republic of Azerbaijan

Residential Areas	Owned by a natural person residential and non-residential areas (AZN)
Baku city	4/10
Ganja, Sumgait cities, Absheron region	3/10
Other cities (with the exception of cities belonging to regions), regional centers	2/10
In cities, towns and villages subordinated to the district (with the exception of the towns and villages of Baku and Sumgait cities, as well as Absheron district)	1/10

As a legal entity, the average one-year value of the significant amount in the account of legal entities for property tax taxation, and the average annual value of the significant amount of funds in relation to the persons providing the permanent representation according to the applying resident bodies that exercise entrepreneurial authority in the Republic of Azerbaijan as their own permanent representation. amount is taken into account (2).

Based on the changes made to the Tax Code, although there were no significant changes in the taxation objects determined for taxing the property of individuals and legal entities, there were changes in the interest rates. Thus, according to the Tax Code of the past, the object of property tax for legal entities in our country was the value of vehicles and fixed assets on the balance sheet of legal entities. Unlike the current law, the Code also added vehicles to the property tax object (4).

The personal property tax, which was adopted on June 20, 2014 and came into effect on January 1, 2015, is charged based on the area of the buildings, not the "inventory value of the buildings". (in relation to residential areas - more than thirty square meters) m² It is planned to make changes related to the application of established standards. According to this change, the property tax of natural persons is charged depending on the area, not the value of the property. So, in the past, the owners paid 5 thousand manats of the total value of the property, and 0.1 percent of the remaining funds in addition. Currently, the owner does not pay property tax for an apartment up to 30 m², and the part with an area of more than 30 m² is taxed at the rates according to the area where the apartment is located. The tax for a building without a residential area owned by an individual is calculated according to the tax rates for the entire area of the building (Shirinov Sh. I., 2018: 85 p., p. 25). If there are several owners of the building, then the property tax of the building is calculated for each owner of the building based on his share of the area of the building per m². The amount of fixed assets collected for the purpose of operating together without the formation of a legal entity with the participation of taxable objects and enterprises is

included in the declaration according to the purposes of being taxed at the initiative of the participants operating together who bring these fixed assets together. The amount of fixed assets formed as a result of joint activity is applied to the declaration in parallel with the share fee determined in the property by the persons participating in the joint activity in accordance with the contract. State-owned authorities, budget institutions and local self-government organizations, the Central Bank of the Republic of Azerbaijan and other bodies belonging to it, state-owned funds and public institutions of the disabled are generally exempt from property tax (3).

Conclusion

In recent years, the structure of budget revenues has changed significantly, the specific weight of some types of taxes in tax revenues has decreased, while others have increased. For example, property tax has long been the third most common type of tax in the budget after income tax and income tax. This is because its tax base is quite low compared to other taxes. To determine the position and share of taxes in the tax revenues of the budget, it is appropriate to use the data of the last few years. During the analysis, using these data, it is necessary to take into account how the position and share of different types of taxes, especially direct taxes, have changed over the years in tax revenues.

Reference

1. Aliyeva N.N, (2018). "Improving the structure and characteristics of taxes in enterprises and their accounting" Baku. 73 p.
2. Education Center of the Ministry of Taxes of the Republic of Azerbaijan (2018) "Introduction to Taxation" Textbook, Shamakhi, 604 pages.
3. Musayev A., Gakhramanov A. (2020). "Tax culture" Baku, "Chashioglu" publishing house. 343 p.
4. Shirinov S. I., (2018). "Property tax and problems of its application" Baku. 85 p.
5. State Tax Service under the Ministry of Economy of the Republic of Azerbaijan (2021) "Property tax of legal entities" // Baku, 5 p.
6. Tax magazine of Azerbaijan. (2019) "The role of effective tax policy in the formation

of budget revenues in Azerbaijan" // Peer-reviewed scientific journal., 160 p.

Əliheydər Telman DÖVLƏTOV
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, doktorant
E-mail: dovlatov.aliheydar@gmail.com

AZƏRBAYCANIN TİKİNTİ SEKTORUNDA VERGİ SİSTEMİN FORMALAŞMASI VƏ İNKİŞAFI

Xülasə

Müasir dövrdə həyata keçirilən yeni vergi islahatları nəticəsində vergilərin səviyyəsində müəyyən dəyişikliklərə səbəb olmaq mümkün olmuşdur. Fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən əmlak vergisinin hesabat verməsi və ödənilməsi qaydasındakı əhəmiyyətli dəyişikliklər bu vergi növü üzrə tədqiqatların mövzusunun daha da aktuallaşdırılmışdır. Məqalənin əsas məqsədi nəzəri və praktiki cəhətdən əmlakın vergiyə cəlb olunması xarakteristikası, əmlak vergisinin tətbiqi edildikdə ortaya çıxan problemləri və onun inkişaf etdirilməsi məsələlərini müəyyən etməkdən ibarətdir. İqtisadiyyatı şəraitində qəbul edildiyi kimi əmlakın vergiyə cəlb olunmasının başlanma mərhələsi baxımından müəssisələrin əmlak vergisi hökumət ilə müəssisələr arasında qarşılıqlı əlaqələrində böyük bir yenilikdir.

Açar sözlər: vergisi sistemi, tikinti sektoru, maliyyə, iqtisadiyyat

Алигейдар Тельман ДОВЛЕТОВ
Азербайджанский Государственный Экономический Университет, докторант
E-mail: dovlatov.aliheydar@gmail.com

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЫ В СТРОИТЕЛЬНОМ СЕКТОРЕ АЗЕРБАЙДЖАНА

Резюме

В результате новых налоговых реформ, проведенных в новое время, удалось вызвать определенные изменения в уровне налогов. Существенные изменения в порядке отчетности и уплаты налога на имущество физическими и юридическими лицами сделали тему исследования данного вида налога еще более актуальной. С точки зрения начального этапа налогообложения имущества, принятого в экономических условиях, налог на имущество предприятий является большим новшеством во взаимодействии государства и предприятий.

Ключевые слова: налоговая система, строительный сектор, финансы, экономика

Fərid Ahcı DİLAVƏROV

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)
Beynəlxalq Magistratura və Doktorantura Mərkəzi (BMDM)

VERGİ TƏNZİMLƏNMƏSİNİN ƏSAS METODLARI

Xülasə

Dövlətin iqtisadi proseslərə təsiri zamanı imkanlarının daralmış şəraitində vergilər iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin bir vasitəsi olur, xüsusilə də bu, iqtisadi inkişafın bazar mexanizmlərinin inkişafı dövründə özünü göstərir. Yalnız bu gün yeni iqtisadi alətlər əvvəlki iqtisadi sistemin qalıq elementləri və iqtisadi münasibətlərin subyektlərinin şüurunda kök salmış ənənələr bir aradadırlar. Bundan başqa, ölkədə keçid prosesi çətinləşir onun üçün ki, hüquq, siyasət və iqtisad sahələrində islahatların aparılması eyni zamanda həyata keçirilməlidir. Müasir şəraitdə dövlətin fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsini təmin etdiyi üçün vergilər onun əsas gəlir mənbəyi hesab olunurlar. Maliyyə vasitələrinin çox bir hissəsi fiskal yolu ilə toplandıqı üçün təzyiqli vergitutma subyektlərinə - fiziki və hüquqi şəxslərə artırılır. Bu ödənişlərin əsas xüsusiyyətlərini - onların məcburiyyət xarakterini, vasitələrin biristiqamətli hərəkətini nəzərə alsaq, onda vergi ödəyicisinin qanunla ona müəyyən olduğu vergi öhdəlikləri üzrə ödəmələrdən yayınma reaksiyası tamamilə aydın olur Vergilərin iqtisadiyyatın tənzimlənməsində rolu haqqında müxtəlif baxışlar və nəzəriyyələr mövcuddur. Bu nəzəriyyələr uzun müddət ərzində inkişaf etmişdir. Məqalədə vergitutmanın nəzəri-metodoloji əsaslarının kompleks tədqiqi ilə müəyyən edilmişdir ki, hər bir ölkənin praktik vergitutma sistemi müxtəlif vergi nəzəriyyələrindən irəli gələn fundamental vergitutma prinsiplərinə, təkmil vergi konsepsiyalarına əsaslanır və əsaslanmalıdır. Bu araşdırmalarla, vergitutma sisteminin ölkələrarası fərqlərinin transformasiya mühitinin özünəməxsus cəhətlərinin təhlili ilə postsovet ölkələrinin vergitutma sistemlərinin də eyni nəzəri- metodoloji əsaslara, vergitutmanın tam prinsiplərinə istinad etməsi və bununla birgə fundamental əsaslar üzərində vergitutmanın fərqli konstruksiyalarının hazırlanması zəruriyyəti aşkara çıxarılmışdır.

Açar sözlər: vergi, iqtisadiyyat, gəlirlər, fiskal

DOI: 10.54414/YDYH6757

Intradaction

Tax regulation is one of the most dynamic elements of tax management. It is based on a system of economic measures of prompt state intervention in the course of fulfillment of tax obligations by taxpayers. The definitions of tax regulation existing in the specialized literature are quite similar and differ mainly in the varying degree of detail of the goals and instruments of influence.

The Tax Dictionary defines tax regulation as “measures of indirect influence on economic and social processes by: changing the type of taxes; changing tax rates; establishing tax breaks; increasing or decreasing the general level of taxation; deductions to the budget [4, p. 352].

The Great Economic Dictionary characterizes tax regulation as “a set of measures of indirect influence of the state on the development of production by changing the rate of withdrawal to the budget by lowering or raising the general level of taxation: the rate of direct individual income tax, corporate profit tax, indirect taxes; the introduced system of accelerated depreciation of enterprise capital, tax deductions for investments” [2, p. 483].

Literature review

The authors of the Financial and Credit Encyclopedic Dictionary also consider tax regulation as an integral part of tax policy, which they, however, reduce to only tax breaks [9, p. 213].

S.V. Barulin believes that "tax regulation is an integral part of the tax management process aimed at ensuring the implementation of the concepts of tax policy of the state and enterprises. The process of detailed development of methods for implementing tax plans, formation and introduction, if necessary, of new and adjustment of existing tax regimes aimed at implementing the price, fiscal, regulatory and control purposes (functions) of taxes, which have received quantitative and qualitative reflection in budget and tax assignments, target settings and the tax concept for a specific period of time" [6, p. 24].

One can agree with the opinion of Yu. B. Ivanov, V. V. Karpova and L. N. Karpov that tax regulation should be understood as "the targeted influence of the state on the behavior of economic agents through the use of various methods and instruments of tax policy to achieve desired socio-economic results" [1, p. 118].

Main part

Summarizing generally accepted points of view, we come to the conclusion that tax regulation is a targeted influence of the state through tax policy on the economy and budget balancing.

It is through tax policy that the state not only forms sources of financing socially necessary expenses, implementing the fiscal function of taxes, but also ensures the creation of the necessary prerequisites for the structural restructuring of the economy, its growth, and the effective implementation of social development tasks.

Thus, tax regulation as a process is based on the conscious, active and purposeful use of the existing regulatory function of taxes, independent of the will of the subjects of management, in order to obtain certain socio-economic results. Consequently, the regulatory function of taxes is the basis of tax regulation [7].

In tax regulation, two interrelated methodological premises coexist, stemming from the nature of taxes themselves: on the one hand, this is the use of tax payments to form the revenue side of the budget and solve fiscal problems, and on the other hand, the use of tax instruments to regulate the economy as a whole.

The ultimate goal of tax regulation is the creation by the state of the necessary conditions for the growth of tax revenues into the country's budget system based on the growth of production, sales and income of the economy by influencing various aspects of economic life and the economy as a whole [6].

The peculiarities of state tax regulation are the presence of a clear macroeconomic strategy and a conscious impact on the economy, continuous in its development and relatively constant over time. It covers not individual business entities, but the entire economy as a whole and its segments.

Tax regulation actively influences the structure of social reproduction. With the help of the tax mechanism, the state creates the necessary conditions for accelerated accumulation of capital in the most priority sectors that determine scientific and technical progress, as well as in low-profit, but socially important areas of production and services.

Tax regulation also affects the social sphere. This applies to ecology and the environment, social infrastructure, and social protection of the population. The expenses of firms investing in such events are usually excluded from taxable profits. Insurance contributions to state extra-budgetary funds directly act as a source and instrument for implementing state social policy, paying pensions and benefits at their expense, and supporting low-income groups of the population. Environmental taxes and fines for excessive consumption of natural resources are the most important instruments for regulating environmental protection processes and rational use of natural resources.

Through the system of indirect and income taxation, the state regulates personal consumption and the population's effective demand by establishing non-taxable minimums, standard, social and property deductions when taxing personal income, exemption from taxation (full or partial) of certain types of personal income and groups of essential consumer goods from the corresponding taxes. Through regulation of the population's effective demand, the state influences the production and supply of goods and services, personal savings and consumption.

Tax regulation is implemented through the use of special instruments - tax policy tools.

According to I.A. Maiburov, a tax regulation instrument is understood as a set of tax legislation norms that ensure the state's influence on the economic behavior of a taxpayer through his economic interests in order to achieve a certain economic, social or other useful result [5].

Depending on the methods of influence, state tax regulation is divided into two areas: tax incentives taxation and tax "disincentives" (sanctions, deterrence).

Tax incentives are one of the motivational mechanisms, it is based on the policy of low taxes, optimization of the composition and structure of the tax system, the level of the tax burden, the rates of individual taxes, as well as the use of a system of tax incentives. Tax incentives are intended to purposefully influence the economy as a whole, its individual spheres, industries and social processes, as well as the economic behavior of taxpayers.

Tax deterrence is a less common area of state tax regulation, as it is intended to restrain the development of individual sectors of the economy and investment activity, primarily in order to prevent a crisis of overproduction. Tax deterrence is based on a policy of high taxes using generally and selectively high tax rates, with an increase in the list of tax payments, with the abolition of tax benefits, etc. [6]. Such a policy is carried out by the state, as a rule, during an economic crisis or wars. However, as the experience of carrying out such a policy in Russia in the 90s showed, as a result of its implementation, there was mass tax evasion and concealment of financial resources by transferring them to accounts in foreign banks.

Tax incentives are one of the most important elements of the tax regulation mechanism; they are primarily associated with the provision of tax benefits and preferences.

Depending on which element of taxation the tax preferences are aimed at changing, they are divided into three main groups: tax exemptions, tax discounts and tax credits [6].

Let us dwell in more detail on the composition, economic content, distinctive features and practical application of the three named groups of tax preferences (benefits).

The first group of benefits, which includes: tax amnesty, tax exemption, tax deductions, tax holidays, tax rate reduction and the formation of consolidated groups, can be conditionally combined under the general name "Tax Exemptions".

Tax amnesty is the release of a person who has committed a tax violation from liability.

responsibility for this violation. It is applied to a person who has committed a tax violation through negligence and has voluntarily reported to the tax authority the violation he has committed and is ready to take all possible measures to eliminate the consequences of this violation [7].

The objectives of tax amnesty are usually: replenishment of the budget by means of tax debt receipt; expansion of the tax base by involving funds from shadow to legal turnover. After tax amnesty, tax discipline may improve. This is due to the return of persons who previously did not pay taxes to the bosom of the tax system and the assignment of tax obligations to them.

At the same time, as a result of the tax amnesty, injustice may arise in relation to conscientious taxpayers.

Within the framework of the modern tax system, the following "tax amnesties" have been carried out.

Tax exemptions can be defined as the exclusion of individual elements (transactions, types of income, etc.) from the taxable base [5]. For example, with respect to income tax, tax exemptions are expressed in the fact that profit or income received by the taxpayer from certain types of activities is withdrawn from the taxable profit, i.e. is not subject to taxation. For example, when determining the taxable base for profit, income specified in Article 251 of the Tax Code of the Russian Federation is not taken into account. This type of income may include, for example, income in the form of property, property rights or non-property rights that have a monetary value, which are received in the form of contributions to the authorized capital of the organization.

Tax holidays are a complete exemption of the taxpayer from paying taxes for a certain period of time. Thus, during the first five years, residents of both industrial and production and

technology-implementation economic zones are exempt from paying property tax and land tax. Moreover, the property tax benefit is valid from the moment of its registration, and the land tax benefit is valid from the moment of receiving property rights.

Reduction of tax rates is a full or partial exemption from paying the tax calculated at the full rate by applying preferential rates. For example, in accordance with Art. 164 of the Tax Code of the Russian Federation, various rates of value added tax are established: 0% - for exported goods, 10% - for the sale of food products and children's goods, 18% - for the sale of other goods, works, services.

The formation of consolidated groups of taxpayers can also be considered one of the types of tax benefits that are aimed at reducing tax liabilities for the group as a whole, compared to the total tax liabilities used.

numerical for each participant separately.

The second group, "Tax Discounts," is a more complex group of tax preferences in terms of the order in which they are constructed, the acquisition of rights to which is associated with various conditions.

This is a group of tax benefits aimed at reducing the tax base by a set amount of legally permitted deductible types of expenses in order to stimulate their expansion and certain types of income.

The non-taxable minimum is a direct deduction of fixed amounts from the tax base.

The next type of tax discounts are tax deductions - exclusion from the tax base of certain types of current expenses, property and some types of income. At present, such a tax preference is established, for example, when taxing the income tax of individuals in the form of standard, social, property and professional tax deductions.

Discounts are divided into limited (the amount of discounts is limited) and unlimited (the tax base can be reduced by the amount of certain expenses). A large group consists of various types of targeted discounts related to investment expenses, with additional expenses for the development of unprofitable and low-yield mineral deposits, with other expenses [6].

Investment allowances provide deductions from taxable income for certain types of

investment expenses, usually as a certain percentage of them or as a percentage of the tax amount.

One of the types of tax rebates aimed at stimulating investment and upgrading fixed assets is the accelerated depreciation mechanism. Its use allows enterprises to reduce the tax base for profit tax and property tax and obtain a significant source of financial resources necessary to replace outdated production equipment with new ones.

The most complex element in the system of tax preferences is the third group - the tax credit.

Tax credits are characterized by the following features:

- involve a direct reduction in the taxpayer's tax liabilities to the budget by reducing the amount of tax and (or) deferring (installment) payment under certain conditions.

(legally established) conditions. The reason for this is their predominantly targeted focus on reducing the tax burden and developing the socio-economic base of users and territories, which ultimately contributes to the growth of production, and therefore, an increase in tax revenues;

- take into account the property status of the taxpayer to a greater extent than other types of benefits.

A deferment or installment plan for tax payment is a change in the tax payment deadline, in the presence of certain grounds, for a period not exceeding one year, with a one-time or phased payment by the taxpayer of the amount of the debt [1].

By decision of the Government of the Russian Federation, a deferment or installment plan may be granted for the payment of federal taxes in the part transferred to the federal budget for a period of more than one year, but not exceeding three years.

If the amount of the organization's debt on the 1st day of the month of filing an application for a deferment or installment plan exceeds 10 billion rubles and its one-time repayment creates a threat of unfavorable socio-economic consequences, in this case, a deferment (installment plan) for tax payment may be granted by decision of the Minister of Finance of the Russian Federation for a period not exceeding five years.

An investment tax credit is an independent type of targeted tax credit aimed exclusively at stimulating investment and innovation activities of enterprises. An investment tax credit is a change in the tax payment term, whereby an organization is given the opportunity to reduce its tax payments within a certain period and within certain limits, followed by a phased payment of the loan amount and accrued interest. It can be granted for a period of 1 to 5 years for corporate income tax, as well as for regional and local taxes. If an organization is included in the register of residents of a territorial development zone in accordance with the Federal Law "On Territorial Development Zones in the Russian Federation", an investment tax credit can be granted for a period of up to 10 years.

Tax "disincentives" include tax deterrence and the system of tax sanctions.

Tax deterrence is less common a strange sphere of state tax regulation, since it is intended to restrain the development of individual sectors of the economy and investment activity, primarily in order to prevent a crisis of overproduction, which rarely happens in the modern economy.

Conclusion

Tax liability is the application of tax sanctions by authorized bodies to taxpayers and tax agents for committing a tax offense. In addition to tax liability, a person may be subject to administrative and criminal liability for violating tax legislation. Tax sanctions are an important instrument of tax regulation, playing a dual role [3]:

- ensuring proper compliance with tax legislation;

- orientation of the enterprise towards the use of more efficient forms of management and administration (allowing to minimize tax penalties).

To achieve the goals of tax regulation, it is necessary to have the right combination of tax

incentives and deterrence, which will ensure a balance of interests of all parties to tax relations. Various methods of state tax incentives should not only be used in combination with each other, but their synthesis with other areas of state regulation of the economy is also necessary.

References

1. Abdullah, A.J. (2013). Education and Economic Growth in Malaysia: the Issues of Education Data. *Procedia Economics and Finance*, 7, 65-72.
2. Apergis, N., (2019) Financial vulnerability and income inequality: New evidence from OECD countries, *Bulletin of Monetary Economics and Banking*, 21, 395-408.
3. Barulin S.V., Ermakova E.A., Stepanenko V.V. *Tax management: textbook*. Moscow: Omega-L, 2008. 269 p.
4. Dominik Enste 2002, *Hiding in the Shadows. The Growth of the Underground Economy*, International Monetary Fund March 2002.
5. Dukanich L.V. *Taxes and tax management in Russia*. Rostov n / D: Phoenix, 2008. 605 p.
6. Gryaznova A.G. *Financial and Credit Encyclopedic Dictionary*. Moscow: Finance and Statistics, 2004.
7. Ivanov Yu.B., Karpova V.V., Karpov L.N. *Tax planning: principles, methods, tools: monograph*. Kh.: ID "INZH-EK", 2006.
8. *Large accounting dictionary* / edited by A.N. Azriliyan. Moscow: Institute of New Economy, 1999. 574 p.
9. *Tax Policy. Theory and Practice: textbook for master's students studying in the specialties "Finance and Credit", "Accounting, Analysis and Audit", "World Economy"* / [I.A. Maiburov et al.]; edited by I.A. Maiburov. Moscow: UNITY-DANA, 2012. 519 p.
10. *The Great Economic Dictionary* / edited by A.B. Borisov. 3rd ed. Moscow: Knizhny Mir, 2010. 860 p.

Farid Aliç DİLAVAROV

Azerbaijan State University of Economics (UNEC)
International Master's and Doctoral Center (BMDM)

MAIN METHODS OF TAX REGULATION**Summary**

Taxes become a means of state regulation of the economy in conditions of narrowed opportunities during the influence of the state on economic processes, especially this is manifested during the development of market mechanisms of economic development. Only today, new economic tools are combined with the residual elements of the previous economic system and the traditions rooted in the minds of the subjects of economic relations. In addition, the transition process in the country is complicated because reforms in the fields of law, politics and economy must be carried out at the same time. Taxes are considered to be the main source of income of the state, as they provide financing of the state's activities in modern conditions. Since most of the funds are collected through fiscal means, the pressure is increased on taxation subjects - individuals and legal entities. If we take into account the main features of these payments - their mandatory nature, one-way movement of means, then the reaction of the tax payer to evade payments on the tax obligations defined for him by law is quite clear. There are different views and theories about the role of taxes in the regulation of the economy. These theories have evolved over a long period of time. In the article, through a comprehensive study of the theoretical and methodological foundations of taxation, it was determined that the practical taxation system of each country is based and should be based on fundamental taxation principles and advanced tax concepts derived from various tax theories. With these studies, the analysis of the unique aspects of the transformation environment of the differences of the taxation system among the countries revealed the need for the taxation systems of the post-Soviet countries to refer to the same theoretical-methodological bases, the complete principles of taxation, and with this, the need to develop different constructions of taxation on the fundamental bases.

Keywords: tax, economy, revenues, fiscal

Фарид Алиджан ДИЛАВАРОВ

Азербайджанский государственный экономический университет (UNEC)
Международный центр магистратуры и докторантуры (BMDM)

ОСНОВНЫЕ МЕТОДЫ НАЛОГОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ**Резюме**

Налоги становятся средством государственного регулирования экономики в условиях суженных возможностей при влиянии государства на экономические процессы, особенно это проявляется при развитии рыночных механизмов экономического развития. Только сегодня новые экономические инструменты сочетаются с остаточными элементами прежней экономической системы и традициями, укоренившимися в сознании субъектов экономических отношений. Кроме того, переходный процесс в стране сложен, поскольку реформы в сфере права, политики и экономики должны проводиться одновременно. Налоги считаются основным источником доходов государства, поскольку обеспечивают финансирование деятельности государства в современных условиях. Поскольку большая часть средств собирается фискальным путем, усиливается давление на субъектов налогообложения – физических и юридических лиц. Если принять во внимание основные особенности этих платежей - их обязательный характер, одностороннее движение средств, то реакция

налогоплательщика на уклонение от уплаты налоговых обязательств, определенных для него законом, вполне понятна. Существуют разные точки зрения. и теории о роли налогов в регулировании экономики. Эти теории развивались в течение длительного периода времени. В статье путем всестороннего исследования теоретических и методологических основ налогообложения определено, что практическая система налогообложения каждой страны базируется и должна основываться на фундаментальных принципах налогообложения и передовых налоговых концепциях, вытекающих из различных теорий налогообложения. Благодаря этим исследованиям анализ уникальных аспектов трансформационной среды, различий систем налогообложения между странами выявил необходимость обращения систем налогообложения постсоветских стран к одним и тем же теоретико-методологическим основам, целостным принципам. налогообложения, а вместе с этим и необходимость разработки различных конструкций налогообложения на фундаментальных основах.

Ключевые слова: налог, экономика, доходы, фискальная политика.

Сулейман Адалет оглы СУЛЕЙМАНЗАДЕ

Азербайджанский Государственный Экономический Университет
Докторант кафедры бюджетных финансов и государственного бюджета

**ВЛИЯНИЕ ТЕОРИИ СПРОСА И ПРЕДЛОЖЕНИЯ НА РЫНОК ВЕНЧУРНОГО
КАПИТАЛА**

Резюме

Статья посвящена анализу теоретических основ и практических аспектов венчурного капитала, с акцентом на взаимодействие спроса и предложения, а также влиянию социально-культурных факторов. В рамках исследования рассматриваются основные экономические теории, такие как теория спроса и предложения, теория эластичности и теория общего равновесия, и их применение в контексте венчурного финансирования. Исследование также затрагивает влияние макроэкономических условий, социальных сетей, культурных особенностей и государственной поддержки на рынок венчурного капитала. Методологические подходы включают как количественные, так и качественные методы, с акцентом на их преимущества и ограничения. Статья подчеркивает важность комплексного подхода к исследованию венчурного капитала и предлагает рекомендации для инвесторов и предпринимателей, направленные на эффективное управление рисками и стимулирование инноваций.

Ключевые слова: венчурный капитал, теория спроса и предложения, эластичность спроса и предложения, теория общего равновесия

JEL: E 00; G 29

UOT: 33;330; 336;336.01;336.11; 336.741.28;336.7

DOI: <https://doi.org/10.54414/SEGE3982>

Введение

Теория спроса и предложения — ключевая экономическая концепция, объясняющая, как цены и объемы товаров и услуг устанавливаются на рынке [2]. В контексте венчурного капитала эта теория помогает понять взаимодействие между инвесторами (предложение капитала) и стартапами (спрос на капитал).

Спрос на венчурный капитал

Спрос на венчурное финансирование формируется стартапами и инновационными компаниями, нуждающимися в капитале для разработки и коммерциализации своих продуктов и услуг [3]. Уровень спроса зависит от множества факторов, таких как количество и качество новых бизнес-идей, общая экономическая среда и доступность альтернативных источников финансирования. В условиях высокой экономической нестабильности спрос на венчурное финансирование может снизиться, поскольку стартапы склонны

искать более стабильные и менее рискованные источники капитала.

Предложение венчурного капитала

Предложение венчурного капитала обеспечивается венчурными фондами, бизнес-ангелами, корпоративными венчурными подразделениями и другими инвесторами [3]. Объем предложенного капитала зависит от доступности инвестиций, экономической среды, уровня риска и ожидаемой доходности. Когда предложение капитала превышает спрос, инвесторы могут предлагать более выгодные условия для привлечения перспективных проектов.

Взаимодействие спроса и предложения

Взаимодействие спроса и предложения определяет стоимость капитала и условия финансирования. Когда спрос на венчурное финансирование превышает предложение, стартапы сталкиваются с высокими затратами на привлечение капитала и строгими условиями инвестиций. В противоположной

ситуации, когда предложение капитала превышает спрос, инвесторы могут предлагать более выгодные условия для привлечения перспективных проектов.

Эластичность спроса и предложения описывает степень чувствительности спроса или предложения к изменениям в цене [4]. В венчурном финансировании эластичность спроса и предложения может варьироваться в зависимости от различных факторов.

Спрос на венчурный капитал может быть неэластичным, если стартапы не имеют доступа к альтернативным источникам финансирования, либо эластичным, если существуют другие доступные и привлекательные источники капитала, такие как банковские кредиты или краудфандинг. В условиях экономической нестабильности спрос может снизиться.

Предложение венчурного капитала может быть эластичным или неэластичным в зависимости от макроэкономических условий и инвестиционного климата. В периоды экономического роста и низких процентных ставок инвесторы могут быть более склонны к рискованным инвестициям, увеличивая предложение капитала. В условиях экономической рецессии или высокой волатильности предложение капитала может сократиться.

Теория общего равновесия

Теория общего равновесия позволяет анализировать взаимодействие различных рынков и их влияние друг на друга [5]. В контексте венчурного финансирования она помогает понять, как изменения в одном секторе экономики могут влиять на рынок венчурного капитала и наоборот.

Влияние макроэкономических факторов

Макроэкономические условия, такие как уровень инфляции, процентные ставки, экономический рост и политическая стабильность, могут существенно влиять на венчурное финансирование. Например, высокие процентные ставки могут увеличить стоимость капитала и сделать венчурное финансирование менее привлекательным для стартапов.

Взаимодействие с финансовыми рынками

Состояние фондовых рынков и доступность капитала на публичных рынках также влияют на венчурное финансирование. В периоды бычьих рынков (bull markets) инвесторы могут быть более склонны к рискованным инвестициям, увеличивая предложение венчурного капитала. В периоды медвежьих рынков (bear markets) инвесторы могут предпочитать более безопасные инвестиции, сокращая предложение капитала.

Социально-культурные факторы

Социально-культурные факторы оказывают значительное влияние на развитие венчурного финансирования, включая предпринимательскую культуру, социальные сети, культурные особенности и государственную поддержку.

Предпринимательская культура

Предпринимательская культура и менталитет общества играют важную роль в развитии венчурного финансирования. В обществах с высокой предпринимательской культурой и позитивным восприятием риска венчурное финансирование развивается быстрее.

- **США:** Сильная культура предпринимательства, поддерживаемая образовательными учреждениями и правительственными программами, способствует развитию венчурного капитала и стимулирует инновации.

- **Азербайджан:** Предпринимательская культура в Азербайджане развивается, но сталкивается с барьерами, такими как ограниченный доступ к финансированию. Поддержка государственными программами может улучшить предпринимательскую среду.

Социальные сети и связи

Развитые социальные сети и связи играют ключевую роль в венчурном финансировании. Бизнес-инкубаторы и акселераторы помогают стартапам развивать свои идеи и находить финансирование.

- **Силиконовая долина:** Концентрация технологических компаний и венчурных фондов создает благоприятную среду для обмена знаниями и развития инноваций.

Культурные особенности и восприятие риска

Культурные особенности влияют на готовность инвесторов и предпринимателей

участвовать в венчурном финансировании. В странах с низкой толерантностью к риску венчурное финансирование может быть менее развито.

- **Япония и Германия:** В этих странах культура осторожности к рискованным инвестициям может замедлять развитие венчурного капитала.

Государственная поддержка

Государственная поддержка и регуляторная среда оказывают значительное влияние на развитие венчурного финансирования. Благоприятные законодательные и налоговые условия способствуют притоку инвестиций.

- **Примеры государственной поддержки:** Налоговые льготы для инвесторов, субсидии для стартапов и создание специализированных фондов способствуют развитию венчурного капитала.

Методологические подходы к исследованию венчурного финансирования

Исследование венчурного финансирования требует применения различных методологических подходов, как количественных, так и качественных.

Применение различных методологических подходов в различных контекстах зависит от целей и задач исследования, доступных данных и контекста. Например, исследование влияния макроэкономических факторов на венчурное финансирование может требовать использования эконометрических моделей, в то время как анализ успешных стратегий инвесторов может основываться на кейс-стади и интервью.

Сказанное выше показывает, что разнообразие методологических подходов позволяет всесторонне и глубоко исследовать процессы венчурного финансирования, выявлять ключевые факторы успеха и разрабатывать эффективные стратегии для инвесторов и стартапов. Понимание этих методов и их применение в соответствующем контексте способствует более точному и обоснованному анализу, что является важным для развития теории и практики венчурного капитала.

Исследование венчурного финансирования требует использования как качествен-

ных, так и количественных методов для получения всестороннего понимания процессов, факторов и результатов инвестиций в стартапы. Оба подхода имеют свои преимущества и ограничения, которые необходимо учитывать при проведении исследований. В этом разделе мы обсудим основные различия между качественными и количественными методами в контексте венчурного финансирования и их соответствующее применение.

Количественные методы основаны на использовании статистических и математических инструментов для анализа данных. Они позволяют объективно измерять и оценивать влияние различных факторов на результаты венчурного финансирования. К их преимуществам следует относить, во-первых, объективность и точность. Количественные методы обеспечивают объективные и точные измерения, которые можно проверить и воспроизвести. Это важно для оценки влияния конкретных факторов на результаты инвестиций. Во-вторых – это обработка больших объемов данных. Количественные методы позволяют анализировать большие объемы данных, что способствует выявлению статистически значимых закономерностей и тенденций. Например, анализ финансовых показателей стартапов и венчурных фондов может выявить ключевые факторы, влияющие на успех инвестиций. В-третьих, – это прогнозирование и моделирование. Использование количественных методов, таких как регрессионный анализ и эконометрическое моделирование, позволяет создавать прогнозные модели и оценивать вероятные сценарии развития. Это важно для принятия стратегических решений инвесторами и стартапами.

Говоря об ограничениях, отметим, прежде всего ограниченная контекстуальность. Количественные методы могут не учитывать контекстуальные и культурные особенности, которые могут влиять на результаты венчурного финансирования. Например, данные о финансовых показателях могут не отражать все аспекты управления стартапом и влияние социальной среды. Далее, следует указать на зависимость от качества данных. Точность и надежность количественных методов зависят

от качества и полноты данных. Недостаток или искажение данных может привести к ошибочным выводам и неправильным решениям.

Количественные методы

Количественные методы основываются на статистических и математических моделях, позволяя объективно оценивать влияние факторов на венчурное финансирование.

- **Регрессионный анализ:** Выявляет зависимости между переменными, такими как объем инвестиций и экономические условия.
- **Анализ выживаемости:** Оценивает вероятность выживания стартапов и продолжительность их жизненного цикла.
- **Эконометрическое моделирование:** Анализирует влияние макроэкономических факторов на венчурное финансирование.

Качественные методы направлены на глубокое понимание процессов и явлений через изучение контекста, мотиваций и действий участников рынка венчурного капитала. Они позволяют исследовать сложные и многогранные аспекты венчурного финансирования, которые трудно поддаются количественному анализу.

К преимуществам этих методов следует относить, во-первых, глубокое понимание контекста. Качественные методы позволяют исследовать контекстуальные факторы и особенности, которые могут влиять на результаты венчурного финансирования. Это важно для понимания мотивов и поведения участников рынка. Во-вторых, отметим гибкость и адаптивность. Качественные методы позволяют гибко адаптироваться к изменениям в исследовательском процессе и углубляться в изучение неожиданных или значимых аспектов. Например, интервью с предпринимателями могут выявить уникальные стратегии и подходы к управлению стартапами. И, в-третьих, речь должна идти об ориентации на субъективный опыт. Качественные методы учитывают субъективный опыт и восприятие участников, что позволяет понять их мотивации, ожидания и поведение. Это важно для разработки рекомендаций и стратегий, учитывающих человеческий фактор.

Указывая на ограничения, отметим ограниченную обобщаемость. Результаты качественных исследований могут быть трудными для обобщения и применения в других контекстах. Например, выводы, основанные на кейс-стади конкретного стартапа, могут не быть применимы к другим компаниям или рынкам. Далее, отметим субъективность и интерпретацию. Качественные методы могут быть подвержены субъективности и интерпретации исследователя. Это может привести к искажению данных и выводов, особенно если исследователь не имеет достаточного опыта или знаний.

Качественные методы

Качественные методы направлены на глубокое понимание контекста и мотиваций участников рынка венчурного капитала.

- **Кейс-стади:** Детальное изучение конкретных примеров венчурных инвестиций и стартапов.
- **Интервью и опросы:** Позволяют получить инсайдерскую информацию о процессах и мотивациях.
- **Анализ документов:** Изучение финансовых отчетов, бизнес-планов и инвестиционных меморандумов.

Смешанные методы

Смешанные методы объединяют количественные и качественные подходы для более полного понимания процессов венчурного финансирования.

- **Триангуляция:** Использование нескольких методов для проверки и подтверждения результатов.
- **Встраивание качественных данных в количественные модели:** Учет контекстуальных факторов для улучшения точности прогнозов.

Заключение

Исследование венчурного финансирования требует комплексного подхода, учитывающего как экономические теории, так и социально-культурные факторы. Понимание взаимодействия спроса и предложения, эластичности, макроэкономических факторов и социального контекста позволяет разрабатывать стратегии для стимулирования иннова-

ций и экономического роста. Будущие исследования должны продолжать учитывать разнообразие факторов и подходов для поддержания развития инновационных экосистем и технологического прогресса.

Список литературы

1. Arrow, K. J. (1962). Economic Welfare and the Allocation of Resources for Invention. In: *The Rate and Direction of Inventive Activity: Economic and Social Factors*. Princeton University Press.
2. Coase, R. H. (1937). The Nature of the Firm. *Economica*, 4(16), 386-405.
3. Jensen, M. C., & Meckling, W. H. (1976). Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure. *Journal of Financial Economics*, 3(4), 305-360.
4. Miller, M. H., & Modigliani, F. (1961). Dividend Policy, Growth, and the Valuation of Shares. *Journal of Business*, 34(4), 411-433.
5. Penrose, E. T. (1959). *The Theory of the Growth of the Firm*. Oxford University Press.
6. Ritter, J. R. (1991). The Long-Run Performance of Initial Public Offerings. *Journal of Finance*, 46(1), 3-27.
7. Schumpeter, J. A. (1934). *The Theory of Economic Development*. Harvard University Press.
8. Teece, D. J. (1986). Profiting from Technological Innovation: Implications for Integration, Collaboration, Licensing and Public Policy. *Research Policy*, 15(6), 285-305.
9. Williamson, O. E. (1975). *Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications*. Free Press.
10. Zingales, L. (2000). In Search of New Foundations. *Journal of Finance*, 55(4), 1623-1652.
11. Gompers, P., & Lerner, J. (2001). *The Money of Invention: How Venture Capital Creates New Wealth*. Harvard Business School Press.
12. Kaplan, S. N., & Strömberg, P. (2003). Financial Contracting Theory Meets the Real World: An Empirical Analysis of Venture Capital Contracts. *Review of Economic Studies*, 70(2), 281-315.
13. Hellmann, T., & Puri, M. (2002). Venture Capital and the Professionalization of Start-Up Firms: A Comparative Study of the U.S. and Germany. *Journal of Financial Economics*, 64(2), 285-314.
14. Myers, S. C., & Majluf, N. S. (1984). Corporate Financing and Investment Decisions When Firms Have Information That Investors Do Not Have. *Journal of Financial Economics*, 13(2), 187-221.
15. Bergemann, D., & Hege, U. (1998). Venture Capital Financing, Moral Hazard, and Learning. *Journal of Banking & Finance*, 22(6-8), 703-735.
16. Davis, M. A., & Haltiwanger, J. (2014). Dynamism and the Gig Economy: The Role of Venture Capital in Supporting High Growth Firms. *American Economic Review*, 104(5), 257-262.
17. Hsu, D. H. (2004). What Do Entrepreneurs Pay for Venture Capital Affiliation?. *Journal of Finance*, 59(4), 1805-1844.
18. Feldman, M. P., & Martin, R. (2012). The Nature, Origins, and Challenges of Innovation: The Role of Institutions and Networks. *Innovation Studies Review*, 13(1), 23-45.

Suleyman Ədalət oğlu SULEYMANZADƏ

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
Fiskal maliyyə və dövlət büdcəsi ixtisasının doktorantı

TƏLƏB VƏ TƏKLİF NƏZƏRİYYƏSİNİN VƏNÇUR KAPİTALI BAZARINA TƏSİRİ

Xülasə

Məqalə vənçur kapitalının nəzəri əsaslarının və praktiki aspektlərinin təhlilinə, tələb və təklifin qarşılıqlı əlaqəsinə, habelə sosial-mədəni amillərin təsirinə diqqət yetirməyə həsr edilmişdir. Tədqiqat tələb və təklif nəzəriyyəsi, elastiklik nəzəriyyəsi və ümumi tarazlıq nəzəriyyəsi kimi əsas iqtisadi nəzəriyyələri və onların vənçur kapitalının maliyyələşdirilməsi kontekstində tətbiqini araşdırır.

Tədqiqat həmçinin makroiqtisadi şəraitin, sosial şəbəkələrin, mədəni xüsusiyyətlərin və dövlət dəstəyinin vençur kapitalı bazarına təsirini nəzərdən keçirir. Metodoloji yanaşmalara həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət metodları daxildir, onların güclü və məhdudiyyətləri vurğulanır. Məqalədə vençur kapitalı tədqiqatına inteqrasiya olunmuş yanaşmanın vacibliyi vurğulanır və riskləri effektiv idarə etmək və innovasiyaları stimullaşdırmaq üçün investorlar və sahibkarlar üçün tövsiyələr verilir.

Açar sözlər: vençur kapitalı, tələb və təklif nəzəriyyəsi, tələb və təklifin elastikliyi, ümumi tarazlıq nəzəriyyəsi

Suleiman Adalet SULEYMANZADE

THE IMPACT OF SUPPLY AND DEMAND THEORY ON THE VENTURE CAPITAL MARKET

Abstract

This paper focuses on analyzing the theoretical foundations and practical aspects of venture capital, with an emphasis on the interaction between supply and demand and the influence of socio-cultural factors. The study explores key economic theories such as the theory of supply and demand, elasticity theory, and general equilibrium theory, and their application in the context of venture financing. The research also addresses the impact of macroeconomic conditions, social networks, cultural characteristics, and government support on the venture capital market. Methodological approaches include both quantitative and qualitative methods, highlighting their advantages and limitations. The paper emphasizes the importance of a comprehensive approach to venture capital research and provides recommendations for investors and entrepreneurs aimed at effective risk management and innovation stimulation.

Keywords: venture capital, supply and demand theory, elasticity of supply and demand, general equilibrium theory

Мурад Рамиз оглы ТАГИЕВ

Доктор экономических наук
Профессор кафедры Финансы и менеджмент
Бакинского Государственного Университета

Фарадж Таир оглы АХУНДОВ

Доктор философии по экономике

ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРОИЗВОДНЫХ ФИНАНСОВЫХ ИНСТРУМЕНТОВ В РАЗВИВАЮЩИХСЯ ЭКОНОМИКАХ

Резюме

Сегодня невозможно себе представить современную экономику без финансовых рынков. Основным отличием переходной экономики от экономики рыночного типа является наличие или отсутствие финансовых рынков. Финансовые рынки — это очень сложный и многогранный процесс перевода накопленных денежных ресурсов в инвестиции. Кроме инвестиционной функции финансовые рынки интересны тем, что они в некоторой мере отвлекают на себя определённую часть денежной массы тем самым тормозят рост совокупного спроса по стране и соответственно уменьшают инфляцию. Наряду с этим финансовые рынки могут увеличивать удельный вес денежных средств в сфере обращения. Причиной этого является более высокая скорость оборачивания денежных средств в сфере обращения по сравнению с производственной сферой, а это может негативно сказаться на реальном секторе экономики. В данной статье рассматриваются вопросы, связанные с анализом финансовых рынков, а также в свете анализа риск-доходность рассматриваются назначение производных финансовых инструментов и предлагается упрощённый расчёт показателя VaR для экспресс-анализа соотношения доходности и риска финансового инструмента.

Ключевые слова: производные финансовые инструменты, VaR-показатель, деривативы

DOI: 10.54414/ECAR6188

Введение

Сегодня невозможно себе представить развитую экономическую систему без финансовых рынков. Финансовые рынки являются рыночными индикаторами инвестиционной привлекательности экономики страны. Вместе с эти они могут быть источниками определенных экономических проблем для страны. Одной из экономических проблем развивающихся стран является утечка капитала из сферы производства в сферу обращения. Эта проблема возникает, когда в результате экономического кризиса инфляция выходит за рамки прогнозируемых показателей. Скорость оборачиваемости капитала является той изюминкой, которая

притягивает финансовые ресурсы к финансовым рынкам. Если в периоды экономического роста финансовые рынки обеспечивают перераспределение капитала между отраслями экономики, тем самым сглаживая отраслевые нормы прибыли, то в условиях экономического кризиса финансовые инструменты как бы отдаляются от реального сектора экономики. Одним из видов производных финансовых инструментов (их иногда называют спекулятивными) являются деривативы. Они являются инструментами хеджирования рынков при осуществлении спекулятивных операций. Это страхование активов от обесценивания, за счёт возможной дополнительной прибыли в будущем.

Объёмы деривативов на рынке могут расти без контроля со стороны государства и своим неуправляемым ростом создавать ажиотаж на рынках. Это отвлекает огромное количество денежных масс от производственного сектора. В целом, оторванность производных финансовых инструментов от товаров, лежащих в их базисных активах, является нежелательной для экономического роста страны [1].

Производные финансовые инструменты на валютных рынках.

Рынок производных финансовых инструментов стал развиваться в результате увеличения удельного веса высокорисковых операций на финансовых рынках. Затем их стали использовать также как спекулятивный инструмент. Рынок производных финансовых инструментов с некоторыми допущениями можно назвать рынком деривативов. Деривативы — это обобщённое название производных финансовых инструментов с высокими показателями риска и доходности. Деривативы, кроме функции наращивания капитала, являются эффективным инструментом для хеджирования других позиций. Рынок деривативов является одной из составных частей финансового рынка любого государства. По состоянию рынков деривативов судят о степени развития всех финансовых рынков страны. Рынок деривативов включает в себя валютные операции, а также операции с ценными бумагами. В свою очередь, рынок деривативов по валютным операциям включает в себя форварды, свопы и опционы [2].

Валютные операции, а именно конверсионные операции между двумя валютами, проходят по сроку валютирования правилами, которые называются спот. Валютирования даты спот — означает, что расчёты между двумя валютами будут проходить не позже трех (3) рабочих дней (включая день покупки). Данный срок расчётов считается самым безрисковым. Это происходит потому, что даже если цена валюты вырастет в течение этих трех дней, то оплата тем не менее будет производиться по старой цене.

Валютирование конверсионных валютных операций с валютированием больше

трех (3) дней называется форвард. Форвардная сделка — это один из методов хеджирования валютной конверсионной операции. В практике валютных операций форвардная сделка используется следующим образом: покупатель иностранной валюты заключает форвардный контракт на определённую дату, которая имеет обязательное условие о дате валютирования не раньше трёх дней со дня заключения сделки. Тем самым основной покупатель форварда фиксирует курс покупки валюты и, тем самым снижает уровень риска волатильности валюты [3].

Самый безрисковый деривативный инструмент — это своп. На рынке валютных операций своп — это комбинация продажи и покупки валюты на определённый срок, с заранее оговорённым курсом и сроком. В отличие от форвардных сделок, в сделках своп нет оговорённых условий количества дней «жизни» контракта. Свип может заключаться на любой срок. В связи с тем, что присутствует обратная сделка, инвестор полностью освобождает себя от риска волатильности валюты. На сегодняшний день свип является самым популярным деривативом среди участников валютного рынка.

Опцион является одним из важнейших деривативов на рынке валютных операций. Данный вид дериватива является спекулятивным инструментом. Опцион — это право на куплю-продажу валютного актива в оговорённый срок и по оговорённому заранее курсу. Основная разница между форвардом и опционом заключается в том, что обладатель опциона может не воспользоваться своим правом на куплю-продажу валюты, если указанный рыночный курс будет ниже, чем оговорённый в опционе. Опцион активно используется в волатильных валютных парах (таких как EUR/USD, GBP/USD, USD/CHF и т.д.). В связи с популярностью данного дериватива между участниками валютных рынков существует большое количество разновидностей опциона. Отличие заключается в основном в сроках и методах подсчёта комиссии.

Большая часть всех операций по деривативам на валютных рынках заключается по системам Bloomberg, Thomson Reuters Eikon.

Также на локальных рынках, может быть использовано, собственное программное обеспечение с помощью которого совершаются сделки [4].

Производные финансовые инструменты на рынках ценных бумаг

Производные финансовые инструменты — это права или обязанности на покупку или продажу основного финансового инструмента, валюты, товара. К производным ценным бумагам относятся: форварды, опционные контракты, варранты и фьючерсы.

Форвардный контракт — это производный инструмент рынка ценных бумаг, который обязует одну сторону участников поставить в указанные сроки ценную бумагу по заранее оговоренной цене. На сегодняшний день форвардные контракты активно используются для операций РЕПО или обратного РЕПО (РЕПО — это соглашение о краткосрочном заимствовании между сторонами. По этому соглашению можно продать ценную бумагу, а затем за некоторую доплату выкупить её обратно).

Опционные контракты — производная ценная бумага, которая даёт право купли-продажи ценной бумаги в оговоренный срок за оговоренную цену. Данный деривативный инструмент по свойствам схож с опционами, которые используются на валютных финансовых рынках.

Варрант — производная ценная бумага, которая даёт право купить-продать ценную бумагу по номиналу. Варрант, в основном, используется для рынка дисконтных (бескупонных) ценных бумаг.

Фьючерсные контракты — это производные ценные бумаги, которые обязуют продавца, поставить оговоренный актив в контракте в указанном объёме и в указанный срок. Однако необходимо отметить, что в отличие от форварда, фьючерсы не всегда имеют физическую поставку [5].

Все вышеперечисленные производные ценные бумаги часто используются для спекулятивных целей, так как не всегда имеют за собой физическую поставку. Также, данные инструменты используются для поддержки ликвидности, уровня волатильности

рынка ценных бумаг, а также для хеджирования сделок.

Рынок производных финансовых инструментов особенно в развивающихся экономиках должен быть под постоянным мониторингом со стороны соответствующих государственных институтов. Чрезмерное развитие производных финансовых инструментов может привести к тому, что игроки увлекаются высокими доходами и принимают на себя заведомо высокие риски, что поднимает уровень риска всего финансового рынка и негативно влияет на инвестиционный климат в стране. Чтобы вовремя количественно оценить уровень риска инвесторам нужны простые методы измерения риска, если даже они не отличаются особой точностью. Одним из таких методов на наш взгляд является оценка риска через параметр VaR (Value-at-Risk). Это самый на наш взгляд простой способ оценки соотношения доходность-риск и вместе с тем показатель VaR является самым простым и доступным методом количественной оценки рисков для всех субъектов финансового рынка. Обязательным условием адекватности этого параметра — нормальность распределения статистических показателей и линейность ценовых характеристик. $VaR = Z_\alpha \sigma P \sqrt{t}$, где Z_α — значение нормального распределения для выбранного уровня значимости (значения квантилей представлены в таблице). σ — стандартное отклонение доходности, P — цена данного инструмента, t — период, в течение которого владелец будет держать конкретный финансовый инструмент, доходность акций, отклонения от среднего значения которого рассчитывается параметром σ , показатель $D = \ln \frac{p_i}{P_{i-1}}$ [6].

Вероятность (уровень квантили), %	99,99	99,90	99,00
Квантиль (Округленный до тысячных)^[3]	3,719	3,09	2,326

Из-за отсутствия реальных статистических данных по финансовым рынкам Азербайджана приведем пример на условных показателях условного финансового рынка. Предположим, что по результатам четырех-

дневных торгов у нас имеются данные по доходности финансовых инструментов и их дисперсия равна 0.0016. Значение Z для нормального распределения по уровню значимости 95% выбираем из таблицы - 1.64, примем, что наблюдение проводили четыре дня ($t=4$). Цену интересующего нас инструмента примем произвольно за 200 условных денежных единиц. Подставив эти значения в показатель VaR, получим $VaR = 1.64 * 0.04 * 200 * 2 = 26,24$. Экономический смысл этого значения означает, что с вероятностью 95% возможный убыток от конкретного финансового инструмента стоимостью 200 условных денежных единиц составит 26, 24 у.д.е.

В зависимости от поставленной задачи можно сказать, что потери выше 26,24 оцениваются в 5%.

Правовая база

На сегодняшний день рынок деривативов имеет большую долю на мировых финансовых рынках. В связи с этим возникла необходимость в едином законодательном регулировании участниками данного рынка. Так как в течение многих лет операции проводились между различными участниками данного рынка, появлялись и предметы спорных ситуаций. Так как нередко бывало, что участники сделки по деривативам подчинялись двум различным законодательствам, решение споров становилось дорогостоящим, долгим и сложным процессом. Поэтому в 1985 году была основана международная ассоциация свопов и деривативов. Штаб-квартира Ассоциации находится в Нью-Йорке [7].

Однако правовой базой регулирования юридических аспектов рынка деривативов является законодательство Великобритании. Но в связи с тем, что, финансовые рынки развитых и развивающихся стран имеет разную конъюнктуру, участники рынка сталкиваются с определёнными проблемами. Минимальные требования для подписания единого соглашения (Соглашение ISDA) очень высоки для стран участников развивающихся стран. В связи с этим среди участников в рынке деривативов преобладают в основном участники из развитых стран. Данная проблема создаёт невидимый «стеклянный» потолок, и тем самым лишает развивающиеся

страны возможности использовать деривативы как инструмент влияния на финансовые рынки. Так же это лишает возможности хеджировать сделки даже среди крупным участников международных финансовых рынков [8].

Выводы

Наличие в стране фондовых рынков является той необходимостью, которая отличает рыночную экономику от экономики переходного периода. А производные финансовые инструменты являются одним из показателей развития финансовых рынков. Анализ ситуации на рынках производных финансовых инструментов даёт нам основание для необходимости обязательной регистрации их на внебиржевых рынках (биржевые операции по производным финансовым инструментам регистрируются на той бирже, где её осуществляют). Рынок производных финансовых инструментов, особенно в развивающихся экономиках должен быть под постоянным мониторингом со стороны соответствующих государственных институтов. Чрезмерное развитие производных финансовых инструментов может привести к тому, что игроки увлекаются высокими доходами и принимают на себя заведомо высокие риски, что в итоге может негативно повлиять на инвестиционный климат в стране.

Так же, нами подчёркивается необходимость увеличения прозрачности операций по деривативам, а также приблизить определённые положения местного законодательства, регламентирующее деривативы с Европейским законодательством. Необходима также координация действий финансовых рынков развивающихся стран с развитыми европейскими рынками.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Деньги, кредит банки - М.Р.Тагиев, Баку - 2011
2. www.cbar.az – интернет источник. ЦБ Азербайджанской Республики
3. www.bfb.az - интернет источник. Бакинская Фондовая Биржа
4. Теория и практика валютного дилинга - Пискулов Д.Ю., Москва - 2016

5. Ф.Т.Ахундов. Хеджирование операций по дериватам с государственными

ценными бумагами «AMEA-nın Xəbərləri İqtisadiyyat seriyası» jurnalın 2019 – 5

6. Васильев Д.Е., Орлова Л.Н. Финансовая безопасность экономических субъектов на микро и макро уровнях/ Вестник Алтайской

Академии Экономики и Права – 2022-№6-1, стр. 12-22

7. www.isda.org – интернет источник. Международная ассоциация свопов и деривативов

8. Алёхин Б.И. “Рынок ценных бумаг” – Москва: –1991 г.

Murad Ramiz oğlu TAĞIYEV

i.e.d. BDU-nin Maliyyə və Menecment
Kafedrasının Professoru

Fərəc Tahir oğlu AXUNDOV

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru

İNKİŞAF ETMƏKDƏ OLAN İQTİSADIYYATLARDA TÖRƏMƏ MALİYYƏ ALƏTLƏRİNDƏN İSTİFADƏ PROBLEMLƏRİ

Xülasə

Bu gün inkişaf etmiş iqtisadi sistemi maliyyə bazarları olmadan təsəvvür etmək mümkün deyil. Maliyyə bazarları ölkə iqtisadiyyatının investisiya cəlbəediciliyinin bazar göstəriciləridir. Eyni zamanda, onlar ölkə üçün müəyyən iqtisadi problemlərin mənbəyi ola bilər. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadi problemlərindən biri də kapitalın istehsal sahəsindən dövriyyə sferasına qaçmasıdır. Bu problem iqtisadi böhran nəticəsində inflyasiya proqnozlaşdırılan hədləri aşdıqda yaranır. Maliyyə resurslarını maliyyə bazarlarına cəlb edən əsas məqsəd kapital dövriyyəsinin sürətidir. Əgər iqtisadi artım dövrlərində maliyyə bazarları kapitalın iqtisadiyyatın sektorları arasında yenidən bölüşdürülməsini təmin edərsə, bununla da sektorlar üzrə gəlirlilik dərəcələrini hamarlayırsa, iqtisadi böhran şəraitində maliyyə alətləri iqtisadiyyatın real sektorundan uzaqlaşır. . Maliyyə resurslarının təmərküzləşməsi və yenidən bölüşdürülməsi imkanlarının artırılması törəmə maliyyə alətlərindən istifadə imkanlarını genişləndirir. Törəmə maliyyə alətləri gələcəkdə əməliyyat zamanı və həm aktivlərin satıcısı, həm də alıcı tərəfindən riskləri sığortalamaq istəyi ilə yarana biləcək bəzi münasibətlərdir. Törəmə maliyyə alətlərinin ümumi növlərindən biri (onları bəzən spekulyativ adlandırılır) törəmə alətlərdir. Onlar spekulyativ əməliyyatların həyata keçirilməsində bazarları hedcinq etmək üçün alətlərdir. Bu, gələcəkdə mümkün əlavə mənfəət səbəbindən aktivlərin amortizasiyadan sığortasıdır. Bazardakı törəmə alətlərin həcmi dövlət nəzarəti olmadan arta bilər və onların nəzarətsiz böyüməsi ilə bazarlarda ajiotaj yarada bilər.

Açar sözlər: törəmə maliyyə alətləri, maliyyə bazarları, VaR-göstəricisi, derivativlər

Murad Rmiz TAGHIYEV
*Grand PhD in Economic sciences at the
Baku State University
Professor*

Farac Takhir AKHUNDOV
PhD in Economic sciences

CHALLENGES OF USING DERIVATIVE FINANCIAL INSTRUMENTS IN EMERGING ECONOMIES

Abstract

Today it is impossible to imagine a developed economic system without financial markets. Financial markets are market indicators of the investment attractiveness of the country's economy. At the same time, they can be sources of certain economic problems for the country. One of the economic problems of developing countries is the flight of capital from the sphere of production into the sphere of circulation. This problem arises when, as a result of an economic crisis, inflation goes beyond the predicted levels. The rate of capital turnover is the highlight that attracts financial resources to financial markets. If, during periods of economic growth, financial markets ensure the redistribution of capital between sectors of the economy, thereby smoothing out sectoral rates of return, then in conditions of an economic crisis, financial instruments seem to move away from the real sector of the economy. Increasing the possibilities of concentration and redistribution of financial resources expands the possibilities of using derivative financial instruments. Derivative financial instruments are some relations that may arise during a transaction in the future and with the desire to insure risks, both on the part of the seller of assets and on the part of the buyer. One of the common types of derivative financial instruments (they are sometimes called speculative) are derivatives. They are tools for hedging markets in the implementation of speculative transactions. This is insurance of assets against depreciation, due to possible additional profit in the future. The volumes of derivatives on the market can grow without government control and, with their uncontrolled growth, create a stir in the markets.

Key words: *derivative financial instruments, VaR-index, derivatives.*

Vüqar Muxtar oğlu MEHDİYEV

Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin dosenti,
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
E-mail: vugar.m@muxtaroglu.az

**İNVESTİSIYA MÜLKİYYƏTİNİN KAPİTALLAŞDIRMA VƏ MÜLKİYYƏT
OBYEKTŁƏRİNİN YENİDƏN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ ƏMƏLİYYATLARI**

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi investisiya mülkiyyətinin kapitallaşdırma və mülkiyyət obyektlərinin yenidən qiymətləndirilməsi əməliyyatlarının tədqiq edilməsidir. Burada investisiya mülkiyyəti obyektləri üzrə məsrəflərin kapitallaşdırılması əməliyyatlarının xüsusiyyətləri baxılır. Bundan əlavə, investisiya mülkiyyətinin məsrəfləri üzrə kapitallaşdırma əməliyyatlarının mühasibat müxabirləşməsi verilmişdir. İntestisiya mülkiyyətləri obyektlərinin yenidən qiymətləndirilməsi məsələlərinə diqqət yönəldilmişdir. Bu proseslərdə biznes-təsərrüfat əməliyyatlarının mühasibat müxabirləşməsi əks etdirilmişdir.

Tədqiqatın metodu olaraq bir qrup metodlardan - analiz, sintez və riyazi metodlardan istifadə olunmuşdur. Bunlarla yanaşı, investisiya mülkiyyətinin kapitallaşdırılması və mülkiyyət obyektlərinin yenidən qiymətləndirilməsi üzrə müxtəlif tədqiqatçıların elmi əsərlərində verilən metodoloji üslublar diqqətdə saxlanılmışdır.

Tədqiqatın nəticələri ilə əlaqədar onu demək mümkündür ki, alınmış nəticələrdən investisiya mülkiyyətinin kapitallaşdırılması və yenidən qiymətləndirilməsi proseslərinin uçotunun təkmilləşdirilməsində, hesabatlarının aparılmasında istifadə edilməsi imkanları vardır.

Açar sözlər: *investisiya mülkiyyəti, investisiya mülkiyyətinin kapitallaşdırılması, mülkiyyət obyektlərinin yenidən qiymətləndirilməsi əməliyyatları, kapitallaşdırma üzrə mühasibat müxabirləşmələri, biznes-təsərrüfat əməliyyatlarının mühasibat müxabirləşmələri, artma əməliyyatları, azalma əməliyyatları.*

UOT: 657:657.1

JEL: M40; M41; M48

DOI: <https://doi.org/10.54414/CXHI8358>

Giriş

Hesab edirik ki, investisiya mülkiyyəti ilə əlaqədar olan kapitallaşdırma əməliyyatlarının müasir dövrdə təkmilləşdirilməsi məsələləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müəssisədə yeni investisiya mülkiyyəti obyektlərinin yaradılması üzrə baş vermiş kapitallaşdırma məsrəflərinin uçotu 123№-li “İntestisiya mülkiyyəti ilə bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması” sintetik hesabında aparılır. Bu hesabın debetində hər bir yeni investisiya mülkiyyəti obyektinin yaradılması, eləcə də satın alınması və yenilənməsinə aid olan məsrəflərin məbləği, kreditində isə hər bir obyekt üzrə kapitallaşdırma prosesləri başa çatdıqca, həmin obyektə aid olan kapitallaşdırma məsrəflərinin məcmusu, yəni obyektin uçotda tanınan ilk dəyəri əks etdirilir. İntestisiya mülkiyyəti üzrə baş vermiş kapitallaşdırma

məsrəfləri hər bir təsərrüfat əməliyyatının öz xarakterik xüsusiyyətinə uyğun olaraq, müxtəlif hesabların kreditində əks etdirilir. Belə ki, investisiya mülkiyyəti obyektinin podrat üsulu ilə inşa edilməsi və malsatan təşkilatdan satın alınması üzrə məsrəflər 123№-li “İntestisiya mülkiyyəti ilə bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması” sintetik hesabının debetində, onların dəyərinin uzun müddətdə və ya qısa müddətdə ödəniləcəyindən asılı olaraq, 431№-li “Malsatan və podratçılara uzunmüddətli kreditor borcları” və ya 531№-li “Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları” sintetik hesabının kreditində əks etdirilir. İntestisiya mülkiyyəti obyektinin təsərrüfat üsulu ilə inşa edilərək yeni yaradılması və quraşdırılmasına çəkilən məsrəflər 123№-li “İntestisiya mülkiyyəti ilə bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması” sintetik hesabının debetində və

məsrəflərin növlərindən asılı olaraq, müxtəlif hesabların kreditində əks etdirilir [1]. Bu zaman material məsrəfləri 201№-li “Material ehtiyatları” sintetik hesabının, əmək ödənişi məsrəfləri 533№-li “Əməyin ödənişi üzrə işçi heyətinə olan borclar” sintetik hesabının, hesablanmış müvafiq sosial sığorta məsrəfləri 522№-li “Sosial sığorta və təminat üzrə öhdəliklər” sintetik hesabının, inşaat və quraşdırma işlərində çalışdırılan maşın, mexanizm və nəqliyyat vasitələrinin amortizasiyasına ayırmalar üzrə məsrəflər 112№-li “Torpaq, tikili və avadanlıqlar -Amortizasiya” sintetik hesabının, bəzi digər məsrəflər üzrə müxtəlif kreditlərə yaranmış borclar 538№-li “Digər qısamüddətli kreditör borcları”

sintetik hesabının və bu kimi başqa hesabların kreditində əks etdirilir [2]. Digər kapitallaşdırma obyektlərində olduğu kimi, burada da hər bir investisiya mülkiyyəti obyektini üzrə məsrəf əməliyyatları bir-birindən ayrı şəkildə olmaqla, elə qeyd edilməlidir ki, çoxsaylı obyektlərdən hər hansı biri üzrə kapitallaşdırma prosesi başa çatdıqda, həmin obyektin ilk dəyərini hesablamaq və bunu investisiya mülkiyyəti obyektinin kapitallaşdırılması üzrə analitik uçot informasiyaları ilə üzləşdirmək mümkün olsun.

İnvestisiya mülkiyyəti üzrə məsrəflərin kapitallaşdırılması əməliyyatları ilə bağlı mühasibat müxabirləşmələrinin aparılması

Cədvəl 1

İnvestisiya mülkiyyəti ilə bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması əməliyyatlarına dair mühasibat müxabirləşmələri

s.№	Əməliyyatın məzmunu	Müxabirləşmə	
		D-t	K-t
1.	İnvestisiya mülkiyyəti obyektinin malsatan təşkilatdan satın alınması üzrə məsrəflərin uzunmüddətli kreditör borcu hesabına kapitallaşdırılması	123	431
2.	İnvestisiya mülkiyyəti obyektinin malsatan təşkilatdan satın alınması üzrə məsrəflərin qısamüddətli kreditör borcu hesabına kapitallaşdırılması	123	531
3.	İnvestisiya mülkiyyəti obyektinin podrat üsulu ilə yeni yaradılması və quraşdırılması məsrəflərinin kapitallaşdırılması	123	431
4.	İnvestisiya mülkiyyəti obyektinin təsərrüfat üsulu ilə yeni yaradılması və quraşdırılmasına çəkilən material məsrəflərin kapitallaşdırılması	123	201
5.	İnvestisiya mülkiyyəti obyektinin təsərrüfat üsulu ilə yeni yaradılması və quraşdırılmasına çəkilən əmək ödənişi məsrəflərin kapitallaşdırılması	123	533
6.	İnvestisiya mülkiyyəti obyektinin təsərrüfat üsulu ilə yeni yaradılması və quraşdırılmasına çəkilən sosial sığorta məsrəflərin kapitallaşdırılması	123	522
7.	İnvestisiya mülkiyyəti obyektinin təsərrüfat üsulu ilə yeni yaradılması və quraşdırılması proseslərində çalışan maşın, mexanizm və nəqliyyat vasitələrinə hesablanmış amortizasiya ayırımları üzrə məsrəflərin kapitallaşdırılması	123	112
8.	İnvestisiya mülkiyyəti obyektinin təsərrüfat üsulu ilə yeni yaradılması və quraşdırılmasına çəkilən bəzi digər məsrəflərin kapitallaşdırılması	123	538
9.	İnvestisiya mülkiyyəti obyektinin təsərrüfat üsulu ilə yeni yaradılması və quraşdırılması proseslərində təhtəhsab şəxslərin vasitəçiliyi ilə ödənilmiş məsrəflərin kapitallaşdırılması	123	241
10.	Təsərrüfat üsulu ilə yeni yaradılmış və inşası başa çatmış investisiya mülkiyyəti obyektinin sınaqdan keçirilməsi və istismara qəbul edilməsi proseslərinin təşkilində kassadan ödənilmiş məsrəflərin kapitallaşdırılması	123	221
11.	İnvestisiya mülkiyyəti üzrə məsrəflərin kapitallaşdırılması prosesinin başa çatması və obyektin istismara verilərək, müəssisənin fəaliyyətdə olan investisiya mülkiyyəti obyektlərinin sırasına keçirilməsi	121	123

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Qeyd edək ki, investisiya mülkiyyəti obyektini üzrə məsrəflərin kapitallaşdırılması prosesi başa çatdıqda, həmin obyektin istismara verilməsi və müəssisənin fəaliyyətdə olan investisiya mülkiyyəti obyektlərinin sırasına keçirilməsi əməliyyatı 121№-li “İnvestisiya mülkiyyətinin

dəyəri” sintetik hesabının debetinə və 123№-li “İnvestisiya mülkiyyəti ilə bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması” sintetik hesabının kreditinə yazılır. Bu müxabirləşmə investisiya mülkiyyəti obyektini üzrə kapitallaşdırma prosesinin başa çat-

dığını və onun istismara verildiyini göstərir. İnvestisiya mülkiyyəti ilə bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması əməliyyatlarına dair mühasibat müxabirləşmələri müfəssəl formada aşağıdakı cədvəldə verilir (Bax: cədvəl 1).

Cədvəl 1-də verilmiş müxabirləşmələrdən göründüyü kimi, hər bir investisiya mülkiyyəti obyektinin satın alınaraq müəssisəyə daxil edilməsi, həmçinin də inşa edilərək yeni obyektin yaradılması və quraşdırılmasına çəkilən bütün məsrəflərin kapitallaşdırılması üzrə baş vermiş təsərrüfat əməliyyatları 123№-li “İnvestisiya mülkiyyəti ilə bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması” sintetik hesabının debetində əks etdirilməklə, burada kapitallaşdırma prosesinin sonunadək toplanır və obyekt üzrə kapitallaşdırma prosesi başa çatdıqda həmin məbləğlərin toplusu bu hesabın kreditindən 121№-li “İnvestisiya mülkiyyətinin dəyəri” sintetik hesabının debetində keçirilir və bununla da həmin obyekt mühasibat uçotunda bu dəyərlə əks etdirilir.

Qeyd edək ki, yeni yaradılmış investisiya mülkiyyəti obyektini onda kapitallaşdırılmış bütün məsrəflərin dəyərini öz istismarı dövründə hissə-hissə olmaqla, onun istismarı prosesində istehsal edilmiş məhsulların, yerinə yetirilmiş işlərin və göstərilmiş xidmətlərin üzərinə keçirir. Bu proses həmin obyektə kapitallaşdırılmış dəyərlərin tədricən azalmasına səbəb olur və amortizasiya ayırmaları alətinin vasitəsi ilə yerinə yetirilir.

İnvestisiya mülkiyyəti obyektlərinin yenidən qiymətləndirilməsi.

Qeyd etmək lazımdır ki, mühasibat uçotunun aparılması Qaydalarında investisiya mülkiyyəti obyektlərinin yenidən qiymətləndirilməsi nəticələrinin kapital ehtiyatlarına deyil, yalnız mənfəət və zərərlərə aid edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bunu Qaydaların “Kapital ehtiyatlarının uçotu” adlanan 31-ci maddəsinin məzmunundan görmək mümkündür [3, s.108-110]. Burada yenidən qiymətləndirmə nəticələrinin kapital ehtiyatlarına və ya mənfəət və zərərlərə aid edilməsi haqqında verilmiş müddələrdə, məsələn, 31.2-ci, 31.3-cü, 31.2-ci, 31.4.2-ci, 31.4.3-cü bəndlərində yalnız 101, 111, 102 və 112 №-li hesabların verilməsi onu göstərir ki, bu Qaydalarda investisiya mülkiyyəti obyektlərinin yenidən qiymətləndirilməsi nəticələrinin kapital

ehtiyatlarına aid edilməsi variantı nəzərdə tutulmamışdır. Bu da göstərir ki, Qaydalarda investisiya mülkiyyəti obyektlərinin yenidən qiymətləndirilməsi nəticələrinin yalnız mənfəət və zərərlərə aid edilməsi nəzərdə tutulur. Bizim fikrimizcə, bu hal məntiqli cəhətdən düzgün hesab oluna bilməz və qeyri-maddi aktivlər, həmçinin də torpaq, tikili və avadanlıq obyektləri ilə yanaşı, investisiya mülkiyyəti obyektlərinin də yenidən qiymətləndirilməsinin nəticələrinin bəzi hallarda müəssisənin kapital ehtiyatlarına, bəzi hallarda isə mənfəət və zərərlərə aid edilməsi məqsədəuyğundur. Bu zaman yenidən qiymətləndirilmə nəticələrinin hansı hallarda müəssisənin kapital ehtiyatlarına, hansı hallarda isə mənfəət və zərərlərə aid edilməsi məsələsində eynitipli mülahizələrə əsaslanmağı məqsədəuyğun hesab edirik. Bunun üçün sözügedən Qaydaların 31-ci maddəsində təkmilləşdirmə və düzəliş aparmaqla, həmin maddənin 31.2-ci, 31.3-cü, 31.4.1-ci, 31.4.2-ci, 31.4.3-cü bəndlərində 101 və 111 №-li hesablardan sonra 121№-li hesabın, 102 və 112 №-li hesablardan sonra isə 122№-li hesabın əlavə edilməsini təklif edirik. Belə olduqda investisiya mülkiyyəti obyektlərinin yenidən qiymətləndirilməsinin nəticələrinin Qaydalarda mülahizə edilən hallar üzrə gah müəssisənin kapital ehtiyatlarına, gah da mənfəət və zərərlərə aid edilməsi üçün normativ şərait yaranacaqdır. Bu isə öz növbəsində müəssisədə həm investisiya mülkiyyəti obyektlərinin yenidən qiymətləndirilməsinin nəticələrinin, həm də kapital ehtiyatlarının uçotunun beynəlxalq standartların tələblərinə uyğun təkmilləşdirilməsinə səbəb olacaqdır. Belə bir şəraitdə investisiya mülkiyyəti obyektlərinin yenidən qiymətləndirilməsinin nəticələrinin kapital ehtiyatlarına və yaxud, mənfəət və zərərlərə aid edilməsi əməliyyatları mühasibat müxabirləşmələrində belə əks etdiriləcəkdir (Bax: Cədvəl 2):

Cədvəldə əks olunmuş müxabirləşmələrin məzmunundan göründüyü kimi, uzunmüddətli aktivlərin digər qrupları kimi, investisiya mülkiyyətinin də yenidən qiymətləndirilməsi nəticəsində baş vermiş biznes-təsərrüfat əməliyyatları iki qrupa bölünür ki, onlardan da biri investisiya mülkiyyətini artıran əməliyyatlar, digəri isə azaldan əməliyyatlardır. Qeyd edək ki, burada göstərilən artma və azalma əməliyyatlarına dair

müxabirləşmələr bundan əvvəldə şərh edilmiş təkmilləşdirmə təklifləri nəzərə alınmaqla tərtib edilmişdir.

Cədvəl 2

İnvestisiya mülkiyyəti obyektlərinin yenidən qiymətləndirilməsi üzrə baş vermiş biznes-təsərrüfat əməliyyatlarının mühasibat müxabirləşmələrində əks etdirilməsi

Sıra №	Əməliyyatın məzmunu	Müxabirləşmə	
		D-t	K-t
1	2	3	4
1.	İnvestisiya mülkiyyəti obyektinin qiymətinin artması məbləğinin keçmiş dövrlərdə qeydə alınmış müvafiq qiymətdən düşmə zərəri həddindən artıq olan hissəsi	121 (1-4-cü sub-hesablar üzrə)	331
2.	Bu halda investisiya mülkiyyəti obyektinin qiymətinin artması məbləğinin keçmiş dövrlərdə qeydə alınmış müvafiq qiymətdən düşmə zərəri həddində olan hissəsi	122-2 (1-4-cü alt-subhesablar üzrə)	611-2
3.	İnvestisiya mülkiyyəti obyektinin yenidən qiymətləndirilməsi nəticəsində yaranmış qiymətdən düşmə zərərinin bütövlükdə məbləği	122-2 (1-4-cü alt-subhesablar üzrə)	121 (1-4-cü sub-hesablar üzrə)
4.	İnvestisiya mülkiyyəti obyektinin qiymətdən düşmə zərərinin məbləğinin kapital ehtiyatında olan vəsait hesabına silinən hissəsi	331	122-2 (1-4-cü alt-sub-hesablar üzrə)
5.	İnvestisiya mülkiyyəti obyektinin qiymətdən düşmə zərərinin kapital ehtiyatında olan vəsaitdən artıq qalan hissəsinin sair əməliyyat xərci kimi tanınması	731-2	122-2 (1-4-cü alt-sub-hesablar üzrə)
6.	Bu halda həmin məbləğin qiymətləndirilən obyekt üzrə yığılmış amortizasiya həddində olan hissəsi	122-2 (1-4-cü alt-subhesablar üzrə)	122-1 (1-3-cü alt-sub-hesablar üzrə)

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

1) Artma əməliyyatları: İnvestisiya mülkiyyətinin yenidən qiymətləndirilməsi nəticəsində müvafiq obyektlərin balans dəyərində baş vermiş artım məbləğləri yenidən qiymətləndirmə proseslərini təsdiqləyən ilkin sənədlər əsasında 121№-li “İnvestisiya mülkiyyətinin dəyəri” sintetik hesabına aid olan 1-4-cü subhesabların debetinə və 331№-li “Yenidən qiymətləndirilmə üzrə ehtiyat” hesabının kreditinə yazılır. Bu halda müəssisənin investisiya mülkiyyətində olan torpaq sahələrinin balans dəyərini artırılması məbləğləri 121-1№-li “Torpağın dəyəri”, tikili və binaların, həmçinin də onlara aid olan qurğuların balans dəyərini artırılması məbləğləri 121-2№-li “Binaların dəyəri”, maşın, avadanlıq və nəqliyyat vasitələrinin balans dəyərini artırılması məbləğləri 121-3№-li “Maşınların, avadanlıqların və nəqliyyat vasitələrinin dəyəri” və burada göstərilməyən hər hansı bir digər investisiya

mülkiyyəti obyektinin balans dəyərini artırılması məbləği 121-4№-li “Digər investisiya mülkiyyəti obyektlərinin dəyəri” subhesablarının debetinə və bunların hamısı 331№-li “Yenidən qiymətləndirilmə üzrə ehtiyat” hesabının kreditinə yazılır.

Yenidən qiymətləndirmənin nəticəsində investisiya mülkiyyəti obyektinin balans dəyərini artırılması və azaldılması məbləğlərinin kapital ehtiyatlarına, yaxud mənfəət və zərərlərə aid edilməsi məsələləri öz aktuallığı ilə diqqəti cəlb edir. Nəticələrin kapital ehtiyatlarına, yaxud mənfəət və zərərlərə aid edilməsi prinsipləri uzunmüddətli aktivlərin bütün qrupları üçün eynidir [4; 5; 6; 7; 8]. Belə ki, əgər müəssisənin fəaliyyətinin bundan əvvəlki dövrlərində yaranmış investisiya mülkiyyəti obyektlərinin qiymətdən düşməsi zərərləri müəssisənin zərərlərinə (xərclərinə) aid edilmişdirsə, onda həmin investisiya mülkiyyəti obyektlərinin cari yenidən qiymətləndirməsi prosesinin

nəticəsində qeydə alınmış artım məbləğləri həmin zərərə aid edilmiş məbləğin həddində mənfəətə (gəlirə) aid edilməlidir ki, nəticədə həmin zərər bağlanmış (silinmiş) olsun. Bu halda investisiya mülkiyyəti obyektlərinin balans dəyərinin sözügedən zərər həddində olan hissəsi 122-2№-li “İnvestisiya mülkiyyəti üzrə qiymətdən düşmə zərərləri” birincidərəcəli subhesabının tərkibində olan 4 ədəd (122-2№-li *birincidərəcəli subhesabının bundan əvvəldə göstərilən 1-4-cü alt-subhesabları nəzərdə tutulur*) ayrı-ayrı alt-subhesabların debetinə və 611№-li “Sair əməliyyat gəlirləri” sintetik hesabının tərkibində olan 611-2№-li “Yenidən qiymətləndirilmədən gəlirlər” subhesabının kreditinə yazılır [9]. İnvestisiya mülkiyyəti obyektlərinin cari yenidən qiymətləndirməsi prosesində qeydə alınmış artımların cəmi məbləğinin sözügedən həddən çox olan hissəsi isə müxabirləşmələrdə bundan əvvəldə göstərilmiş adi qaydada əks etdirilərək, müvafiq kapital ehtiyatının artırılmasına yönəldilir.

2) Azalma əməliyyatları: İnvestisiya mülkiyyəti obyektlərinin yenidən qiymətləndirilməsi nəticəsində obyektin balans dəyərində baş vermiş azalma məbləğləri müvafiq investisiya mülkiyyəti obyektlərinin qiymətdən düşmə zərərləri kimi tanınır və həmin məbləğlər ilk növbədə 122-2№-li “İnvestisiya mülkiyyəti üzrə qiymətdən düşmə zərərləri” birincidərəcəli subhesabının tərkibində olan 4 ədəd ayrı-ayrı alt-subhesabların debetinə və 121№-li “İnvestisiya mülkiyyətinin dəyəri” hesabının tərkibində olan 4 ədəd ayrı-ayrı subhesabların kreditinə yazılır. Daha sonra həmin azalma məbləğinin bir hissəsi bundan əvvəlki dövrlərdə yaradılmış və hal-hazırda mövcud olan müvafiq kapital ehtiyatlarının azaldılması hesabına silinir. Kapital ehtiyatlarında mövcud olan vəsait bir məqsəd üçün çatışmadıqda isə, yerdə qalan məbləğ mənfəət və zərərlərə aid edilir [10; 11; 12]/ Azalma məbləğlərinin kapital ehtiyatlarına, yaxud da mənfəət və zərərlərə aid edilməsi əməliyyatları mühasibat müxabirləşmələrində belə əks etdirilir: İnvestisiya mülkiyyəti obyektlərinin yenidən qiymətləndirilməsi nəticəsində obyektin balans dəyərində baş vermiş azalma məbləğləri yenidən qiymətləndirilmə üzrə kapital ehtiyatında mövcud olan vəsaitin həddində 331№-li “Yenidən

qiymətləndirilmə üzrə ehtiyat” hesabının debetinə və 122-2№-li “İnvestisiya mülkiyyəti üzrə qiymətdən düşmə zərərləri” birincidərəcəli subhesabının tərkibində olan 4 ədəd ayrı-ayrı alt-subhesabların kreditinə yazılır. Həmin həddən artıq olan hissə, yəni dəyərin azaldılması məbləğinin müvafiq kapital ehtiyatı ilə örtülə bilməyən hissəsi sair əməliyyat xərci kimi tanınır və həmin məbləğ 731№-li “Sair əməliyyat xərcləri” sintetik hesabının tərkibində olan 731-2№-li “Yenidən qiymətləndirilmədən xərclər” subhesabının debetinə və 122-2№-li “İnvestisiya mülkiyyəti üzrə qiymətdən düşmə zərərləri” birincidərəcəli subhesabının tərkibində olan 4 ədəd ayrı-ayrı alt-subhesabların kreditinə yazılır. Bu halda həmin məbləğin obyekt üzrə yığılmış amortizasiya həddində olan hissəsi 122-2№-li “İnvestisiya mülkiyyəti üzrə qiymətdən düşmə zərərləri” birincidərəcəli subhesabının tərkibində olan 4 ədəd ayrı-ayrı alt-subhesabların debetinə və 122-1№-li “İnvestisiya mülkiyyəti üzrə yığılmış amortizasiya” birincidərəcəli subhesabının tərkibində olan 4 ədəd ayrı-ayrı alt-subhesabların kreditinə yazılmaqla, həmin obyekt üzrə qiymətdən düşmə zərərinin bir hissəsi müvafiq obyektə aid olan yığılmış amortizasiya hesabına sıfırlanır.

Nəticə

Beləliklə, investisiya mülkiyyətinin kapitallaşdırma əməliyyatlarının uçotu həmin standartların tətbiqinə başlandığı 18 aprel 2006-cı ildən 30 yanvar 2017-ci ilədək 2 sintetik hesab üzrə, 30 yanvar 2017-ci ildən hal-hazırədək 3 sintetik hesab üzrə aparılmışdır. Təklif edilir ki:

– Bundan sonrakı dövrdə kapitallaşdırma əməliyyatlarının uçotunun daha da təkmilləşdirilməsi üçün Hesablar Planına daha 2 ədəd sintetik hesab əlavə edilməklə, mühasibat uçotu 5 sintetik hesab üzrə aparılsın;

– Həmçinin, investisiya mülkiyyətinin və ona aid olan məsrəflərin kapitallaşdırılması əməliyyatlarının uçotunun təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə burada göstərilən sintetik hesablara yeni subhesabların təyin edilməsi təklif edilir;

– Təklif edilən yeni sintetik hesablar və onların subhesablarından istifadə etməklə, investisiya mülkiyyətinə aid olan məsrəflərin kapitallaşdırılması, həmçinin investisiya mülkiyyəti

obyektlərinin yenidən qiymətləndirilməsi əməliyyatlarının sintetik uçotunun təkmilləşdirilməsi metodikası təqdim edilir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 04 may 2018. -27s.
2. “Torpaq, tikili və avadanlıqlar” adlı 16№-li MUBS. <https://maliiye.gov.az>.
3. Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına əsasən mühasibat uçotunun aparılması Qaydaları. Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin Kollegiyasının 30 yanvar 2017-ci il tarixli Q-01№li Qərarı ilə təsdiq edilmiş və 18 oktyabr 2018-ci il tarixli Q-09№li Qərarı ilə dəyişiklik edilmişdir. -212 s.
4. Ashraf J., Ghani W. I. Accounting development in Pakistan // The International Journal of Accounting, №40 - 2005. -175-201p.
5. Belverd E. Needles, Henry R. Anderson, James C. Caldwell. Principles of accounting. Boston, 2004. -496 p.
6. David Alexander, Christopher Nobes. Financial accounting. An international itroduction. Fifth edition. Pearson Education Limited, 2013, 508 p.
7. David Annand, Henry Dauderis. Introduction to Financial Accounting. 2017.
8. Əhmədov B.S. “İnvestisiya” və “kapital” anlayışlarının mahiyyəti: mikroiqtsadi və makroiqtisadi yanaşmalar // “Azərbaycanın Vergi Xəbərləri” jurnalı. 2011, №1, s.69-84.
9. Mühasibat uçotunun əsasları (Beynəlxalq standartların bazasında), Dərs vəsaiti. Get Throught Guides Ltd, London BK, 2010, Azərbaycan dilinə tərcümə. Bakı, “İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı, 2013. -702 s.
10. Sadıqov Ə.A.və b. Mühasibat uçotu. Dərslik. Bakı, “Təhsil İşçisi Mətbəəsi” MMC, 2012. -688 s.
11. Salahov Ə.S., Mehdiyev V.M.. Mühasibat uçotu. Dərslik. Bakı, “3 sayılı Bakı Mətbəəsi” ASC, 2016. -566 s.
12. Səbzəliyev M.S. Maliyyə hesabatı. Dərs vəsaiti, Bakı, “İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı. – 2018. – 312 s.

МЕХДИЕВ Вугар Мухтар оглы

*Доцент Азербайджанского Университета Кооперации,
доктор философии по экономике,
AZ1124, Азербайджанская Республика, г.Баку, ул. Н.Нариманова 93
E-mail: yugar.m@muxtaroglu.az*

КАПИТАЛИЗАЦИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ НЕДВИЖИМОСТИ И ПЕРЕОЦЕНКА ОБЪЕКТОВ НЕДВИЖИМОСТИ

Резюме

Цель исследования – является изучение капитализации инвестиционной недвижимости и переоценка объектов недвижимости. Здесь рассмотрены особенности капитализации затрат по объектам инвестиционной недвижимости. Кроме того, рассматривается обеспечение бухгалтерского соответствия операций капитализации стоимости инвестиционного имущества. Акцентировано внимание на переоценке объектов инвестиционной недвижимости. В этих процессах отражается учетное соответствие хозяйственных операций.

В качестве **методов исследования** использовалась группа методов – анализ, синтез и математические методы. Помимо этого, были учтены методологические подходы, приведенные в научных работах различных исследователей по вопросам капитализации инвестиционной недвижимости и переоценки объектов недвижимости.

Относительно **результатов исследования** можно сказать, что имеются возможности использования полученных результатов при совершенствовании учета и отчетности процессов капитализации и переоценки инвестиционного имущества.

Ключевые слова: инвестиционное имущество, капитализация инвестиционного имущества, операции переоценки имущества, операции учета капитализации, учет хозяйственных операций, операции увеличения, операции уменьшения.

MEHDIYEV Vugar Muxtar

Associate Professor of Azerbaijan Cooperation University,
Doctor of Philosophy in Economics,
AZ1124, Azerbaijan Republic, Baku, N.Narimanov street 93
E-mail: yugar.m@muxtaroglu.az

CAPITALISATION OF INVESTMENT PROPERTY AND REVALUATION OF REAL ESTATE OBJECTS

Summary

The purpose of the research is to examine the capitalisation of investment property and revaluation of real estate objects. Here the features of capitalisation of costs of investment property objects are considered. In addition, the provision of accounting compliance of capitalisation operations with the cost of investment property is considered. Emphasis is placed on the revaluation of investment property objects. In these processes the accounting conformity of business operations is reflected.

A group of research methods - analysis, synthesis and mathematical methods - were used as research methods. In addition, methodological approaches given in scientific works of various researchers on the issues of investment property capitalisation and revaluation of real estate objects were taken into account.

Regarding the *results of the research*, it can be said that there are opportunities to use the obtained results in improving the accounting and reporting processes of capitalisation and revaluation of investment property.

Key words: investment property, capitalisation of investment property, property revaluation operations, capitalisation accounting operations, accounting of business operations, increase operations, decrease operations.

NURƏLİYEVƏ Rahima Nurəli qızı Dosenti. i.e.n.
ADNSU-nin “Sənayenin İqtisadiyyatı” kafedrasının

AZƏRBAYCANDA ALTERNATİV ENERJİ MƏNBƏLƏRİNDƏN İSTİFADƏNİN NORMATİV HÜQUQİ BAZASI VƏ DÖVLƏT SİYASƏTİ

Xülasə

Ölkə iqtisadiyyatının və əhalinin davamlı olaraq yanacaq-enerji resursları ilə təchizi və enerji problemi hər bir ölkənin enerji təhlükəsizliyinin əsasını təşkil edərək, dövlətin inkişaf səviyyəsinin mühüm göstəricilərindən biri hesab edilir. Bu baxımdan, yanacaq-enerji resursları bazasının genişləndirilməsi və onlardan daha səmərəli istifadəni təmin etmək günün ən mühüm məsələlərindəndir.

Azərbaycanın enerji siyasətinin məqsədi təbii enerji ehtiyatlarından səmərəli istifadə və davamlı iqtisadi artım üçün enerji sektorunun potensialından istifadə etmək, ölkə əhalisinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması və xarici iqtisadi mövqeyinin möhkəmləndirilməsi, ölkənin enerji sektorunun uzunmüddətli inkişafının məqsəd və vəzifələrini, prioritetləri və meyarlarını, habelə həyata keçirilməsinin ayrı-ayrı mərhələlərində dövlət enerji siyasətinin mexanizmlərini müəyyənləşdirilməsi qarşıya qoyulan məqsədlərə çatmağı təmin edilməsi məqalədə geniş şərh edilmişdir.

Açar sözlər: Enerji siyasəti, davamlı iqtisadi artım, elektrik enerjisi, alternativ enerji mənbələri, bərpa olunan enerji.

JEL: C 23

UOT: 338

DOI: <https://doi.org/10.54414/BLDE6430>

Intradaction

Favorable geographical location and climatic conditions allow wide use of environmentally friendly alternative (renewable) energy sources in Azerbaijan. Using the country's natural potential, the involvement of alternative energy sources in the production of electric and thermal energy can make it possible to make progressive changes in the future directions of Electric Power Development. The development of this area is already in the attention of the Azerbaijani state. Therefore, the “state program on the use of alternative and renewable energy sources in the Republic of Azerbaijan” approved by the Order of the president of the Republic of Azerbaijan dated October 2004, 21 No. 462 [3] was adopted.

The main objectives of the program are to determine the potential of alternative (renewable) energy sources in the production of electricity, to increase the efficiency of the use of energy resources of the country by involving renewable energy sources into operation, to ensure the creation of additional jobs due to the creation of new en-

ergy production areas, to increase the energy capacity. Wind, solar, biomass, geothermal energy, small hydroelectric power plants were shown in the program as alternative (renewable) energy potential of Azerbaijan.

ABEMDA implements state policy in the field of alternative and renewable energy and its efficient use in the Republic of Azerbaijan. The agency is the central executive body coordinating state regulation in this direction, activities on the use of ABEM and carrying out state control, participates in the formation of a unified state policy in this direction, ensures the implementation of this policy, ensures the development of the field and the creation of infrastructure, the application of alternative and renewable energy in the economy, maintains state accounting and state cadastre in the field and carries out its activities [2]. The project of the state strategy “use of alternative and renewable energy sources 2015-2020” by ABEMDA was developed and submitted to the Presidential Administration after coordination with the relevant authorities. The main goal of

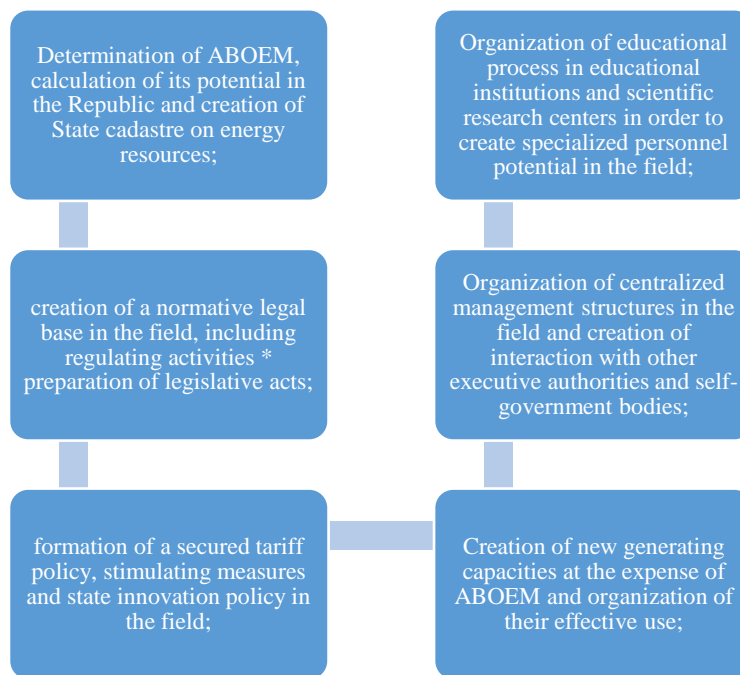

this strategy is to achieve sustainable energy supply for consumers through the widespread use of ABOEM, the production of electricity and heat, the efficient use of energy, increasing the efficiency of energy supply.

Analiz

Thanks to the use of ABOEM, necessary measures will be taken to increase the share of ABOEM consumption by 2020 to 20 percent due to the development of the distributed structure of

generating capacities, diversification of energy sources, reduction of thermal emissions, application of ABOEM to all sectors of the economy and new generation capacities to be created in the energy consumption balance. In this sense, the “strategy” targets are aligned with the European Union directive 2012/27/EU on “energy efficiency”. The goals and objectives of the implementation of the state strategy consist of:

Scheme 1. Goals and objectives of the implementation of the state strategy
Source: prepared by the author based on the data obtained

The implementation of these measures, along with the expansion of the use of ABOEM in the Republic and its worthy place among the developed countries of the world, will create new jobs and improve the social living conditions of the population, create the basis for more efficient use of Natural Resources [1].

This organization implements projects for the implementation of alternative and renewable energy sources (ABOEM) and has established cooperation at the international level. Thus, the Republic of Azerbaijan also supported the directive "20-20-20" in order to ratify the Framework Convention “on Climate Change” and the Kyoto Protocol, join the relevant documents of the government of Azerbaijan within the framework of the

Clean Development Mechanism, reduce the energy dependence of our country on one source, solve energy security and energy efficiency issues, as well as develop.

According to the requirements of this directive, by 2020, the obligations of EU countries to increase the share of energy consumption using ABOEM to 20 percent, increase energy efficiency by 20% and reduce greenhouse gas emissions from the level of 1990 by 20% were established. In addition, Azerbaijan has become a member of the International Renewable Energy Agency. In order to ensure the continuity of successful economic reforms carried out in the country, the main directions of the strategic road map on the national economy and key sectors of the

economy were approved by the Order of the president of the Republic of Azerbaijan dated March 2016, 16, 1897 with the aim of in-depth analysis of the current state of the "Strategic Roadmap for the development of public utilities (electric and thermal energy, water and gas) in the Republic of Azerbaijan" (hereinafter - Strategic Roadmap) covers the strategic vision until 2020, the long-term vision for the period until 2025 and the target vision for the period after 2025. In the document, proposals were made on the implementation of large-scale measures to achieve efficiency and high level of service in the field. The strategic roadmap also provides for the development of mechanisms of "Public-Private Partnership" on the measures to be implemented.

According to the legislation, appropriate awareness-raising measures should be taken to achieve economical and efficient use of energy resources. In order to increase efficiency and develop a competitive environment in the field of alternative and renewable energy and its efficient use, broad participation of the private sector in this area should be ensured, meeting the investment needs of the non-oil sector of the economy, introducing new technologies and knowledge, developing local production areas, as well as encouraging foreign investors to strategic The implementation of the measures envisaged under the "strategy" is intended to be completed or expanded in the future. The implementation of the measures envisaged under the "strategy" is intended to be completed or expanded in the future.

According to the Strategic Plan (2015-2020) adopted by the state agency for ensuring long-term and effective activities in the field of ABOEM in all regions of Azerbaijan, implementation of projects in a planned manner and in accordance with the energy needs of the regions, "abAccording to the Strategic Plan (2015-2020) adopted by the state agency for ensuring long-term and effective activities in the field of ABOEM in all regions of Azerbaijan, implementation of projects in a planned manner and in accordance with the energy needs of the regions, "aboem development map of the Republic of Azerbaijan 2020", "aboem development maps for cities and regions of the Republic of The goal is to create cost.

In recent years, along with the existing laws and normative acts that gave impetus to the development of ABOEM, a number of normative-legal acts of great importance have been adopted in the Republic of Azerbaijan. The relevant decrees and orders of the president of the Republic of Azerbaijan on the application of each of the adopted acts, decisions and orders of the Cabinet of ministers were signed, the powers of the relevant state bodies and the mechanism of implementation of these normative legal acts were determined. Currently, work is underway on the preparation of other regulatory legal acts.

The presence of the country's legislative framework, programs and goals, standards and norms, accessibility to technological innovations, application of modern management principles, and energy efficiency are considered the main factors for ensuring. From this point of view, measures were taken by the Ministry of energy of the Republic of Azerbaijan to form the legislative base in the first place. Thus, in 2016, within the framework of the Eu4energy Program, a draft law of the Republic of Azerbaijan "on the efficient use of energy resources and energy efficiency" was prepared with the support of the Energy Charter. Law No. 359-VIQ of the Republic of Azerbaijan "on the efficient use of energy resources and energy efficiency" was approved on July 9, 2021 and entered into force on July 2022.

Along with the improvement of the legislative base of the Republic of Azerbaijan, "Azerbaijan 2030: National Priorities for socio-economic development", "socio-economic development strategy in 2022-2026", "I state program on the Great Return to the liberated territories of the Republic of Azerbaijan" and "Action Plan for the creation of the "green energy" zone in the liberated territories of the Republic of Azerbaijan in 2022-2026" At the same time, along with the implementation of legislation, significant steps are being taken to ensure efficiency in the energy production and supply chain. Thus, the creation of new production capacities in the energy system that meet modern requirements, reduction of losses in transmission and distribution systems, and the achievement of efficiency by implementing restoration and reconstruction measures in the energy production capacities used are some of these steps.

Conclusion

As a result of the research, it can be concluded that if energy efficiency is not ensured, the country's surplus energy resources will remain a major problem for economic development and social welfare. It is from this point of view that the country's energy efficiency and energy conservation are based on the development of energy resources (electric and thermal energy, natural gas, gasoline, diesel, etc.). the) minimizing losses, including reducing energy demand without touching production with the use of modern technologies, increasing the use of alternative and renewable energy sources are among the most pressing issues of the day.

Energy efficiency is not only aimed at saving resources, but also contributes to sustainable economic development, transition to a green economy and ensuring environmental safety, the production of competitive, cheap industrial and agricultural products, increasing the supply of consumers with energy resources, reducing waste and excess costs in utilities.

Also, ensuring energy efficiency is one of the main components of the country's energy security policy. Ensuring the sustainability of our country's energy security, reducing the energy capacity of the gross domestic product, strengthening the competitiveness of the country's economy and rational use of energy resources should be carried out.

Efficient use of energy resources, at the same time, contributes to the sustainable development of the country's economy, increase its export potential, increase the supply of consumers with energy resources, and protect the environment and energy resources. Energy efficiency must be ensured in all stages and processes from generation to consumption of energy.

Reference

1. Abdullayev K. M., Latifov Y. I., Abdullayeva G. K.. Energy resources, electricity production and environment. Volume 1, Baku, "Zaman-3", 2005, 448 p.
2. Abdullayev K. M., Mammadov R. K., Latifov Y. I.. Energy resources, electricity production and environment. 2nd volume, Baku, "Zaman-3", 2007, 408 p
3. R. N. Nuraliyeva of the fuel energy complex of Azerbaijan. economic and environmental problems of development. Baku-Azernashr 2010. 221 p.
4. Jalilov M. F. Alternative regenerative energy systems. Baku, NPM "Education", 2009 406 p
5. Гумбатова С.П. (2022) economics: the strategy and practice. Том 17 (3), – 22-35с.
6. Volker Quaschnig. Understanding Renewable Energy Systems. Earthscan, London, Sterling, VA, pp. 58, 59, 61.
7. <https://www.stat.gov.az>
8. <https://area.gov.az>

НОРМАТИВНО-ПРАВОВАЯ БАЗА И ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОЛИТИКА В ОБЛАСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ АЛЬТЕРНАТИВНЫХ ИСТОЧНИКОВ ЭНЕРГИИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Рагима Нурали кызы НУРАЛИЕВА к.э.н, доцент.

Азербайджанский Государственный Университет Нефтяной Промышленности, кафедра «Экономика промышленности»

Резюме

Проблема устойчивого обеспечения экономики страны и населения топливно-энергетическими ресурсами и энергетики считается одним из важнейших показателей уровня развития государства, составляя основу энергетической безопасности каждой страны. В связи с этим расширение базы топливно-энергетических ресурсов и обеспечение более эффективного их использования являются одними из важнейших вопросов дня. Целью энергетической политики Азербайджана является эффективное использование природных энергоресурсов и использование потенциала энергетического сектора для устойчивого экономического роста, по-

вышение уровня жизни населения страны и укрепление внешнеэкономических позиций, определение целей и задач, приоритетов и критериев долгосрочного развития энергетического сектора страны, а также механизмов государственной энергетической политики на отдельных этапах ее реализации. Это широко комментируется в статье.

Ключевые слова: энергетическая политика, устойчивый экономический рост, электроэнергия, альтернативные источники энергии, возобновляемые источники энергии.

REGULATORY LEGAL FRAMEWORK AND STATE POLICY FOR THE USE OF ALTERNATIVE ENERGY SOURCES IN AZERBAIJAN

Rahima Nurali NURALIYEVA

Associate Professor of Economics
Azerbaijan State University of Petroleum Industry,
Department of Industrial Economics

Summary

The continuous supply of fuel and energy resources to the country's economy and population and the energy problem are the basis of the energy security of each country and are considered one of the important indicators of the state's development level. From this point of view, expanding the fuel and energy resource base and ensuring their more efficient use is one of the most important issues of the day. The purpose of Azerbaijan's energy policy is to use the potential of the energy sector for efficient use of natural energy resources and sustainable economic growth, improve the living standards of the country's population and strengthen its foreign economic position, determine the goals and objectives, priorities and criteria for the long-term development of the country's energy sector, as well

Keywords: energy policy, sustainable economic growth, electricity, alternative energy sources, renewable energy.

Şəhriyar Müslət oğlu KƏRİMOV
Azərbaycan Texnologiya Universitetinin doktorantı

AZƏRBAYCANDA İQTİSADI ARTIM MƏNBƏLƏRİNİN ŞAXƏLƏNDİRİLMƏSİNDƏ YÜNGÜL SƏNAYE SAHƏSİNİN TEXNOLOJİ İNKİŞAFININ STRATEJİ ƏHƏMİYYƏTİ

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi – Azərbaycanda iqtisadi artım mənbələrinin şaxələndirilməsində yüngül sənaye sahəsinin texnoloji inkişafının strateji əhəmiyyətinin tədqiqi və bununla bağlı fəaliyyət istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsidir. Bunun üçün yüngül sənaye sahəsinin inkişaf problemləri açılmış, bu sahənin inkişafını ləngidən amillər verilmişdir. Ölkədə yüngül sənaye sahəsinin xammal təminatı imkanları araşdırılmış və sahənin inkişaf prioritetləri ümumiləşdirilmişdir. Yaxın perspektivdə iqtisadi artım mənbələrinin diversifikasiyalaşdırılması məqsədilə yüngül sənaye sahəsinin texnoloji inkişafının sürətləndirilməsi üzrə tövsiyələr verilmiş və təkliflər hazırlanmışdır.

Tədqiqatın metodu – kimi bir qrup elmi metodlardan - təhlil, sintez, müqayisə və ümumiləşdirmə metodlarından istifadə olunmuşdur. Eyni zamanda, Azərbaycanda iqtisadi artım mənbələrinin şaxələndirilməsi istiqamətində yüngül sənaye sahəsinin rolu və onun texnoloji inkişafının əhəmiyyətinə dair tədqiqatçıların elmi yanaşmaları nəzərə alınmışdır.

Tədqiqatın nəticələri – alınmış elmi-praktiki nəticələrdən müasir dövrdə ölkəmizdə iqtisadi artımın yeni mənbələrin formalaşdırılması və bu proseslərdə yüngül sənaye sənayesinin texnoloji baxımdan inkişaf etdirilməsinin təminatı üçün məqsədli tədbirlər kompleksinin və fəaliyyət strategiyasının hazırlanmasında istifadə imkanları diqqət çəkir.

Açar sözlər: yüngül sənaye, texnoloji inkişaf, iqtisadi artım, strateji yanaşma, texnoloji inkişaf istiqamətləri, yüngül sənayenin inkişaf problemləri, yüngül sənayenin inkişaf istiqamətləri.

UOT: 338.45: 658.01

JEL: L67; L60

DOI: <https://doi.org/10.54414/DNSC5833>

Giriş

Yüngül sənaye müxtəlif növ xammallardan əsasən istehlak malları istehsal edən sənaye kompleksindən formalaşır. Yüngül sənaye ÜDM-in istehsalında mühüm yerlərdən birini tutur və milli iqtisadiyyatın dayanıqlığının təmin edilməsində önəmli rol oynayır. Məsələn, bu fəaliyyət növü ilə məşğul olan müəssisələr kimya, neft-kimya, yeyinti, avtomobil, elektrik və digər sənaye sahələri üçün sənaye və texniki əhəmiyyətli məhsullar istehsal edir və onları yüngül sənaye xammalı ilə, əhalini həmin sahə məhsullarına olan tələbatının ödənilməsinə təmin edir. Yüngül sənayenin bu kimi üstünlüklərini nəzərə alaraq, həmin sənayenin yüksək texnologiyalar əsasında inkişafının intensivləşdirilməsi yollarının araşdırılması böyük önəm daşıyır.

İstənilən ölkənin iqtisadi artımı iqtisadiyyatın müəyyən rəqabət qabiliyyətinə və güclü potensiala malik sektorlarına əsaslanır. Azərbaycanın da milli iqtisadiyyatının aparıcı qüvvəsi və daşınacaq sütunu sayılan sahələri də vardır ki, bunlardan biri, şübhəsiz ki, hasilat sənayesidir. Bu sənaye sahəsi Azərbaycan xalqının rifahına və inkişafına ən etibarlı töhfə verən sahədir. Lakin yalnız təbii sərvətlərin və hasilat sənayesinin inkişafı hesabına ölkə iqtisadiyyatının uzunmüddətli sabit və davamlı inkişafının təmin edilməsi asan məsələ deyil. Bu kimi amillər ölkənin müxtəlif milli inkişaf strategiyalarında, ölkə rəhbərliyi və aidiyyəti dövlət qurumları tərəfindən qəbul edilən qərarlarda, dövlət proqramlarında, biznesin və sahibkarlığın inkişafı sahəsindəki prioritet layihələrdə əsaslı şəkildə yer alıb [1]. Hazırda ölkə iqtisadiyyatı qarşısında ən aktual problem kimi yüngül sənayenin inkişaf etdirilməsi problemi dayanır.

İqtisadiyyatın böyüməsində və şaxələndirilməsində yüngül sənaye sahəsinin texnoloji inkişafının tədqiqi

Məlumdur ki, istehlak malları bazarının sabit artımı ayrı-ayrı ölkələrin və regionların iqtisadiyyatının formalaşmasına və inkişafına mühüm təsir göstərir. İstehlak malları bazarının yerli istehsal hesabına doyması sənayenin inkişaf istiqamətlərindən biridir. Yüngül sənaye istehlak malları istehsal edən sənaye kompleksinə daxildir. Sənaye bu qrupun bütün qeyri-ərzaq məhsullarının əsas hissəsini istehsal edir. Yüngül sənaye məhsulları əsasən insanların ehtiyaclarını ödəmək üçün istifadə olunur, digər sənaye sahələrində də xammal və köməkçi materiallar şəklində istifadə olunur [2]. Müasir dövrdə ölkəmizin sabit və davamlı iqtisadi inkişafının tərkib hissələrindən və ən önəmli istiqamətlərindən biri sayılan qeyri-neft sektorunun, o cümlədən yüngül sənayenin sahələrinin inkişafının sürətləndirilməsi diqqətə layiqdir ki, həmin sahələr əlavə dəyər yaratmaq qabiliyyətinə malik olsun. Bu sahədə tədbirlərin görülməsi yeni iqtisadi alətlərdən, o cümlədən texnoparklardan, sənaye məhəllələrindən və xüsusi iqtisadi zonalarından fəal istifadəni tələb edir [3]. Yüngül sənayenin dünya iqtisadiyyatında inkişaf səviyyəsi ölkəmizin həmin sənaye sahəsinin fəaliyyətinə ciddi təsir göstərir. Belə ki, dünya miqyasında bu sahə məhsullarının istehsal həcmində artması ilə onların ixrac həcmi də artır. Ucuz işçi qüvvəsindən, innovativ texnologiyalardan istifadə hesabına keyfiyyətin yüksəldilməsi və aşağı istehsal xərcləri ixracda bu ölkələr üçün rəqabət üstünlükləri ilə nəticələnir. Məhz yüngül sənayenin inkişafı üçün innovativ və yüksək texnologiyaların həmin sahəyə tətbiqi böyük önəm daşıyır. Bildiyimiz kimi, istehlak tələbi istehsalın inkişafına təsir edən əsas amillərdəndir. Həmin amil istehsalın modernləşdirilməsi yolu ilə məhsulun daha keyfiyyətli istehsalına nail olmağı əsas şərt kimi önə çəkir. Yüngül sənayedə məhsulların daha keyfiyyətli istehsalı innovativ fəaliyyətin genişləndirilməsi, mövcud müəssisələrin müxtəlif bazarlarda fəaliyyətinin təşkili, eləcə də xarici şirkətlərin ölkədaxili bazarlara marağının artması ilə birbaşa bağlıdır. İnnovasiya fəaliyyətinin inkişafı ilə bağlı ölkədə qəbul edilmiş proqramlar və konsepsiyalar, görülmüş tədbirlər

bu prosesin sürətləndirilməsinə əlverişli şərait yaradır [4].

İqtisadiyyatın sürətlə inkişaf edən sahələrindən biri olan yüngül sənaye bir çox ölkələrin ixrac yönümlü sənayenin inkişaf strategiyasında prioritet istiqamətə çevrilir. Burada beynəlxalq texnoloji standartlara cavab verən istehsala keçid üçün bütün lazımi şərait, mühüm elmi-texniki potensial var. Texnologiyaların sürətləndirilmiş transferi və tətbiqi məqsədlə əlverişli innovasiya mühitinin formalaşdırılması və inkişafı yüngül sənayedə istehsalın modernləşdirilməsi üçün böyük önəm daşıyır. Sənayenin yeni inkişaf tendensiyalarını izləmək, yerli və xarici istehsalçılara yüksək keyfiyyətli texniki dəstək və təlim xidmətləri göstərmək üçün bir çox ölkələrdə yüngül sənayeyə təlim mərkəzləri yaradılır. Belə mərkəzlər rəqabət qabiliyyətini artırmaq məqsədilə biznes proseslərini təkmilləşdirir və yüngül sənaye məhsulları üzrə müxtəlif bazarlarda müəssisənin mövqeyini yaxşılaşdırır. Yüngül sənaye müəssisələrinin rəqəmsal istehsala keçidi, maddi-texniki bazasının modernləşdirilməsi, hazır məhsul bazarına çıxış yolu ilə rəqabət qabiliyyətinin artırılması dövlət və biznes tərəfindən maliyyə dəstəyi, o cümlədən innovativ infrastruktur subyektləri ilə tərəfdaşlıq əsasında reallaşdırılır.

Texnoloji transformasiyanın əsas məqsədi dinamik, real vaxt rejimində optimallaşdırılmış və özünü təşkil edən dəyər zəncirləri yaratmaqdır. Buraya təkcə istehsal müəssisələrinin rəqəmsallaşdırılması və şəbəkələşdirilməsi deyil, həm də şirkətdən kənar dəyər zəncirinin müxtəlif mərhələlərinin artan əməkdaşlığı daxildir. Yüksək texnologiyalı yüngül sənaye müəssisələrinin yaradılması təsərrüfat subyektlərinin inkişafı və biznes proseslərinin idarə edilməsi strategiyasının işlənilməsinə kompleks yanaşma tələb edən mürəkkəb məsələdir. İnkişaf strategiyası hazırlanarkən belə bir müəssisənin sənaye xüsusiyyətlərini nəzərə almaq lazımdır. Texnoloji transformasiyalar dövründə yüngül sənayedə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektləri gələcək dəyişikliklərə hazır olmalı və uzunmüddətli rəqabət üstünlüklərini formalaşdırmaq üçün perspektivli elmi-texniki inkişafılara və rəqəmsallaşma proseslərinə daim sərmayə qoy-

malıdırlar. Bu, texnologiyalarla əlaqəni və onlarla əlaqəli rəqabət qabiliyyətini təmin etmək üçün effektiv üsuldur.

Bir çox ölkələrdə yüngül sənayenin inkişafı innovativ texnologiyaların ötürülməsi, tətbiqi və inkişafı yolu ilə həyata keçirilir, çünki sənaye transformasiyalarının müasir dinamikasında istehsal əməliyyatlarının reallaşdırılmasının ənənəvi üsulları artıq dayanıqlı deyil. Texnologiyanın sürətli inkişafı ilə sənayedə biznes proseslərini təkmilləşdirmək üçün təşkilati dəyişikliklərə daha həssas olmaq önəmlidir. Texnologiya transferinin məqsədi iqtisadiyyatın real sektorundakı şirkətlər arasında biznes proseslərinin reallaşdırılması məqsədilə innovativ texnologiyalar və metodların yayılmasıdır. Texnologiya transferi mübadilə əməliyyatlarının istehsal funksiyaları ilə (istismar, fərdi sınaq, texnologiyanın təkmilləşdirilməsi) birləşməsinə nəzərdə tutur ki, bu da əməliyyat xərclərini azaldır və əlavə dəyər yaradır. Texnologiyanın effektiv ötürülməsi mexanizmlərindən istifadə yüksək texnologiya işlərinin tətbiqi və inkişafı yolu ilə rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalını artırmağa imkan verir.

Tədqiqat, təcrübə-konstruktor və texnoloji işlərin nəticələrinin elm və təhsil təşkilatlarından yüngül sənaye müəssisələrinə ötürülməsi prosesi müxtəlif kanallar və vasitələrlə həyata keçirilə bilər. Texnologiya transferi kanallarından istifadə zamanı həll olunan vəzifələr məsləhətləşmələrin təşkilindən tutmuş innovativ layihənin reallaşdırılması ilə bağlı birbaşa əməkdaşlığa qədərdir. Texnologiyanın istehsala uğurlu ötürülməsi üçün tələblərdən biri müxtəlif kanallarla sinxronlaşdırıla bilən çevik, yüngül sənaye yönümlü transfer alətlərinin istifadəsidir. Yüngül sənaye həm üfüqi, həm də şaquli texnologiya transferindən istifadə edir. Üfüqi texnologiya transferi ilə elm tutumlu inkişafın yaradılması və təşviqi funksiyaları innovasiya prosesinin iştirakçıları arasında bölüşdürülür. Üfüqi texnologiya transferinin universal formalarına aşağıdakı mexanizmlər daxildir: lisenziyaların verilməsi, istehsal təcrübəsinin ötürülməsi, patentlərin, istehsal avadanlıqlarının satışı və ya lizinqi. Şaquli texnologiya transferi dedikdə, bütün innovasiya dövrünün elmi və texniki nəticələrin şöbədən şöbəyə ötürülməsinin təmin

edildiyi bir təşkilatda cəmlənməsi nəzərdə tutulur. Yüngül sənayedə texnologiyanın şaquli ötürülməsində istifadə olunan alətlər işlənilib hazırlanan və tətbiq olunan texnologiyanın mürəkkəbliyindən tutmuş bu texnologiyanın istehsalda birbaşa mənimsənilməsinə qədər dəyişir.

Yüngül sənaye subyektləri aydın şəkildə dərk etməlidirlər ki, davamlı yeniliklər və onların fəaliyyətlərində daim dəyişən xarici mühitin yaratdığı dəyişikliklər olmadan bugünkü rəqabət mühitində müəssisələrin səmərəli fəaliyyət göstərməsi mümkün deyil. Yüngül sənayenin innovativ fəallığını artırmaq üçün onun bütün subyektlərinin fəaliyyətini idarə etmək və əlaqələndirmək, habelə innovasiyaların tətbiqinə bütün maraqlı strukturların cəlb edilməsi zəruridir. Müəssisənin innovativ fəaliyyətinin aktivləşdirilməsinin nəticələri maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşması və nəticədə təşkilatın və onun məhsullarının rəqabət qabiliyyətinin artması olacaqdır [5]. İnnovativ layihəyə başlamaq üçün texnologiya transferinin uğurla reallaşdırılması fərdi görüşlər və razılaşmalar tələb edir. Texnologiya provayderi ilə potensial alıcı tərəfdaş arasında görüşlərin əksəriyyəti texnologiya transferi mexanizmi, konsaltinq dəstəyi və kommersiallaşdırma müqavilələri haqqında ətraflı biliyə malik texnologiya transferi mərkəzlərinin nümayəndələrinin iştirakı ilə keçirilir. Texnologiyanın praktiki tətbiqi planının işlənilib hazırlanması elm tutumlu inkişafın bütün texniki komponentlərindən xəbərdar olan tədqiqat təşkilatları tərəfindən reallaşdırıla bilər. Texnologiya transfer mərkəzi bilik tutumlu inkişafın ötürülməsinin uğuruna mühüm töhfə verir. O, transfer planının hazırlanmasından tutmuş düzgün texnoloji tərəfdaşın və strateji investorun tapılmasına qədər bütün transfer prosesi boyunca şirkəti məlumatlandırır, məsləhətlər verir və dəstəkləyir. Lazım gələrsə, texnologiyanın ötürülməsi mərkəzi layihədə iştirak edən tərəfdaşlar arasında vasitəçi kimi də çıxış edə bilər. Mərkəzi əlaqələndirici qurum kimi fəaliyyət göstərərək, həmçinin məlumat tədbirləri, seminarlar və innovasiya günləri təşkil edir. İnnovasiyaların inkişafı transferi layihəsinin icrası çərçivəsində texnologiya transferi mərkəzi əqli mülkiyyətin sənaye obyektinin tətbiqi və inkişafı perspektivlərini modelləşdirir, istehsal müəssisəsinin

gələcəkdə əldə edəcəyi faydaları və onların hansı təsirə malik olacağını qiymətləndirir.

Texnologiya transferinin reallaşdırılması məqsədilə əsas tələb texnologiya təchizatçısı ilə potensial alıcı tərəfdaş arasında tərəflərin hüquq və vəzifələrini, əqli mülkiyyətin qorunması mexanizmini tənzimləyən əməkdaşlıq müqaviləsinin bağlanmasıdır. Texnologiya transferi layihəsi çərçivəsində problemlər həmişə transfer tərəfdaşları arasında sıx əməkdaşlıq şəraitində həll edilir. Yüngül sənayedə texnologiya transferi prosesində layihə tərəfdaşları, texnologiya transferi mərkəzinin əməkdaşları, dövlət qurumlarının və biznes icmalarının nümayəndələri və digər maraqlı iştirakçılar iştirak edə bilirlər.

Azərbaycanda iqtisadiyyatın diversifikasiyalaşdırılmasında yüngül sənaye sahəsinin texnoloji inkişafının təmin edilməsi yolları

Qeyd edək ki, yüngül sənayedə texnologiya transferinin reallaşdırılmasından əldə edilən uğurun qiymətləndirilməsi innovativ layihənin tamamlanmasından sonra həyata keçirilməlidir. Qiymətləndirmə prosesinin bir hissəsi olaraq layihə tərəfdaşlarından əməkdaşlıq şərtləri, layihə fəaliyyətinin nəticələri və layihənin müəssisənin və bütövlükdə iqtisadiyyatın inkişafına təsiri kimi kateqoriyaları əhatə edən suallara cavab vermələri xahiş olunur. Layihənin nəticələrini ətraflı əks etdirən yekun hesabatlar da təhlil edilməlidir. Sonra hesablama yolu ilə əldə edilən məlumatları sorğunun kəmiyyət nəticələri ilə müqayisə edən korrelyasiya təhlili aparılmalıdır. Bu yanaşma ayrı-ayrı texnologiya transferi layihələrinin və transfer alətlərinin sosial-iqtisadi proseslərə təsirinin obyektiv ölçülməsini təmin edir. Yüngül sənayedə texnologiya transferinin effektivliyini elmi-tədqiqat layihələrinin sayı, sənaye müəssisələri tərəfindən innovativ inkişaf üçün verilən müraciətlərin sayı və innovativ məhsulların istehsalının həcmi ilə müəyyən etmək olar. Texnologiya transferinin ötürülməsi layihəsi ötürücü və qəbul edən tərəflər üçün ümumi proses və vəzifə kimi qəbul edilir. Texnologiya transferinin müvəffəqiyyətlə reallaşdırılmasının məqsədi əsas layihənin məqsədlərinin reallaşdırılması ilə bağlı texnologiya provayderi ilə potensial alıcı tərəfdaş arasında qarşılıqlı anlaşma-
dır.

Hesab edirik ki, texnologiya transferinin yüngül sənaye müəssisələrinin inkişafı üçün strateji əhəmiyyətə malikdir. İstehsalçı şirkətlər xüsusilə fərdi sənaye layihələrində texnologiya transferi mərkəzləri və texnologiya tədqiqat tərəfdaşları ilə əməkdaşlıqdan faydalanır. İqtisadiyyatın real sektoru üçün bu qarşılıqlı əlaqə qabaqcıl texnologiya və metodlardan ən səmərəli istifadə etməyə imkan verir. Texnologiya transferinin ötürülməsi prosesləri müəssisə daxilində innovasiya fəaliyyətinin intensivləşməsinə kömək edir. Bundan başqa, elm sahəsində yeni tədqiqat fəaliyyətləri üçün stimül yaradılır, müxtəlif səviyyələrdə strateji tərəfdaşlıq mədəniyyəti gücləndirilir. Bunun fonunda texnologiya transferi layihələri uzunmüddətli əməkdaşlıq üçün katalizator rolunu oynayır və yüngül sənaye müəssisələrinin innovativ inkişafı istiqamətində mühüm addım sayılır. Texnologiya transferinin ötürülməsi üçün effektiv vasitələrdən biri yüngül sənayedə elm və biznes nümayəndələrini bir araya gətirən, tətbiqi elmi ideyaları və innovativ inkişafı təşviq edən rəqəmsal platforma ola bilər.

Hazırda dünya rəqəmsal texnologiyaların istehsalı və geniş tətbiqi sahəsində yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyub. İnsan cəmiyyətinin inkişafı üçün yeni perspektivlər yaradan məhz belə innovativ istehsal mühitinin formalaşmasıdır. Təsadüfi deyil ki, ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyəsi makroiqtisadi göstəricilərlə bərabər, istehsal sahələrinin avtomatlaşdırılması, insan əməyinin texnika ilə, xüsusilə də robotlarla əvəzlənməsi, süni intellektin geniş tətbiqi ilə xarakterizə olunan rəqəmsal texnologiyalardan istifadə olunma dərəcəsi ilə ölçülür. Yeni çağırışlar şəraitində iqtisadiyyatın rəqəmsallaşdırılması və innovativ texnologiya istehsal sahələrinin sürətli inteqrasiyasının təmin edilməsi dünya ölkələri qarşısında duran ən aktual problemlərdəndir. Belə bir tendensiya yüngül sənayenin inkişafı üçün də xarakterikdir [6]. Yüngül sənayenin inkişafı rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi səviyyəsindən də asılıdır. Yüngül sənaye müəssisəsinin rəqəmsallaşma prosesləri müəssisənin istehsal və biznes proseslərinin rəqəmsallaşdırılması layihələrinin hazırlanması və reallaşması üçün bilavasitə məsul olan mütəxəssislərin cəlb edilməsini tələb edir. Bu

məqsədlə yüngül sənaye müəssisələrində rəqəmsal texnologiyalar sahəsində mütəxəssislərin hazırlanması zəruridir. Bundan əlavə, işçilərə olan tələblər informasiya təhlükəsizliyi təhdidləri nəzərə alınmaqla, öz peşə fəaliyyətlərində informasiya texnologiyalarından istifadə bacarıqları ilə tamamlanmalıdır. İstehsal və biznes proseslərinin rəqəmsallaşdırılması əlavə kadr hazırlığı ilə müşayiət olunmalıdır [7].

Hazırda yüngül sənayesinin inkişafının tərkib hissələrindən biri sabitliyi pozan amillərin aradan qaldırılmasına yönəlmiş vasitələrin hazırlanmasıdır. Belə bir vasitə kimi dövlətin xarici investorların cəlb edilməsi ilə bağlı siyasətini nəzərdən keçirmək olar [8]. Yüngül sənayenin investisiya qoyuluşu aşağı səviyyədə olur ki, bu da onun yüksək riskləri və zəif rentabelliği ilə bağlıdır. Dövlət subsidiyaları və borcun maliyyələşdirilməsinə yardım o qədər də fayda vermir, onların effektivliyi biznes liderləri tərəfindən kifayət qədər aşağı qiymətləndirilir. Aydın ki, bu sahəyə iri kredit təşkilatlarından və müxtəlif növ investorlardan kapital cəlb etmək üçün layihələrin investisiya cəlbediciliyini artırmaq yollarını tapmaq lazımdır. Bu vəziyyətdə əsas məqamlardan biri kapitalın idarə edilməsi sahəsində müəssisə idarəetməsinin səmərəliliyinin artırılması olacaqdır [9].

Azərbaycanda xarici investorların ölkəyə cəlb edilməsində 2022-ci ilin 22 iyununda qəbul edilmiş "İnvestisiya fəaliyyəti haqqında" Qanun önəmli rol oynayır. Qanunun müddəaları reallaşdırılan zaman dövlətin mülkiyyət və digər hüquqların təminatçısı kimi çıxış etməsi çox vacibdir. Bundan əlavə, bu qanunvericilik aktı respublika bazarına daxil olarkən və ya fəaliyyət dairəsini genişləndirərkən bir sıra maneələri aradan qaldırır. Qanunla özünüidarəetmə orqanları ilə qarşılıqlı əlaqə zamanı xüsusi icazələrin və ya qeydiyyat sənədlərinin alınması proseduru sadələşdirilir, investorlara vergi güzəştləri verilir [10]. Qeyd etmək ki, Azərbaycanın yüngül sənayesinə heç bir xarici investisiya qoyulmayıb. Daxili investisiyaların həcmi də çox kiçik rəqəmlərlə ifadə olunur. Məsələn, ölkə sənayesinə 2021-ci ildə 7507,3 milyon AZN investisiya qoyulub ki, bunun 52,4 milyon AZN-i yüngül sənayeyə yönəldilib ki, bu da ümumi investisiyanın 0,7 %-i deməkdir. Daxili investisiyalarda

bu xüsusi çəki 1,2% təşkil edib [11]. Bunlar yüngül sənayenin investisiya cəlbediciliyinin artırılmasını əsas və prioritet vəzifə olduğunu daha aydın şəkildə özünü göstərir. Odur ki, yüngül sənayenin investisiya cəlbediciliyi artırılmalıdır ki, həmin sahəyə yüksək texnologiyaların tətbiqi mümkün olsun və müsbət effektlər versin. Yeni çağırışlar şəraitində ölkəmizin yüngül sənayesinin investisiya cəlbediciliyinin stimullaşdırılması mexanizmlərinin tətbiqi qısa və uzunmüddətli dövrdə həmin sənayenin səmərəliliyinin yüksəldilməsi baxımından önəmli şərtlərdən hesab olunur. Odur ki, yüngül sənayenin davamlı inkişafında investisiyaların stimullaşdırılmasına xidmət edən iqtisadi, təşkilati, hüquqi, maliyyə və kredit qərarlarının əsaslandırılması zəruridir [12, s.96].

Nəticə

Beləliklə, hesab edirik ki, yüngül sənayenin inkişafı bir qrup istiqamətlər üzrə təşviq edilməli və təmin olunmalıdır:

- Yüngül sənayenin inkişaf etdirilməsi üzrə dövlət dəstəyi mexanizmlərinin gücləndirilməsi, xüsusilə dövlət satınalmaları vasitəsilə dəstəklənməsinin yeni mexanizmlərin hazırlanması;
- İnvestisiyaların cəlbediciliyinin təmin edilməsi və dost ölkələrin tekstil şirkətlərinin Azərbaycana gəlməsinin motivasiyalaşdırılması;
- İnnovasiyaların stimullaşdırılması və bu məqsədlə yüngül sənaye profilli grant layihələrin hazırlanması və reallaşdırılması;
- Ölkəmizdə, ilk növbədə, onun regionlarında, yeni yaradılmış Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında yüngül sənaye üzrə infrastrukturların yaradılması və həmin sənayeyə yüksək texnologiyaların transferinin dəstəklənməsi və s.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Əliyev Ş.T. Azad iqtisadi zonaların inkişafının aktual aspektləri. Monoqrafiya. Sumqayıt: SDU-nun redaksiya və nəşr işləri şöbəsi, 2022, 422 s.
2. Кузьмина, Н. Н. Легкая промышленность: состояние и перспективы развития / Н. Н. Кузьмина // . – 2014. – № 2-3(20-21). – С. 218-222.

3. Kazımova Ə. Azərbaycanın qeyri-neft sektoru sahələrinin inkişafının intensivləşdirilməsi yolları (toxuculuq sənayesinin təmsalində). İpək yolu, № 4, 2017, s.26-32.

4. İsmayılova S.Ə. Azərbaycan Respublikasında yüngül sənayenin inkişafının sosial-iqtisadi məsələləri. İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2018, 28 s.

5. Боровских Н.В., Кипервар Е.А. Проблемы повышения инновационной активности предприятий легкой промышленности. Омский научный вестник. Серия «Общество. История. Современность», № 4 2017, с.48-53.

6. Məmmədov F.Ə., Abbasova Ş.R., Quliyeva Y.K. Azərbaycan Respublikasında yüngül sənaye sektorunun inkişafına təsir edən amillərin qiymətləndirilməsi. Azərbaycan Texnologiya Universiteti, İnnovasiyalı iqtisadiyyat və menecment, №3, 2022, s.35-39

7. Солодовников, С. Ю. Организационно-экономические механизмы модернизации реального сектора: на примере легкой

промышленности / С. Ю. Солодовников, Т. В. Сергиевич // Наука и техника. – 2023. – Т. 22, № 1. – С. 79-86.

8. Герцик, В. А. Анализ состояния и направления развития легкой промышленности / В. А. Герцик // Вестник Луганского государственного университета имени Владимира Даля. – 2021. – № 2(44). – С. 43-47.

9. Хусаенова, А. И. Анализ факторов оказывающих влияние на отрасль легкой промышленности России / А. И. Хусаенова, К. С. Горбушина, Д. М. Курнаков // Синергия Наук. – 2019. – № 31. – С. 319-333.ə

10. “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 22 iyun 2022-ci il.

11. Azərbaycan statistik göstəriciləri. Statistik məcmuə. Bakı, 2022, 748 s.

12. Zeynalov S. Azərbaycan yüngül sənayesində investisiya proseslərinin dövlət tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri. Elm və innovativ texnologiyalar jurnalı, №8, 2019, s.95-106.

Шахрияр Муслат оглу КАРИМОВ

докторант Азербайджанского
Технологического Университета

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В ДИВЕРСИФИКАЦИИ ИСТОЧНИКОВ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА АЗЕРБАЙДЖАНА

Резюме

Цель исследования – изучить стратегическое значение технологического развития легкой промышленности в диверсификации источников экономического роста в Азербайджане и определить направления действий в этом направлении. Для этого раскрыты проблемы развития легкой промышленности, а так же приведены факторы, тормозящие развитие этой сферы. Исследованы возможности сырьевого обеспечения легкой промышленности страны и обобщены приоритеты развития отрасли. В целях диверсификации источников экономического роста в ближайшей перспективе были даны рекомендации и предложения по ускорению технологического развития легкой промышленности.

Методы исследования – в качестве метода исследования была использована группа научных методов, таких как методы анализа, синтеза, сравнения и обобщения. При этом были учтены научные подходы исследователей относительно роли легкой промышленности и важности ее технологического развития в направлении диверсификации источников экономического роста в Азербайджане.

Результаты исследования - заслуживают внимания целевые меры и стратегия действий, научно-практические результаты, полученные для формирования новых источников экономического роста и для развития легкой промышленности в этих процессах.

Ключевые слова: легкая промышленность, технологическое развитие, экономический рост, стратегический подход, направления технологического развития, проблемы развития легкой промышленности, направления развития легкой промышленности.

Shahriyar Muslat KARIMOV
doctoral student of University
of Technology of Azerbaijan

STRATEGIC IMPORTANCE OF TECHNOLOGICAL DEVELOPMENT OF LIGHT INDUSTRY IN DIVERSIFICATION OF SOURCES OF ECONOMIC GROWTH IN AZERBAIJAN

Summary

The purpose of the research - is to study the strategic importance of technological development of light industry in diversification of sources of economic growth in Azerbaijan and to determine the directions of actions in this sphere. For this purpose the problems of light industry development are revealed, as well as the factors inhibiting the development of this sphere are given. The possibilities of raw material supply of light industry of the country are investigated and priorities of development of the branch are generalized. In order to diversify the sources of economic growth in the short term, recommendations and proposals to accelerate the technological development of light industry were given.

Research methods - a group of scientific methods such as methods of analysis, synthesis, comparison and generalization was used as a research method. Scientific approaches of researchers regarding the role of light industry and the importance of its technological development in the direction of diversification of sources of economic growth in Azerbaijan were taken into account.

The results of the research - target measures and action strategy, scientific and practical results obtained for the formation of new sources of economic growth and for the development of light industry in these processes deserve attention.

Key words: light industry, technological development, economic growth, strategic approach, directions of technological development, problems of light industry development, directions of light industry development.

Nihad Nazim ATAKHANLI

Baku Engineering University, master

E-mail: nataxanli1@std.beu.edu.az

ANALYSIS OF THE INVESTMENT CLIMATE IN AZERBAIJAN

Abstract

The purpose of the research is to examine the investment climate of Azerbaijan and the government policy that shapes it, to identify the main factors that affect the attractiveness of the country for investors, to evaluate the effectiveness of the current policy and to provide insights into how Azerbaijan is positioned in the global economic landscape. The study highlights the opportunities for improvement of Azerbaijan's investment climate by analyzing the evaluation of both domestic policy measures and the results of these measures at the international level. Finally, the study seeks to offer recommendations for policy improvements to improve Azerbaijan's investment climate and promote sustainable economic development.

The research method is the scientific view, which includes the scientific view of market data, as well as the methods of analysis, synthesis, generalization and comparison.

Findings – the research provides practical insights for investors and other stakeholders by analyzing the impact of strategic reforms in Azerbaijan on the country's investment climate, and facilitates academic comparisons by identifying the climate's strengths and areas for development.

Keywords – investment climate, state policy, investors, legal frameworks, incentive mechanisms, digitization, tax incentives, economic development, foreign direct investments

---

UOT: 338.

JEL: E02

DOI: <https://doi.org/10.54414/CSST3242>

Introduction

The investment climate of a country refers to a range of economic, political, legal, and social factors that influence the willingness and ability of entrepreneurs and investors to invest capital in the country. A favorable investment climate is crucial for attracting both domestic and foreign investments, which are essential for economic growth and development. It is beneficial to consider the three major and interconnected components that shape the investment climate in countries.

The first of these components is the country's economic and political stability. While economic stability provides conditions such as manageable inflation and stable interest rates for investments, political stability and good governance create a predictable climate where corruption is minimized and investors' rights are protected. Additionally, the existing and purposefully implemented legal frameworks in the country enhance confidence in the investment climate

by protecting property rights and ensuring efficient judicial processes. The second factor is the quality of physical (transport, utilities) and financial (banking systems) infrastructure. This factor includes labor market conditions, such as the availability of a skilled workforce. Developed transportation networks, reliable utilities, and modern telecommunication systems reduce operational costs and increase efficiency for businesses. Developed banking systems and capital markets provide the necessary financial infrastructure for enterprises to access the required financing. The availability of a skilled workforce and labor market conditions is another aspect that directly impacts productivity and operational flexibility. The third factor is the provision of a favorable climate characterized by simplified regulatory procedures, ease of starting and managing a business, and a fair tax regime. These elements are often measured and compared through various indications and reports, such as the World Bank's "Doing Business

Report” or the World Economic Forum's “Global Competitiveness Report”. A good investment climate attracts both domestic and foreign investments, promotes economic growth, innovation, and job creation, and ultimately contributes to the overall development of the country's economy.

Azerbaijan's investment climate is characterized by opportunities stemming from its strategic geographical position, rich natural resources, and ongoing economic reforms. The country has taken significant steps to improve its investment climate, particularly by attracting foreign investments into the oil and gas sector, which forms the backbone of its economy. The foundation of Azerbaijan's economic stability is largely built on hydrocarbon revenues, which have significantly propelled economic growth and development. However, to reduce its dependence on oil and gas revenues, Azerbaijan is making efforts to promote the development of sectors such as agriculture, tourism, and information technology.

Legal frameworks and incentive mechanisms

Azerbaijan's political stability and strategic geographical position are key factors in shaping the favorable investment climate in the country. Situated at the crossroads of Europe and Asia, Azerbaijan provides access to diverse markets, including Europe, Central Asia, and the Middle East, making it an attractive location for regional operations. This strategic location not only facilitates trade and logistics but also enhances the country's appeal to investors seeking to expand their reach across these significant markets.

Azerbaijan continuously updates its existing legal frameworks and adopts new legal mechanisms to protect the rights of investors in the country. The laws of the Republic of Azerbaijan, such as the “Law on Protection of Foreign Investments,” “Law on Investment Activity,” and the “Law on Suspension of Inspections in the Field of Entrepreneurship,” along with other regulatory documents, safeguard and regulate the rights and interests of investors, as well as their property. To establish more transparent relations among business entities, the Competition Code of the Republic of Azerbaijan, approved by the

Law of the Republic of Azerbaijan “On the Approval, Entry into Force, and Legal Regulation of the Competition Code of the Republic of Azerbaijan” dated December 8, 2023, has been adopted.[1] This document serves as a legal foundation for protecting fair competition in the business climate and plays a role in the development of small and medium-sized enterprises, contributing to economic diversification. Another legal mechanism that protects and regulates the rights of investors in the country is the Appeals Councils. These institutions manage the process of resolving entrepreneurs' complaints and ensuring their rights are upheld.[2]

The Government of Azerbaijan has implemented various economic reforms and mechanisms aimed at attracting foreign investors to the country, particularly in the non-oil sector, while simplifying administrative procedures and increasing transparency. Additionally, support mechanisms such as tax incentives and subsidies are provided to investors in certain areas. For instance, Azerbaijan's Tax Code is regularly updated to create a more favorable investment climate through optimization of tax rates. One of the incentives provided to investors and entrepreneurs is investment promotion certificates. According to the Regulation on “Procedure for Issuing Investment Promotion Certificates” approved by Presidential Decree No. 745 dated January 18, 2016, recipients of these certificates are entitled to certain benefits as specified in the Tax Code of the Republic of Azerbaijan and the Law “On Customs Tariff”. Based on amendments to the Tax Code of the Republic of Azerbaijan enacted on January 19, 2016, the following benefits are granted: recipients of investment promotion certificates receive a 50% reduction in profit or income tax for a period of 7 years, as well as exemptions from property and land taxes, VAT on imported machinery, equipment, and devices, and customs duties.[3] Furthermore, amendments to the Law “On Customs Tariff” of the Republic of Azerbaijan, also enacted on the same date, provide exemptions from import duties for legal entities and individual entrepreneurs who have received these certificates, including residents of industrial or technology parks, for imported machinery, equipment, and devices.[4]

In 2024, in accordance with Presidential Decree No. 2462 dated February 1, 2024, "On Approval of the Directions of Strategic Investment Projects for the Issuance of Investment Promotion Certificates," the Government identified 13 concrete directions of strategic investment projects for the issuance of investment promotion certificates. This government initiative aims to promote economic diversification and support the development of specific projects contributing to sustainable development.[5]

The European Union's "Business Climate Report" for the year 2021 has highly praised Azerbaijan's competitiveness index and the effective implementation of business reforms in the country. Within the report's section related to Azerbaijan, a survey was conducted among European companies operating in the country. According to the survey, 80% of these companies expressed their intention to continue choosing Azerbaijan for business activities, with over half, 53%, indicating their desire to expand their business operations further in the country. It is also worth noting that the report revealed that 54% of the surveyed European companies are interested in investing in the economic regions of Karabakh and East Zangazur, while 14% have already participated in investment projects in these areas.[6]

Simplified regulatory procedures and digital infrastructure

One of the factors that makes the investment climate more efficient is digitalization. Digitalization simplifies processes, provides access to a broader market, enhances the effectiveness of data analysis, automates repetitive tasks, and improves communication within the climate. This, in turn, leads to cost savings, better customer experiences, and ultimately increases competitiveness and the likelihood of success in the market. In Azerbaijan, legal and financial procedures have been simplified with the aim of enhancing the efficiency and transparency of business operations, and processes for issuing licenses, certificates, and other necessary documents to entrepreneurs are being carried out in electronic format. The Ministry of Economy provides licenses in electronic format for 23 types of activities, and entrepreneurs can obtain licenses through the "Licenses and Permits" portal, as well as through "ASAN Service" centers and

Small and Medium Business Development Agency's (SMBDA) SMB Houses. Since its launch on March 1, 2018, the "Licenses and Permits" portal has issued more than 4000 electronic licenses until August 2023.[7] Most licenses are issued through "ASAN Service" centers, based on the decree of the President of the Republic of Azerbaijan "On Reducing the Number of Types of Business Activities Requiring Special Permission (License), Simplifying the Procedures for Issuing Special Permits (Licenses), and Ensuring Transparency" dated October 19, 2015, starting from November 2, 2015.[8]

Another step is the simplification of legal procedures. According to the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan dated December 21, 2015, No. 713 "On Some Measures in the Field of Licensing", the number of types of activities requiring a license has been reduced from 59 to 37, the number of state authorities issuing licenses has been reduced from 23 to 4, and the time for issuing licenses has been reduced from 15 days to 10 business days. Additionally, licenses are now issued indefinitely, and those licenses that were in force until that date have also been declared indefinite. The amount of state fee paid for the issuance of the license has also been reduced, approximately by 2 times, and in the regions by 4 times (excluding regional television and radio broadcasting).[9]

In Azerbaijan, the "Green Corridor" gating system is being implemented to further expand electronic customs services, which minimizes the number of documents and procedures required during customs clearance. Under this system, it is possible to pass goods and transport vehicles through the customs border by initially submitting a short electronic customs declaration to customs authorities. The basis for the implementation of this system was established by the Decree of the President of Azerbaijan dated March 4, 2016, No. 1853, "On Additional Measures for Continuing Reforms in the Customs System." [10] The aim of this reform by the government is to minimize physical customs inspections, make customs procedures more agile and transparent, and align state-business relations with modern management principles while enhancing the country's export potential. The

implementation of systems such as the "Green Corridor" and "Electronic Customs Declaration" improves the efficiency and transparency of the import-export process in Azerbaijan, while also reducing the potential for corruption. These advancements, in turn, create a more favorable climate for businesses, thereby helping to attract both local and foreign investors to the country.

In a survey conducted by the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) in Azerbaijan in 2019, reforms implemented in the country were evaluated positively by 50% of the participating entrepreneurs as "good" or "very good". Reforms that were particularly well-received and positively assessed included the cessation of business inspections (86% of respondents rated it as "good" or "very good"), online licensing (82%), and visa services (77%). Another initiative positively evaluated in Azerbaijan was the simplification of the tax system and customs system.[11]

Investment environment for small and medium-sized businesses and startups

Small and Medium Businesses (SMBs) reduce dependency on traditional sectors in the country's economy and play a role in stimulating job creation and innovation. The Azerbaijani government implements specific measures aimed at increasing the efficiency of these institutions' business activities. The regulation of SMB activities and the protection of their rights are carried out by the Small and Medium Business Development Agency (SMBDA), established by the President's Decree dated December 28, 2017, "On Further Improvement of Management in the Field of Small and Medium Entrepreneurship." [12] SMBDA also facilitates SMBs' access to knowledge, innovation, markets, and finance. The agency operates through "SMB Houses" located in Baku and regions (including e-SMB House), which provide state-based services to entrepreneurship entities, while "SMB Support Centers" offer support services such as consultancy to local and foreign entrepreneurs and investors.[6]

In the European Union's (EU) "Business Climate Report" published in 2021, the competitiveness climate and effective implementation of business reforms in Azerbaijan have been highly praised. The report conducted a survey among

European companies regarding ongoing local reforms and the performance of institutions in the country, in which the Small and Medium Business Development Agency (SMBDA) scored 6.04 points, placing it in the top five. Foreign investors have deemed the services provided by SMBDA as efficient and beneficial.[6]

One of the reasons contributing to the attractiveness of Azerbaijan's business climate is the support provided to startups. While startups play a significant role in creating new businesses in the country's economy, the development of the startup ecosystem also contributes to the expansion of international relations and partnerships. Foreign investors are more interested in investing in countries with a strategy focused on economic diversification. Startups play a role in ensuring economic diversification and consequently reducing dependence on traditional sectors by promoting development in new areas. Additionally, startups enhance the country's international economic integration by accessing global markets. As foreign investors are interested in investing in countries with strong global connections and access to international markets, the current state of Azerbaijan's startup ecosystem increases its attractiveness to investors. A developed startup ecosystem creates conditions for attracting venture capital and risk investments. The development of the investment climate in Azerbaijan ensures a greater flow of finances into the country, which in turn supports the rapid development of startups.

In Azerbaijan, primarily, startups are supported by institutions such as the Small and Medium Business Development Agency of the Republic of Azerbaijan, including the Innoland Incubation and Acceleration Center of the State Agency for Public Service and Social Innovations under the President of the Republic of Azerbaijan, the Azerbaijan Investment Company, and the Entrepreneurship Development Fund under the Ministry of Economy of the Republic of Azerbaijan, and the centers affiliated with them. One of the support mechanisms for the development of startups in Azerbaijan is the "Startup Certificate." Micro and small businesses meeting the specified conditions are provided by the SMBDA with the "Startup" certifi-

cate, which exempts the owners of these certificates from income or profit tax for up to three years from the date of issuance, based on the amendment to the Tax Code of Azerbaijan effective from January 1, 2019. According to official information from the SMBDA, as of April 2024, 145 such entrepreneurs have been provided the "Startup" certificate.[13]

In 2024, Azerbaijan advanced four positions to rank 80th among 100 countries in the "Global Startup Ecosystem Index" report presented by "StartupBlink," the world's leading startup ecosystem map and research center. Additionally, Baku city improved its position in the intercity ranking, advancing 68 positions, making it one of the highest-ranking cities out of 350. It's worth noting that while Azerbaijan had progressed by one position compared to the previous year in 2023, it had regressed by 19 positions in 2021. Therefore, Azerbaijan has not yet been able to fully recover its position from 2020 (70th place).[14]

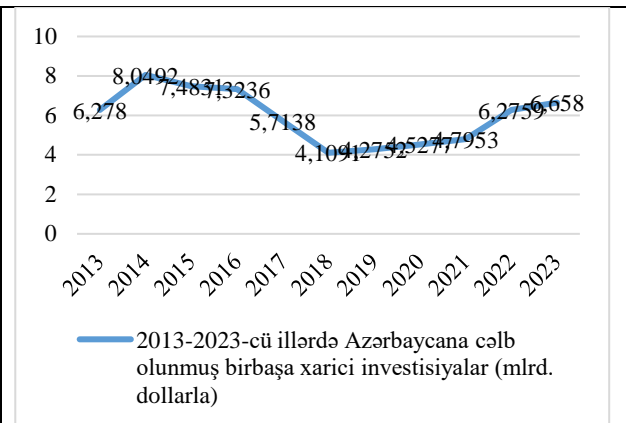
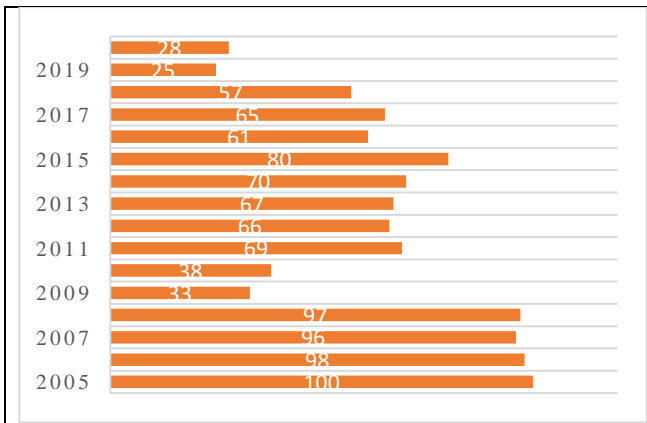
Azerbaijan's investment climate in international indicators

The "Doing Business" Report prepared annually by the World Bank gathers and analyzes comprehensive information for various countries, comparing the business climates in these countries at a certain point in time. Initiated in 2002, this report offers measurable metrics for reforms aimed at improving the business climate in countries and serves as an information source for stakeholders such as policymakers, private sector representatives, and journalists. In the "Doing Business" report, countries' business climates are evaluated using 11 indicators and 45 sub-indicators. In recent years, Azerbaijan has made progress in construction permits, obtaining electricity, property registration, getting credit, protecting minority investors, paying taxes, cross-border trade, and resolving insolvency issues, as noted in the "Doing Business" reports. Azerbaijan ranked 80th among 189 countries in the "Doing Business 2015" report, 63rd in the

2016 report, 65th in the 2017 report, and 57th in the 2018 report. Although Azerbaijan initially ranked 34th out of 190 countries in the 2020 report, by the end of the year, the World Bank's Internal Audit structures conducted a re-assessment of data for the years 2016, 2017, 2018, 2019, and 2020, and Azerbaijan, Saudi Arabia, the United Arab Emirates, and China had their indicators updated.[15] As a result of the re-evaluation, Azerbaijan's scores for the "getting electricity connected," "contract enforcement," and "cross-border trade" indicators were revised. Consequently, the country's score in the "Doing Business 2020" report increased from 76.7 to 78.5, and its global ranking improved from 34th to 28th among 191 countries.[16]

The "Global Competitiveness Report," published annually by the World Economic Forum (WEF), is widely used to compare the competitiveness of countries with each other. The "Global Competitiveness Index" is one of the most fundamental and influential mechanisms created for the comparative evaluation of the strengths and weaknesses of national economies. Azerbaijan has consistently stood out among the South Caucasus countries as the best-performing country in terms of competitiveness in all reports published by the WEF. In the "Global Competitiveness Index" published in 2019, Azerbaijan improved by 11 places compared to the previous year and ranked 58th out of 141 countries.[17] In the annual report of the World Economic Forum for the years 2022-2023, Azerbaijan is also highlighted as a country that has implemented significant reforms, especially in the industrial sector, to enhance competitiveness among regional countries, particularly in the direction of business development. Azerbaijan is also included in the group of the top 20 most competitive industrial states, having established the Center for the Fourth Industrial Revolution Network, as highlighted in the same report.[18]

Figure 1. Azerbaijan's position in the "Doing Business" rating table by years (2005-2020)

Source: The graph was prepared by the author based on annual "Doing business" reports.

Figure 2. FDIs attracted by Azerbaijan in 2013-2023 (in billion US dollars)

Source: The graph was prepared by the author on the basis of the report of the Central Bank "Foreign direct investments attracted to the economy and directed to the foreign economy at the end of 2023".

The "Economic Freedom Index," published annually by the Heritage Foundation, assesses the level of economic freedom in countries around the world. This index is an important source of information for tracking changes in factors affecting economic freedom in countries. In the "Economic Freedom Index 2021" report prepared by the Heritage Foundation, Azerbaijan ranked 38th out of 172 countries, placing the country above the global average and at a level comparable to European countries. According to the results, Azerbaijan ranked 23rd among 45 countries in the European region, surpassing developed countries such as Poland, Spain, Slovenia, France, and Italy. Azerbaijan improved its indicators by 0.8 points in the same year, achieving a score of 70.1, thereby transitioning from the "mostly unfree economies" group to the "mostly free economies" group as classified in the report.[19]

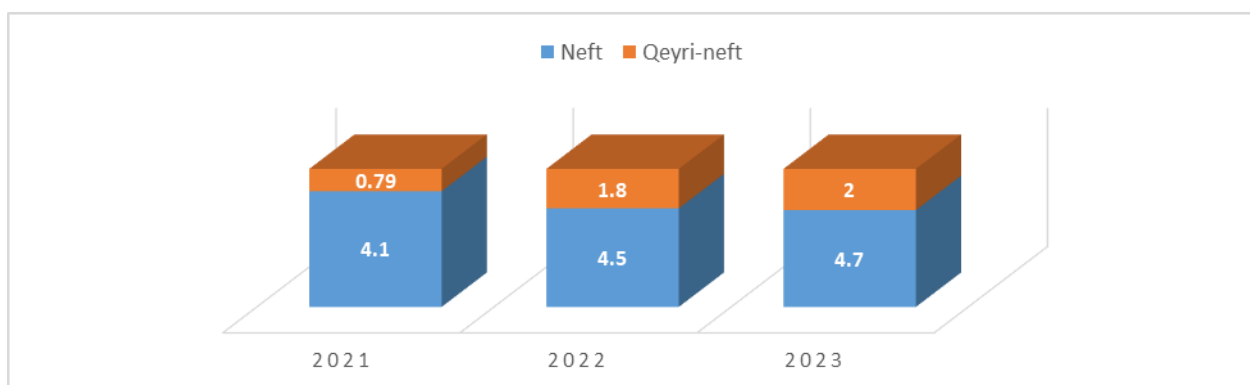
Analysis of Foreign Direct Investments (FDI) attracted to the country

Analyzing the dynamics and composition of Foreign Direct Investments (FDI) attracted to the country can provide insights into the results of the policy aimed at improving the investment climate in Azerbaijan. In 2023, Azerbaijan attracted FDI amounting to \$6.7 billion, which is

\$0.4 billion more than the previous year's figure of \$6.3 billion.[20]

In 2023, the Foreign Direct Investment (FDI) into the country's economy was primarily from the United Kingdom (\$1.9 billion), Turkey (\$1.3 billion), Cyprus (\$0.79 billion), Russia (\$0.62 billion), and Iran (\$0.4 billion).[21] That year, the oil and gas sector had a significant share in the structure of FDI into the country's economy, accounting for 69.9%. The total volume of FDI attracted to the non-oil and gas sector was \$2.0 billion.[20] **The possible effects of COP29 on the investment climate in Azerbaijan.**

The hosting of the 29th session of the United Nations Framework Convention on Climate Change (COP29) in Baku, Azerbaijan in 2024 could have a significant impact on the country's investment climate, potentially enhancing its international influence. Successfully managing COP29 would demonstrate Azerbaijan's organizational potential and the capacity of its existing infrastructure, thereby increasing investor confidence. Additionally, the event would showcase Azerbaijan as a committed country in the fight against climate change, attracting sustainable investment projects to the country.

Figure 3. Changes in the share of the non-oil sector in FDI attracted to Azerbaijan in 2023 compared to previous years

Source: The graph was prepared by the author based on the "Report on the balance of payments of the Republic of Azerbaijan at the end of 2023" of the Central Bank.

Furthermore, preparation for COP29 could accelerate the development of fundamental infrastructure in Baku. Enhanced infrastructure will not only meet the immediate needs of COP29 but also shape the future landscape of the city, making it a more attractive destination for future investments and tourism. Improving infrastructure can also stimulate various sectors of the economy, leading to increased interest from investors in both real estate and the hospitality industry. Investments in transportation, accommodation, and event facilities will ensure long-term benefits for the city by facilitating the flow of international delegates and participants.

During the preparation for COP29, a focus on resilient infrastructure can further enhance Azerbaijan's appeal as an investment destination. The development of sustainable infrastructure projects, such as restored energy facilities, "green" buildings, and climateally friendly transportation systems, aligns with global investment trends favoring projects in this direction. These advancements can attract green capital and companies engaged in sustainable technologies and practices. Therefore, the long-term commitments to resilient development arising during COP29 present opportunities to strengthen the socio-economic climate, creating a more favorable investment climate in Azerbaijan.

Conclusion

This research has provided a comprehensive examination of Azerbaijan's investment climate, paying attention to the government's policies aimed at improving the investment climate and

their perceived impacts. The results of the analysis underscore the effectiveness of this policy in creating a favorable climate for both domestic and foreign investments.

As a result of the Azerbaijani government's initiatives aimed at improving the business climate in the country, bureaucratic barriers have been significantly reduced, transparency has been increased, and a more predictable and stable climate has been provided for investors. Additionally, infrastructure improvements have facilitated business operations and elevated Azerbaijan's profile, making it a more attractive regional center for investments. The impact of this policy is evident in several positive outcomes, particularly with the notable increase in the share of non-oil sectors in the BXI as a result of the government's economic diversification strategy. Moreover, the higher rankings in global reports and indexes assessing Azerbaijan's business climate also reflect the success of this policy.

References

1. "Azərbaycan Respublikası Rəqabət Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Available at: <https://e-qanun.az/framework/56172>
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycan Respublikasının mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarında Apellyasiya Şuralarının yaradılması haqqında" 2016-cı il 3 fevral tarixli 762 nömrəli Fərmanı. AVAILABLE AT: <https://e-qanun.az/framework/31992>

3. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "İnvestisiyaların təşviqi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında" 2016-cı il 18 yanvar tarixli 745 nömrəli Fərmanı. Available at: <https://e-qanun.az/framework/31870>

4. "Gömrük tarifi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişikliklər edilməsi barədə" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Available at: <https://e-qanun.az/framework/32105>

5. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "İnvestisiya təşviqi sənədinin verilməsi nəzərdə tutulan strateji investisiya layihələrinin istiqamətləri"nin təsdiq edilməsi haqqında" 2024-cü il 1 fevral tarixli 2462 nömrəli Fərmanı. Available at: <https://e-qanun.az/framework/56264>

6. European Union (2021). EU Business Climate Report Azerbaijan 2021. Available at: https://www.eeas.europa.eu/node/413305_en?s=217

7. Ministry of Economy of Azerbaijan Republic. How entrepreneurs to apply electronically for licenses and permits?. Available at: <https://www.economy.gov.az/en/post/1563/sahibkarlar-lisenziya-ve-icazeler-almag-ucun-nece-elektron-muraciet-etmelidirler>

8. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Sahibkarlıq fəaliyyətinin xüsusi razılıq (lisenziya) tələb olunan növlərinin sayının azaldılması, xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi proseduralarının sadələşdirilməsi və şəffaflığının təmin edilməsi haqqında" 19 oktyabr 2015-ci il tarixli 650 nömrəli Fərmanı. Available at: <https://e-qanun.az/framework/31049>

9. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Lisenziyalaşdırma sahəsində bəzi tədbirlər haqqında" 21 dekabr 2015-ci il tarixli 713 nömrəli Fərmanı. Available at: <https://e-qanun.az/framework/31676>

10. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Gömrük sistemində islahatların davam etdirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında" 4 mart 2016-cı il tarixli 1853 nömrəli Sərəncamı. Available at: <https://e-qanun.az/framework/35310>

11. OECD (2019). Azerbaijan: Linking Domestic Suppliers with Foreign Investors, OECD

Publishing, Paris. Available at: <https://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/eastern-partners/Azerbaijan-Linking-Domestic-Suppliers-with-Foreign-Investors.pdf>

12. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Kiçik və orta sahibkarlıq sahəsində idarəetmənin daha da təkmilləşdirilməsi haqqında" 28 dekabr 2017-ci il 1771 nömrəli Fərmanı. Available at: <https://e-qanun.az/framework/39263>

13. Small and Medium Business Development Agency. Startup Certificate. Available at: <https://smb.gov.az/en/nav/startup-certificate>

14. StartupBlink. The Global Startup Ecosystem Index Report 2024. Available at: <https://lp.startupblink.com/report/>

15. World Bank. (2020). Doing Business 2020. Washington, DC: World Bank. DOI:10.1596/978-1-4648-1440-2.

16. Management of the Development Economics (DEC) Vice-Presidency, the World Bank Group (December 16, 2020.) Review of data irregularities in Doing Business. Available at: <https://the-docs.worldbank.org/en/doc/791761608145561083-0050022020/original/DBDataIrregularitiesReviewDec2020.pdf>

17. World Economic Forum. The Global Competitiveness Report 2019. ISBN-13: 978-2-940631-02-5. Available at: https://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf

18. World Economic Forum. Annual Report 2022-2023. Available at: <https://www.weforum.org/publications/annual-report-2022-2023/>

19. The Heritage Foundation. 2021 Index of Economic Freedom, Washington Dc, ISBN: 978-0-89195-303-6. Available at: https://www.heritage.org/sites/default/files/2020-11/IB6026_0.pdf

20. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının "2023-cü ilin yekunu üzrə Azərbaycan Respublikasının tədiyə balansını" hesabatı. Available at: <https://cbar.az/page-43/external-sector-statistics>

Nihad Nazim oğlu ATAXANLI
Bakı Mühəndislik Universiteti, magistr
E-mail: nataxanli1@std.beu.edu.az

AZƏRBAYCANDA İNVESTİSİYA MÜHİTİNİN TƏHLİLİ

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi – Bu tədqiqatın məqsədi Azərbaycanın investisiya mühitini və onu formalaşdıran hökumət siyasətini araşdırmaq, ölkənin investorlar üçün cəlbediciliyinə təsir edən əsas amilləri müəyyən etmək, mövcud siyasətin effektivliyini qiymətləndirmək və Azərbaycanın global iqtisadi mənzərədə necə mövqe tutduğuna dair fikirlər verməkdir. Tədqiqat həm daxili siyasət tədbirlərinin, həm də bu tədbirlərin nəticələrinin beynəlxalq müstəvidə qiymətləndirməsini təhlil etməklə Azərbaycanın investisiya mühitinin təkmilləşmə imkanlarını vurğulayır. Nəhayət, tədqiqat Azərbaycanın investisiya mühitini yaxşılaşdırmaq və dayanıqlı iqtisadi inkişafı təşviq etmək üçün siyasətin təkmilləşdirilməsi üçün tövsiyələr təklif etməyə çalışır.

Tədqiqatın metodu – olaraq bazar məlumatların təhlilini də ehtiva edən təhlil, həmçinin anliz, sizntez, ümumiləşdirmə və müqayisə metodları götürülmüşdür.

Tədqiqatın nəticələri – tədqiqat Azərbaycandakı strateji islahatların ölkənin investisiya mühitinə təsirini təhlil edərək investor və digər maraqlı tərəflər üçün praktiki anlayışlar təqdim edir, mühitin güclü tərəflərini və inkişaf sahələrini müəyyən edərək akademik müqayisələri asanlaşdırır.

Açar sözlər – investisiya mühiti, dövlət siyasəti, investorlar, hüquqi çərçivələr, təşviq mexanizmləri, rəqəmsallaşma, vergi güzəştləri, iqtisadi inkişaf, birbaşa xarici investisiyalar

Нихад Назим оглы АТАХАНЛЫ
Бакинский Инженерный Университет, магистр
E-mail: nataxanli1@std.beu.edu.az

АНАЛИЗ ИНВЕСТИЦИОННОЙ СРЕДЫ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Резюме

Цель исследования – изучить инвестиционный климат в Азербайджане и государственную политику, формирующую его, выявить основные факторы, влияющие на привлекательность страны для инвесторов, оценить эффективность текущей политики и предоставить понимание того, как Азербайджан позиционируется в мировом экономическом ландшафте. Исследование выделяет возможности для улучшения инвестиционного климата в Азербайджане, анализируя оценку как внутренних политических мер, так и результатов этих мер на международном уровне. Наконец, исследование стремится предложить рекомендации для улучшения политики с целью улучшения инвестиционного климата в Азербайджане и способствовать устойчивому экономическому развитию.

Метод исследования – научный подход, который включает научный анализ рыночных данных, а также методы анализа, синтеза, обобщения и сравнения.

Результаты исследования – исследование предоставляет практические идеи для инвесторов и других заинтересованных сторон путем анализа воздействия стратегических реформ в Азербайджане на инвестиционный климат страны и облегчает академические сравнения, выявляя сильные стороны климата и области для развития.

Ключевые слова – инвестиционный климат, государственная политика, инвесторы, правовые рамки, стимулирующие механизмы, цифровизация, налоговые льготы, экономическое развитие, прямые иностранные инвестиции

Gülşən Qalib qızı HÜSEYNZADƏ

Sumqayıt Dövlət Universitetinin doktorantı
AZ 5008, Azərbaycan Respublikası, Sumqayıt şəh., 43-cü məhəllə.

**SƏNAYE MÜƏSSİSƏLƏRİNİN DAYANIQLI İNKİŞAFININ TƏMİN OLUNMASINDA
DÜNYA ÖLKƏLƏRİNİN TƏCRÜBƏSİ**

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi sənaye müəssisələrinin dayanıqlı inkişafının təmin olunmasında dünya ölkələrinin təcrübəsinin öyrənilməsi və ümumiləşdirilməsindən ibarətdir. Bu məqsədlə dünya səviyyəsində sənaye müəssisələrinin inkişaf problemləri araşdırılmış və müxtəlif ölkələrdə bununla bağlı görülən tədbirlər, tətbiq olunan mexanizmlər baxılmışdır. Bir qrup dünya ölkələrində sənaye müəssisələrinin dayanıqlı inkişaf etdirilməsi təcrübəsi verilmişdir. Yeni şəraitdə beynəlxalq səviyyədə bir sıra ölkələrin sənaye müəssisələrinin dayanıqlı inkişafının səmərəli təşkili üzrə təcrübəsi ümumiləşdirilmiş və onlardan istifadə edilməsinə dair tövsiyələr hazırlanmışdır.

Tədqiqatın metodu kimi bir sıra elmi metodlardan, o cümlədən, analiz, sintez, müqayisə və ümumiləşdirmə metodlarından istifadə olunmuşdur. Bunlarla bərabər, sənaye müəssisələrinin dayanıqlı inkişafının təmin olunması problemləri üzrə müxtəlif tədqiqatçıların elmi yanaşmaları diqqətdə saxlanılmışdır.

Tədqiqatın nəticələri müasir dövrdə sənaye müəssisələrinin dayanıqlı inkişaf problemlərinin həlli yollarının müəyyənləşdirilməsində, bunlarla bağlı tədbirlər kompleksinin hazırlanmasında faydalı ola bilər.

Açar sözlər: dünya təcrübəsi, dünya ölkələri, sənaye müəssisələri, dayanıqlı inkişaf, sənaye müəssisələrinin inkişaf problemləri, sənaye müəssisələrinin inkişaf istiqamətləri.

JEL: L52; L53; O14

UOT: 336: 330.34

DOI: <https://doi.org/10.54414/PQBB1677>

Giriş

Qeyd edək ki, sənaye milli gəlirin və ÜDM-in üstünlük təşkil edən hissəsini yaradan maddi istehsalın əsas sahəsidir. Əhəlinin yüksək keyfiyyətli məhsula olan tələbatının ödənilmə səviyyəsi, istehsalın intensivləşdirilməsi və texniki yenidən təchizatla təmin olunması sənayenin uğurlu inkişafından asılıdır. Bir sistem kimi fəaliyyət göstərən sənaye öz prioritetləri və məsuliyyət dərəcələrinə malik olan, habelə xarici və daxili dəyişikliklərə kompleks uyğunlaşan alt sistemlərdən və elementlərdən ibarətdir. Sənayenin rolu cəmiyyətin inkişafının bütün mərhələlərində və biznesin bütün sahələrində özünü göstərir. Sənaye iqtisadiyyatın digər sahələri üçün lazım olan istehsal vasitələri yaradır. Bundan əlavə, sənaye əmək bazarına multiplikativ təsir göstərir, o, təkcə öz sahələri üçün deyil, habelə dəstəkləyici, əlaqəli müəssisələr üçün iş yerləri yaradır. Sənayelərin formalaşması üçün müəyyən şərtlər lazımdır. Onlardan ən mühümünü sənaye məhsullarına kifayət qədər bazar tələbinin olmasıdır. Tələbin cüzi həcmi səmərəli istehsala

zəmanət verən optimal ölçülü müəssisələrin yaradılmasına imkan vermir, bu halda belə məhsulların xaricdən alınması məqsədəuyğundur. Digər mühüm şərt istehsalın lazımı resurslarla təmin edilməsidir. İqtisadi qloballaşma şəraitində bütün sənayenin rəqabət qabiliyyətinin artırılması problemi xüsusi önəm daşıyır. Bu problemin həlli hazırda innovasiya komponentindən ayrılmazdır. Qloballaşmanın təsiri altında ölkə sənayesi aşağıdakı istiqamətlərə çevrilməlidir: yeni ticarət formatlarının inkişafı - pərakəndə satış şəbəkələrinin sürətli böyüməsi, bazara daxil olmağın yeni formalarının inkişafı (onlayn ticarət, franşayzing və s.). Bu, sənaye layihələndirilməsini, brendinqin inkişafı və bazarda informasiya mühitinin keyfiyyətə dəyişməsinə tələb edir; istehsalın sürətli texnoloji artımını təmin edilməsi, ölkə müəssisələrinə global istehsalçılarla rəqabət aparmaq imkanı verilməsi və s.

İnkişaf prioritetlərinin xidmətlərin göstərilməsinə yönəldiyini nəzərə alaraq, bu gün sənaye

müəssisələrinin dayanıqlı inkişafı mexanizmlərinin formalaşdırılması xüsusilə aktual problemdir. Bu onunla əlaqədardır ki, sənaye təsərrüfat subyektlərinin maddi tələbatları ilə xarakterizə olunur. Sənaye obyektləri təkcə resurslara tələbatla deyil, habelə digər sənaye sahələrinin istehsal vasitələri ilə təchizatında iştirak edir.

Dünya səviyyəsində müasir şəraitdə sənaye müəssisələrinin dayanıqlı inkişaf problemlərinin tədqiqi

Məlumdur ki, sənaye müəssisələrinin dayanıqlı inkişafı onu nəzərdə tutur ki, xarici mühitin təsiri altında bir təsərrüfat subyekti kimi öz bütövlüyünü və müstəqilliyini qoruyub saxlaya bilsin, müəyyən strateji və cari məqsədlərə nail ola bilsin. Sənaye müəssisələrinin dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi bütün dünyada prioritet məsələyə çevrilir. Bu problem son onilliklərdə maddi nemətlərin istehsalının artması, təbii sərvətlərin tükənməsi, ətraf mühitin çirklənməsi, cəmiyyətin təbəqələşməsi ilə bağlı artan müzakirələr səbəbindən daha çox diqqəti cəlb etmişdir. Sənaye müəssisələrinin dayanıqlı inkişafı onu təşkil edən elementlərin tarazlı işini nəzərdə tutur [1, s.151]. Digər tərəfdən, sənaye müəssisələrinin dayanıqlı inkişafı onların xarici mühitə, o cümlədən cəmiyyətin formalaşmasına, ətraf mühitə, sahibkarlıq sferasına təsiri ilə sıx bağlıdır. Sənaye müəssisələrinin dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının hazırlanması və reallaşdırılması onların xarici və daxili mühitinə mənfi təsirləri azaltmağa, qarşı tərəflərlə sabit və effektiv qarşılıqlı əlaqəni təmin etməyə, böhranların və risklərin idarə edilməsi strategiyasını hazırlamağa imkan verir [2, s.2134]. Digər tərəfdən, dövlət müəssisələrin davamlı inkişafa münasibətinin formalaşmasında tənzimləyici kimi çıxış edərək məhdudlaşdırıcı və stimullaşdırıcı tədbirlərin kombinasiyasından istifadə etməklə önəmli rol oynayır [3, s.126].

Öncül Qərb şirkətləri hesab edir ki, müəssisələrin dayanıqlı inkişafı onların korporativ strategiyasının tərkib hissəsi olmalıdır. Müəssisə rəhbərliyi dayanıqlı inkişaf prinsiplərinə riayət etməli və əlavə təşkilati potensial yaratmalıdır. Dayanıqlı inkişaf strategiyalar idarəetməyə nəzarət, fəaliyyətin ölçülməsi və mükafatlandırma sistemləri tərəfindən dəstəklənməlidir. Menecerlər dayanıqlılığını bütün strateji və operativ qərarlara inteqrasiya etməlidirlər. Dayanıqlılığın idarə

edilməsi təkcə riskdən yayınma və uyğunluq kimi deyil, həm də innovasiya və rəqabət üstünlüyü üçün bir fürsət kimi nəzərdən keçirilməlidir [4, s.96].

Qeyd edək ki, inkişaf etmiş ölkələrin (İEO) sənaye müəssisələrinin dayanıqlı inkişafı bu sahədə reallaşdırılan sənaye siyasətindən asılıdır. Sənaye siyasəti yerli sənayenin və bütövlükdə iqtisadiyyatın səmərəliliyini və milli və dünya bazarlarında rəqabət qabiliyyətini artırmaq, onun müasir strukturunu formalaşdırmaq məqsədi ilə cəmiyyətin resurslarının bölüşdürülməsi sahəsində dövlət tədbirləri məcmusudur. Sənaye siyasəti İEO-lər üçün xarakterik olan və habelə Azərbaycan iqtisadiyyatının xüsusiyyətlərini əks etdirən yerli sənayenin formalaşmasına kömək etməlidir. Sənaye siyasətinin məqsədləri: ölkə əhalisinin münasib qiymətlərlə bu mal və xidmətlərə olan ehtiyaclarını ödəmək üçün yerli istehsalçılar tərəfindən lazımı miqdarda və tələb olunan keyfiyyətdə məhsul və xidmətlərin səmərəli istehsalı; yüksək texnologiyalı iş yerlərinin yaradılması; yerli istehsalçıların dünya bazarında əhəmiyyətli mövqelər tutmalarına köməklik göstərilməsi və s.

Hesab edirik ki, sənaye siyasətinin xüsusiyyətləri onun formalaşması və reallaşdırılması üçün mövcud şəraitdən, ölkənin tarixi ənənələrindən, sənayenin inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Hazırda sənaye siyasətinin mahiyyətinə baxışın özü dəyişir. Əgər əvvəllər hesab edilirdi ki, sənaye siyasətinin əsas məqsədi müəyyən sənaye sahələri və ya dövlət proqramlarını prioritetləşdirmək və dəstəkləməkdir, indi yeni iqtisadi siyasətə - bilik, innovasiya, dinamik inkişaf siyasətinə keçid edilir. Sənaye siyasəti təkcə ölkənin daxili problemlərinə deyil, habelə global iqtisadiyyatın inkişafının dəyişməsinə yönəldilməlidir. Bir sıra ekspertlər müəyyən bir ölkənin inkişaf xüsusiyyətlərindən asılı olaraq sənaye siyasəti növlərinin aşağıdakı təsnifatını təklif edirlər: 1) ixracönlü sənaye siyasəti ("Asiya" modeli adlanır); 2) idxalı əvəz etməyə yönəlmiş sənaye siyasəti və 3) innovativ sənaye siyasəti. Sənaye siyasətindən iqtisadi inkişafda uğur qazanmış bütün ölkələr fəal şəkildə istifadə etmişlər. ABŞ-in təyyarə istehsalı və avtomobil sənayesinin yaradılması, infrastruktur layihələrinin reallaşdırılması, Tennessi çayı vadisinin və Alyaska ştatının iqtisadi inkişafı üzrə proqramları, Yaponiyanın gəmiqayırma, elektro-

nika sənayesinin sürətləndirilmiş inkişafı, yol tikintisi layihələrinin reallaşdırılması, Böyük Britaniyanın kömür və qaz sənayesinin yenidən qurulması proqramları və s. bu cür siyasətin nümunələri ola bilər.

Son illərdə Rusiya real sənaye siyasətinin vasitə və metodlarından istifadə etməklə dövlətin sahə proqramlarının həyata keçirilməsinin tipik nümunəsi olan irimiqyaslı prioritet milli layihələrin reallaşdırılmasına başlamışdır, çünki onlar böyük sosial əhəmiyyətə malik olmaqla yanaşı, mühüm iqtisadi əhəmiyyətə malikdir. Bütün bu layihələri tammiqyaslı sənaye siyasətinin başlanğıcı adlandırmaq olar. Fikrimizcə, dövlətin sənaye siyasətinin istiqamətləri ölkədə daxili bazarda mövcud vəziyyətdən, milli malların dünya bazarındakı rolundan, ölkədə hökm sürən ideologiyadan asılıdır. Bunun nəticəsidir ki, dövlət bütün dövr ərzində sənaye siyasətinin reallaşdırılmasında eyni üsullardan istifadə edə bilmir və onun məqsədləri çox vaxt müxtəlif zaman sərhədləri boyunca üst-üstə düşür. İnkişaf etmiş ölkələrdə sənaye siyasətinin əsas modellərini ayırd etmək olar: 1. Şimali Amerika modeli; 2. Avropa modeli və 3. Asiya modeli. Şimali Amerika regionu uzun müddət keynsçilik dövrü istisna olmaqla, klassik və neoklassik iqtisadiyyat məktəblərinə sadıqlığı ilə səciyyələnir. Beləliklə, bu regionda dövlətin iqtisadiyyata və sənayeyə minimal müdaxiləsi ilə bağlı aydın siyasət formalaşmışdır. ABŞ və Kanadada dövlət və özəl sektor tərəfdaş deyil, hətta müəyyən dərəcədə rəqibdirlər və hökumət sənaye kompleksinin işlərinə nəzarət etmir. Bu region ölkələrinin sənaye siyasətinin başqa bir xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, o, rəsmi olaraq heç bir dövlət sənədində təsbit edilməmişdir, lakin dövlətin ümumi iqtisadi siyasətinin formalaşdırılması zamanı onun əsas məqsədləri müəyyən edilmişdir. Əsas məqsəd milli sənayenin rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün əlverişli mühitin yaradılmasında dövlət yardımındır [5, s.154].

ABŞ-da sənaye siyasəti ən təsirli vasitələrdən biridir. ABŞ-ın sənaye siyasətinin məqsədləri, vəzifələri və strateji istiqaməti ABŞ-ın dünya iqtisadiyyatında lider mövqeyini saxlamaq və möhkəmləndirmək istəyi ilə müəyyən edilir. Bu strateji məqsəd, vəzifə və strateji istiqamətlərinin maddi əsasını iqtisadiyyatın bütün sahələrində davamlı və sürətləndirilmiş innovasiyaların yaradılmasına və tətbiqinə yönəlmiş elmi-texniki bazanın daha

da möhkəmləndirilməsi və elmi-texniki kadrların hazırlanması və istifadəsi sisteminin təkmilləşdirilməsi təşkil edir. ABŞ-ın sənaye siyasətinin əsas istiqaməti bütün səviyyələrdə milli sənayenin rəqabət qabiliyyətinin artırılmasıdır. Habelə, ABŞ-da dövlət sənaye siyasəti aşağıdakı əsas məqsədləri güdür: 1. İstehsalın səmərəliliyini və rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün onun struktur yenidən qurulmasının stimullaşdırılması. 2. Dünya bazarında ABŞ-ın sənayesi üçün ən əlverişli şəraitin yaradılması, ölkənin ixracına ticarət maneələrinin azaldılması. 3. Böhran və pandemiyalarda sonra sənaye sahələrinin bərpası. 4. Bütün sənaye sahələrində yeni innovativ texnologiyaların tətbiqi və s. Bu məqsədləri reallaşdırmaq üçün birbaşa dövlət investisiyaları, məqsədyönlü maliyyələşdirmə və subsidiyalaşdırma, proteksionist tədbirlər, vergi güzəştləri, dövlət proqramları və nəhayət, müxtəlif inzibati nəzarət tədbirləri istifadə olunur.

ABŞ avtomobil və yarımkəçirici sənayesini Yaponiya və Cənubi Koreya idxalından, polad sənayesini Avropa idxalından, yüngül sənayesini isə Çin idxalından qorumağa yönəlmiş kifayət qədər aqressiv ticarət siyasəti aparır. Qeyd edək ki, həm ABŞ, həm də Aİ ölkələrində proteksionist əhval-ruhiyyə son illərdə güclənib. Son illərdə ABŞ-ın sənaye siyasətinə aşağıdakı əsas istiqamətlər daxildir: 1) innovasiya (elmi-texniki) və investisiya siyasəti; 2) dövlət-özəl tərəfdaşlıq; 3) sənaye və innovasiya proseslərini stimullaşdırmaq üçün vergi siyasəti; 4) sənayenin inkişafına birbaşa və ya dolaylı təsir göstərən digər fəaliyyətlər. Ən aparıcı sənaye ölkələri və bir çox İEOÖ-lər bu innovasiyaları dayanıqlı inkişafa nail olmaq üçün əsas hesab edirlər. Yüksək səviyyəli elmi-texniki potensiala malik olan ABŞ öz milli sənaye potensialının gücünü artırmaq üçün bütün ilkin şərtlərə malikdir. ABŞ-da elmin və texnoloji innovasiyaların sürətli inkişafının təmin edilməsində hökumətin elmi-texniki siyasəti böyük rol oynayır. O, fundamental tədqiqatlar üçün vəsaitin əsas hissəsini, bir çox sosial əhəmiyyətli tətbiqi və texnoloji işlərə xərcləri təmin edir, həmçinin əsas oyunçu olan biznesin texnoloji inkişafı üçün əlverişli şərait və stimullar yaradır. ABŞ-ın elmi-tədqiqat və təkmilləşdirməyə milli xərcləri dünyada ən böyük xərçdir və onun ən yaxın rəqibləri olan Aİ ölkələri, Yaponiya və Çinin xərclərini xeyli üstələyir [6, s.59].

Yeni şəraitdə sənaye müəssisələrinin dayanıqlı inkişafının səmərəli təşkili məsələləri

Hesab edirik ki, oxşar sənaye siyasəti dünyanın digər ölkələri üçün də xarakterikdir: Böyük Britaniya, Avstraliya, Yeni Zelandiya, Cənubi Afrika. Bununla belə, bu gün ABŞ-ın sənaye siyasəti bu modelə getdikcə daha az uyğun gəlir. ABŞ-ın sabiq prezident Donald Tramp hakimiyyətə gələn kimi nümayiş etdirdi ki, onun sənayeyə münasibəti n fərqli olacaq. Məsələn, o, dünyanın ən böyük təyyarə istehsal edən şirkətləri ilə dialoqa girdi və onlara vergiləri azaltmağı planlaşdırdığını söylədi, həm də istehsalın çox yüksək dəyərində görə onları cəzalandırdı. Tramp həmçinin TMK-lara iş yerlərini saxlamaq üçün istehsalını ABŞ-dan inkişaf etməkdə olan ştatlara köçürməyi qadağan etmişdir. Bunlara baxmayaraq, ABŞ-ın sənaye siyasəti modeli Şimali Amerika kimi təsnif edilir.

Avropa regionunda iqtisadi inkişafı və sənaye strukturu ilə fərqlənən çoxlu sayda ölkələr var, lakin onların ərazi və tarixi əlaqələrinə görə sənaye siyasətlərində bir çox ümumi xüsusiyyətlərə rast gəlmək olar. Aİ ölkələri Amerika ölkələri ilə müqayisədə sənaye siyasətində iqtisadi tənzimləmə alətlərindən geniş istifadə edir. Hələ II Dünya Müharibəsindən sonra bəzi ən böyük ölkələrdə hakimiyyətə “solçu” hökumətlər gəldi, bunun nəticəsində sənaye və xidmət sahələrində dövlət sektoru fəal inkişaf etdi, lakin onların sənaye siyasətinin məqsədləri heç vaxt biznesdə tam həyata keçirilmədi, bu onları Asiya ölkələrindən fərqləndirir. Beləliklə, sahibkarların dövlətə olan hörməti, eləcə də onu bir növ “sənaye keşikçisi” kimi qəbul etməsi sayəsində dövlətlə biznes arasında birbaşa dialoqun olduğunu deyə bilərik.

Hazırda Çində sənaye siyasətinin həyata keçirilməsində “Made in China-2025” (MIC25) proqramının həyata keçirilməsi xüsusi yer tutur. Bu, yeni hökumət strategiyasıdır ki, Çinin iqtisadi inkişafı keyfiyyət və səmərəliliyin artırılmasına imkan verəcək [7, s.44]. MIC25 proqramına uyğun olaraq sənaye siyasətinin reallaşdırılmasında prioritet kimi tanınan bir sıra konkret sahələr müəyyənləşdirilmişdir. Onların arasında ən son nəsil İT-nin tətbiqi; maşınqayırma ehtiyacları üçün ən yüksək səviyyəli robotların istehsalı, aerokosmik avadanlıqların istehsalının yüksək templərinin

inkişafı və s. MIC25 Çinin sənaye inkişafı strategiyasının birinci mərhələsidir, onun tamamlanmasından sonra ölkə dünyanın aparıcı ölkələrindən birinə çevrilməlidir. İkinci mərhələdə 2035-ci ilə qədər Çin sənayesinin aparıcı ölkələrin orta səviyyəsinə uyğun olması planlaşdırılır. Üçüncü mərhələdə isə 2049-cu ilə qədər dünyada lider mövqe tutmaq nəzərdə tutulur. Beləliklə, Çinin müasir sənaye siyasəti sistemli və strateji xarakter daşıyır, yeni dünya reallıqlarına və tendensiyalarına uyğundur, istehsal və xarici siyasət arasında güclənməyə və koordinasiyaya, qarşılıqlı və ticarət münasibətlərinin səviyyəsinin azaldılmasına yönəlib və sanksiyaların məhdudlaşdırılmasına kömək etmək üçün nəzərdə tutulub.

Çinin sənaye siyasəti onun sənaye müəssisələrinin dayanıqlı inkişafına təkan vermişdir. Çində sənaye müəssisələrinin dayanıqlı inkişafı dəyişən bazar şəraitində baş verən davamlı prosesdir. Əsas alətlərinə isə bunlar daxildir: 1) Çin sənaye müəssisələrinin daxili bazarda rəqabətli mövqelərini gücləndirmək üçün alətlər (federal məqsədli proqramlar çərçivəsində federal büdcədən maliyyələşmə); 2) Çində sənaye müəssisələrinin sayını genişləndirmək üçün istifadə olunan alətlər (yəni yüksək texnologiyalı və innovativ məhsulların bir sıra ixracatçılarına dövlət dəstəyi). 3) Sənaye müəssisələrinin innovativ inkişafının stimullaşdırılması alətləri (dövlət-özəl əməkdaşlıq mexanizmindən istifadə; infrastrukturun inkişafı məqsədlərinə innovasiya fəaliyyətinin dəstəklənməsi [8, s.48]. Çin elmi-tədqiqat işlərinə, ətraf mühitin mühafizəsinə sərmayəni artırmaq və çirklənmə problemlərini həll etmək, enerji istehlakı strukturunu optimallaşdırmaq və modernləşdirmək üçün ekoloji qanunların icrasına nəzarətini gücləndirməklə öz iqtisadiyyatını davamlı şəkildə inkişaf etdirir [9, s.15]. Sənaye müəssisələrinin dayanıqlı inkişafının müəyyən edilməsi təkcə Çində deyil, digər ölkələrdə də həmin sahə müəssisələrinin inkişafının tərkib elementidir.

Ümumən baxsaq, dünyada sənaye siyasətinin formalaşmasının 3 əsas modeli mövcuddur. Onların hər biri özünəməxsus şəkildə uğurlu və effektivdir, odur ki, bu modellərdən birinin seçimi ölkə daxilindəki vəziyyətdən, onun xüsusiyyətlərindən və tarixi ənənələrindən asılı olmalıdır. Fikrimizcə, Azərbaycan sənayesinin strukturunda böyük dəyişikliklər dövlətin müdaxiləsi olmadan mümkün

deyil, odur ki, artıq ölkəmiz üçün sənaye siyasətinin Asiya modeli ən uyğun gələnidir. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, dayanıqlı inkişafı təmin etmək üçün milli iqtisadiyyatın müasir reallıqlarına, eləcə də əldə edilmiş inkişaf səviyyəsinə, potensialına və institusional bazasına uyğun gələn düzgün iqtisadi inkişaf strategiyasının seçilməsi çox vacibdir. Belə ki, ötən əsrdə beynəlxalq səviyyədə rəqabət üstünlükləri qazanmış ölkələrin təcrübəsinin sistemli təhlili göstərir ki, onların uğurlarını təmin edən əsas amil, ilk öncə, iqtisadi inkişafın düzgün modelinin seçilməsi və reallaşdırılması mexanizmləri olmuşdur. Milli iqtisadiyyatın rəqabətli mübarizəsini davam etdirmək üçün hazırda qloballaşan dünyaya fəal inteqrasiya edən Azərbaycan kimi ölkələr, birincisi, iqtisadi inkişafın prioritetlərini düzgün müəyyənləşdirməli, ikincisi, onların reallaşdırılması üçün səmərəli mexanizm və vasitələr seçməlidirlər. Bu zaman mövcud reallıq və imkanlara hökmən nəzərə alınmalıdır [10, s.70].

Dünya təcrübəsindən sənaye müəssisələrinin dayanıqlı inkişafında struktur islahatlarının önəmli rol oynadığını görmək olar. Dünya təcrübəsində struktur islahatlarının əsas vəzifələrinə aşağıdakıların daxil olduğu müəyyənləşdirilmişdir: 1) səmərəli, rəqabətqabiliyyətli istehsalın dəstəklənməsi; 2) perspektivsiz və köhnəlmiş istehsalın ardıcıl olaraq dayandırılması; 3) müxtəlif infrastrukturların prioritet inkişafı; 4) durğunluqda olan sənayelərdən artım sektorlarına əsas resursların axınının stimullaşdırılması və inkişaf etməmiş regionların sürətləndirilmiş inkişafı; 5) dayanıqlı-iqtisadi artım üçün struktur şəraitin yaradılması; 6) yüksək texnologiyalı və elmi-texniki komplekslərin sürətli inkişafı; 7) iqtisadiyyatın sosial sferasının yenilənməsi və s.

Fikrimizcə, dayanıqlı inkişaf mexanizminin formalaşması zamanı müəssisələr və dövlət tərəfindən hərəkət trayektoriyası müəyyən edilərkən, sənaye müəssisəsinin strateji məqsədləri heç də həmişə zaman amili, inkişaf sürətini nəzərə almır. Görünür ki, sənaye müəssisələrinin dayanıqlı inkişafı mexanizminin formalaşdırılması nəzəriyyəsi və praktikasının bu istiqamətdə inkişafı səmərəli ola bilər.

Nəticə

Beləliklə, beynəlxalq təcrübədən görünür ki, sənaye müəssisələrinin dayanıqlı inkişafı bir qrup

məsələlərin və amillərin xüsusi diqqət mərkəzində saxlanılmasını şərtləndirir:

– məhsuldarlığın artırılması, məhsulların keyfiyyətinin yüksəldilməsi, bir neçə istehlakçı tələbatını ödəmək üçün onların modernləşdirilməsi.

– təhlükəsiz əmək və istehsal fəaliyyəti üçün şərait yaradılması.

– innovativ texnologiyaların tətbiqi yolu ilə ətraf mühitə mənfi təsirin azaldılması.

– müəssisədə böhranın idarə edilməsi konsepsiyasının tətbiqi, rasionallaşdırmanın təşviq edilməsi;

– müəssisələrin qlobal iqtisadiyyatın mənfi təsirlərinə dayanıqlılığının artırılması.

– qarşı tərəflərlə yüksək keyfiyyətli uzunmüddətli əməkdaşlığa və təkcə müəssisənin deyil, habelə maraqlı tərəflərin inkişafına töhfə verən sabit münasibətlərin yaradılması.

Hesab edirik ki, bu qeyd olunan istiqamətlər sənaye müəssisələrinin uzunmüddətli dayanıqlı inkişafına əhəmiyyətli səviyyədə müsbət təsir göstərə bilər və s.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Вайгандт, А.В. Направления устойчивого развития предприятия / А.В. Вайгандт // Аллея науки. – 2022. – Т. 1, № 3(66). – С. 150-154.

2. Имамвердиева, М.И. Особенности устойчивого развития промышленных предприятий в условиях структурно-динамической трансформации экономики // Экономика, предпринимательство и право. – 2021. – Том 11. – № 9. – С. 2133-2146.

3. Толстых, Т.О. Принципы и цели устойчивого развития в стратегиях развития промышленных предприятий / Т.О. Толстых, О.А. Кондратьева // Регион: системы, экономика, управление. – 2021. – № 3(54). – С. 120-127.

4. Ахметшина А.Р., Губайдуллина Т.Н. Сравнительный анализ реализации принципов устойчивого развития на Российских и зарубежных предприятиях. Проблемы современной экономики, 2016, № 4, с.95-99.

5. Валеева, Р.А. Особенности государственной промышленной политики в

развитых странах / Р.А. Валеева, В.В. Киреева // Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства: сборник научных трудов III Международной научно-практической конференции, Симферополь, 24 марта 2017. – С. 153-155.

6. Преснякова, Е. Мировой опыт формирования и реализации промышленной политики: уроки для Беларуси / Е. Преснякова // Банковский вестник. – 2019. – № 5(670). – С. 55-64.

7. Тан, Ц. Промышленная политика Китая на современном этапе развития / Ц. Тан, Т. И. Глеба // Тенденции экономического развития в XXI веке : материалы V Международной

научно-практической конференции. В. 2 ч., Минск, 01 марта 2023. – С. 41-45.

8. Ян, Ц. Параметры устойчивого развития промышленных предприятий Китая / Ц. Ян // Байкальская наука: идеи, инновации, инвестиции, Иркутск, 30 мая 2019 года. – Иркутск: Иркутский национальный исследовательский технический университет, 2019. – С. 47-49.

9. Митина Н.Н., Сун Я. Пути устойчивого экономического развития Китая. «Инновации и инвестиции». № 5. 2022, с.15-21.

10. Məmmədov H. Davamlı iqtisadi inkişafın nəzəri əsasları. “Statistika xəbərləri, № 3/2019”, Cild 3, İyul-sentyabr, s. 64-73.

Гюльшан Галиб кызы ГУСЕЙНЗАДЕ

Докторант Сумгаитского Государственного Университета

Опыт стран мира в обеспечении устойчивого развития промышленных предприятий

Резюме

Целью исследования – изучить опыт стран мира в обеспечении устойчивого развития промышленных предприятий. С этой целью были исследованы проблемы развития промышленных предприятий на мировом уровне и рассмотрены принимаемые в этом контексте меры и механизмы в разных странах. Приведен опыт устойчивого развития промышленных предприятий в группе стран мира. В новых условиях обобщен опыт ряда стран на международном уровне по эффективной организации устойчивого развития промышленных предприятий и даны рекомендации по их использованию.

Методы исследования – использовался ряд научных методов, в том числе методы анализа, синтеза, сравнения и обобщения. Наряду с этим были учтены научные подходы различных исследователей по проблемам обеспечения устойчивого развития промышленных предприятий.

Результаты исследования – могут быть полезны при определении путей решения проблем устойчивого развития промышленных предприятий в современную эпоху и при подготовке комплекса мер, связанных с ними.

Ключевые слова: мировой опыт, промышленные предприятия, устойчивое развитие, проблемы развития промышленных предприятий, направления развития промышленных предприятий.

Gulshan Galib HUSEYNZADE
Doctoral student of Sumgait State University

Experience of world countries in ensuring sustainable development of industrial enterprises

Summary

The purpose of the research is to study and summarize the experience of countries around the world in ensuring the sustainable development of industrial enterprises. For this purpose, the problems of development of industrial enterprises at the global level were studied and the measures taken in this regard were considered. The experience of sustainable development of industrial enterprises in a group of countries around the world is presented. In the new conditions, the experience of countries at the international level in the effective organization of sustainable development of industrial enterprises is summarized and recommendations are given for their use.

Research methods - a number of scientific methods were used, including methods of analysis, synthesis, comparison and generalization. Along with this, the scientific approaches of various researchers on the problems of ensuring sustainable development of industrial enterprises were taken into account.

The results of the study may be useful in determining ways to solve problems of sustainable development of industrial enterprises in the modern era and in preparing a set of measures related to them.

Keywords: world experience, countries of the world, industrial enterprises, sustainable development, problems of development of industrial enterprises, directions of development of industrial enterprises.

Fərid Kazım oğlu ƏFƏNDİ

Azərbaycan Texnologiya Universitetinin Dissertant

Email: efendi.ferid@gmail.com

YÜNGÜL SƏNAYE MÜƏSSİSƏLƏRİN İNKİŞAFINA DAİR STRATEJİ YANAŞMALARIN TƏKMİLİƏDİRİLMƏSİ

Xülasə

Məqələdə yüngül sənaye sektorunda istehsalın inkişafı ilə əlaqədar müxtəlif aspektlər tədqiq olunur. Müəllif tərəfindən təklif olunan sabit prioritetlərin fərdiləşdirilmiş iyerarxiyası prinsipi əsasında yüngül sənaye müəssisələrinin inkişaf strategiyasının formalaşdırılması modeli işlənib hazırlanmışdır ki, bu da sənayenin inkişafı strategiyasının formalaşdırılmasının idarəetmə proseslərini rəsmiləşdirməyə imkan verir. Məqələdə təklif olunan sabit prioritetlərin fərdiləşdirilmiş iyerarxiyası prinsipi əsasında yüngül sənaye müəssisələrinin səmərəli inkişaf strategiyasının formalaşdırılması modeli işlənib hazırlanmışdır ki, bu da sənayenin inkişafı strategiyasının formalaşdırılmasının idarəetmə proseslərini rəsmiləşdirməyə şərait yaradır.

Yüngül sənaye müəssisələrinə investisiyaların birinci ildə maksimum mənfəət faizini verəcək layihəyə deyil, bir ildən sonra da, yəni uzun müddətdə bu məhsulun tələbi olan layihəyə investisiya qoymağı daha düzgün hesab edirik. Yəni müəssisə, ilk investisiya ilindəki qazancı daha az olsa da, lakin ona fayda verən məhsula getdikcə daha çox pul yatırmağa hazırdırsa həmin müəssisə, hər il irəliləyəcək. Bunun üçün iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış, həm də faydalı məhsullar istehsal etmək, istehsal proseslərini sosial yönümlü təşkil etmək lazımdır. Yüngül sənaye müəssisələri üçün bu, ilk növbədə, pambıq, kətan, yun kimi təbii liflərdən məhsulların istehsalı deməkdir. Məqələdə göstərilir ki, vergi xərclərinin azaldılması məqsədinə nail olmaq üçün sənaye müəssisələrinə vergi güzəştləri alarkən dövlət və regional hakimiyyət orqanları tərəfindən qoyulan tələbləri nəzərə alaraq, istehsal fəaliyyətini mütləq planlaşdırmaq lazımdır. Sonda ümumiləşdirilmiş nəticələr əks olunmuşdur.

Açar sözlər: yüngül sənaye, kadr hazırlığı, strateji inkişaf, investisiyalar, vergilər, innovasiyalar.

JEL: B3

UOT: 338

DOI: <https://doi.org/10.54414/HAPO4222>

Giriş

Qlobal maliyyə-iqtisadi rəqabət və dünya iqtisadi sosial-iqtisadi prosesləri Azərbaycanla bir başa əlaqədardır. Bu proseslərin Azərbaycan iqtisadiyyatına çağırışlarını və təhdidlərini aradan qaldırmaq üçün, milli iqtisadiyyatın problemləli sektorlarının məhsuldar bazar potensialının bərpasının təşkili etmək lazımdır. Bu sektorlara Azərbaycanın yüngül sənayesi də daxildir və onun sürətli inkişafı günün tələbidir. Milli iqtisadiyyatın bu sektoru istehlak mallarına səmərəli tələbatı ödəməyə qadirdir, lakin “resurs xəstəliyi” səbəbindən (neft və qaz sektorundan gələn irihəcmli gəlirlərin hesabına hər şeyi idxal vasitəsilə əldə etmək imkanı) demək olar ki, institusional baxımdan “unudulmuşdur”.

Azərbaycanın yüngül sənaye sənayesini tənəzzüldən uğurla çıxarmaq üçün bu sənayenin effektiv modernləşdirilməsini təmin etmək məqsədilə kompleks tədbirlər sisteminin həyata keçirilməsi həyati əhəmiyyət kəsb edir.

Əsas hissə

Müasir iqtisadi şəraitdə sənayenin inkişafı proseslərini çətinləşdirən hadisələrin meydana çıxması yüngül sənayenin də daxil olduğu emal sənayesi müəssisələrinin inkişafı üçün adekvat üsul və vasitələrin yaradılmasını tələb edir. Azərbaycanın inkişaf etmiş və balanslaşdırılmış sənaye sistemi olan dövlətlər arasında aparıcı yer tuta bilməsi, əsasən, yüngül sənaye müəssisələrinin inkişafından asılıdır. Yüngül sənayenin inkişafı ölkənin sənaye kompleksinin bütün istehsal sahələrinin balanslaşdırılmış

artımına inteqrasiya edilməlidir. Belə bir ssenarinin həyata keçirilməsi üçün gəlirlilik səviyyəsi digərlərinə nisbətən aşağı olan bu cür sənaye sahələrinə dövlət dəstəyi lazımdır. Yüngül sənayeni də “outsayder sənaye” hesab etmək olar. İstehsal və təsərrüfat fəaliyyəti subyektlərinə güclü təsir göstərən xarici amillərin dəyişmə sürətinin yüksək olması, xüsusən də xarici bazarlarda artan beynəlxalq rəqabət şəraitində yüngül sənaye müəssisələrinin qarşısında strateji inkişaf vəzifələri durur. Hazırda yüngül sənaye müəssisələrinin inkişaf strategiyalarında prioritet istiqamətlər əsas inkişaf məqsədlərinə nail olunmasına böyük təsir göstərən digər amillər nəzərə alınmadan resursların doldurulması və yekun maliyyə nəticələridir. Ölkə sənayesinin inkişaf səviyyəsinə əhəmiyyətli təsir göstərən amilləri təhlil etmək üçün biz 2018-ci ildən 2023-cü ilə qədər olan dövr üçün istehsal müəssisələrinin biznes mühitinin sorğusunun məlumatlarından istifadə etdik. Sorğunun nəticələrinə görə, təhlil edilən bütün dövr ərzində daxili bazarda istehsal məhsullarına tələbatın açıq-aşkar qeyri-kafi olduğunu hesab edən respondentlərin payı təmsil etdikləri müəssisələrin məhsullarına tələbatdan razı qalan respondentlərin payını üstələmişdir. Xarici bazarda məhsullara tələbatla bağlı vəziyyət oxşardır. 2018-ci ildə istehsal müəssisələrinin demək olar ki, yalnız 30%-nin xarici bazarda tələb olunan məhsulu olub, oxşar mənzərə 2020-ci ildə, 2023-cü ildə isə müəssisələrin yalnız 25%-i xarici bazarda fəaliyyət göstərmişdir. Müəssisələrdə işləyənlərin sayı yalnız 2021-ci ildə normal göstəricidən 7 faiz çox olub, 2022-ci ildə isə normal dəyərə nisbətən 6 faiz azalıb. 2011-ci ildən indiyədək sənaye yüngül sənaye müəssisələrinin yarından çoxunda ixtisaslı kadr çatışmazlığı yaranıb, 2018-ci ildə - 52 %, 2020-ci ilin əvvəlində bu rəqəm 55%-ə yüksəlib. 2009-cu ildən bəri istehsal sənayesi sənaye müəssisələrinin rəhbərlərinin 50%-dən çoxu ölkədəki iqtisadi vəziyyətə mənfi qiymət verir. 2023-cü ilin əvvəli üçün nəzərdə tutulan göstəricilərin 2022-ci illə müqayisədə pisləşməsi - yüngül sənaye müəssisələrinin əksəriyyətinin daxili və xarici bazarlarda məhsullarına tələbatın azalması, 2023-cü ilin əvvəli üçün nəzərdə tutulan göstəricilərin 2022-ci illə müqayisədə

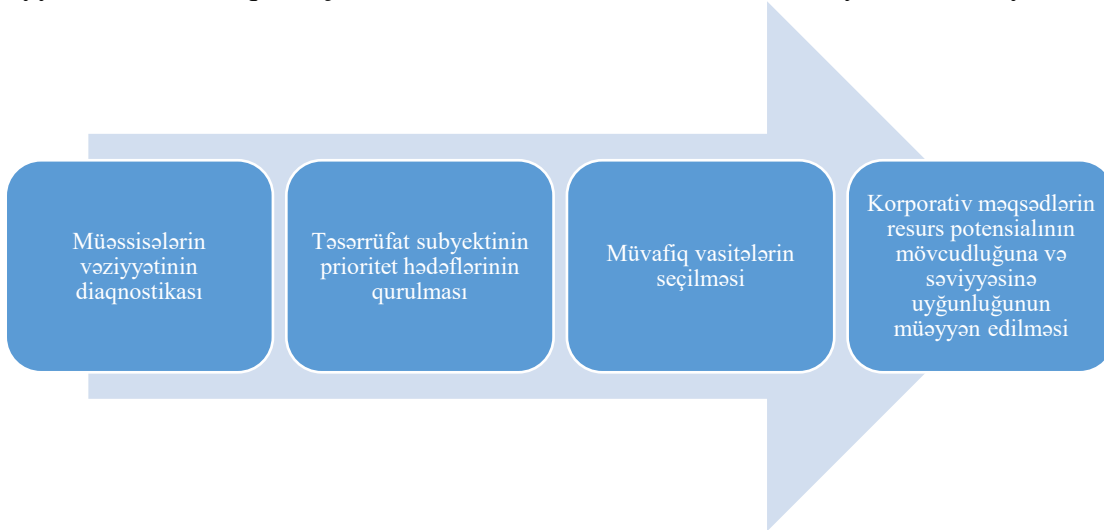
pisləşməsi ilə bağlı həyəcanverici əlamətlər mövcuddur. İstehsal sənayesinin davamlı fəaliyyəti yüngül sənaye müəssisələrinin inkişaf strategiyası ilə müəyyən edilir ki, bu da inkişaf strategiyasını təkmilləşdirmək üçün effektiv metod və vasitələrin olmasını tələb edir. İstehsalın inkişaf səviyyəsinin yekun göstəricilərinə təsir edən əsas amillərə daxili bazarda məhsula tələbatın azalması, ixtisaslı kadr çatışmazlığı, vergitutma səviyyəsi və dövlət tərəfindən ayrılan vəsaitin azalması daxildir. Bununla əlaqədar olaraq, inkişaf strategiyasını formalaşdırarkən, fərdi sahibkarlıq subyektlərinin ehtiyacları nəzərə alaraq, müəyyən edilmiş prioritetlərin hədəf iyerarxiyası prinsipindən, yəni investisiya axınının artırılması, məhsula tələbatın artırılması, vergitutma xərclərinin azaldılması, kadrların ixtisas səviyyəsinin yüksəldilməsi prinsipindən istifadə edilməsi təklif olunur. Bu yanaşma, üstünlük təşkil edən sosial əhəmiyyəti nəzərə almaqla, dövlət və sənaye prioritetlərinə uyğun olaraq, onların hər birini müvafiq texnika və texnologiyalarla doldurmaqla, strateji inkişaf vasitələrinin kompleksini hazırlamağa imkan verməlidir [1,2,5].

Müəllif tərəfindən təklif olunan sabit prioritetlərin fərdiləşdirilmiş iyerarxiyası prinsipi əsasında yüngül sənaye müəssisələrinin inkişaf strategiyasının formalaşdırılması modeli işlənilib hazırlanmışdır ki, bu da sənayenin inkişafı strategiyasının formalaşdırılmasının idarəetmə proseslərini rəsmiləşdirməyə imkan verir (bax Şəkil 1).

Alqoritm aşağıdakı ardıcıl blok elementlərindən ibarətdir - müəssisələrin vəziyyətinin diaqnostikası, təsərrüfat subyektinin prioritet hədəflərinin qurulması, müvafiq vasitələrin seçilməsi, korporativ məqsədlərin resurs potensialının mövcudluğuna və səviyyəsinə uyğunluğunun müəyyən edilməsi. Yüngül sənaye müəssisələrinin inkişaf strategiyasının formalaşdırılması üçün təklif olunan model müəssisənin vəziyyətinin dövrü təhlili yolu ilə mövcud resurs potensialına ən uyğun olan təşkilatın inkişaf yolunu seçməyə imkan verir. Bu alqoritm əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, planlaşdırma mərhələsində funksiya məqsədləri formalaşdırmaq deyil, fərdiləşdirilmiş iyerarxiya şəklində istehsalın artımını

məhdudlaşdırən müəyyən edilmiş əsas mənfi amillərə əsaslanan artıq təklif edilmiş dörd məqsəddən seçim etməkdir. İnkişaf strategiyasının formalaşdırılmasının birinci mərhələsində SWOT və PEST analizlərindən istifadə etməklə dərin və hərtərəfli təhlil yolu ilə istehsalın artımını məhdudlaşdırən əsas amil müəyyən edilir və məqsədə çevrilir. Sonra ikinci

dərəcəli məqsədlər formalaşır, yəni iyerarxik olaraq düzülür. İnkişaf strategiyasının formalaşdırılması prosesinin üçüncü mərhələsi strategiyanın bilavasitə hazırlanması, yəni həyata keçirilməsi qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmağa imkan verən zəruri tədbirlərin planlaşdırılması ilə xarakterizə olunur və iyerarxiya baxımından ehtiyaclarını ödəyəcək.

Şəkil 1. Müəssisənin inkişafı strategiyasının formalaşdırılması alqoritmi.
Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Təklif olunan modelin strukturu iki simmetrik piramidadan ibarətdir: biri sənaye müəssisəsinin ehtiyaclarının piramidası, ikincisi, istifadəsi və həyata keçirilməsi müəssisənin ehtiyaclarının iyerarxiyasına əsaslanaraq qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmağa imkan verən alətlər toplusudur. sənaye müəssisəsi. Müəssisənin inkişaf məqsədlərinə nail olmaq əsasən mövcud resurs potensialından asılıdır. İnvestisiya axınının həcmnin artması müəssisənin malik olmadığı zəruri resursların çatışmazlığını doldurmağa imkan verir. Dövlət investisiyalarının cəlb edilməsində qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmağa imkan verəcək strateji alətin əsasını məhsulların sosial əhəmiyyətinə əsaslanaraq qərarların qəbulu və iqtisadi fəaliyyətin planlaşdırılması prinsipi təşkil edir [3,6,7]. Bununla əlaqədar, biz təklif edirik ki, qərar qəbul edilərkən və investisiyaya ehtiyacı olan layihə formalaşdırılarkən, investisiya qoyuluşlarının qiymətləndirilməsi üçün təkcə iqtisadi göstəricilərə əsaslanaraq deyil, onlarla yanaşı, sosial məqsədə uyğunluq adlandırdığımız məcburi dördüncü məqsədə uyğunluğun əlavə

edilməsini təklif edirik. Bizim vəziyyətimizdə sosial məqsədə uyğunluq dedikdə, konkret olaraq sosial yönümlü məhsulların istehsalına investisiya qoyuluşu ilə bağlı məqsədə uyğunluq və sosial əhəmiyyətin formalaşdırılması prinsipləri nəzərdə tutulur. İnvestisiya qərarlarının qəbulu üçün dəyişdirilmiş model, təpələrində olan məqsədə uyğunluqlar üçbucağıdır:

- sosial-iqtisadi məqsədə uyğunluq, təşkilati məqsədə uyğunluq;
- siyasi məqsədə uyğunluq.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu alqoritm iqtisadi və sosial mümkünlüyün investisiya qərarlarının qəbulu üçün eyni zamanda prioritet amillər olduğunu nəzərdə tutur. Beləliklə, göstərilən iki mümkünlüyü birləşdirir - sosial-iqtisadi məqsədə uyğunluq. Eyni zamanda, investisiyaların iqtisadi baxımdan ağılla aparılmalı olduğu da inkar edilmir, lakin bu savadlılıq başqa cür başa düşülür: investisiyalar nəinki maksimum iqtisadi səmərə verməli, həm də cəmiyyətin ehtiyaclarına uyğun olaraq sərmayə qoyulmalıdır, xoşbəxt yaşamaq istəyən və dövlətin mənafeyinə uyğun bir cəmiyyət.

İnvestisiya fəaliyyətində uğurun açarı mövcud vəziyyətin hərtərəfli təhlili və proqnozlaşdırıcı düşüncənin inteqrasiyasıdır. Ona görə də biz Yüngül sənaye müəssisələrinə investisiyaların birinci ildə maksimum mənfəət faizini verəcək layihəyə deyil, bir ildən sonra da, yəni uzun müddətdə bu məhsulun tələbi olan layihəyə investisiya qoymağı daha düzgün hesab edirik. Yəni müəssisə, ilk investisiya ilindəki qazancı daha az olsa da, lakin ona fayda verən məhsula getdikcə daha çox pul yatırmağa hazırdırsa, həmin müəssisə hər il irəliləyəcək. Bunun üçün iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış, həm də faydalı məhsullar istehsal etmək, istehsal proseslərini sosial yönümlü təşkil etmək lazımdır. Yüngül sənaye müəssisələri üçün bu, ilk növbədə, pambıq, kətan, yun kimi təbii liflərdən məhsulların istehsalı deməkdir [8,9]. Vergi xərclərinin azaldılması məqsədinə nail olmaq üçün sənaye müəssisələrinə vergi güzəştləri alarkən dövlət və regional hakimiyyət orqanları tərəfindən qoyulan tələbləri nəzərə alaraq, zənnimizcə istehsal fəaliyyətini mütləq planlaşdırmaq lazımdır.

Müəssisə müəssisənin fəaliyyət göstərdiyi regiona dövlət dəstəyi çərçivəsində müəyyən edilmiş bir sıra meyarlar və təşkilat daxilində inkişaf sahələrini nəzərə almaqla istehsal və satış fəaliyyətinin təşkili prosesini qurmalıdır .

Bir müəssisənin vergi yükünü azaltmaq üçün biz aşağıdakıları təklif edirik:

- enerjiyə qənaət layihələrinə investisiyaların həcmi artırılması;
- şirkət işçilərinin əmək haqqının artırılması;
- istehsal proseslərində nanotexnologiya layihələrini həyata keçirmək;
- əlilliyi olan işçiləri cəlb etmək;
- innovativ məhsulların istehsalı üzrə layihələrə investisiyaların həcmi artırılması.

Müəssisənin məhsullarına tələbat təsərrüfat subyektinin mövcudluğu və inkişaf imkanının asılı olduğu mühüm elementdir. Müəssisənin məqsədinin artan tələb şəklində formalaşması onun inkişaf istəyini və nəticədə bazar payının artması ilə xarakterizə olunur ki, bu da təkcə müəssisənin özünə deyil, həm də həmişə əhəmiyyətli olmasa da, faydalı təsir göstərir və ölkə iqtisadiyyatının makroiqtisadi göstəricilərinin artmasına təlan verir. Hazırlanmış alətlər daxili bazarda məhsula tələbatın yaradılmasına,

bazardakı mövqelərinin möhkəmləndirilməsinə və sənaye müəssisəsinin rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsinə yönəlib. Yüngül sənaye müəssisələrinin tələbatına təsir edən əsas amil, müəllifin fikrincə, ilk növbədə, bazardakı bütün məhsulların 80%-dən çox payı olan xaricdən gətirilən mal istehsalçıları ilə rəqabətdir. Məhsulların qiyməti lazımı xammal bazasının olmaması və idxal olunan xammalın yüksək qiyməti səbəbindən Rusiyanın Yüngül sənaye müəssisələrinə rəqabət üstünlükləri təmin etməyə imkan vermir. Belə şəraitdə əsas diqqəti qiymətlərin aşağı salınmasına deyil, istehlakçıların tələbatının ödənilməsinə yönəltmək lazımdır. Məhsullara tələbin artırılması üçün təklif olunan strateji alət məhsullar üçün bazarların çox meyarlı seqmentli seçimidir. Birinci mərhələdə bazarın təhlili, xüsusən də istehlakçılar haqqında ilkin məlumatların toplanması, bazar tutumunun müəyyən edilməsi və sonradan ən cəlbedici seqmentin seçilməsi aparılır. Sonra seçilmiş seqmentin istehlakçılarının ehtiyacları öyrənilir və məhsulun inkişafı üçün daha dar alt seqmentlərə bölünən hədəf seqment müəyyən edilir. Bundan sonra məhsullar müəyyən bir altseqmentin bir qrup istehlakçının ehtiyacları və xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla aşağıdakı tələbə hazırlanır: istehsal olunan məhsullar sosial əhəmiyyətli istehlak xüsusiyyətlərinə malik olmalıdır. Yüngül sənaye müəssisələrinin inkişaf strategiyasında qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün tədbirlərin işlənilməsinə və həyata keçirilməsinə belə yanaşma “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafın milli prioritetləri” Konsepsiyasına uyğun olacaq [10]. Məhsullarla əhatə olunmayan seqmentləri müəyyən etmək üçün bazarın dərin təhlilinə və sonradan yalnız bazarın bu dar seqmentinə yönəldiləcək məhsulların buraxılışının formalaşması ilə çoxsəviyyəli seqmentləşdirməyə yönəlmiş ciddi marketing fəaliyyətini həyata keçirmək lazımdır. Bu məhsulları bazara çıxararkən müəssisə konkret sosial qruplara xas olan məhsulları yerləşdirməlidir. Eyni zamanda həmin yanaşma şirkətə praktiki olaraq rəqabətdən qurtulmağa imkan verəcək. Bunun sayəsində bütün bazar tutumunu əhatə etmək və şirkətin məhsullarına yüksək tələbat yaratmaq mümkün olacaq. Yüksək səviyyəli kadr hazırlığı

hər bir sahibkarlıq subyektinin uğurlu fəaliyyətinin ən vacib komponentlərindən biridir. Milli əmək bazarı çox vaxt toxuculuq müəssisələrinin çox ehtiyac duyduğu lazımi təlim səviyyəsini təklif edə bilmir. İkinci çatışmazlıq ixtisaslı işçi qüvvəsinin yüksək qiymətidir. Məhz ixtisaslı kadr çatışmazlığı və demografik vəziyyətin ümumi pisləşməsi, bəlkə də, müəssisənin inkişafı probleminin həllində əsas maneəyə çevrilir. İxtisaslı kadrların cəlb edilməsinin əsas problemi əmək bazarında belələrinin olmaması ilə deyil, konkret olaraq əmək resurslarının yüksək qiyməti və nəticədə əmək ehtiyatlarının dəyərinin və əksər hallarda yerli müəssisələr üçün məqbul sayıla bilməyən əmək haqqı fondunun artması ilə müşahidə edilə bilər.

Nəticə

Yuxarıda göstərilənlərlə əlaqədar olaraq, şirkətin kadr potensialının insan resurslarına aşağı xərclərin formalaşdığı sosial-iqtisadi zonalarda formalaşdırılması təklif olunur. Hazırlanmış strateji inkişaf alətlərindən istifadə müəssisə üçün əlavə imkanlar yaradır. Enerjiyə qənaət layihələrinə investisiyanın həcmnin artması müəssisə üçün istehsal xərclərini azaltmaqla müəssisənin mənfəətinin artırılmasında formalaşdırıcı amil ola bilər. Müəssisə işçilərinin əmək haqqının artırılması təkcə vergi güzəştləri üçün müraciət edən təşkilatlar üçün dövlət tələbləri çərçivəsində sosial yönümlü deyil, həm də müəllifin fikrincə, həm də təşkilat daxilində motivasiya komponentidir və bu, şübhəsiz ki, əmək məhsuldarlığına və müəssisənin iqtisadi göstəricilərinə təsir göstərəcək və yaxşılaşdıracaqdır. İqtisadiyyatın innovativ rejimə keçməsinin vektoru kimi dövlət siyasəti çərçivəsində sənaye müəssisələrində innovativ məhsulların istehsalı layihələrinə investisiyanın həcmnin artırılması gərəkdir. Lakin, bir müəssisə üçün daha yüksək prioritetin - onun bazardakı mövqeyi olduğunu nəzərə alaraq, innovativ məhsulların buraxılmasını - yeni bazarlara çıxışı təmin edilərsə, bunun nəticəsində müəssisənin gəlirliliyinin və investisiya cəlbediciliyinin artması, bazarda rəqabətli mövqenin gücləndirilməsi təmin edilə bilər. Nanotexnologiya layihələrinin sənaye müəssisələrinin istehsal proseslərinə dövlət

tərəfindən dəstəklənməlidir. Zənnimizcə, nanotexnologiyalar sahəsində inkişaf Azərbaycan Respublikasının strateji milli prioriteti olmalıdır. Müəssisə üçün nanotexnologiyadan istifadə təkcə innovativ artımla deyil, həm də global bazar mövqələrinə çıxışla və xarici kapitalı cəlb etmək imkanı ilə xarakterizə olunur.

ƏDƏBİYYAT SİYAHAHISI:

1. Зиновьева, Ю. Н. Генезис экономической мысли по вопросам формирования командообразования / Ю. Н. Зиновьева // Современные научные исследования и инновации. - 2015. - № 6-3(50). - С. 47-49.
2. Зуев, В. И. Формирование портфеля заказов предприятия / В. И. Зуев // Образование и наука в России и за рубежом. - 2019. - № 8(56). - С. 77-80.
3. Иващенко, Н. С. Пути обновления ассортимента продукции на текстильных предприятиях / Н. С. Иващенко, Т. А. Джавадов, М. В. Опекунова // Управление экономическими системами: электронный научный журнал. - 2018. - № 10(116). - С. 43.
4. Иващенко, Н. С. Этапы формирования команд / Н. С. Иващенко // Международный научно-исследовательский журнал. - 2018. - № 12-2(78). - С. 123126. - DOI 10.23670/IRJ.2018.78.12.061.
5. Иващенко, Н.С. Теоретические аспекты командного менеджмента / Н. С. Иващенко, А. П. Талалаева, С.А. Иващенко // Сборник научных трудов «Экономика и управление: проблемы, тенденции, перспективы развития. К 110-летию Т.Б. Поляка». - М.:ФГБОУ ВПО «МГУДТ», 2016. - 229с. - с. 102-109.
6. Комолов С.А. Модель принятия инвестиционных решений на предприятиях пищевой промышленности в условиях модернизации отрасли // Российское предпринимательство. - 2012. - Том 13. - № 17. - С. 97-101.
7. Основы менеджмента: уч. пос. / Э. М. Коротков [и др.] ; под ред. И. Ю. Солдатовой, М. А. Чернышева. - Москва: Дашков и К° ; Ростов-на-Дону : Наука пресс, 2006

(Люберцы (Моск. обл.) : ПИК ВИНТИ). - 254 с.

8. Остервальдер, А. Построение бизнес-моделей: Настольная книга стратега и новатора / Остервальдер А., Пинье И., - 2-е изд. - Москва: Альпина Пабли., 2016. - 288 с.

9. http://www.gks.ru/free_doc/new_site/oper_ind/ApromCDE.xls .

10. <https://president.az/ru/articles/view/50474>

Фарид Кязым оглы ЭФЕНДИ

Диссертант Азербайджанского Технологического Университета

Email: efendi.ferid@gmail.com

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ К РАЗВИТИЮ
ПРЕДПРИЯТИЙ ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ**

Резюме

В статье рассматриваются различные аспекты, связанные с развитием производства в сфере легкой промышленности. На основе предложенного автором принципа индивидуализированной иерархии фиксированных приоритетов разработана модель формирования стратегии развития предприятий легкой промышленности, позволяющая формализовать процессы управления формированием стратегии промышленного развития. На основе предложенного в статье принципа индивидуализированной иерархии фиксированных приоритетов разработана модель формирования эффективной стратегии развития предприятий легкой промышленности, обеспечивающая условия для формализации процессов управления формированием стратегии промышленного развития.

По мнению автора, будет более правильным инвестировать не в тот проект предприятия легкой промышленности, который даст максимальный процент прибыли в первый год инвестиций, а в тот проект связанный с продукцией, который будет востребован через год, то есть в долгосрочной перспективе. То есть, если предприятие готово вкладывать все больше и больше денег в продукт, который приносит ему пользу, даже если прибыль в первый год инвестиций будет меньше, это предприятие будет продвигаться вперед с каждым годом. Для этого необходимо производить экономически обоснованную и полезную продукцию, социально ориентированно организовывать производственные процессы. Для предприятий легкой промышленности это означает, прежде всего, производство продукции из натуральных волокон, таких как хлопок, лен, шерсть. В статье показано, что для достижения цели снижения налоговых затрат необходимо планировать производственную деятельность с учетом требований, предъявляемых государственными и региональными органами власти при получении налоговых льгот для промышленных предприятий. В заключении статьи выдвигаются научно обобщенные выводы.

Ключевые слова: легкая промышленность, подготовка кадров, стратегическое развитие, инвестиции, налоги, инновации.

Farid Kazim oğlu EFENDI

PhD student in Azerbaijan Technological University

E-mail: efendi.ferid@gmail.com

IMPROVING STRATEGIC APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF LIGHT INDUSTRY ENTERPRISES

Abstract

The article discusses various aspects related to the development of production in the light industry. Based on the principle of an individualized hierarchy of fixed priorities proposed by the author, a model for forming a development strategy for light industry enterprises has been developed, which makes it possible to formalize the processes of managing the formation of an industrial development strategy. Based on the principle of an individualized hierarchy of fixed priorities proposed in the article, a model for the formation of an effective development strategy for light industry enterprises has been developed, providing conditions for formalizing the processes of managing the formation of an industrial development strategy.

According to the author, it would be more correct to invest not in the project of a light industry enterprise that will give the maximum percentage of profit in the first year of investment, but in the project related to products that will be in demand in a year, that is, in the long term. That is, if a business is willing to invest more and more money into a product that benefits it, even if the profit in the first year of investment is less, that business will move forward every year. To do this, it is necessary to produce economically viable and useful products and organize production processes in a socially oriented manner. For light industry enterprises, this means, first of all, the production of products from natural fibers such as cotton, flax, and wool. The article shows that in order to achieve the goal of reducing tax costs, it is necessary to plan production activities taking into account the requirements imposed by state and regional authorities when receiving tax benefits for industrial enterprises. The article concludes with scientifically generalized conclusions.

Keywords: light industry, personnel training, strategic development, investment, taxes, innovation.

Orxan Sadiq ŞÜKÜROV

Biznes və logistika kafedrası, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Bakı

E-mail: orxan@inbox.ru,

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-3680-7676>

**INNOVATİV İQTİSADİYYATIN FORMALAŞMASINA BİSNESSİSTEMİNİN
TƏSİRİNİN BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏSİ**

Xülasə

Məqalə biznes sistemlərinin innovativ iqtisadiyyatın formalaşmasına təsirinin beynəlxalq təcrübəsinin təhlilinə həsr edilmişdir. Tədqiqatda müxtəlif ölkələrin, o cümlədən ABŞ, Avropa İttifaqı ölkələri, Yaponiya, Çin, Cənubi Koreya, Sinqapur, İsrail və digər ölkələrin innovativ iqtisadiyyatlarının əsas xüsusiyyətlərini araşdırır və yüksək texnologiyalı məhsulların ÜDM-də yüksək payı, inkişaf etmiş tədqiqat infrastrukturunu, keyfiyyətli təhsil və insan kapitalının inkişafı, əqli mülkiyyətin effektiv qorunması və innovativ mədəniyyət kimi uğurlu innovasiya iqtisadiyyatlarının əsas xüsusiyyətlərini vurğulayır.

Metodoloji baza kimi qruplaşdırma, müqayisəli təhlil və sintez metodları götürülüb.

Məqalədə elmi yenilik və nəzəri yanaşma olaraq, innovasiyalara və kiçik biznesə dəstəyin müxtəlif modelləri, o cümlədən dövlətin rolu, maliyyə sistemi, biznes, elm və təhsil arasında qarşılıqlı əlaqə təhlil edilir, vençur maliyyələşdirilməsi, texnoparklar, biznes inkubatorlar və innovasiya klasterləri kimi alətlərə xüsusi diqqət yetirilir.

Nəticədə innovativ iqtisadiyyatların inkişafının ümumi tendensiyaları vurğulanır və milli innovasiya sistemi formalaşdırılarkən beynəlxalq təcrübənin yerli şəraitə uyğunlaşdırılmasının zəruriliyi vurğulanır.

Açar sözlər: təcrübə, innovativ iqtisadiyyat, inkişaf etmiş, biznes sistemi, istiqamət

I

DOI: 10.54414/YRUH7331

Giriş

Qlobal rəqabətin artması və 4-cü sənaye inqilabı şəraitində innovasiyaları yaratmaq, həyata keçirmək və kommersiyalaşdırmaq bacarığı tək-cə ayrı-ayrı şirkətlər üçün deyil, həm də bütün ölkələr üçün əsas uğur amilinə çevrilir. Buna görə də innovasiyaların inkişafı və biznes sistemində qabaqcıl beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və tətbiqi aktual olaraq qalır. Aparılan araşdırmalar [2, 7, 8] göstərir ki, dünya ölkələrinin innovativ iqtisadiyyatının əsas xüsusiyyətləri kimi aşağıdakıları qeyd edə bilərik:

1. İnnovativ iqtisadiyyatın inkişafının əsas göstəricilərindən biri ölkənin ümumi daxili məhsulunun (ÜDM) strukturunda yüksək texnologiyalı mal və xidmətlərin əhəmiyyətli payı olmasıdır. Bu göstərici iqtisadiyyatın innovasiyaları yaratmaq və kommersiyalaşdırmaq, onları qlo-

bal bazarda rəqabətqabiliyyətli məhsula çevirmək qabiliyyətini əks etdirir. Buna misal olaraq Cənubi Koreyanı göstərmək olar, burada yüksək texnologiyalı ixracın payı sənaye mallarının ümumi ixracının təxminən 30%-ni təşkil edir [7]. Belə yüksək göstərici ölkənin mühüm innovativ potensialından və yüksək texnologiyalı məhsullar üzrə qlobal bazarda uğurla rəqabət aparmaq qabiliyyətindən xəbər verir.

2. İnkişaf etmiş innovasiya iqtisadiyyatı olan ölkələr inkişaf etmiş tədqiqat infrastrukturunu ilə seçilir. Həm dövlət, həm də özəl tədqiqat institutlarının, laboratoriyaların və mərkəzlərin geniş şəbəkəsinin mövcudluğu ilə xarakterizə olunur. Bu infrastruktur sonradan kommersiyalaşdırıla və istehsalə tətbiq oluna bilən yeni bilik və texnologiyaların yaradılmasında əsas rol oynayır. İnkişaf etmiş tədqiqat infrastrukturunun bariz nümunəsi kimi ABŞ-da Los Alamos Milli

Laboratoriyası və Berklidə Lourens adına Milli Laboratoriya kimi tanınmış qurumların daxil olduğu milli laboratoriyalar sistemini göstərmək olar. Bu qurumlar nəinki fundamental tədqiqatlar aparır, həm də özəl sektorla fəal əməkdaşlıq edir, texnologiya transferini təşviq edir və innovasiya prosesini sürətləndirir.

3. İnnovativ iqtisadiyyat təhsilin yüksək səviyyəsi və insan kapitalının inkişafına, işçilərin bilik və bacarıq səviyyəsinə yüksək tələblər qoyur. Bu baxımdan innovativ iqtisadiyyatı inkişaf etdirmək istəyən ölkələr təhsil və təlim sistemlərinin təkmilləşdirilməsinə xüsusi diqqət yetirirlər. Bu yanaşmanın uğurlu tətbiqinə misal olaraq Finlandiya və Sinqapur göstərmək olar. Finlandiyada iqtisadiyyatın innovativ sektorları üçün yüksək səviyyədə kadr hazırlığını təmin edən təhsil sistemi dünyada ən yaxşı sistemlərdən biri hesab olunur. Sinqapurda vətəndaşlara təlim və ixtisasartırma üçün kreditlər verən Gələcəyin Bacarıqları (SkillsFuture) proqramı mövcuddur ki, bu da innovativ iqtisadiyyatın tələblərinə uyğun olaraq işçi qüvvəsinin bilik və bacarıqlarının davamlı olaraq yenilənməsinə töhfə verir.

4. İnnovasiyaların yaradılması və tətbiqində əsas diqqət effektiv əqli mülkiyyət mühafizəsi sisteminə yönəlir. İnnovasiyaları stimullaşdırmaq üçün əqli mülkiyyətin etibarlı qorunması sistemi lazımdır. Bu, innovatorlara dizaynlarının icazəsiz istifadədən qorunacağına inam verir və tədqiqat və inkişafa investisiya qoymaq üçün stimulyar yaradır. ABŞ, Yaponiya və Almaniya kimi innovativ inkişafda lider olan ölkələrdə güclü patent sistemləri və müəllif hüquqlarının pozulması ilə mübarizə üçün effektiv mexanizmlər mövcuddur. Məsələn, ABŞ-da inkişaf etmiş patent hüququ sistemi, eləcə də ixtiraçıların və innovativ şirkətlərin hüquqlarının səmərəli müdafiəsini təmin edən ixtisaslaşdırılmış əqli mülkiyyət məhkəmələri mövcuddur.

5. İnnovativ iqtisadiyyatda innovativ sahibkarlıq ruhu, risk götürməyi, yaradıcı düşüncəni və sahibkarlıq təşəbbüsünü təşviq edən innovativ mədəniyyət xüsusilə vacibdir. Belə bir mədəniyyət yeni ideyaların yaranmasına və onların innovativ məhsul və xidmətlər şəklində sürətlə həyata keçirilməsinə kömək edir. İnkişaf etmiş innovasiya mədəniyyətinin ən parlaq nümunəsi ABŞ-dakı Silikon Vadisidir, burada

uğursuzluqlar bir maneə kimi deyil, gələcək inkişaf üçün dəyərli təcrübə kimi qəbul edilir. Bu mədəniyyət güclü eksperimentləri və sürətli innovasiyaları təşviq edir ki, bu da regiondakı bir çox texnologiya şirkətlərinin uğurunun açarıdır.

İnnovativ iqtisadiyyatın inkişafına biznes sistemlərin təsiri üzrə beynəlxalq təcrübəni aşağıdakı xüsusiyyətlərinə görə qruplaşdırmaq məqsəduyğundur:

1. **Amerika Birləşmiş Ştatları** ənənəvi olaraq innovasiya və kiçik biznesin inkişafı sahəsində dünya liderlərindən biri olmuşdur. Amerika təcrübəsi aşağıdakı xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur:

a) İnnovativ layihələrin maliyyələşdirilməsində vençur kapitalının yüksək rolu. Birləşmiş Ştatlarda yüksək riskli, lakin potensial olaraq yüksək gəlir gətirən innovativ startaplara aktiv şəkildə sərmayə qoyan vençur fondlarının inkişaf etmiş sistemi var. Bu, Qərbi Avropa və Yaponiyadan həcmə əhəmiyyətli dərəcədə böyük olan ən böyük vençur kapitalı bazarıdır və innovativ şirkətlərin inkişafın ilkin mərhələlərində lazımi maliyyə resurslarına çıxışı təmin edir.

b) İnnovasiya fəaliyyətinin bilik tutumlu sənayelərdə cəmləşməsi. ABŞ-da vençur kapitalı biznesi ilk növbədə yarımkeçiricilərin, kompüterlərin, proqram təminatının istehsalı və süni intellekt sistemlərinin hazırlanmasında cəmləşib.

c) İnnovasiya klasterlərinin formalaşması əsas mexanizmlərdən biridir. İnnovativ potensialdan səmərəli istifadə sayəsində dünyanın iqtisadi mərkəzlərindən birinə çevrilmiş Silikon Vadisi buna bariz nümunədir. Digər uğurlu nümunələrə Şimali Karolinadakı “Üçbucaq” Tədqiqat Parkı, Boston marşrutu 128 və Yuta Universitetinin Texnologiya Parkları daxildir.

d) Universitetlər, tədqiqat mərkəzləri və biznes arasında sıx qarşılıqlı əlaqə. ABŞ-da bir çox innovativ şirkətlər texnologiyaların elmdən istehsalata səmərəli transferini təmin edən universitetlərin inkişafı əsasında yaranır.

e) Tədqiqat və inkişaf üçün kiçik biznesə qrantlar və müqavilələr təqdim edən Kiçik Biznes İnnovasiyaları Tədqiqatları (SBIR) və Kiçik Biznes Texnologiyalarının Transferi (STTR) proqramları da daxil olmaqla, kiçik innovativ biznes üçün inkişaf etmiş dövlət dəstəyi sistemi.

f) Biznesin sadələşdirilmiş qeydiyyatı prosedurları və əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunması daxil olmaqla, startapların yaradılması və inkişafı üçün əlverişli hüquqi mühit.

g) Risk götürməyi təşviq edən və uğursuzluğa damğa vurmeyən sahibkarlıq və innovasiya mədəniyyəti. Bu, eksperimentlər və sıçrayışlı innovasiyaların yaranması üçün əlverişli şərait yaradır.

h) İşə götürmə və işdən çıxarma proseslərini asanlaşdıran, işçi qüvvəsinin hərəkətliliyini və şirkətlər arasında fikir mübadiləsini asanlaşdıran çevik əmək qanunları.

i) İnnovasiyaları stimullaşdıran əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunması üçün güclü sistem mövcuddur. Bayh-Dole Qanunu universitetlərə və kiçik bizneslərə dövlət maliyyəsi ilə yaradılmış ixtiralara hüquqlar əldə etməyə icazə verdi ki, bu da tədqiqatların kommersiyalaşdırılmasına təkan verdi.

Amerika təcrübəsi innovasiya fəaliyyətini stimullaşdırmaq üçün maliyyə resurslarını, elmi potensialı və sahibkarlıq təşəbbüsünü birləşdirən ekosistemin yaradılmasının vacibliyini nümayiş etdirir.

ABŞ-da yaranmış və **Böyük Britaniya**da daha da inkişaf etdirilən biznes inkubatorlar konsepsiyası innovasiya ekosisteminin mühüm elementidir. Britaniya-Amerika modelinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, kiçik innovativ bizneslər bazara yeni ideyalar, istehsal üsulları və növləri təqdim etmək istəyən novatorlar kimi çıxış edirlər. Bu modelin fərqli xüsusiyyəti son yeniliklərlə xarakterizə edilən texnoloji avadanlıqlarla yanaşı insan kapitalına və innovativ düşüncəyə önəm verilməsidir. Biznes inkubatorlarının iştirakçıları üçün əsas tələb onların elmi tədqiqatların nəticələri haqqında məlumatlı olması və innovativ ideyalar yaratmaq bacarığıdır. Böyük Britaniyada biznes inkubatorların inkişafı dövlət tərəfindən ali təhsil və elmi-tədqiqat müəssisələrinin maliyyələşdirilməsinin azaldılması dövrünə təsadüf edir. Bu, akademik institutların alternativ maliyyə mənbəyi və öz inkişaflarını kommersiyalaşdırmaq yolu kimi biznes inkubatorları formalaşdırılmasına səbəb oldu.

2. **Avropa İttifaqı** (Aİ) ölkələri innovasiya sahəsində bir neçə əsas istiqaməti əhatə edən kompleks strategiya həyata keçirirlər:

a) Bütün Aİ-yə üzv ölkələr üçün biznesin qurulması üçün minimum zəruri prosedurlar və rəsmiyyətlər haqqında məlumatları özündə əks etdirən vahid məlumat bazasının yaradılması. Bu, xüsusilə innovativ sahədə biznesə başlama prosesini sadələşdirməyə və sürətləndirməyə imkan verir.

b) Kiçik və orta müəssisələrin işlənmiş texnologiyaların və istehsal olunan məhsulların qanunsuz surətinin çıxarılmasından hüquqi müdafiəsinin gücləndirilməsi. Bu tədbir əqli mülkiyyətin qorunmasını təmin etməklə innovasiya fəaliyyətini stimullaşdırmaq məqsədi daşıyır.

c) Kiçik və orta sahibkarlığın maliyyə dəstəyi mexanizmlərinin, o cümlədən innovativ layihələr üçün qrantların, subsidiyaların və güzəştli kreditlərin verilməsi. Müəssisələrin innovativ fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi üçün ixtisaslaşdırılmış fondların yaradılması və dəstək proqramları vasitəsilə təkmilləşdirilməsi.

d) İnnovativ məhsullar hazırlayan müəssisələrə güzəştli verən təkmilləşdirilmiş vergi mexanizminin tətbiqi. Bu, şirkətləri tədqiqat və inkişafa sərmayə qoymağa təşviq edir. Məsələn, Fransa tədqiqatlara vergi krediti təklif edir ki, bu da ETKLİ xərclərinin 30%-ni əhatə edir.

Avropa təcrübəsi göstərir ki, maliyyə, hüquqi və inzibati tədbirləri birləşdirən innovasiyaların dəstəklənməsinə kompleks yanaşma yüksək texnologiyalı sənaye və kiçik innovativ biznesin inkişafı üçün əlverişli mühit yaratmağa imkan verir.

Aİ ölkələri arasında İtaliya və Alman modelləri xüsusi ilə maraq doğurur.

İtaliyada biznes inkubatorların və texnoparkların formalaşdırılması regionlarda qabaqcıl texnologiyalara əsaslanan təsərrüfat subyektlərinin yaradılması yolu ilə iqtisadi artıma nail olmaq məqsədini güdür. İtaliya modelinin üstünlüyü milli və dünya bazarları üçün rəqabətqabiliyyətli texnologiyaların və məhsulların yaradılmasına töhfə verən birgə layihələr çərçivəsində müxtəlif Avropa ölkələrindən vəsaitlərin cəmləşdirilməsidir. Bu modelin özəlliyi isə dövlət təhsil müəssisələrinin, elmi-tədqiqat təşkilatları, maliyyə institutları və biznes strukturları, əsasən də istehsal müəssisələri ilə birlikdə innovativ layihələrin təşəbbüskarı və həyata keçirilməsində fəal iştirakıdır. Bundan əlavə, İtaliya

bütöv innovasiya ekosistemlərinin formalaşmasına töhfə verməli olan yüksək texnologiyalı parklar, biznes inkubatorlar, tədqiqat mərkəzləri və universitetlər əsasında innovativ şəhərlər yaratmağı planlaşdırır. İtaliya biznes sistemlərinin rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına yönəlmiş biznes inkubatorlarında innovasiyaların istifadəsini stimullaşdırmaq üçün xüsusi sistem formalaşdırıb. Onun da əsas elementləri kimi aşağıdakıları qeyd etmək olar [2].

a) texnoloji innovasiyaların geniş əhali üçün əlçatanlığını artırmaq və texnoloji sahibkarlığı stimullaşdırmaq məqsədi ilə sahibkarlar tərəfindən ölkə əhalisi üçün texnoloji xidmətlərin inkişafı;

b) əhalinin texnoloji innovasiyalardan istifadə miqyasının genişləndirilməsi sayəsində innovasiyaların yayılmasının effektivliyini və onların cəmiyyətdə aktuallığını artırmaq;

c) innovativ sahibkarlıqda əhalinin iştirakının iqtisadi fəal əhalinin ümumi sayına nisbətinin təhlil edilməsi. Nəticədə bu göstərici əhalinin innovasiya fəaliyyətinə cəlb olunma dərəcəsini əks etdirir və iqtisadiyyatın innovasiya sektorunun artım potensialını qiymətləndirməyə imkan verir;

d) əhaliyə təqdim olunan innovativ məhsulların qiymətləndirilməsi və monitorinqinin aparılması. Sistemin bu elementi innovativ məhsul və xidmətlərə keyfiyyət və tələbatına nəzarət etməyə, eləcə də bazarın tələblərinə uyğun olaraq innovativ inkişaf istiqamətlərini tənzimləməyə imkan verir;

e) innovativ xidmətlərin göstərilməsində yerli resurslardan istifadə səviyyəsinin təhlil edilməsi. Bu göstərici innovasiya fəaliyyətinin yerli iqtisadiyyata inteqrasiya dərəcəsini və onun regional resursların inkişafına təsirini qiymətləndirməyə imkan verir.

Almaniya güclü istehsal bazası və sənaye innovasiyası ilə tanınır. Alman təcrübəsi aşağıdakı xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur:

a) İnnovasiya prosesində orta biznesin (Mittelstand) əsas rol oynaması nəticəsində Almaniya'dakı orta biznes şirkətləri çox vaxt dar texnoloji nişlərdə dünya liderləri olurlar.

b) Təhsil və biznesin qarşılıqlı güclü əlaqəsi biznesin praktiki ehtiyaclarını, o cümlədən yüksək keyfiyyətli texniki təhsil,

sənayeni ixtisaslı mütəxəssislərlə təmin etməyə istiqamətlənib.

c) Ağıllı istehsal və Sənaye 4.0 sahəsində liderlik.

d) İnsan kapitalına uzunmüddətli investisiyaları təşviq edən əmək bazarının çevikliyini nəzərə almaqla işçilərin hüquqlarının güclü müdafiəsi sisteminin mövcudluğu.

e) Şirkətlərə kompleks innovativ layihələri həyata keçirməyə imkan verən elmi-tədqiqat və konstruktor işlərinin təşkilinə, innovativ inkişafa qoyulan investisiyaya uzunmüddətli yanaşma.

f) Maşınqayırma, kimya sənayesi, əczaçılıq və digər sənaye sahələrində yüksək rəqabətə davamlı sənaye sahələrinin inkişafı üçün sənaye parklarından və texnoparklardan aktiv istifadə.

3. **İsveç** innovativ mədəniyyətin güclü sosial siyasətlərlə necə birləşdirilə biləcəyini nümayiş etdirir. İsveç təcrübəsi aşağıdakı xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur:

a) İnnovasiyaya balanslaşdırılmış yanaşma, onu sosial və ekoloji problemlərin həlli vasitəsi kimi nəzərdən keçirmək.

b) İqtisadiyyatın müxtəlif sektorları arasında açıq innovasiyaları və əməkdaşlığı təşviq etmək.

c) Yaşıl texnologiyalara və dairəvi iqtisadiyyata diqqətin yetirilməsi.

d) Cəmiyyətdə yüksək etimad səviyyəsi, əməkdaşlığın və fikir mübadiləsinin təşviqi.

e) Təhsil və tədqiqat və inkişafa əhəmiyyətli investisiyalar.

f) Risk götürməyi və yeniliyi təşviq edən effektiv sosial təhlükəsizlik şəbəkəsinin mövcudluğu.

4. İnnovasiya və kiçik biznesin inkişafına **Yapon** yanaşması aşağıdakı xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur:

a) Dövlət səviyyəsində elm və texnologiya sahəsində uzunmüddətli strateji planlaşdırma və 5 illik indikativ planlaşdırmanın tətbiq edilməsi var. 1960-cı illərin əvvəlində Yaponiya müntəzəm olaraq tədqiqat və inkişaf üçün prioritet sahələri müəyyən edən milli elm və texnologiyanın inkişafı planlarını hazırlayır və yeniləyir.

b) Robot texnikası, süni intellekt, nanotexnologiya və biotexnologiya kimi prioritet

sahələrdə tədqiqat və inkişafa fəal dövlət dəstəyi göstərilir.

c) Sənayeni ixtisaslı kadrlarla təmin edən yüksək keyfiyyətli texniki təhsil həyata keçirilir.

d) Böyük şirkətlərə innovasiya fəaliyyətini yüksək səviyyədə saxlamağa imkan verən güclü korporativ tədqiqat və inkişaf sisteminin olması.

e) Ölkənin ayrı-ayrı regionlarında universitetləri, elmi-tədqiqat institutlarını və sənaye müəssisələrini birləşdirən innovasiya inkişafı klasterlərinin inkişafı, elmi-texniki innovasiyalardan istifadə dairəsini genişləndirmək üçün istehsalat, elm və təhsil arasında inteqrasiya həyata keçirilir.

f) Maliyyə, məsləhət və texniki yardım göstərən ixtisaslaşmış dövlət qurumları vasitəsilə kiçik və orta sahibkarlığa dəstək.

g) Yaponiya texnopolisləri real iqtisadiyyata innovativ həllərin tətbiqinə, robotların və digər qabaqcıl texnologiyaların geniş tətbiqinə töhfə verir.

h) Şirkət səviyyəsində davamlı innovasiya mədəniyyəti yaradan biznesdə davamlı təkmilləşdirməyə (kaizen) diqqət yetirilir (məsələn, Toyota Production Systemdə). Yüksək məhsul keyfiyyətinə və prosesin davamlı təkmilləşdirilməsinə kömək edən dəqiqlik və detallara diqqət mədəniyyəti mövcuddur.

i) Böyük korporasiyalar və kiçik innovativ müəssisələr arasında əməkdaşlığın stimullaşdırılması, o cümlədən açıq innovasiya proqramları vasitəsilə uzunmüddətli innovativ layihələrə investisiya qoymağa imkanı.

Yaponiya təcrübəsi kiçik biznesin texnoloji inkişafı və innovativ fəaliyyətini stimullaşdırmaq üçün uzunmüddətli planlaşdırmanın, məqsədyönlü dövlət dəstəyinin və innovasiya klasterlərinin yaradılmasının kombinasiyasının səmərəliliyini göstərir.

5. Cənubi Koreya, Sinqapur və Tayvan kimi Cənub-Şərqi Asiya ölkələrinin innovasiya və kiçik biznesin inkişafı təcrübəsi aşağıdakılarla xarakterizə olunur:

a) Yüksək texnologiyalı sənayenin inkişafı, o cümlədən elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinə məqsədyönlü sərmayələr, habelə xarici texnologiya və investisiyaların cəlb edilməsi üçün xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması üzrə fəal dövlət siyasəti.

b) Xüsusilə elm, texnologiya, mühəndislik və riyaziyyat (STEM) sahəsində təhsilin inkişafı, innovativ sənayelər üçün yüksək ixtisaslı kadrların təmin edilməsi.

c) Elmi-tədqiqat institutlarını, universitetləri və sənaye müəssisələrini birləşdirən texnoparkların və innovasiya klasterlərinin yaradılması.

d) Maliyyə yardımını, təlim və məsləhətlər verən ixtisaslaşmış dövlət qurumları vasitəsilə kiçik və orta sahibkarlığa dəstək.

e) Tədqiqat və inkişaf sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın stimullaşdırılması, o cümlədən dünyanın aparıcı şirkətlərinin və tədqiqat mərkəzlərinin cəlb edilməsi.

Sinqapur Asiyanın aparıcı innovasiya mərkəzlərindən birinə çevrilib və onun təcrübəsini fərqləndirən xüsusiyyətlərə aşağıdakılar aiddir:

f) İnnovativ iqtisadiyyatın inkişafına uzunmüddətli strateji yanaşma.

g) Dünyanın hər yerindən ən yaxşı ağılları cəlb etmək və yerli istedadları inkişaf etdirmək üçün aktiv siyasət.

h) İnnovasiyalar sahəsində hökumət və biznes arasında sıx əməkdaşlıq, innovativ layihələrin həyata keçirilməsini asanlaşdıran səmərəli və şəffaf dövlət idarəetmə sistemi.

i) Təhsil və infrastruktura strateji investisiyalar.

j) İnnovativ şirkətləri cəlb etmək üçün əlverişli biznes mühitinin və vergi siyasətinin yaradılması

Cənub-Şərqi Asiya ölkələrinin təcrübəsi innovativ potensialın inkişafı və yüksək texnologiyalı sənayenin inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması istiqamətində məqsədyönlü dövlət siyasətinin səmərəliliyini nümayiş etdirir.

6. Çin dövlət kapitalizminin unikal modeli ilə idarə olunan innovasiya sahəsində sürətli artım yaşayır. Çin təcrübəsi aşağıdakı xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur:

a) İrimiqyaslı məqsədyönlü dövlət proqramları və strateji texnologiya sahələrinə investisiyalar.

b) Yüksək texnologiyalı sənayenin inkişafı üçün xüsusi iqtisadi zonaların və innovasiya mərkəzlərinin yaradılması.

c) Nəhəng daxili bazarda yenilikləri tez bir zamanda tətbiq etmək və miqyasını genişləndirmək bacarığı.

d) Dövlət səviyyəsində innovativ inkişafın strateji planlaşdırılması.

e) Tədqiqat və inkişafa, eləcə də təhsil sisteminə əhəmiyyətli investisiyalar.

f) Texnoloji inkişafı sürətləndirmək üçün qlobal təchizat zəncirlərindən istifadə.

Çində innovativ inkişafa xidmət edən peşə təhsili sistemi xüsusi qanunla tənzimlənir və gənclər arasında buna ciddi maraq var. Çində peşə-texniki təhsili ümumi təhsil artımının 21%-ni təşkil edir, onun məzunlarının 95%-i sabit iş yeri tapır. Peşə-texniki təhsil müəssisələrdə tələbələrin 90%-i dövlətdən dəstək alır. Bundan əlavə, aztəminatlı ailələr və kənd təsərrüfatı işçiləri təhsil haqlarından azaddırlar. Peşə-texniki təhsil müəssisələri məzunlarının 60%-ə yaxını ölkənin müxtəlif regionlarında işlə təmin olunur.

7. **İsrail** məhdud resurslara baxmayaraq innovasiya iqtisadiyyatı yaratmaqda təsirli irəliləyiş əldə edib. İsrail təcrübəsi aşağıdakı xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur:

a) Milli innovasiya və sahibkarlıq mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi.

b) Hərbi texnologiyaların mülki sektora effektiv transferi.

c) Qlobal texnologiya şirkətlərini və innovasiyalar sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığı fəal şəkildə cəlb etmək.

d) ÜDM-in faizi kimi tədqiqat və inkişafa yüksək investisiya.

e) Hökumət proqramları və özəl təşəbbüslər daxil olmaqla, startaplara dəstək sistemi işlənib hazırlanmışdır.

f) İnsan kapitalından səmərəli istifadə, o cümlədən yüksək ixtisaslı immiqrantların cəlb edilməsi

İsrail adambaşına düşən startap şirkətlərin sayına görə dünyada birinci yerdədir. Ölkədə kiçik biznesə dəstək məqsədilə Milli Proqram hazırlanıb ki, onun əsas məqsədi intellektual resurslarından istifadə etməklə iqtisadiyyatı gücləndirməkdir. Proqram prioritet texnoloji sahələrin dəstəklənməsi, yeni emiqrantların, periferik ərazilərin, milli azlıqların dəstəklənməsi, o cümlədən yaradıcılıq və sahibkarlıq mədəniyyətinin təşkili, tələbələrin sahibkarlıq fəaliyyətinə hazırlanması məqsədi daşıyır. 2002-

ci ildən inkubatorlar özəlləşdirilməyə başlayıb və hazırda İsraildə 26 texnoloji inkubator fəaliyyət göstərir. Inkubatorlar iki inkişaf mərhələsindən keçir. Birinci mərhələdə bator dövlət tərəfindən maliyyələşdirilir. İkinci mərhələ inkubatorun özəlləşdirilməsi və inkubatorun öz vəsaiti hesabına layihələrin maliyyələşdirilməsi həyata keçirilir. İştirakçıların və inkubatorun pay nisbəti ilkin startap mərhələsində: 50%-i sahibkarlar və 50% - inkubator; layihənin investorlar üçün cəlbədicilik səviyyəsinə çatma mərhələsində: 35% - sahibkar, 35% - inkubator, 30% - investor. rasında bölünür [3].

Qlobal Startap Ekosistemi Hesabatı 2023 (GSER 2023) görə, liderlər 2020-ci ildən dəyişməz olaraq qalır: Silikon Vadisi, Nyu-York və London. Los-Anceles və Təl-Əviv Boston və Pekini sıxışdıraraq 4-5-ci yerlərə yüksəliblər. Sinqapur 8-ci yerə yüksəlib. Hindistan, Avstraliya və İsveçrədəki ekosistemin mövqeyi də yaxşılaşdırılıb. StartupBlink-in məlumatına görə, şəhərlərarası reytingdə Azərbaycan 84-cü, Bakı isə 412-ci yerə yüksəlib [1].

AI-nin startaplara təsiri onların xüsusiyyətlərindən asılıdır. CB Insights-ın 2023-cü il hesabatı biznes analitikası, generativ süni intellekt, emosiya analitikası və robototexnika sahələrində şirkətləri vurğulayır. Şirkətlərin üçdə biri AI-dan media və ya moda kimi xüsusi sahələrdə istifadə edir. 40 şirkət süni intellekt köməkçiləri və rəqəmsal əkilər də daxil olmaqla sənayelərarası həllər hazırlayır. 27 firma vektor verilənlər bazası və sintetik məlumat dəstləri kimi süni intellektin inkişafı üçün alətlər yaradır. Qlobal elmi əməkdaşlıq və bilik mübadiləsi innovasiya proseslərini sürətləndirir. Buna misal kimi qlobal problemlərin həlli üçün müxtəlif ölkələrdən resursları və təcrübəni birləşdirən və beynəlxalq tədqiqat layihəsi olan termonüvə enerjisinin inkişafına yönəlmiş 35 ölkəni əhatə edən Beynəlxalq Termonüvə Təcrübə Reaktoru (ITER) layihəsini, tədqiqat aparmaq üçün gərgin eksklüziv əlaqələri olan ölkələrin alimlərini bir araya gətirən SESAME proqramını, iki ölkə arasında texnologiya və təcrübə mübadiləsinə imkan verən ÇXR-nın Suzcou şəhərindəki Çin-Sinqapur Sənaye Parkını göstərmək olar. Massaçusets Texnologiya İnstitutu (MIT) fənlərarası tədqiqatları və layihələri

fəal şəkildə təşviq edir, nəticədə Stanford Universiteti Silikon Vadisi ekosistemində çox innovativ ideyalar və istedadlar yaradaraq əsas rol oynamışdır. Biznes inkubatorları və sürətləndiricilər resurslar, mentorluq və əlaqələri təmin edən erkən mərhələdə startaplara diqqət yetirirlər. Nümunə: ABŞ-da Y Combinator Airbnb, Dropbox və Reddit kimi uğurlu şirkətlərin yaradılmasına kömək etdi. Meetup Platforması Sizin müxtəlif sahələrdə peşəkarlar üçün tədbirlər təşkil etməyə və iştirak etməyə imkan verir, şəbəkələşməni və fikir mübadiləsini asanlaşdırır. Endeavour proqramı qlobal mentorlar şəbəkəsinə çıxış imkanını verməklə yüksək ailə artım potensialına malik sahibkarları müəyyənləşdirir və dəstəkləyir.

Bəzi ölkələrin həm sahibkarlıq, həm də innovasiya baxımından əhəmiyyətli potensialı var ki, bu da onları yeni ideyalar yaratmaq və genişləndirmək üçün yaxşı mövqeyə qoyur. Məsələn, Cənubi Koreya qlobal innovasiya indeksində 11-ci yeri tutaraq həqiqətən innovativ ölkə hesab olunur. Bununla belə, sahibkarlıq indeksinə görə o, 24-cü yerdədir. Birləşmiş Ərəb Əmirliklərində (BƏƏ) vəziyyət bir qədər fərqlidir: ölkə innovasiyalar üzrə 36-cı, sahibkarlıq üzrə isə 26-cı yerdədir. BƏƏ əhəmiyyətli sahibkarlıq potensialı və bir çox startap nümayiş etdirir, lakin real innovasiya potensialına malik deyil, yəni hökumət genişləndirilə bilən rəqabət qabiliyyətli yeniliklər yaratmır. Ən uğurlu innovativ ölkələr həm innovasiya, həm də sahibkarlıq potensialına malik olurlar. Məsələn, ABŞ həm İnnovasiya İndeksində, həm də Sahibkarlıq İndeksində 1-ci yerdədir [1]. Görünür ki, sahibkarlıq və innovasiya potensiallarının birgə artması, həm də onların bir-biri ilə əlaqəsi üçün şərait yaradılırsa, iqtisadiyyat ekosistemində zəruri dəyişikliklər üçün güclü təkan alır.

Beləliklə, innovativ biznes sisteminin müqayisəli təhlili göstərdi ki:

a) Amerika və Çin modelləri daha sürətli innovasiya və bazara çıxışa imkan verdiyi halda, Yapon və Almaniya modelləri daha asta, lakin daha ardıcıl innovasiya proseslərinə şərait yaradır.

b) Amerika modeli daha çox sıçrayışlı innovasiyalara səbəb olduğu halda, Yapon və Almaniya modelləri mövcud məhsul və proseslərin

tədrisən təkmilləşdirilməsinə daha çox diqqət yetirirlər.

c) Skandinaviya və Almaniya modelləri uzunmüddətli planlaşdırma və sosial sabitlik hesabına daha davamlı innovativ inkişafı təmin edir.

d) Çində və Yaponiya modellərində dövlət innovativ inkişafın idarə edilməsində daha fəal rol oynadığı halda, Amerika modelində dövlətin rolu zəifdir.

d) Amerika modeli vençur kapitalı və fond bazarındakı ehtiyatlara əsaslandığı halda, digər ölkələrin modelləri bank maliyyələşdirməsinə və proqram dəstəyinə əsaslanır.

Nəticə

İnnovasiya və kiçik biznesin inkişafı üzrə beynəlxalq təcrübə göstərir ki, bütün ölkələr üçün uyğun olan vahid universal model yoxdur. Hər bir ölkə milli iqtisadiyyatın, mədəniyyətin və tarixi inkişafın xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq öz yanaşmasını formalaşdırır. Bununla belə, beynəlxalq təcrübənin təhlili innovasiya və kiçik biznesin inkişafında bir sıra ümumi tendensiya-ları müəyyən etməyə imkan verir:

1. Dövlətin rolu Çində olduğu kimi innovasiyaların formalaşdırılması və tətbiqində fəal iştirakdan ABŞ-da olduğu kimi biznes sisteminə innovasiyalar üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına qədər dəyişir, lakin bütün hallarda dövlət, innovativ inkişafda mühüm rol oynayır.

2. Təhsil, xüsusi ilə texniki təhsil və insan kapitalının inkişafı araşdırılan bütün ölkələrdə innovativ iqtisadiyyatların uğurunun əsas amilləridir.

3. İnnovasiyaların maliyyələşdirilməsi mənbələrinin, o cümlədən vençur kapitalı, dövlət proqramları və korporativ investisiyaların diversifikasiyası innovasiya ekosisteminin inkişafına töhfə verir. Elmi işlərin kommersiyalaşdırılmasında və yeni texnologiyaların yaradılmasında mühüm rol oynayan kiçik innovativ müəssisələrin inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına xüsusi diqqət yetirilir. Vençur biznesi yüksək riskli innovativ layihələrin maliyyələşdirilməsi və texnoloji tərəqqinin stimullaşdırılması üçün əsas mexanizmdir. Məsələn, Çində kiçik innovativ şirkətlər tam olaraq dövlət tərəfindən maliyyələşdirilir, İngiltərə və İsraildə regional vençur fondlarında dövlətin payı 40%-ə qədərdir

[5]. Avropa İttifaqında (27 ölkə) orta hesabla bütün elmi-tədqiqat və inkişaf xərclərinin 55%-i biznes tərəfindən həyata keçirilir, göstərici 17,8%-dən (Kipr) 76%-ə (Lüksemburq) qədər dəyişir. Yaponiyada biznesin maliyyələşmədə iştirakı 77,7%, Cənubi Koreyada 73,7%, İsveçrədə 68,2%, ABŞ-da 67,3%, İsraildə 79,5% təşkil edir [8].

4. İnnovativ iqtisadiyyatın uğurlu inkişafı dövlət, biznes və elm və təhsil sektoru arasında sıx qarşılıqlı əlaqəni tələb edir. Bu qarşılıqlı əlaqə müxtəlif formalarda, o cümlədən biznes inkubatorlar, texnoparklar və innovasiya klasterləri vasitəsilə həyata keçirilir. Geniş miqyaslı investisiya idxalı siyasətinə malik dövlətlərdə çoxmillətli klasterlər yaranır. Çox vaxt innovator "immigrant" şirkətlər xarici ərazilərdə görünür. Məsələn, Sinqapur klasterləri Çinin cənubundakı azad iqtisadi zonalarda fəaliyyət göstərir. Yerli innovativ şirkətlərin və vençur kapitalının qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində lokal klasterlər yaranır. Bunlara misal kimi son on il ərzində yerli səviyyədə dünya bazarına elektron innovasiyaların ixracatçısına çevrilmiş Koreya və Tayvanı göstərmək olar [6]. Çində innovativ məhsulların 90%-i texnoparklarının rezidentləri tərəfindən istehsal olunur, Macarıstanda isə bu göstərici 10,5%, Slovakiya – 8,4, Bolqarıstan – 7,8, Finlandiya – 6,3% təşkil edir [4].

5. İnnovativ iqtisadiyyat təkcə texnoloji bazanın deyil, həm də insan kapitalının, institusional mühitin və innovasiya mədəniyyətinin inkişafını tələb edən mürəkkəb sistemdir. İnnovasiya mühitinin formalaşmasında risk və sahibkarlığa münasibət kimi mədəni və sosial amillər mühüm rol oynayır.

6. İnnovativ iqtisadiyyatın inkişafında uğurun əsas amili sürətlə dəyişən texnoloji və bazar şərtlərinə uyğunlaşma bacarığıdır. Bu, innovasiyaları dəstəkləmək üçün çevik institusional strukturların və mexanizmlərin yaradılmasını tələb edir. Bu səbədən uğurlu innovasiya iqtisadiyyatları beynəlxalq əməkdaşlıqda və qlobal innovasiya şəbəkələrində fəal iştirak edirlər.

7. İnnovativ fəallığı və rəqabət qabiliyyətini artırmaq istəyən ölkələr üçün qabaqcıl beynəlxalq təcrübələri nəzərə almaq, onları yerli şəraitə və xüsusiyyətlərə uyğunlaşdırmaq vacibdir. Eyni zamanda, anlamaq lazımdır ki, hər bir ölkə milli xüsusiyyətləri, mövcud resursları və strateji inkişaf məqsədlərini nəzərə alaraq öz yanaşmasını inkişaf etdirməlidir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. İnnovasiya və sahibkarlıq: startap ekosistemi. V.Qasımlının elmi redaktorluğu ilə, Bakı, 2023

2. Innovation & technology transfer. Special edition. Published by the EC. 2000

3. Кулбатыров Н.Н., Асенова А.Е. О некоторых особенностях развития инновационного предпринимательства в Казахстане. Социально-экономическое развитие государств Азии, №11, ПСЭ, 2014. стр. 276

4. Мировой опыт стимулирования инновационного развития экономики: механизмы, инструменты, перспективы адаптации для Республики Беларусь / Д. В. Муха [и др.]; под науч. ред. Д. В. Мухи; Ин-т экономики НАН Беларуси. – Минск : Беларуская навука, 2020. – 381 с.

5. Примочкин Б. Ангелы и бесы модернизации// "ЭЖ-Юрист". - 2011. - №24.

6. Широков С. Республика инноваций// Риск-менеджмент. -2008. - №7-8.

7. Шумаев В.А., Дивуева Н.А., Лукашева Н.А. Зарубежный опыт организации инновационного развития экономики. Инноватика и экспертиза. 2021. Выпуск 2 (32)

8. Эльканов Р.Х. Оценка инновационного потенциала зарубежных стран и опыт Израиля. Экономика, налоги, право, 2012, №5

Орхан Садиг ШУКЮРОВ

Кафедра Бизнеса и Логистики, Азербайджанский Государственный Экономический
Университет, Баку

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-3680-7676>

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ВЛИЯНИЯ БИЗНЕС-СИСТЕМЫ НА
ФОРМИРОВАНИЕ ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКИ**

Резюме

Статья посвящена анализу международного опыта влияния бизнес-систем на формирование инновационной экономики. В исследовании рассмотрены основные особенности инновационной экономики различных стран, в том числе США, стран Евросоюза, Японии, Китая, Южной Кореи, Сингапура, Израиля и других стран, а также отмечена высокая доля высокотехнологичной продукции в ВВП. развитая исследовательская инфраструктура, качественное образование и развитие человеческого капитала, эффективная защита интеллектуальной собственности и инновационная культура, подчеркивающие ключевые особенности успешной инновационной экономики.

За методическую основу были взяты методы группировки, сравнительного анализа и синтеза.

В качестве научно-инновационного и теоретического подхода в статье анализируются различные модели поддержки инноваций и малого бизнеса, включая роль государства, финансовой системы, взаимодействие бизнеса, науки и образования, при этом особое внимание уделяется таким инструментам, как венчурное финансирование, технопарки, бизнес-инкубаторы и инновационные кластеры.

В результате подчеркиваются общие тенденции развития инновационных экономик и подчеркивается необходимость адаптации международного опыта к местным условиям при формировании национальной инновационной системы.

Ключевые слова: опыт, инновационная экономика, развитая, бизнес-система, направление.

Orkhan Shukurov

The department of Business and Logistics, Azerbaijan State University of Economics, Baku

E-mail: orxan@inbox.ru,

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-3680-7676>

**INTERNATIONAL EXPERIENCE OF THE INFLUENCE OF BUSINESS SYSTEMS ON
THE FORMATION OF AN INNOVATIVE ECONOMY**

Summary

The article is devoted to the analysis of international experience of the influence of business systems on the formation of an innovative economy. The study examines the main features of the innovative economy of various countries, including the United States, the European Union, Japan, China, South Korea, Singapore, Israel and other countries, and also notes the high share of high-tech products in GDP. developed research infrastructure, high-quality education and human capital development, effective protection of intellectual property and an innovative culture, emphasizing the key features of a successful innovative economy.

The methodological basis was the methods of grouping, comparative analysis and synthesis.

As a scientific-innovative and theoretical approach, the article analyzes various models of support for innovation and small business, including the role of the state, the financial system, the interaction of business, science and education, with special attention paid to such tools as venture financing, technology parks, business incubators and innovative clusters. As a result, general trends in the development of innovative economies are emphasized and the need to adapt international experience to local conditions in the formation of a national innovation system is emphasized.

Keywords: experience, innovative economy, developed, business system, direction

Aqil Etibar VƏLİYEV

AZERBAYCAN'DA ÇAY ÜRETİMİNİN GELİŞİMİ: GÜNCEL EĞİLİMLER VE
SORUNLAR

Özet

Azerbaycan'ın doğal kaynakları ve elverişli iklim koşulları, bu ülkenin eski çağlardan beri çay üretiminde öncü bir rol oynamasına olanak tanımaktadır. Bu çalışmada, Azerbaycan'daki çay üretiminin tarihi ve ilişkili eğilimler ve sorunlarla birlikte mevcut durum ele alınmaktadır.

Yıllar boyunca, yerel çay üreticilerinin liderlerinin yardımıyla çay çiftçiliğinde artan modernizasyon çabaları ve hükümetler aracılığıyla evlilik etkisinde bazı destekleyici adımlar atılmıştır. Ancak altyapı eksiklikleri, marka sorunları ve artan rekabet, çay sektöründe daha fazla büyümenin önünde engel teşkil etmiştir. Çalışma ayrıca organik çay üretimindeki son eğilimleri ve gelişmeleri, sürdürülebilir tarım uygulamalarını ve şirketlerin sektörler arasında rekabet edebilmeleri için büyüme fırsatlarını da kapsamaktadır.

Bu çalışmanın sonuçlarına dayanarak, Azerbaycan çay sektörünün gelişimi için stratejik önerilerde bulunulmakta ve yerel üreticilerin ve hükümet personelinin başlangıç sorunlarının üstesinden gelmelerine yardımcı olmak için ilgili konular hakkında bir yol haritası gösterilmektedir. Bu koşullar altında, insan kaynakları geliştirme ve uluslararası işbirliği için büyük çaplı programlar, çay üretiminin sürdürülmesi için hayati önem taşıyabilir.

Anahtar kelimeler: kalkınma, çay üretimi, Azerbaycan, mevcut eğilimler, sorunlar

JEL: F1

OUT: 338

DOI: <https://doi.org/10/54414/VVBL7408>

Giriş

Küresel ekonomi geliştikçe, tarım ve ekonominin ana işkolu olan Azerbaycan soğuk çay endüstrisi yeni fırsatlar ve tehlikelerle karşı karşıya kalmaktadır. Son yıllarda tüketicilerin doğal organik ürünlere güvenmeye başlaması çay üretim ve tüketim modelini değiştirdi. Ancak, bu durum yalnızca iç ve dış pazarın hareketini değil, şu anda Azerbaycan çay endüstrisinin hangi fırsat ve sorunlarla karşı karşıya olduğunu göstermektedir.

İkincisi, Azerbaycan'da çok önemli uzun bir çay üretim tarihi ve zengin bir kültürel mirası vardır. Modernleşmeye paralel olarak, Azerbaycan çay endüstrisi dönem başı geçirir ve gelecekteki üretim modellerinden gelecek için daha sürdürülebilir ve verimli modellere yol bulur. Şu anda Azerbaycan çay pazarının büyümesi nedeniyle, ülkedeki çay üreticileri uluslararası arena rekabet etme platformunu kazanıyor ve daha iyi kalite ve yeniliklere gitmek zorunda kalıyorlar. Bu süreç Azerbaycan çay markasının genişlemesine ve çay pazar payının artmasına yol açtı. Bu

araştırma, üreticilere ve yatırımcılara politika önerisinde bulunurken bir kılavuz olabilecektir (Aliyev, 2019).

Son olarak çay sektörünün Azerbaycan'da önemi sosyal ve ekonomik olarak nedenlidir. Büyük bir çay ürünü olan çay, kırsal ekonomi ile çiftçinin hayatı arasındaki ilişkiye bağlıdır. Aynı zamanda, çay ve onun tüketimi, kültürel kimliği ve ekolojik yaşam tarzı olan ülkeyi ilişkilendirir. Bu nedenle, çay sektörünün gelişimi sadece çiftçilerin gelir düzeyini yükseltme konusunda etkili olmayacak, aynı zamanda sosyal düzene ve ekolojik uyuma da teşvik edecek. Bu araştırma, turizmin gelişimine yardımcı olacaktır.

Son olarak, çay sektörünün önemi Azerbaycan'da geniş bir şekilde uygulandığı ve büyümesiyle ekonomi için gerçek bir fırsat olduğu vurgulanmalıdır. Çay endüstrisinin gelişmede olan ülke Azerbaycan açısından büyük bir rol oynamaktadır. Bu araştırma alanındaki eğilimleri ve sorunları derinlemesine inceleyerek, gelecekteki

karar alma sürecine bilimsel bir temel oluşturmak ve Azerbaycan çay endüstrisinin refahına ve gelişimine yardımcı olacaktır.

Azerbaycan çay üretimi

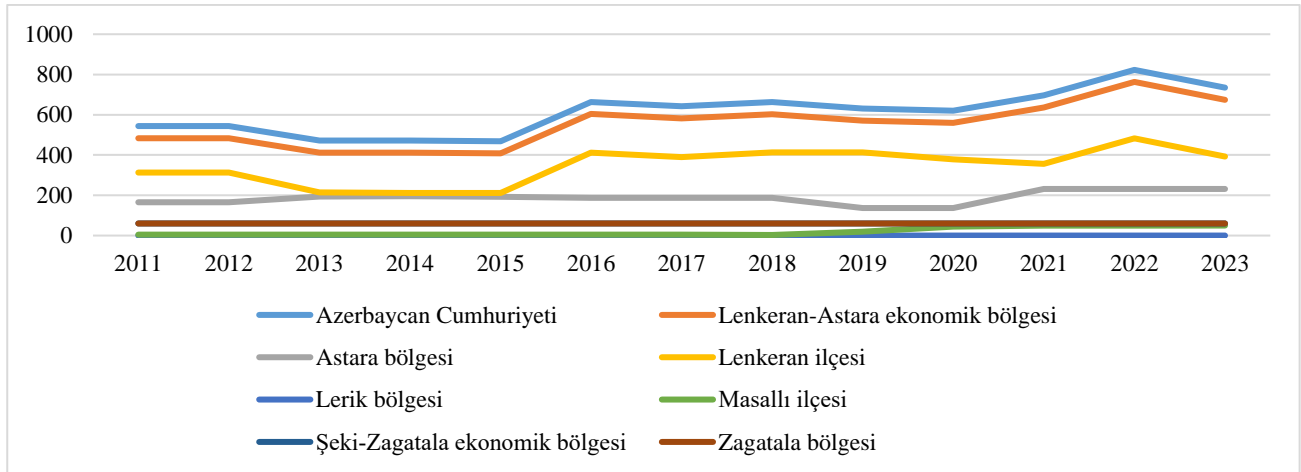
Azerbaycan çay üretiminde zengin bir tarihi geçmişe sahiptir ve bu alandaki potansiyeli ile tanınmaktadır. Ülkenin doğal kaynakları, elverişli iklimi ve verimli tarım arazileri çay tarımı için ideal bir ortam oluşturmaktadır. Ancak son yıllarda çay üretiminde bazı zorluklarla karşılaşmıştır. Bu makalede Azerbaycan'da çay üretiminin tarihsel gelişimi, güncel eğilimleri ve endüstrinin karşı karşıya olduğu sorunları incelenmiştir (Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2020).

Çay üretiminin tarihsel gelişimi

Azerbaycan'da çay üretimi 19. yüzyılın başlarında, özellikle iklim ve toprak koşullarının

çay tarımına uygun olduğu Gence bölgesinde başlamıştır. 20. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Azerbaycan, Lenkeran ve Astara gibi bölgelerde büyük çay tarlaları kurarak Sovyetler Birliği'nin en büyük çay üreticilerinden biri haline geldi. Çay endüstrisi bu dönemde gelişti ve yerel ekonomiye önemli katkı sağladı.

Ancak 1990'ların başında Sovyetler Birliği'nin çöküşü çay üretiminde düşüşe yol açtı. Birçok çay tarlası terk edilmiş durumda ve çay endüstrisi, eski teknoloji, yetersiz yatırım ve azalan devlet desteği gibi önemli zorluklarla karşı karşıya. Bu aksaklıklara rağmen, Azerbaycan'ın olumlu sosyal iklimi ve çayın kültürel önemi sayesinde çay endüstrisi hala canlanma potansiyeline sahiptir (Azerbaijan State Standards Committee, 2024).

Şema 1. Meyve verme çağındaki dikimler dahil - çay^{ha} ile
State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, 2024

Tablo 1

Meyve verme çağındaki dikimler dahil - çay^{ha} ile

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Azerbaycan Cumhuriyeti	543.6	543.3	472.6	471.6	468.6	663.8	641.7	663.0	631.0	619.8	696.3	823.3	734.1
Lenkeran-Astara ekonomik bölgesi	483.6	483.3	412.6	411.6	408.6	603.8	581.7	603.0	571.0	559.8	636.3	763.3	674.1
Astara bölgesi	166.0	165.7	193.5	195.0	192.0	187.0	187.0	187.0	137.0	137.0	231.5	231.5	231.5
Lenkeran ilçesi	312.6	312.6	214.1	211.6	211.6	411.8	389.7	413.0	414.0	377.8	355.8	482.8	392.6
Lerik bölgesi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Masallı ilçesi	5.0	5.0	5.0	5.0	5.0	5.0	5.0	3.0	20.0	45.0	49.0	49.0	50.0
Şeki-Zagatala ekonomik bölgesi	60.0	60.0	60.0	60.0	60.0	60.0	60.0	60.0	60.0	60.0	60.0	60.0	60.0
Zagatala bölgesi	60.0	60.0	60.0	60.0	60.0	60.0	60.0	60.0	60.0	60.0	60.0	60.0	60.0

State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, 2024

Şemada belirtilen bilgiler kanıt olarak Azerbaycan ve ekonomik bölgeleri 2011'den 2023'e kadar ekonomik performansta eğilimler gösteriyor. Azerbaycan Cumhuriyeti için veriler değerlerdeki değişimi gösteriyor, bu da 2016'da 663,8'e kadar önemli bir artış ve 2020'ye kadar sürekli düşüş ve 2021'de 696,3'e kadar yeniden canlanma ve 2023'te tekrar 734,1'e kadar düşüşü ifade ediyor.

Lenkeran-Astara ekonomik bölgesi 2016'da 603,8 zirve oranı ve 2020'de 525,8'e kadar düşüş ve sonraki yıllarda hafif bir toparlanma ile çok benzer bir resim gösterdi. Astara bölgesi de ekonomik çıktıda benzer bir eğilim ve istikrar göstererek 2021'den bu yana 231,5'te sabitlendi.

Lenkeran bölgesi biraz daha oynak değerler gösterdi, 2013'te zirveye ulaştı, ancak daha sonra düşüş sonraki yıllarda son rekorun ardından toparlandı.

Masallı ilçesi 2011'den 2016'ya kadar istikrarlı değerler ve 2020'de büyük artışlar gösterdi, bu da daha fazla büyüme potansiyeline sahip bir bölge olduğunun kanıtı olabilir.

Bu arada Lerik bölgesi verilerde hiç sunulmadı ve hem ekonomik durgunluk hem de metrik eksikliği ile ilişkilendirilebilir.

Son olarak, hem Şeki-Zagatala ekonomik bölgesi hem de Zagatala bölgesi tüm dönem boyunca 60.0'da istikrar göstermeyi başardı. Özetle, eğilimler ekonomik kalkınmadaki değişkenliği gösterdi, bu da belirli bölgelerdeki potansiyel büyüme ve ekonomik durgunluk ile ilgili stratejik vizyonlarda önemli bir rol oynayabilir (State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, 2024).

Çay Üretiminde Güncel Eğilimler

Son yıllarda Azerbaycan'da çay üretimine ilginin yeniden canlandığı görülüyor. Bu yeniden canlanmaya çeşitli faktörler katkıda bulundu:

Azerbaycanlılar daha fazla çay içmeye başladıkça, yerel olarak üretilen çaya olan talep de artıyor. Bu trend, çiftçileri çay ekimine geri dönmeye ve ürünlerinin kalitesini artırmaya yatırım yapmaya teşvik ediyor.

Sürdürülebilir tarım uygulamalarının önemi konusunda artan bir farkındalık vardır. Çiftçiler, sağlık bilincine sahip tüketicilerin tercihlerini karşılamak için giderek daha fazla organik tarım yöntemlerini benimsiyor. Bu değişim sadece ürün kalitesini artırmakla kalmadı, aynı zamanda Azerbaycan çayı için yeni pazarlar da açtı.

Tablo 2.

Çay kaynakları ve kullanımları

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
REZERVLER																	
Yılın başı	4,286	3,249	2,864	2,565	2,370	2,149	2,388	1,780	1,714	1,232	2,637	3,070	2,875	3,041	3,128	1,770	1,804
Üretim	7,898	7,134	10,727	10,896	10,950	10,688	7,486	8,040	6,209	9,382	10,831	9,323	9,816	10,552	10,171	12,035	11,594
İçer akarmak	12,145	11,037	11,752	14,471	14,211	12,650	13,775	13,244	13,541	12,654	13,629	12,978	14,145	14,008	2316*	2122*	2115*
Toplam rezerv	24,329	21,420	25,343	27,932	27,531	25,487	23,649	23,064	21,464	23,268	27,097	25,371	26,836	27,601	15,615	15,927	15,513
REFERANSLAR																	
Nüfusun kişisel tüketim fonu	15,013	13,349	16,432	17,379	17,779	15,987	14,213	15,840	15,880	19,421	22,211	21,032	22,196	23,019	12,682	13,132	12,955
İhracat	5,988	5,131	6,266	8,127	7,521	7,036	7,586	5,441	4,288	1,141	1,735	1,388	1,519	1,372	1,116	943	753
Kayıplar	79	76	80	56	82	76	70	69	64	69	81	76	80	82	47	48	46
Yıl sonu	3,249	2,864	2,565	2,370	2,149	2,388	1,780	1,714	1,232	2,637	3,070	2,875	3,041	3,128	1,770	1,804	1,759
Toplam kullanım	24,329	21,420	25,343	27,932	27,531	25,487	23,649	23,064	21,464	23,268	27,097	25,371	26,836	27,601	15,615	15,927	15,513

Azerbaycan hükümeti çay endüstrisinin potansiyelinin farkına vardı ve gelişimini desteklemek için adımlar atıyor. Girişimler arasında çay çiftçilerine mali yardım sağlanması, altyapının

iyileştirilmesi ve eğitim programları aracılığıyla çay tarımının teşvik edilmesi yer alıyor.

Azerbaycan çay ürünlerini uluslararası pazarlara ihraç etme fırsatlarını araştırıyor. Ülke, benzersiz lezzetinden ve organik sertifikasyonundan yararlanarak kendisini küresel çay pazarında rakip olarak konumlandırmayı hedefliyor.

Şekil 1'deki, 2007'den bu yana rezervler, zirveler ve toplam tüketimle ilgili gerçek verileri temsil eden eğilimler göz önüne alındığında, birkaç sonuca varmak için yer bırakıyor (State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, 2024):

1. Rezervlere Genel Bakış:

Açılış Rezervleri: Bu süre zarfında, açılış rezervleri yıl bazında 2007'den (4.286) düştü (kapanış hariç) ve 2014'te de bu değer yarısından biraz fazlasına düştü. Sonraki yıllarda bir toparlanma yaşandı, 2021'de 3.128'e çıktı ve ardından 2023'te hafifçe 1.804'e düştü.

Bununla birlikte, üretim değerleri çığınca dalgalandı ve 2022 yılı olan Rabbimiz yılında 12.035'e kadar yükseldi. 2009, 2018'den itibaren bir tür sürünerek artışla en fazla sayıyı (10.727) kaydetti. İthalat: Yüz rakam daha değişken bir hikaye anlatıyor, 14.471'lik zirve seviyesi (tahmin ettiniz) 2010'da elde edildi. Son yıllar (2021-23) ithalatta bir düşüş gösteriyor, özellikle son 3 yılda değerler şimdiye kadar olduklarından çok daha düşük, 2023 için sadece 2035/2120 civarında.

2. Toplam Rezervler:

Toplam rezervler, başlangıçtaki dinamik rezervlerle benzer bir örüntü gösteriyor, 2010'da zirve yapıyor (27.932) ve ardından 2015'e (21.464) kadar sürekli olarak azalıyor, ardından CY2021'e kadar bir artış gösteriyor. Ancak, aşağıda gösterildiği gibi 2022'de keskin bir düşüş var (tam olarak 15927) ve 2023'ün 1. çeyreği için 15 binin biraz üzerinde daha düşük bir toplam var.

3. Referans Analizi:

Kişisel Tüketim Fonu: Bu değer, yıllar içinde bazı değişikliklerle artışlar gösteren 2023'te 13.132 dolara kadar en yüksek noktasına ulaştı.

İhracat: İhracat verileri, ilk olarak 2016 yılında 1735'ten yarıdan fazla düşerek (2023) yılında sona eren yıl için 753'e geriledikten sonra belirgin düşümlere işaret ediyor. Kayan ihracat veya tedarik zincirindeki daha düşük üretim kapasitesi bir caydırıcılık sinyali olabilir.

Kayıplar: Kayıp seviyeleri yıllar içinde nispeten sabit kaldı ve mütevazı bir oynaklık gösterdi. Bu sayılar, çözümlerin üretim ve rezervlerdeki değişikliklerle çalıştığını, ancak operasyonel verimliliğin ortalama bir şekilde korunduğunu gösteriyor.

4. Yıl Sonu Rezervleri:

2014'ten bu yana azalan bir düşüşle birlikte, genel olarak yıl sonu rezervlerinde uzun vadeli bir düşüş eğilimi, önceki boru hattı ittifakı durumunda yaklaşık 1,232'ye kadar en düşük noktaya kadar geriledi (boru hattı ağı uygulandı) Daha yakın zamanda, yıllık sayımlar geçen yıl 1.759 kayıpla bir toparlanma gösteriyor (yine daha düşük sayılardan).

5. Toplam Kullanım:

Toplam kullanım değerleri, toplam rezerv tahminleriyle oldukça iyi uyuyor, bu da üretim ve ithalata kıyasla yaygın olarak varsayılandan çok daha yüksek tüketim oranları anlamına geliyor. 2010, kayıtlardaki en yüksek toplam kullanıma sahipti (27.932), bu dönemde çok sayıda rezervle uyuyor ve tüketimi karşılamak için gerekenden çok daha fazla rezerv olduğunu gösteriyor.

Sonuç olarak, veriler rezervler, tüketim ve dış ekonomik hareketler ile ilgili birkaç temel örneği belirliyor. Rezerv seviyeleri toplam stok miktarının çok küçük bir bileşeni olsa da, herhangi bir azalma genellikle üretim kapasitelerinde veya ithalatı aşan büyüyen kıtlıklarda bir sorunun belirtisidir. Üretimdeki inişli çıkışlı dalgalanmalar ve ithalatlar, mevcut tüketim rakamlarından muhtemelen daha yüksek görünen talebi karşılamak için belirli bir stratejik planlamanın yapılması gerektiğini gösteriyor.

İhracattaki önemli düşüş, pazarların rekabet gücünü ve gelecekte ticaret operasyonlarını etkileyebilecek ekonomik faktörleri sorguluyor. Dış pazarlardaki potansiyel politika değişiklikleri gibi büyüme veya yeniden yapılandırma fırsatları tam bir inceleme gerektirebilir.

Gelecekte, tüketimin rezervleri aşmaması için üretim verimliliğini artırma ve yeni ihracat pazarları bulma çabaları gerekecektir. Bu eğilimlerin yakından izlenmesi, değişen pazara uygun politika seçimleri ve operasyonel değişimler yapılmasına olanak tanıyacaktır.

Rezervlerin yenileme gereksinimleri için ne kadar (olumsuz) elverişli olduklarına bağlı olarak, gözlemlenen eğilimleri dengelemek için üretim kapasitesine ve altyapıya yatırım yapılması gerekebilir.

Son olarak, veriler bize değişen pazar koşulları ve iç talepler için stratejik ve operasyonel bir şekilde kullanılan değerli tasarımlar sunmaktadır.

Çay sektörünün karşılaştığı sorunlar

Olumlu eğilimlere rağmen Azerbaycan çay endüstrisi hala çeşitli zorluklarla karşı karşıyadır (Aliyev, 2019):

a) Birçok çay işleme tesisi eskidir ve modern teknolojiden yoksundur. Bu verimsizlik ürün kalitesini etkiler ve uluslararası standartları karşılama yeteneğini engeller.

b) Çay endüstrisinde Ar-Ge yatırımı eksiktir. Bu sınırlama, üretkenliği ve kaliteyi artıracak yenilikçi yetiştirme teknolojilerinin ve modern işleme yöntemlerinin tanıtımını sınırlamaktadır.

c) Değişen hava koşulları ve iklim koşulları çay tarımı için büyük bir tehdit oluşturuyor. Çiftçilerin ek kaynak ve bilgi gerektirebilecek bu değişikliklere uyum sağlaması gerekmektedir.

d) Azerbaycan çay üreticileri hem iç hem de uluslararası pazarda diğer çay üreticisi ülkelerin rekabetiyle karşı karşıyadır. Etkin bir şekilde rekabet edebilmek için yerel üreticilerin kalite, markalaşma ve pazarlama stratejilerine odaklanması gerekiyor.

Sonuç

Azerbaycan'da çay üretiminin gelişmesinin uzun bir tarihi vardır ve mevcut eğilimler yenden canlanma yönünde umut vaat etse de, önemli zorluklar devam etmektedir. Azerbaycan, altyapı sorunlarını ele alarak, Ar-Ge'ye ya-

tırım yaparak ve sürdürülebilir uygulamaları benimseyerek çay endüstrisini güçlendirebilir ve kendisini küresel pazarda önemli bir oyuncu olarak konumlandırabilir. Devam eden hükümet desteği ve yerel çiftçilerin coşkusu, bu zorlukların üstesinden gelmek ve ülkedeki çay üretiminin uzun vadeli başarısını sağlamak için kritik öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

1. Aliyev, N. (2019). Dövlət universitetinin elmi tədqiqatlarının təhlili. ADPU Elm Xəbərləri, 2019(3), 1-14. Retrieved October 15, 2024, from [https://anl.az/down/meqale/adiu_elmixeb/2019/oktyabr-dekabr/795307\(meqale\).pdf](https://anl.az/down/meqale/adiu_elmixeb/2019/oktyabr-dekabr/795307(meqale).pdf)
2. Azerbaijan State Standards Committee. (n.d.). Çayçılıq haqqında. Retrieved October 15, 2024, from <https://azstand.gov.az/upload/files/402-IIQ%20%C3%87ay%C3%A7%C4%B1%C4%B1q%20haqq%C4%B1nda.pdf>
3. Caycılıq. (n.d.). Caycılıq və təsnifatı. Retrieved October 15, 2024, from https://www.e-derslik.edu.az/noduploads/vet_pdf/cayciliq.pdf
4. Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2020). Azerbaijan: National report on the implementation of the agreement on the conservation of cetaceans in the Black Sea, Mediterranean Sea and contiguous Atlantic area. Retrieved October 15, 2024, from <https://faolex.fao.org/docs/pdf/aze209444.pdf>
5. State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan. (n.d.). Səhiyyə. Retrieved October 15, 2024, from <https://www.stat.gov.az/se-arch/?q=s%C9%99hiyy%C9%99>

Aqil Etibar VƏLIYEV**AZƏRBAYCANDA ÇAY İSTEHSALININ İNKİŞAFI: MÜRACİƏT MENİLƏLƏR VƏ PROBLEMLƏR****Xülasə**

Azərbaycanın təbii sərvətləri və əlverişli iqlim şəraiti bu ölkəyə qədim zamanlardan çayçılıqda aparıcı rol oynamağa imkan verir. Bu tədqiqatda Azərbaycanda çay istehsalının tarixi və bununla bağlı tendensiyalar və problemlərlə bağlı mövcud vəziyyət nəzərdən keçirilir.

İllər keçdikcə çay istehsalçılarının yerli liderlərinin köməyi ilə çay təsərrüfatında modernləşdirmə səyləri və həqiqətən də hökumətlər vasitəsilə konyuqal təsirdə bəzi dəstəkləyici addımlar atılmışdır. Lakin infrastruktur çatışmazlıqları, brendinq problemləri və artan rəqabət çay sektorunda hər hansı bir artımın qarşısını aldı. Tədqiqat həmçinin üzvi çay istehsalının təşkili üzrə ən son tendensiyaları və inkişafı, davamlı kənd təsərrüfatı təcrübələrini, eləcə də şirkətlərin sektorlar arasında rəqabət aparması üçün inkişaf imkanlarını əhatə edir.

Bu araşdırmanın nəticələrinə əsasən, Azərbaycanın çay sektorunun inkişafı üçün strateji tövsiyələr verilir və yerli istehsalçılara və hökumət işçilərinə diş çıxarma probleminin öhdəsindən gəlməyə kömək etmək üçün müvafiq məsələlərə dair yol xəritəsi nümayiş etdirilir. Bu şəraitdə insan resurslarının inkişafı və beynəlxalq əməkdaşlıq üçün geniş proqramlar çay istehsalının davam etdirilməsi üçün həyati əhəmiyyət kəsb edə bilər.

Açar sözlər: inkişaf, çay istehsalı, Azərbaycan, müasir tendensiyalar, problemlər

Aqil Etibar VALIYEV**DEVELOPMENT OF TEA PRODUCTION IN AZERBAIJAN: CURRENT TRENDS AND PROBLEMS****Abstract**

The natural resources of Azerbaijan and the beneficial climatic conditions allow this country to play a leading role in tea production from ancient times. In this study, it is considered the history of tea production in Azerbaijan and current situation with associated trends and problem.

Over the years, there have been increasing modernization efforts in tea farming with the assistance from local leaders of Tea producers and indeed some supportive steps in conjugal effect through governments. But infrastructural shortcomings, branding issues and rising competition have stood in the way of any further growth in the tea sector. The study also covered the latest trends and developments organizing in organic tea production, sustainable agricultural practices as well as growth opportunities for companies to compete across sectors.

Based on the results of this study, strategic recommendations are given for Azerbaijani tea sector development and a roadmap is displayed about relevant issues to help local producers and government personnel in climbing over teething troubles. Under the circumstances, large-air programs for human resources development and international cooperation might prove vital to sustaining tea production.

Key words: development, tea production, Azerbaijan, current trends, problems

Gunay Əfrasiyab CAVADZADƏ
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
UNEC Dizayn Məktəbi
E-mail: günaycavadzadeh@gmail.com

İNNOVATİV TEXNOLOGİYALAR ƏSASINDA MÜASİR PARÇA DİZAYNINDA ORNAMENTLƏRİN TƏTBİQİ

Xülasə

Müasir parçalar üslub, kompozisiya texnikası, rəng çalarlarında, tərtibatın texnoloji xüsusiyyətləri və istehsalın texniki imkanlarında günümüzün izini daşıyır. İnnovativ texnologiyaların inkişafı dizaynerləri parçaların ornamental tərtibatında yeni texnika və stilizasiya üsulları yaratmağa sövq edir. Bununla əlaqədar olaraq bu gün tekstil dizaynının inkişafı birbaşa kompüter qrafikasının istifadəsi ilə bağlıdır. Bu məqalədə də məhz bu mövzulara müraciət edilmişdir.

Açar sözlər. İnnovativ texnologiyalar, ornament, dizayn, modelyerlər

JEL: C 23

UOT: 338

DOI: <https://doi.org/10.54414/ZSKI5665>

Giriş

Sensor dizaynı və zehni dizayn həmişə qarşılıqlı olduğundan, duyğulu məlumat və rəşional məlumat həmişə iç-içədir. Dizayn özü yaradıcı prosesdir və fəaliyyət üçün lazım olan eskizləri və planları hazırlamaq işini əhatə edir. Dizayn, fikrimizdə olan informasiyanı formalaşdırır, qurur və nəzərdə tutur. 20-ci əsrdən başlayaraq dizayn anlayışı layihə fəaliyyətinin fenomenini adlandırılır. Tarix boyu insanlar öz həyat fəaliyyəti və yaradıcılığından istifadə edərək, tələbata uyğun müəyyən məhsulları istehsal etmiş və təkmilləşdirmişlər. İnsanın fəaliyyəti cəmiyyətin inkişaf səviyyəsindən asılıdır.

Müasir sənaye məmulatlarının formayaratmasına innovativ texnologiyaların təsiri

Müasir sənaye dövrü avtomatlaşdırma sistemləri, məlumat mübadiləsi və istehsal texnologiyası, internet xidmətləri və obyektlərin fiziki-virtual sistemlərinin geniş yer aldığı zamana təsadüf edir. Bu texnologiyalar zamana qənaət edir və hosting obyekti ilə birlikdə məhsuldarlığı artırmağa kömək edir. Bu inqilab "ağıllı fabriklər" konsepsiyasının formalaşmasında da böyük rol oynamışdır.

1. Sənaye inqilabı su və buxar gücünü istifadə edən mexaniki istehsal sistemlərinin inkişafı ilə başlamışdır.

2. Sənaye inqilabı kütləvi istehsalı elektrik enerjisi ilə təmin etmişdir.

3. Sənaye inqilabına həm də rəqəmsal inqilab deyilir. Elm və texnologiyanın, elektronikanın inkişafı ilə istehsallar daha avtomatlaşdırılmış vəziyyətə gəlmişdir.(1)

XVIII əsrdə ilk sənaye inqilabı buxar mühərrikinin ixtirası ilə başladı. 19-cu əsrdə teleqraf və telefon istehsalı, elektrik və iş sahəsinə əsaslanan serial istehsalı başlamışdır. 1971-ci ildə ilk mikro kompüterin icad edilməsiylə istehsal proseslərinin avtomatlaşdırılması hekayəsi başlamışdır. 21-ci əsrdə avtomatik maşınlar və virtual mühitlər istehsal modellərinə sənaye gücü əlavə etmişdir.

Hər hansı bir müasir müəssisə qeyri-müəyyənlik və risk (risk təsərrüfat fəaliyyətinin ayrılmaz hissəsidir) şəraitində fəaliyyət göstərir. Müxtəlif şəraitdən asılı olaraq, qarşıda duran biznes həlləri müxtəlif yollarla həll edilir. Son onilliklərdə, strateji idarəetmə sahəsində yeni analitik istiqamət yaranıb ki, bunun da başlanğıcı 1959-cu ildə nəşr banisi E.Penrose hesab edilə bilər. Onun yazdığı kitab resurs yanaşma, müasir korporativ müəssisə insan və fiziki resursların bir təşkilat kimi funksional fəaliyyətini nəzərdə tutan "məhkəm artım nəzəriyyəsi"ni ortaya qoydu. Fiziki şəxslər eyni sektorda hər hansı bir şirkətlə istehlak gücünə davam gətirmək imkanına malik deyil. E.Penrose məhsul diversifikasiyası üçün yeni

imkanlar mənbəyi kimi texnologiya və sənaye tədqiqatının inkişafını göstərir.(2)

Texnologiya və cəmiyyət həmişə tarix boyunca bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olmuşdur. Bu ikisi arasında qarşılıqlı təsir dünyadakı bir sıra əhəmiyyətli dəyişikliklərə öncüllük etmişdir. Cəmiyyətdə hər yeni nəsillə texnologiya inqilabı, sənaye inqilabı və informasiya inqilabı kimi yeni bir dəyişikliklər gətirmişdir. Dünyadakı ən yeni IT dövrü informasiya və kommunikasiya texnologiyaları inkişafı nəticəsində meydana gəldi. İnformasiya inqilabı ilə yanaşı, müasir cəmiyyətin strukturu da dəyişib, informasiya cəmiyyətinə çevrilib. Bu səbəblə informasiya texnologiyası bir faktor olaraq qəbul edilməyə başlanıb. Robotların istehsal sektoruna gətirilməsi ilə insanlar üçün işləmək çətinləşib. İndi daha çox robotun proqram təminatının yenilənməsi və texniki dəstək kimi mütəxəssislər lazımdır. Nəticədə bu istiqamətdə məşğulluq həyata keçirilir. Başqa sözlə, robot istehsalı və inkişaf etdirilməsi texnologiyası insanlar üçün işçi qapısını bağlayarkən, yeni bir iş qapısı açır. Robotika, texnologiya artıq sənayedə deyil, gündəlik həyatda da istifadə olunan bir sözdür. Məsələn, mətbəx robotları, robot oyuncaqlar kimi gündəlik şərtlər var. Robot sözü ilk dəfə teatr oyununda istifadə edilib. 1920-ci ildə Karel Kapek tərəfindən yazılmış teatr oyununda "robot" kimi istifadə edilmiş və bu gün istifadə etdiyimiz robotik sözün yaranmasına səbəb olmuşdur. İstehsalatda robotları qısaca təsvir etsək, bunlar rabitə və monotona daxil olan davranışları və hərəkəti üstələyən elektron maşınlardır. İstehsalat sektorunda robotlar çoxdur. Normal insan gücündən daha çox məhsuldarlıq əldə edən robotlar, hər hansı bir mühitdə, işıq, motivasiya və əlavə yumşaq tələb etmədən planlaşdırılan vəzifələri yerinə yetirə bilirlər. Emosiyalar olmadan robotlar yalnız onlara verilən vəzifəni yerinə yetirmək məcburiyyətindədirlər. Buna görə onların istehsal sektorunda rolu vazgeçilməzdir. Robotların tətbiqi ilə insanların texnologiya xəbərlərində və ya ölkənin iqtisadi küncələrində işləmələri çətin olacaq deyilsə də, gördüyümüz kimi, robotların proqram təminatının yenilənməsi, texniki dəstək kimi mütəxəssislərin istifadəsi gərək olmuşdur.

Beləliklə, inkişaf etməkdə olan texnologiya işçi qapısını bağladıqda, başqa bir iş qapısı açılır.

Beləliklə, təhsilin istiqaməti dəyişir. Keçmişdə tikiyi və kənd təsərrüfatı mühəndisliyi çox məşhur idi, amma indi texnologiya mühəndisliyi, elektronika mühəndisliyi və proqram təminatı təcrübəsi kimi gündəmlər mövcuddur. Sənaye inqilabı yalnız emalat sənayesinə deyil, gündəlik həyata da təsir edir. Üç ölçülü printerlər, köhnəlmiş texnoloji məhsullar, dronlar, internetin həyatının hər anına nüfuz etdiyini görmək mümkündür. Ənənəvi korporativ kodun yıxılmasının əvəzinə yeni inqilabçı şirkət kodları meydana gəldi. Məsələn insan qüdrətinə ehtiyacı olan sektorlar üçün insan beyinlərinə ehtiyac var. İnnovasiya və texnoloji inkişafı ilə insan gücündən istifadə etmək əvəzinə, robotik sistemlərin istifadəsinə üstünlük verilir. Ancaq yaxşı bir komanda olmadan, robot sistemlərinin çalışması çox çətinləşir. Ağıllı robotların təsiri ilə sənaye inqilabında smart zavodlar quruldu. Ağıllı zavodlarda qaranlıqda istehsal edə biləcək sistemlər inkişaf etdirilir və ən üst səviyyədə istehsal gedir. Yeri gəlmişkən, texnologiyalar insan səhvini sıfıra endirib. Məsələn, daima keyfiyyətə nəzarət edən bir işçinin bir müddət sonra yorğunluğa düşməsi ən yaxşı nümunədir. Sənaye inqilabının təklif etdiyi imkanlarda belə bir şey yoxdur. Çünki müəyyən smart fabrikalarda, robot sistemləri və ya texnoloji istehsal qrupları, onlara verilən vəzifələri yerinə yetirməklə bu və bənzərsiz dezavantajları aradan qaldırır. İşgötürmə baxımından, komandanın ruhuna və beyinin gücünə diqqət edən sənaye fabrikləri işçilərin əmək xərclərinə qənaət etməyə imkan verir. İşçi qüvvəsi ilə edilən istehsalları indi maşınlar həyata keçirir. Bu nöqtədə istehsalçıların diqqət etməsi lazım olan ən əhəmiyyətli nöqtə texnoloji inkişafa qənaət etmək deyil. Texnologiya gün ərzində də digər inkişaf sahələri ilə həyatımıza təsirini davam etdirir. Bundan əlavə, gündəlik həyatımızdan iş dünyasına qədər hər bir sahəsi bütün istiqamətlərdə yönəlir.

İnnovativ texnologiyalar əsasında müasir parça dizaynında ornamentlər

Müxtəlif sənət növlərinin əsərlərini öz aralarında müqayisə edərək, biz həmişə onlara xas olan ümumi cəhətləri, bədii təfəkkürün ümumi prinsiplərini müşahidə edə bilərik. Diqqətlə araşdırdıqda məlum olur ki, onların tarixi dinamikası var, bu prinsiplər sabit olmayıb, sadəcədən

mürəkkəbə doğru inkişaf edir. Bizim sənət anlayışımız da tarixən dəyişkəndir. Sənət əsərlərinin yaradılması, qavranılması və qiymətləndirilməsi hadisələri üslub anlayışı ilə bağlıdır.

İstənilən dövrün sənətində üslub bədii ifadə vasitələri və üsullarının obrazlı sisteminin tarixən formalaşmış vəhdətidir. Yeni üslub yarananda ilk növbədə əsərin forması, konstruksiyası, silueti, rəngi və ritmi daha sonra onu bəzəyən ornamentlər dəyişikliyə məruz qalır. Buna görə də, tamamilə haqlı olaraq, ornament "dövrün əl yazısı" adlanır.(4)

Beləliklə, ornament nədir?

Ornament (latınca ornamentum - bəzək) - rəngkarlıq, rəsm, heykəltəraşlıq və ya dekorativ sənət vasitələri ilə həyata keçirilən mücərrəd həndəsi və təsvir elementlərinin müntəzəm ritmik növbə və mütəşəkkil düzülüşü üzərində qurulan naxışdır, bəzəkdir.

Ornamentin tədqiqində çətin olan problemlərdən biri onun ilkin mənşəyinin, həmçinin tarixinin müəyyənləşdirilməsi və konkret hansı etnik qrupa mənsubluğunun deşifrə edilməsidir. Ornament çox qədim zamanlarda, paleolit dövründə meydana çıxdı, belə ki, insanın bəzəmək istəyi artıq mədəni inkişafın ilk mərhələlərində yaranıb və planetimizin bütün ən qədim xalqları arasında ibtidai formada da olsa istifadə olunub.

Ornament insan bədii mədəniyyətinin vəhdətini - bütün dövrlərin, bütün bəşəriyyətin keçmişini indi ilə birləşdirən fundamental dəyərlərini özündə əks etdirir. Ornamentin təbiəti, onun təbii daşıyıcısı kimi əşyanın mənşəyi məsələsindən kənarında nəzərə alınmır. Ornament öz motivlərini həndəsə, fauna və floradan götürür, və bu motivlər insan bədəninin və ətrafdakı əşyaların konturları ilə təklif edilə bilər.

Ornamental sənətdə motiv ornamentin bir hissəsi, onun əsas elementi kimi qəbul edilir. Motiv bir elementdən (sadə motif) və ya plastik olaraq vahid ornamental bütövlükdə işlənmiş bir çox elementdən ibarət ola bilər.

Ornament qrafik, təsviri, heykəltəraşlıq, formasına görə- həndəsi və ya nəbatə bəzən fantastik formalı, ola bilər, ona təsviri motivlər aid edilə bilər.

Ornament yarandığı gündən sənət və sənətkarlıq nümunələrinin, gildən, şüşədən, ağacdan və metaldan hazırlanmış məmulatların, müxtəlif

toxuculuq məmulatlarının bəzədilməsi üçün əsas vasitələrdən biri olaraq qalmışdır.(2)

Ornamental kompozisiyaların müxtəlifliyi arasında ən çox eyni elementlərin bir-birindən müxtəlif məsafələrdə yerləşdiyi monokompozisiyaya (təkli, qapalı kompozisiya) diqqət yetirilir. Buna misal olaraq baş örtükləri, xalçalar, qobelenlər və bu və ya digər ornamental motivin üfüqi və ya şaquli istiqamətlərdə müntəzəm fasilələrlə təkrarlandığı, açıq struktura malik, rapport kompozisiyalar göstərmək olar.

Rapport yəni təkrarlanan nümunələr ən çox parçaların ornamentində, eləcə də memarlıq dekorasiyasında istifadə olunurdu. Rapport, motivlər və bitişik motivə olan məsafələr daxil olmaqla, təkrarlanan nümunənin kiçik bir hissəsidir. Motiv ornamentin bir hissəsidir, onun əsas elementidir. Motiv bir və ya bir neçə elementdən ibarət ola bilər.

İnnovativ texnologiyaların inkişafı dizaynerləri parçaların ornamental tərtibatında yeni texnika və stilizasiya üsulları yaratmağa sövq edir.

Bu gün tekstil dizaynının inkişafı birbaşa kompüter qrafikasının istifadəsi ilə bağlıdır. Qrafik dizayn universal bədii fəaliyyət sahəsidir və müəyyən dərəcədə fenomenal sayıla bilər. Müasir günümüzdə qrafiki dizaynerin fəaliyyətinin nəticələri əvvəllər ornamentin hökm sürdüyü yerlərdə görünür. Qrafik redaktorlardan toxuculuq məhsullarının dizaynının texnoloji zəncirində - motivin işlənməsindən tutmuş onun tətbiqi eskizlərinə qədər istifadə olunur. Müasir texnologiyalar süjetli ornamentini geniş və müxtəlif şəkildə istifadə etməyə imkan verir. XX əsrin sonlarında rəqəmsal çap texnologiyasının inkişafı parça üzərində süjetli ornament nümunələrinin geniş şəkildə istifadəsinə təsir göstərdi.

Parça üzərində istifadə olunan bir çox ornamentlər mədəniyyətin bir hissəsi hesab olunub, dizaynının inkişafının ümumi tendensiyaları ilə bağlıdır və XXI əsrdə daim müasir informasiya texnologiyalarının təsirinə məruz qalır.

Çoxəsrlik inkişaf dizayn texnologiyalarının nailiyyətlərini, ornamental konstruksiyaların naxışlarını və təsviri sənətdə stilistik meyilləri parça naxışlarında birləşdirməyə imkan verdi.

Tekstildə istifadə olunan ornamentlər çox zaman rapport sxemlərinə əsaslanır. Rozetlərin, çərçivələrin və torvari ornamentlərin simmetriyası

XX əsrin ortalarında kristalloqrafik simmetriyanı öyrənərkən riyaziyyatçılar tərəfindən təsvir edilmişdir.

Kompüter texnologiyasının geniş tətbiqi ilə yanaşı, təsvir olunan prinsiplər əsasında naxışların avtomatik yaradılması mümkün olmuşdu. Hələ də bəzi aspektlər daha dərin təhlil tələb edir ki, bu da bədii məlumatları kompüter mühitinə çevirməyə kömək edəcək.

Əgər proqram təminatı ekranda bütün təkrarlanan elementləri dərhal görməyə imkan verərsə, bu problem tamamilə həll oluna bilər.

NedGraphics və AVA proqramları məqbul bir həll təklif edir, lakin yüksək qiymətə görə onları asanlıqla əldə etmək mümkün deyil. Bahalı proqram təminatının istifadəsi istehsal olunan məhsulların qiymətində özünü əks etdirir.(3)

Bundan əlavə, göstərilən proqram təminatında rapport daxilində motivlərin təşkili sxemləri əsasında sonsuz təkrarlanan uyğunluq ilə bəzək kompozisiyalarının tərtib edilməsi imkanı təmin edilmir.

Qeyd edək ki, hazırda ornamental rəssamın aləti kimi kompüter qrafikası proqramlarından kompleks istifadəyə dair heç bir metodik işlənmə yoxdur.

İnformasiya texnologiyaları və müxtəlif proqram təminatları rəssamların mənzərəli kətanlarını parça səthinə köçürməyə və dizayna fakturaların, rənglərin, gradient keçidlərin imitasiyasını təqdim etməyə imkan verir.

Bu texnika təsviri sənətin üç əsas növü (rəsamlıq, heykəltəraşlıq, memarlıq) ilə bədii sənətkarlığın əlaqəsini ortaya çıxarır.

Şrift qrafikasının dizaynda forma yaratma elementi kimi istifadəsi hazırda inqilabi bir addıma çevrilir. Şrift kompozisiyaları təkə ornamental motiv kimi deyil, həm də informativ və reklam mesajlı rəsm kimi qəbul edilə bilər, yəni üzərində hər hansı ornament, rəsm çap edilən parçalar reklam məlumatının potensial daşıyıcısı kimi çıxış edir.

Əgər XXI əsrin insanlarını həyəcanlandıran prioritet ideyalardan danışırıqsa, bəşəriyyətin, planetin və hər bir insanın gələcəyi ilə bağlı ekologiya, təhlükəsizlik və həyəcan ideyaları açıq şəkildə önə çıxır.

Bu fikirlər tekstil dizaynında, xüsusən də bitki motivlərinin şərhində öz əksini tapır. Aydın ki, bu ideyaların inkişafının iki istiqaməti var. Bitki

motivlərinin şərhində istiqamətlərdən biri cəmiyyətdəki texnoloji tərəqqinin və bəşəriyyətin gələcəyi ilə bağlı fikirlərin əksidir.

Beləliklə, parçalar üzərində bitki aləmini əks elətdirən ornamentlər müxtəlif formalarda- kiber çiçəklər, mutant çiçəklər, bionik çiçəklər ilə, bitkilər mistik bir parıltı ilə, həmçinin turşu rəng çalarları ilə təmsil oluna bilər. Parça üzərindəki bu nümunələr insanlarda görmə illüziyaları, pikselləşmə və kompüter xətası effektləri ilə müşayiət oluna bilər.

Bitki motivlərinin təfsirində başqa bir istiqamət təbiətə qayıdış, ətraf mühitin qorunmasıdır. Bu mövzu həyatın kövrəkliyini və keçiciliyini dərk edir, qeyri-sabit gözəlliyi qorumaq istəyini nümayiş etdirir.

Dizaynerlər tez-tez qurudulmuş çiçəklərin və otların fotosəkillərini və ya onların skan edilmiş rəqəmsal nüsxələrini ornament üçün bir əsas kimi istifadə edirlər. Vintaj florasına olan maraq dizayner Alexander McQueen-in işləri (Alexander McQueen) sayəsində yarandı.

Parçalarda müasir texnologiyalar vasitəsilə yaradılan bitki ornamental motivlərdə ən parlaq və cəlbedici mövzulardan biri tropiklərdir. Parça üzərində tropik motivlərdə çap ideyasının özü ekologiya ilə açıq şəkildə əlaqəyə malikdir və həmçinin təhlükəsizlik ideyasını insanlara aşılıyaraq, izləyicini gündəlik həyatın narahatlıq və problemlərinə yad olan səmavi yerə aparır.

Həmişə olduğu kimi, tropik ornament rənglərin üsyanıdır, lakin 2020-ci illərdə bu iğtişaş yeni məna kəsb etdi. Görüntü və əhval dəyişərək yerini, gecə tropiklərinə verdi və parçalar üzərindəki bu ornamental nümunələri aşağıdakı sözlərlə təsvir etmək olar.

Bu parçalarda artıq yaşılın parlaq çalarları gecə tropik meşə və bağlarının mürəkkəb palıtraşınan əvəz olunaraq, özündə yaşıl və mavinin solğun rənglərini əks elətdirir. Təsvirin silueti ön plana çıxır.

Təsvir ayın sayrıışan işığında kölgələrin oyununu əks elətdirir. Nəbati ornamentlər sanki qaranlıqdan sıçrayaraq tamaşaçıya doğru gəlir. Müasir innovativ texnologiyalar vasitəsilə həyata keçirilən bu parçalar çoxlu stilizə edilmiş detallarla tamamlanır (yarpaq damarları, çiçək rəngli ləkələr, əlavə həndəsi elementlər, dama, zolaqlar və s.).

2021-2022-ci illər üçün olan dəb proqnozlarında tropik ornamentlər yenidən rəng parlaqlığını əldə edir və təsvirin ifadəli tərzilə birlikdə "tropik xaos" obrazına çevrilir hansı ki, təzadlı, doymuş rənglər, kələ-kötür ləkələr, minimum təfərrüat, təbəqələşmə, pozulmuş ritm, minimal miqdarda istifadə olunan fon vasitəsilə təsvir edilə bilər.

Belə bir ornamentin əsas vəzifəsi tamaşaçıda maksimum müsbət emosional təsir yaratmaq, günəş şüaları vasitəsilə təbiətin iğtişah hissini əks etdirməkdir. Beləliklə, eyni mövzu daxilində bir neçə mövsümdə tamamilə fərqli görüntülər yayımlana bilər.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Назаров Ю.В., Попова В.В. Инновационный текстиль. Основные виды и области применения. Международный научно-исследовательский журнал. - 2016. - №10(52).

2. Семёнова В.В. Дизайн и развитие новых технологий (тезисы)/ А.А. Баделин /В сб.: Дни науки - 2005: всероссийская научно-техн.конференция студентов и аспирантов - СПб.: СПГУТД, 2005. - С.156.

3. Амосова Э.Ю. Влияние инновационных технологий и материалов на формирование модных тенденций в развитии костюма [Текст]: дис. канд. техн. наук: 17.00.06: защищена 22.12.2010. - М., 2010. - 198 с.

Гюнай Афрасиаб ДЖАВАДЗАДЕ

Школа дизайна UNEC

Азербайджанский Государственный Экономический Университет

ПРИМЕНЕНИЕ ОРНАМЕНТОВ В СОВРЕМЕННОМ ДИЗАЙНЕ ТКАНЕЙ НА ОСНОВЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Резюме

Современные ткани несут сегодняшние следы в стиле, технике композиции, цветовых оттенках, технологических особенностях дизайна и технических возможностях производства. Развитие инновационных технологий побуждает дизайнеров создавать новые приемы и методы стилизации в орнаментальном оформлении тканей. В связи с этим развитие текстильного дизайна сегодня напрямую связано с использованием компьютерной графики. Именно этим темам посвящена данная статья.

Ключевые слова. Инновационные технологии, орнамент, дизайн, модельеры

Gunay Afrasiab JAVADZADE

Azerbaijan State Economic University

UNEC School of Design

APPLICATION OF ORNAMENTS IN MODERN FABRIC DESIGN BASED ON INNOVATIVE TECHNOLOGIES

Summary

Modern fabrics bear today's traces in style, composition techniques, color shades, technological features of design and technical possibilities of production. The development of innovative technologies prompts designers to create new techniques and stylization methods in the ornamental design of fabrics. In this regard, the development of textile design today is directly related to the use of computer graphics. These are the topics addressed in this article.

Key words. Innovative technologies, ornament, design, fashion designers.

Vafa Rashid DUNYAMALIYEVA
Azerbaijan State University of Economics
Vafa_Dunyamaliyeva@unec.edu.az
ORCID: 0000-0001-8852-1473

THE IMPACT OF EMPLOYMENT IN THE FIELD OF AGRICULTURE ON ECONOMIC GROWTH IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

Summary

After transitioning to a free market economy, especially in the increase of oil revenues in the budget, he started state-based economic reforms, which set in motion many areas that are important for development. These areas included tourism, agriculture, construction, light, etc. industries. Agriculture is one of the areas that must be developed in order to achieve sustainable and sustainable development of our country. Thus, the development of this field seems more realistic to ensure food security, increase employment, transition from import to export-oriented economy, prevent urbanization, and increase the socio-economic development of regions at the expense of this field. the export potential was analyzed based on more realistic indicators, and the relationship between employment and economic growth was determined. Apart from that, the directions of solving other problems in the agrarian sector have also been reflected in the research work. The main purpose of the article is to increase the level of employment and employment in the agricultural sector, to study its economic consequences, and at the same time to research ways to ensure the development of all structures of the agricultural sector. In addition, it is also included in the list of goals to find out what experience and knowledge this development will be based on.

Keywords: state, economy, agricultural employment level

JEL: H 00

UOT: 334

DOI: <https://doi.org/10/54414/XILP1227>

Intradaction

The value of the total agricultural output in January-March 2024 at actual prices was 1,444.6 million manats, of which 1,368.5 million manats fell to animal husbandry and 76.1 million manats to crop production.

According to the report referring to the State Statistics Committee, compared to the corresponding period of the previous year, the total agricultural output increased by 1.1 percent, including the production of livestock products by 1.0 percent, and the production of plant products by 2.9 percent.

Spring crops were sown on 121.5 thousand hectares during the quarter, or 8.6 percent more than in the same period of 2023. During this period, 20,700 hectares of cereal and leguminous crops (3,000 hectares of which are corn for grain), 27,100 hectares of potatoes, 27,300 hectares of vegetables, 3,500 hectares of

melons, Sunflower for grain on 1.6 thousand hectares, sugar beet on 1.3 thousand hectares, perennial grasses on 36.5 thousand hectares and 3.5 thousand hectares annual herbs are planted in the field.

In the mentioned period, 96.6 thousand tons of vegetable products were produced in January-March, or 2.7 percent more than the corresponding period of last year.

Econometric model and data

In this study, the general characteristics of employment and existing problems in the non-oil sector were investigated. In this chapter, the relationship between employment and the non-oil sector is evaluated with an econometric model. An econometric model was built using annual statistical data between 2013 and 2023 as a basis for evaluation and the results were analyzed.(5)

One of the important conditions when evaluating with the application of econometric models is the reliability of the obtained results. In order to achieve this, various methodologies have been applied to date, and different approaches have been put forward in order to check the reliability of the results. All evaluations in the article were performed using Eview 8 software.

Statistical data were taken from the Statistical Database of the State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan and the World Bank. In this study, the least squares (LS) method was used to check the reliability of the results, or in other words, to evaluate the dependencies that are the object of the study.

In many methods, it is desirable for the variables to be I (1) in order for the cointegration relationship or the long-run relationship of the variables to be present in the estimations. I (0) and I (1) mean whether the variables are stationary or non-stationary in level or 1st difference. If the variable is stationary in level, it is considered I (0). Otherwise, differences from degree 1 are calculated and stationarity checked. In this case, variables that are stationary are considered I (1).

A time-based variable is said to be stationary if its probability distribution is the same for each time interval. To test the stationarity of variables Augmented Dickey Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) and Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) Unit root tests can be applied. In ADF and PP tests, the H0 hypothesis is "the variable is non-stationary" or "there is a

unit root problem". In the KPSS test, the H0 hypothesis is accepted as "the variable is stationary".

The normal distribution of residuals, which is one of the other basic conditions of econometric analysis, is checked using the Jarque-Bera Histogram Normality Test. In the Jarque-Bera normality test, the hypothesis H0 is accepted as "the white noise error has a normal distribution". If the probability indicator is greater than 5%, this indicates that the H0 hypothesis is accepted and that the residuals have a normal distribution.

Results of the econometric model

In this research section, the relationship between employment and the non-oil sector in Azerbaijan was assessed and analyzed using the above-mentioned econometric methodology. In other words, the impact of the development of the non-oil sector on employment was assessed.

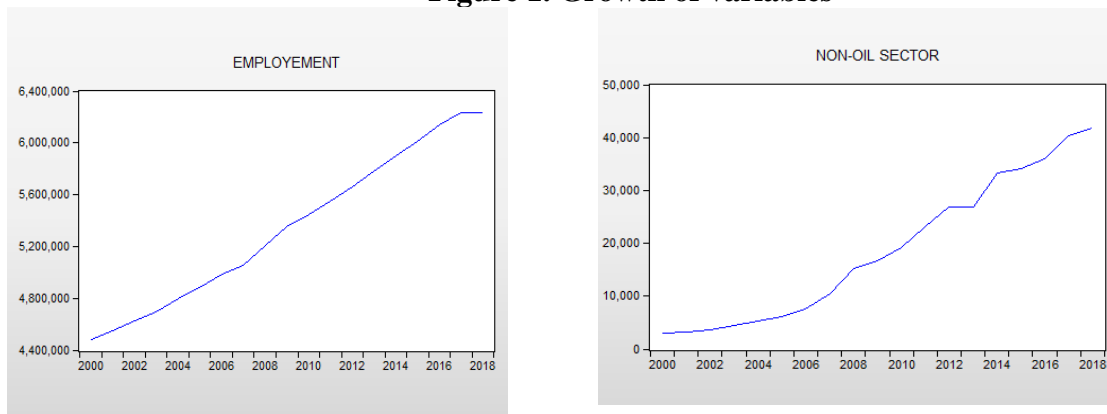
The initial static expression of the evaluated econometric model is as follows:

$$\log (employment) = \beta_0 + \beta_1 * \log (Non\ oil\ sector)_t + u_t$$

Here β_0 and β_1 coefficients are regression coefficients, t represents the time factor, u_t and is the white noise error of the model. The main variable here is the Non-oil sector variable, which represents the non-oil sector. Employment is the dependent variable. A coefficient of special importance in evaluation β_1 is a coefficient.

Figure 3.1 presents the individual logarithmic profiles of the variables used in the econometric evaluation models of dependencies.

Figure 1. Growth of variables

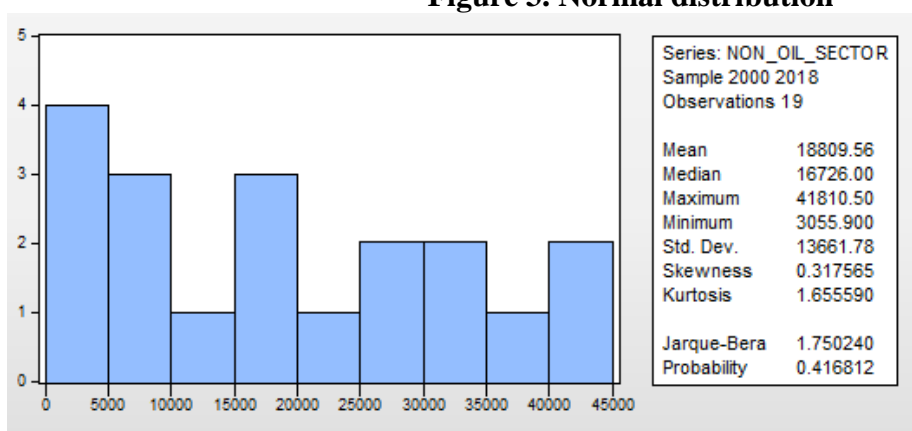

As can be seen from Figure 3.1, the share of the non-oil sector was small in the early 2000s. Growth is observed in the non-oil sector by year. In 2015, a break in continuous growth is observed. The economic processes taking place in the country and devaluation, which is the main component of this process, did not bypass the non-oil sector either. The number of employed people increased until 2008 and decreased in 2009. In the following years, eruptions are also observed.

Figure 2 shows the stationarity analysis of the variables.

Here, the H0 hypothesis states that employment, which is the dependent variable, has a single root. As the p value of the III difference is less than 5% ($p=0.04 < 0.005$), the variable does not have a single root, that is, it is stationary. The p value of the unit root test of the non-oil sector variable is less than 5% ($p=0.03 < 5\%$), which means we reject H0. The variable does not have a unit root.

Figure 3. Normal distribution

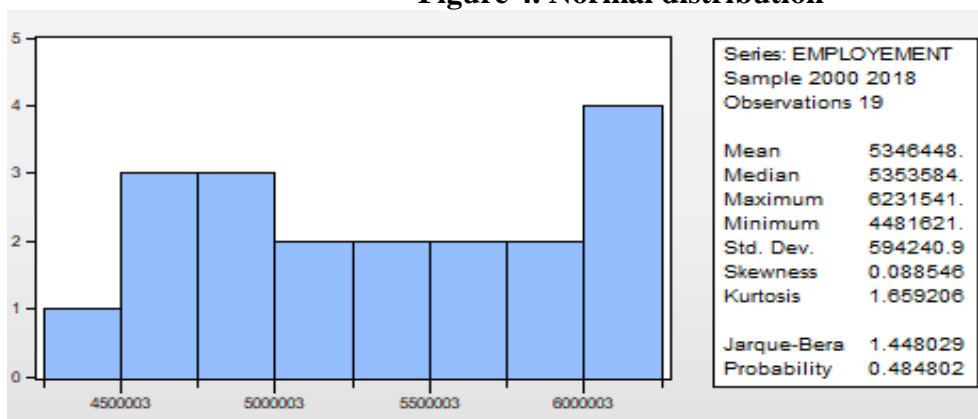

In the model, the Jarque-Bera normality test is performed to check the normal distribution of the white noise error from the Gauss-Markov conditions. The test results are listed in table 3.3. Based on the fact that the p value indicator given in the table is above 5% we can say that the residuals are normally distributed by accepting

the H0 hypothesis, which states that the white noise error has a normal distribution.

As can be seen from Figure 3.4, the regimes of the non-oil sector are normally distributed. Since the P value is greater than 5%, we accept H0, that is, the variable is normally distributed.

Figure 4. Normal distribution

The Jarque-Bera test was performed to check the normal distribution of the residuals

of the equation. The fact that the P-value is greater than 5% allows the acceptance of the

H0 hypothesis, which expresses the normal distribution of the residuals. More precisely, according to the test results, the residuals have a normal distribution

The positive results of the residual tests mean that the results of the model can be

interpreted. The relationship between the variables and the estimation coefficients are given in figure 6. The variables in the model are evaluated in natural logarithmic form. In other words, elastic connection was used in the model.

Figure 5. Normal distribution of residuals

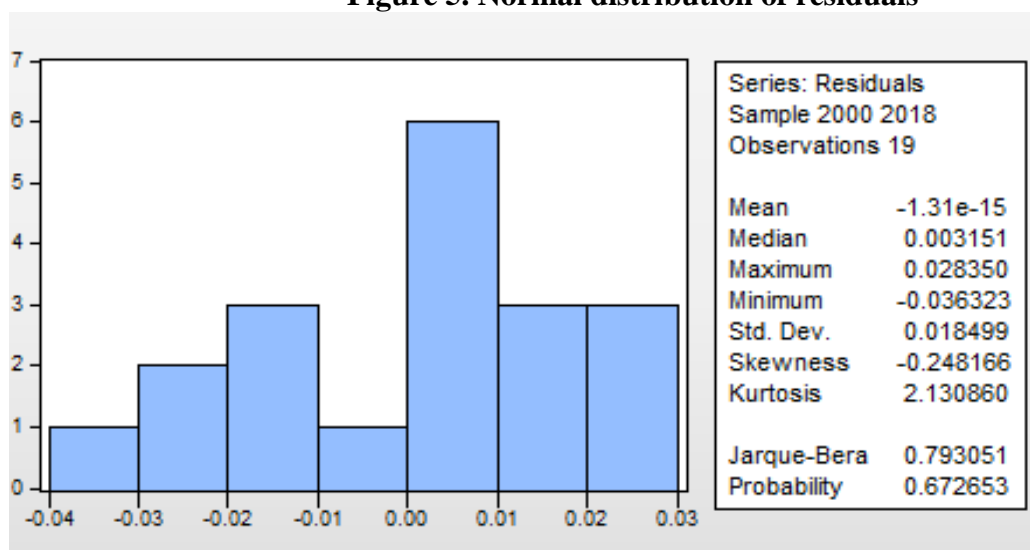

Figure 6. Equation of the model

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LOG(NON_OIL_SECTOR)	0.117992	0.004817	24.49378	0.0000
C	14.36548	0.045958	312.5787	0.0000
R-squared	0.972445	Mean dependent var	15.48607	
Adjusted R-squared	0.970824	S.D. dependent var	0.111439	
S.E. of regression	0.019035	Akaike info criterion	-4.985795	
Sum squared resid	0.006160	Schwarz criterion	-4.886380	
Log likelihood	49.36505	Hannan-Quinn criter.	-4.968970	
F-statistic	599.9454	Durbin-Watson stat	0.350710	
Prob(F-statistic)	0.000000			

$$\text{Log}(\text{employment}) = 14.37 + 0.118 * \text{log}(\text{non-oil sector})$$

Based on the result obtained from the equation, it can be said that the observed 1% growth of the non-oil sector, the number of employed population increases by 0.12%. The R squared value shows how much of the original variable is explained by the independent variable. In the model, 97% of the main variable employment is explained by the main variable non-oil sector.

The results of the evaluation give us important information about the impact of the

non-oil sector on the increase of the employed population in Azerbaijan. Thus, the results show that the impact of the non-oil sector on employment is positive and significant.

The result

Reforms and measures in the agricultural sector are being continued in Azerbaijan, and a number of issues have already been resolved, but there are a number of shortcomings that reduce productivity, which must be resolved:

- Lack of irrigation systems in a number of regions, especially in the Aran economic geographical region

- Most of the cultivated areas are unusable or the soil fertility level is low
- A change in climate and rainfall on the eve of harvesting cotton or other crops
- Get involved in stacking Most of the techniques lead to more losses in stacking
- Weakness of crop specialization according to regions and soil characteristics
- Transition of low prices of strategically important crops to planting of alternative crops
- Cases where the state does not act as a buyer for a number of products and the goods remain in the hands of the entrepreneur
- Insufficient knowledge of individual and farm owners on crop cultivation
- Abandonment of usable land
- The occurrence of weight loss as a result of the low number of machines provided during harvest in a number of regions
- Wide spread of influenza and other diseases in the field of livestock and poultry, etc.

If we look at the analysis and evaluation of the production and export potentials of the role of the agricultural sector in the economy, we can see that there are serious gaps and shortcomings. There is a need for serious structural changes in the production process in the agricultural field, as the absence of more productive seed types or the level of soil fertility does not allow it, the measures to improve the irrigation system in all regions are delayed and left out of the focus, etc. problems are waiting to be solved. It is very important to adopt various regulatory and legal acts in order to facilitate the access of entrepreneurs to the production, tax and customs regulations, which are the basic processes for increasing the export potential. Recently, manufacturers have been facing legal hurdles when exporting their products to neighboring markets, either due to non-compliance or lack of improvement in legislation. For this purpose, it seems more effective to conduct trainings to educate the groups of farmers and workers working in the agrarian field in our regions.

There are some factors that hinder high accountability in the agricultural sector that depend on the human factor and must be addressed. When planting crops, we should pay more attention to the factor of increasing the

productivity, in addition to the abundance of the cultivated area. For this purpose, it is necessary to plow the cultivated fields several times, clean the soil from harmful insects at the stage before planting, timely watering, frequent disinfection of the fields with medicinal preparations, airing of the roots of plants, providing organic matter, as well as under-plow and above-plow fertilizers. The directions for turning the agricultural sector into one of the driving areas in economic development are also different, and at the same time, financial and other factors are creating obstacles in these directions. Increasing the supporting factors for the development of agriculture plays the role of stimulating measures for the further expansion of this field.(3)

As it is known from the name of the research work, the main direction of the research is on how there is a relationship between the level of employment in agriculture and economic growth. Based on the research results, we can say that the relationship between the level of employment in this field and economic growth in our country is weak, because despite the large number of people working here, the contribution to economic growth and development is quite weak for the current period, and this is confirmed in statistical data. The reasons for this are given in more detail above. In order to strengthen this relationship and create a serious turnaround in this area, it is possible to evaluate the following proposals:

- the main goal in this area should not be employment, but increasing its level
- the state should apply its support in the production of cotton and other types of crops and the policy of acting as a buyer on others
- the legislation should be improved to provide more support to entrepreneurs by setting norms
- private business entities should be supported in areas where agricultural development is weakest
- providing assistance or direct assistance in the export of agricultural products produced in the country in excess of demand
- export duties on agricultural products should be reduced

-in order not to delay the harvest of grain and cotton, which are of strategic importance in the regions, the number of involved techniques should be increased and losses should be prevented

- when adjusting the prices of agricultural products, the financial situation of the population should be taken into account

- in order to reduce imports, some agricultural products and at least some of them should be guaranteed to 100%.

REFERENCE

1. Aliyev I.H. "Improving the development of the agrarian sector and qualitatively effective implementation of reforms in the regions", Baku - 2004, p. 110.

2. Elshan Bagyrzadeh. "Mechanisms of implementation of agrarian policy under market

economy conditions and the current situation in Azerbaijan", Master's thesis, Baku 2005.

3. Guliyev E., "Agrarian Economy". Textbook for high school students, Baku 2015, Kooperasiya" publishing house, page -319.

4. Ibrahimov I.H. "Agrarian Economy" (Monograph), Baku 2016, page-655

5. Niftullayev V. "Economics of agriculture", Baku: Elm, 2006, p. 360.

6. Salahov S. "Preliminary results and perspectives of agrarian reforms" (materials of the scientific-practical conference of the Republic), Baku, 2003.

7. State Program for the development of agricultural cooperation in the Republic of Azerbaijan for 2017-2022

8. Verdiyev A. Ch., Ibrahimov I.H. Market economy and price, Baku: Azerbaijan State Publishing Polygraph Union, 2012, p. 186.

Vafa Rashid DUNYAMALIYEVA
Azerbaijan State University of Economics
Vafa_Dnyamaliyeva@unec.edu.az

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA KƏND TƏSƏRRÜFATI SAHƏSİNDƏ MƏŞĞULLUĞUN İQTİSADİ ARTIMA TƏSİRİ

Xülasə

Azad bazar iqtisadiyyatına keçdikdən, xüsusilə neft gəlirlərinin büdcəyə daxilolmalarının artmasında sonra dövlət əsaslı iqtisadi islahatlara başladı və bu bir çox inkişaf etdirilməsi vacib olan sahələri hərəkətə gətirdi. Bu sahələrə turizm, kənd təsərrüfatı, tikinti, yüngül və.s sənaye sahələrini əhatə etdi. Ölkəmizin davamlı və dayanıqlı inkişafa nail olma yolunda inkişaf etdirilməsi zəruri olan sahələrdən biri də kənd təsərrüfatıdır. Belə ki, bu sahənin inkişaf etdirilməsi ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, məşğulluğun artırılması, idxaldan ixrac yönümlü iqtisadiyyata keçid, urbanizasiyanın qarşısının alınması, regionların sosial-iqtisadi inkişafının bu sahənin hesabına artırılmasının daha real görünür. Məqalədə aqrar sektorun ölkənin inkişafındakı rolu əhatəli şəkildə araşdırılmış, idxal-ixrac potensialı daha real göstəricilər əsasında təhlil edilmiş, məşğulluq və iqtisadi artım arasında necə bir əlaqənin olduğu müəyyənləşdirilmişdir. Bundan başqa bilinənlərlə yanaşı aqrar sektorda olan digər problemlərin həlli istiqamətləri də tədqiqat işində öz əksini tapmışdır. Məqalənin əsas məqsədi aqrar sektorda məşğulluq və məşğulluq səviyyəsinin artırılması, onun iqtisadi nəticələrinin öyrənilməsi və eyni zamanda aqrar sahənin bütün strukturlarının inkişafının təmin olunması yollarının tədqiqidir. Bundan başqa bu inkişafın hansı təcrübə və biliklər əsasında formalaşacağını öyrənmək də məqsədlər sırasına daxildir.

Açar sözlər: dövlət, iqtisadiyyat, kənd təsərrüfatı məşğulluq səviyyəsi

Вафа Рашид ДУНЬЯМАЛИЕВА
Азербайджанский Государственный Экономический Университет
Vafa_Dunyamaliyeva@unec.edu.az
0000-0001-8852-1473

ВЛИЯНИЕ ЗАНЯТОСТИ В СФЕРЕ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА НА ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Резюме

После перехода к свободной рыночной экономике, особенно в части увеличения нефтяных доходов в бюджет, он начал государственные экономические реформы, которые привели в движение многие области, важные для развития. К этим сферам относились туризм, сельское хозяйство, строительство, легкая и др. промышленность. Сельское хозяйство является одной из сфер, которую необходимо развивать для достижения устойчивого и устойчивого развития нашей страны. Таким образом, развитие этой сферы представляется более реальным, обеспечивая продовольственную безопасность, повышая занятость, переход от импортной к экспортно-ориентированной экономике, предотвращая урбанизацию и повышая социально-экономическое развитие регионов за счет этой сферы. В статье всесторонне исследована роль аграрного сектора в развитии страны, проанализирован импортно-экспортный потенциал на основе более реалистичных показателей, оценена связь между занятостью и экономическим ростом. Кроме того, в исследовательской работе нашли отражение и направления решения других проблем аграрного сектора. Основная цель статьи - повышение уровня занятости и занятости в аграрном секторе, изучение его экономических последствий и одновременно исследование путей обеспечения развития всех структур аграрного сектора. Кроме того, в список целей также включено выяснить, на каком опыте и знаниях будет основываться данная разработка.

Ключевые слова: государство, экономика, уровень занятости в сельском хозяйстве

Nəcibə Qabil qızı HACIYEVA

Bakı Dövlət Universitetinin «Beynəlxalq münasibətlər və iqtisadiyyat»
fakültəsinin «Dünya İqtisadiyyatı» kafedrasının i.ü.f.d., baş müəllim

**AZƏRBAYCANDA AQRAR SAHƏNİN DAYANIQLI İNKİŞAF STRATEGİYASININ,
KƏND TƏSƏRRÜFATI ÜZRƏ ÜMUMİ MƏHSUL BURAXILIŞINA TƏSİRİNİN
QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ**

Xülasə

Ölkənin aqrar sahənin inkişafı ilə bağlı həyata keçirilmiş ardıcıl və sistemli islahatların davamı olaraq, dayanıqlı inkişaf prinsiplərinə əsaslanan, ərzaq təhlükəsizliyinin daha da gücləndirilməsini təmin edən, ixrac potensialının artırılması, rəqabətqabiliyyətli kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı sənayesinin formalaşdırılması zamanı qarşıya çıxan problemlərin aradan qaldırılması məqalədə geniş şərh olunmuşdur. Dayanıqlı inkişafa nail olmaq üçün aqrar sahənin qarşısında duran və həlli vacib olan bir çox məsələlər o cümlədən, istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi, aqrar sahə müəssisələrinin üzləşdiyi problemlərin aşkarlanması və bu problemlərin aradan qaldırılması yolları müəyyən edilmişdir.

Açar sözlər: Dayanıqlı inkişaf, aqrar sahə, kənd təsərrüfatı, rəqəmsal texnologiya, ərzaq təhlükəsizliyi

JEL: E 00

UOT: 338

DOI: <https://doi.org/10/54414/RLIU4122>

Giriş

Son illər ölkədə aparılan köklü islahatlar bütün sahələrdə olduğu kimi, kənd təsərrüfatı sahəsindən də yan keçməmişdir. Belə ki, bu illər ərzində ölkəmizdə həyata keçirilən kompleks islahatların uğurla başa çatdırılması iqtisadiyyatda davamlı inkişaf meyillərinin formalaşması ölkə iqtisadiyyatının inkişafında müstəsna rol oynamışdır.

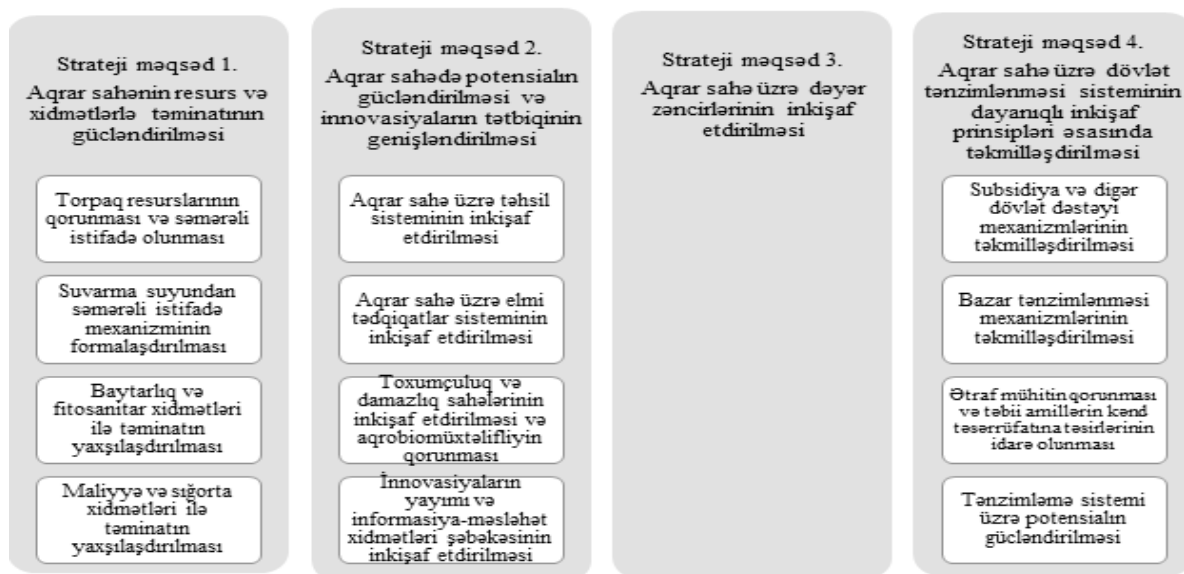
Həyata keçirilən aqrar islahatlar ölkə iqtisadiyyatında bazar münasibətlərinin qurulmasını, bu sahədə sahibkarlığın müasir tələblərə uyğun formalaşdırılması, aqrar sahənin institusional, iqtisadi və texnoloji inkişaf mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində kompleks tədbirlərin icrası kənd təsərrüfatının keyfiyyətə yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymasına təkən verib. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı sahələrinin inkişafı, əsas ərzaq məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsinin yüksəldilməsi və ixrac potensialının artırılması ilə bağlı əldə olunan müsbət nəticələrlə yanaşı, gələcək dövr üçün mövcud global çağırışlara uyğun olaraq, aqrar sahənin dayanıqlı inkişafına yönəlmiş strateji hədəflərin reallaşdırılması baxımından aşağıda qeyd olunan məsələlər mühüm əhəmiyyət kəsb edir:

- Torpaqların münbitliyinin qorunması, konsolidasiyası və idarəedilməsi sisteminin inkişaf etdirilməsi, o cümlədən torpaqların keyfiyyət göstəriciləri üzrə yenilənmiş və elektronlaşdırılmış məlumat bazasının yaradılmasının başa çatdırılması;
- İqlim dəyişikliklərinin neqativ təsirlərinin idarəedilməsi təcrübəsinin formalaşdırılması;
- Aqrar sahə üzrə mütəxəssis çatışmazlığının aradan qaldırılması məqsədilə aqrar sahədə təhsil sisteminin inkişafı tədbirlərinin genişləndirilməsi;
- İnnovasiyaların və intensiv texnologiyaların tətbiqi təcrübəsinin genişləndirilməsi;
- Fermerlərin suvarma zamanı çatışmazlıqların aradan qaldırılması məqsədilə suvarma infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi və suvarma suyu üzrə tənzimləmə sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- Fermerlərin maliyyə resurslarına (xüsusilə dövrüyyə vəsaitlərinə) çıxışının yaxşılaşdırılması;
- Fermerlərin texniki bilik və bacarıqlarının artırılması məqsədilə aqrar sahə üzrə informasiya-məsləhət xidmətlərinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi;
- Sertifikatlı toxumlardan istifadə göstəricilərinin yüksəldilməsi, yerli toxumçuluğun inkişaf etdirilməsi və toxumçuluq sahəsi üzrə tənzimləmə sisteminin təkmilləşdirilməsi;

- Heyvandarlıqda cins tərkibinin yaxşılaşdırılması, heyvanların identifikasiyası sisteminin başa çatdırılması, damazlıq işinin inkişaf etdirilməsi;
- Akvakultura sahəsində intensiv təsərrüfatçılığın genişləndirilməsi və marikulturanın inkişaf etdirilməsi, təbii və süni su hövzələrinin, torpaqların qorunması və səmərəli istifadəsi;
- Yerli məhsullardan ibarət xammal bazasına əsaslanan emal sənayesi sahələrinin inkişaf etdirilməsi, ümumilikdə emal sənayesinin inkişaf tempinin artırılması;
- Aqrar sahə üzrə logistika infrastrukturunun, o cümlədən ixrac üzrə logistikanın inkişaf etdirilməsi;
- Aqrar sahə ilə emal sənayesi və ticarət sektoru arasında səmərəli əlaqələrin formalaşması, habelə logistika və təchizat infrastrukturunun inkişafı məqsədləri baxımından mövcud vergi-gömrük tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi;

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra ilk illərdə, iqtisadiyyatın bütün sahələri kimi kənd təsərrüfatı da öz böhran dövrünü yaşayırdı. İqtisadi böhran illəri kimi 1991-1993-cü illərdə ölkə iqtisadiyyatında demək olar ki, kənd təsərrüfatı məhsullarına əhəlinin tələbatının olduqca böyük hissəsi idxal yolu ilə tənzimləndirdi. 1994-cü il sentyabrın 20-də Əsrin müqaviləsi Sazişinin imzalanması bu problemlərin həllində mühüm rol oynadı. 1993-1995-ci illərdə ölkəmizdə aparılan uğurlu iqtisadi islahatlar böhranın qarşısını alaraq, sonrakı illərdə iqtisadiyyatın bütün sahələri kimi, kənd təsərrüfatının da inkişafını şərtləndirdi.

Araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycan Respublikasında aqrar sektor üzrə əldə edilən uğurlar əsasən, bu sektorda həyata keçirilən islahatların əsas prinsipi sistemliliyin və ardıcılığın gözlənilməsi olmuşdur. Bu isə aqrar sektorun sonrakı inkişafına zəmin yaratmışdır. Ölkəmizin aqrar sektorunun inkişaf strategiyasının ümumiləşdirilmiş sxemi aşağıda əks edilmişdir.

Sxem 1. Aqrar sahənin strateji inkişaf istiqamətləri

Yuxarıdakı sxemdən görüldüyü kimi Azərbaycanada aqrar sahənin strateji inkişaf istiqamətləri ilkin olaraq 4 strateji məqsədlə, o cümlədən bu sahənin resurs və xidmətlərlə təminatının gücləndirilməsinə, potensialın gücləndirilməsi və innovasiyaların tətbiqinin genişləndirilməsinə, dəyər zəncirinin inkişafına, dövlət tənzimlənmə sisteminin dayanıqlı inkişaf prinsipləri əsasında təkmilləşdirilməsinə yönəldilir.

Göründüyü kimi, aqrar sahənin 1-ci strateji inkişaf istiqamətləri aqrar sahənin resurs və xidmətlərlə təminatının daha da gücləndirilməsini təşkil edir. Bu sektorun tələb etdiyi is-

tehsal resursları və xidmətlərlə təminatının gücləndirilməsi əsasən aşağıda qeyd edilən sahələrlə bağlıdır: -torpaq və su resurslarından səmərəli istifadə, o cümlədən öyrüş-otlaq sahələrinin qorunması və onlardan səmərəli istifadə olunması, müasir tələblərə cavab verən baytarlıq laboratoriyaları şəbəkəsinin genişləndirilməsi və fitosanitar xidmətlərinin tətbiqinin təkmilləşdirilməsi üzrə müvafiq islahatların genişləndirilməsi, maliyyə və sığorta xidmətlərinin təminatın daha da yaxşılaşdırılması istiqamətində təd- birlər görülməsi də qarşıya qoyulmuş əsas məsələlərdəndir.

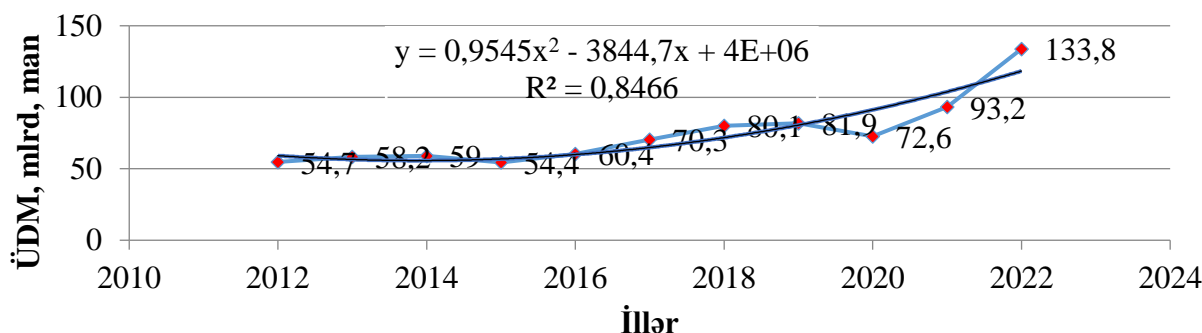
Aqrar sahədə potensialın gücləndirilməsi və innovasiyaların tətbiqinin genişləndirilməsində - aqrar sahə üzrə təhsil, elmi tədqiqatlar sisteminin, toxumçuluq və damazlıq sahələrinin inkişaf etdirilməsi və aqrobiomüxtəlifliyin qorunması, innovasiyaların yayımı və informasiya-məsləhət

xidmətləri şəbəkəsinin inkişaf etdirilməsi, o cümlədən aqrar sahə üzrə dəyər zəncirlərinin, istehsal gücünün artırılması ilə yanaşı aqrar sahə üzrə logistik, və bu sahə üzrə bazar infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi, eyni zamanda aqrar sahə üzrə dövlət tənzimlənməsi sisteminin dayanıqlı inkişaf prinsipləri, subsidiya və digər dövlət dəstəyi, ətraf mühitin qorunması, bazar tənzimlənməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İqtisadiyyatın bütün sahələrində olduğu kimi aqrar sahənin inkişafı da, əsasən ölkə üzrə ÜDM-in artmasında mühüm rol oynayır. Aşağıdakı qrafikdə Azərbaycan Respublikası üzrə ÜDM-in 2012-2022-ci illəri əhatə edən dövr üzrə dinamikasından bunları daha aydın görmək olar.

Diagram1.

Azərbaycan Respublikasında ÜDM-in 2012-2022-ci illər üzrə dəyişməsi

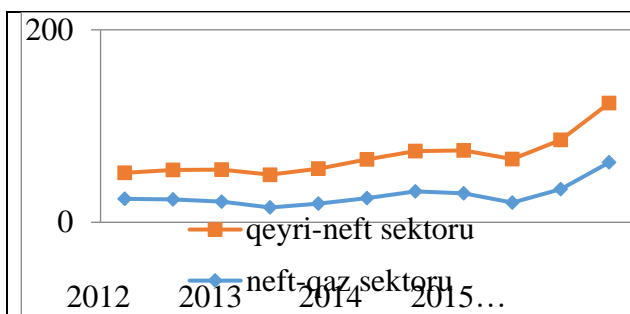
Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında, müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Diagramdan görüldüyü kimi 2012-ci ildən başlayaraq 2014-cü ilədək Azərbaycan Respublikasında ÜDM istehsalının artan dinamikasının nümayiş etdirilməsinə baxmayaraq, 2015-ci ildə bu artım 2014-cü illə müqayisədə neftin dünya bazarında qiymətinin ucuzlaşması ilə əlaqədar olaraq 5,6 mlrd. manat azalmışdır. Sonrakı dövrlərdə isə bu azalma aparılan uğurlu iqtisadi islahatlar hesabına sahibkarlıq subyektləriündən əldə olunan gəlirin artması hesabına 2016-2019-cu illərdə artmışdır. 2020-ci ildə isə əvvəlki 2019-cu il ilə müqayisədə 9,3 mlrd. manat azalmışdır

ki, pandemiya və müharibənin gözlənilməyən təsirləri bu nəticəni doğurmuşdur. Qrafikdən görüldüyü kimi zaman amili ilə Azərbaycanda ÜDM arasında $y = 0,9545x^2 - 3844,7x + 4E+06$ reqressiya tənliyi ilə ifadə edilən yüksək korrelyasiya asılılığı vardır ($R^2 = 0,8466$).

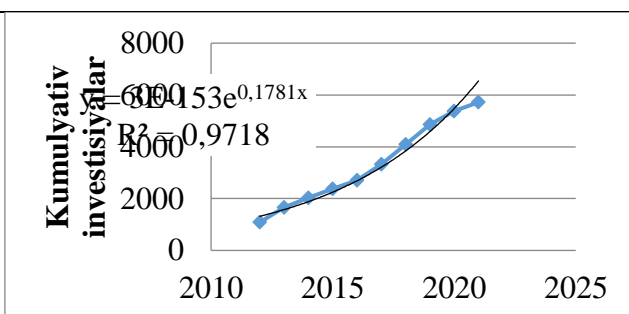
Qeyd etmək lazımdır ki, ümumi ÜDM-lə yanaşı, Azərbaycan iqtisadiyyatının neft və qeyri-neft sektorunun ÜDM-i də COVID-19 pandemiyasından sonrakı illərdə əsaslı şəkildə artan dinamika ilə inkişaf etmişdir.

Diagram 2. İqtisadiyyatın neft və qeyri-neft bölmələrində ÜDM məhsul istehsalı, mlrd, man

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında, müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Diagram 3. Kənd təsərrüfatı yönəldilmiş kumulyativ investisiyalar, mln. man.

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında, müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Qrafikdən göründüyü kimi 2012-2022-ci illəri əhatə edən dövrdə Azərbaycanda qeyri-neft sektoru sürətlə inkişaf edərək 2022-ci ildə 61,6 milyard manata çatmışdır ki, bu da son 10 ildə ən yüksək göstəricidir. Bu isə onu göstərir ki, 2022-ci ildə Azərbaycanın qeyri-neft məhsullarının ixracı müstəqillik əldə etdikdən sonrakı mərhələdə inkişaf edərək tarixi maksimuma çatıb.

Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafında əsas prioritetlər kənd təsərrüfatı, turizm, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları, emal sənayesi hesab olunur. Bu sektorlar arasında beynəlxalq maliyyə qurumları kənd təsərrüfatı və turizmin əhəmiyyətinin daha üstün olmasını qeyd edirlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda məşğul əhalinin təxminən 44%-i aqrar sahədə çalışır. Məhz buna görə də ölkədə kənd təsərrüfatının inkişafına, islahatlara, yeni texnologiyaların tətbiqinə yönəlmiş bir sıra milli proqramlar həyata keçirilir. Bu islahatlara kənd təsərrüfatının yaxşılaşdırılması üzrə tədbirlərə yönələn investisiyaların həcmnin artan dinamika ilə inkişafı daxildir. Aşağıdakı qrafikdən bunları daha aydın görmək olar.

Qrafikə əsasən Azərbaycanda kənd təsərrüfatına yönəldilmiş kumulyativ investisiyalar tədqiq olunan bütün dövr üzrə artaraq 2022-ci ildə 5719 milyon manat olmuşdur ki, bu da tədqiq olunan

dövr üzrə 10 illiyin ilk ili ilə (2013-cü illə) müqayisədə 5,3 dəfə artmışdır. Azərbaycanda kənd təsərrüfatına yönəldilmiş kumulyativ investisiyaların zaman amilindən asılılığı trend modelinə görə $y = 3E-153e^{0.1781x}$ reresiya tənliyi ilə ifadə edilərək olduqca yüksək korrelyasiya asılılığına malikdir ($r = \sqrt{9695} = 0,984632$)

Qeyd etmək lazımdır ki, Respublikasının ÜDM-də daim artan paya malik olan kənd təsərrüfatı istehsalının həcminə təsir edən müxtəlif amillər arasında bu sektora investisiyalar böyük əhəmiyyət kəsb edir və sosial yönümdə mühüm rol oynayır. Bu baxımdan bu sektora ayrılan vəsaitlərin Respublikasının kənd təsərrüfatı məhsullarının ümumi həcminə təsirini qiymətləndirmək vacibdir. Bu göstəricilər arasındakı əlaqəni qiymətləndirmək üçün aşağıdakı cədvəldəki məlumatlardan istifadə edək.

Cədvəl 1-dəki məlumatlar əsasında Eviews proqram paketindən istifadə etməklə 2012-2022-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasının kənd təsərrüfatı sektorunda əsas kapitalla yönəldilmiş ümumi investisiya ilə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulun səviyyəsi arasında əlaqənin reresiya təhlili aparılmışdır. Kənd təsərrüfatı məhsullarının ümumi istehsalı və investisiya göstəricilərinə uyğun olaraq, Cədvəl 1-dəki məlumatlar əsasında aşağıdakı nəticəni əldə edirik

Cədvəl 1.

Azərbaycan Respublikasında 2012-2022-ci illər kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş kumulyativ investisiyalar və kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu

İllər	Kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş kumulyativ investisiyalar, mln, man.	kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu, mln, man.
2012	1086,1	4844,6
2013	1660,4	5244,6
2014	2024,3	5225,8
2015	2379,7	5635,3
2016	2704,8	5632,4
2017	3322,6	6580,0
2018	4087,0	7010,0
2019	4856,5	7836,7
2020	5377,1	8428,9
2022	5719,0	9163,4

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında, müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Cədvəl 2.

Azərbaycan Respublikasının kənd təsərrüfatı sektorunda əsas kapitalla yönəldilmiş kummulyativinvestisiya ilə kənd təsərrüfatının ümumi məhsul arasındakı asılılığın reqressiya analizinin nəticəsi

Dependent Variable: Y
Method: Least Squares
Date: 08/30/24 Time: 10:42
Sample: 2012 2022
Included observations: 10

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
X	0.913591	0.054228	16.84713	0.0000
C	3525.448	198.4803	17.76221	0.0000
R-squared	0.972586	Mean dependent var		6560.170
Adjusted R-squared	0.969160	S.D. dependent var		1500.808
S.E. of regression	263.5631	Akaike info criterion		14.16332
Sum squared resid	555723.9	Schwarz criterion		14.22384
Log likelihood	-68.81659	Hannan-Quinn criter.		14.09693
F-statistic	283.8257	Durbin-Watson stat		0.967296
Prob(F-statistic)	0.000000			

Mənbə. EViews tətbiqi proqram paketinə əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Eviews tətbiqi proqram paketinə əsasən alınmış nəticəyə əsasən reqressiya tənliyinin nəticəsi aşağıdakı kimi olacaqdır:

Estimation Command:

LS Y X C

Estimation Equation:

$$Y = C(1)*X + C(2)$$

Substituted Coefficients:

$$Y = 0.913591336091*X + 3525.44797934$$

$$Y_{\text{üM}} = 0,914 * X_{\text{in}} + 3525,45 \quad (1)$$

Göründüyü kimi, model (1) EViews proqram paketi əsasında əldə edilmiş cədvələ (1) görə əhəmiyyətlidir. Bu əhəmiyyət ilk növbədə onunla bağlıdır ki, X izahedici dəyişənin əmsalı və sərbəst həddin (C-nin) standart xəta əmsallarından böyükdür. Müstəqil dəyişən ilə modelə daxil olan asılı dəyişən arasındakı əlaqəni təhlil edərək belə nəticəyə gələ bilərik. tədqiqat dövründə investisiyaların bir vahid artımının kənd təsərrüfatında ümumi məhsul istehsalının həcmində 0,914 vahid artmasına səbəb olduğunu [5 s. 310].

Əgər, $y = \alpha_0 + \alpha_1 x = Y_{\text{üM}} = 0,914 * X_{\text{in}} + 3525,45$ cüt korrelyasiyanın xətti reqressiya tənliyi üçün sərbəst dəyişənin 1% dəyişməsi nəticəsində asılı dəyişənin neçə faiz dəyişməsini ifadə edən elastiklik əmsalını hesablasaq aşağıdakı nəticəni alarıq.

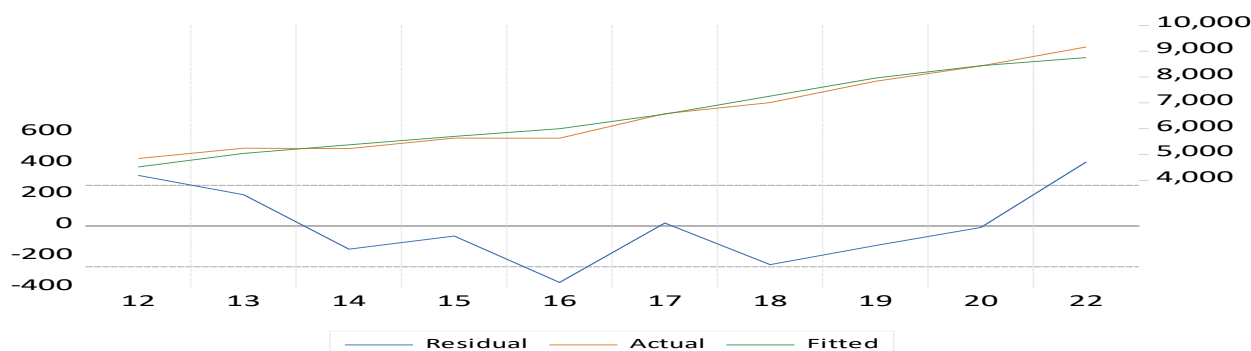
$$E = \frac{\alpha_1 \bar{x}}{\bar{y}} = \frac{0,914 \times 3019,773}{5963,791} = 0,462805$$

Əldə olunan hesabat nəticəsində Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş kumulyativ investisiyalar həcmində 1 faiz artması bu sahə üzrə ümumi məhsul buraxılışının həcmində 0,46 faiz artmasına səbəb olub.

Təyin edilmiş determinasiya əmsalı ($R^2 = 0.969160$) göstərir ki, reqressiya tənliyi modelinə daxil olan səbəb amili, nəticə faktorunu 97% izah edir. Modelə daxil olmayan faktorlar nəticələrin determinantının 3%-ni izah edə bilər.

Modelin (1) reqressiya tənliyinə və EViews proqram paketinə əsaslanan uyğunlaşdırılmış və faktiki dəyərlərin dinamikası, eləcə də onlar arasındakı qalıqlar aşağıdakı qrafikdə göstərilmişdir.

Qrafik 1.

Mənbə. EViews tətbiqi proqram paketinə əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

F-Fişer kriteriyasının köməkliyi ilə bütünlükdə çoxluq reqressiya tənliyinin statistik əhəmiyyətliliyini yoxlamaq olar. Bu məqsədlə F-Fişer kriteriyası, $F_{\text{cədvəl}}(a; m; n - m - 1)$ qiyməti ilə müqayisə edilməlidir. Eviews proqram paketinin nəticəsini əks etdirən məlumatlara əsasən, F- statistic (Fişer kriteriyası) =283,8

EXCEL-də F cədvəl qiymətini $F_{\text{cədvəl}}(a; m; n - m - 1) = F_{\text{распопр}}$ düsturunun köməkliyi ilə təyin etsək, $F_{\text{cədvəl}}(a; m; n - m - 1) = F_{\text{распопр}}(0,05; 1; 9) = 5,12$ olar [6, Səh. 332].

F- Fişer kriteriyası, $F_{\text{cədvəl}}(a; m; n - m - 1)$ qiyməti ilə müqayisə edildikdə görünür ki, F-Fişer kriteriyası $> F_{\text{cədvəl}}(283,8 > 5,12)$.

Bu isə o deməkdir ki, reqressiya tənliyi bütövlükdə statistik əhəmiyyətli xarakter daşımaqla, (1) modelinin adekvatlığı deməkdir.

Darbo-Uotson statistikasını $DW=0,967$ olduğundan, $\alpha = 0,05$ əhəmiyyətli-lik səviyyəsinə bir izahedici dəyişən ($m=1$) və $n=11$ müşahidə üçün Darbo-Uotsonun böhran nöqtələri aşağıdakı kimi olacaqdır [5, Səh 171].

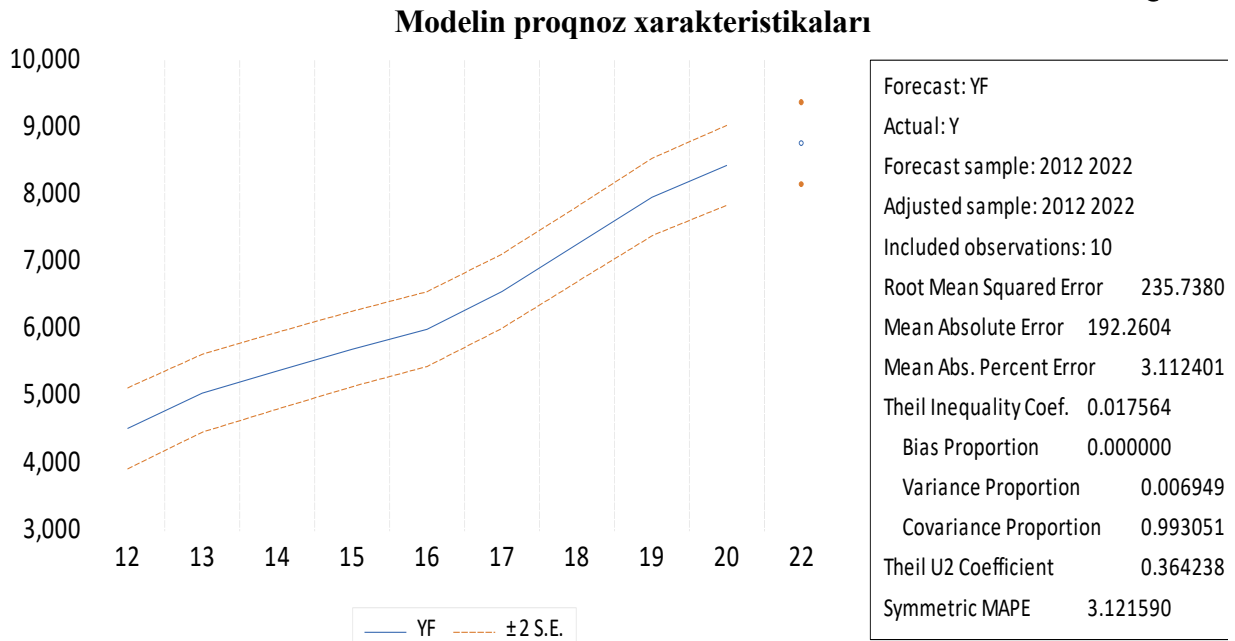
$$d_l = 0.971, \quad d_u = 1.331$$

$d_l = 0.971 < DW = 0.967 < d_u = 1.331$ olduğundan qalıqların avtokorrelasiyası haqqında

nəticə təyin edilməmişdir. Bu isə o deməkdir ki, reqressiya tənliyi bütövlükdə statistik əhəmiyyətlidir və qurulmuş $Y_{ser01} = 1.065 * X_{ser02} - 3662.1$ modeli adekvatdır.

Aşağıdakı diaqram, Eviews proqram paketindən istifadə edərək əldə edilən məlumatlardan əldə edilən reqressiya tənliyindən tapılan ümumi investisiyanın illik dəyərlərini və standart səhvlərini, həmçinin proqnozlaşdırma məqsədləri üçün tənlikdən istifadənin bəzi xüsusiyyətlərini göstərir.

Qrafik 2.

Mənbə. Eviews tətbiqi proqram paketinə əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

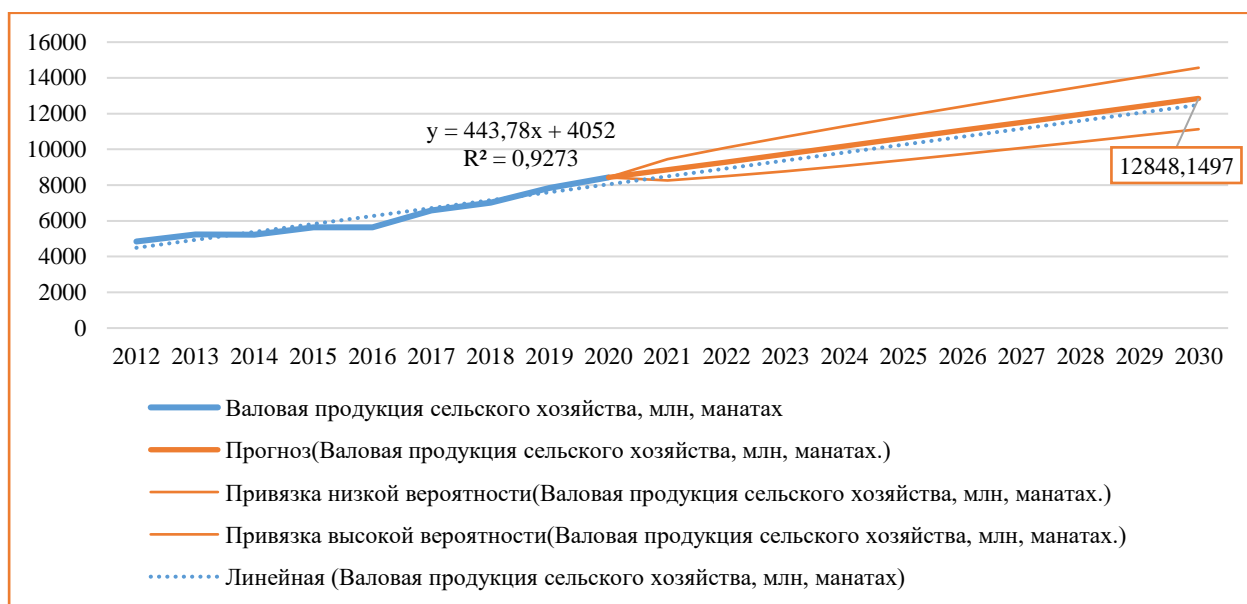
Qrafikdən görüldüyü kimi modelin proqnoz xarakteristikaları modelin proqnoza yararlı olduğunu məyyən edir. Qrafikdən istifadə edərək Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə kumulyativ investisiyaların, eləcə də, ümumi məhsulun həcmnin istənilən dövrə proqnoz qiymətlərini də müəyyən etmək olar.

Qrafikə əsasən Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə ümumi məhsulun zaman amilindən asılılığını ifadə edən proqnoz modeli $y = 443,78x$

+ 40 xətti reqressiya tənliyi ifadə ediləcəkdir. Görüldüyü kimi trend modelinə görə Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə ümumi məhsulla zaman amili arasında Çeddok şkalasına görə olduqca yüksək korrelyasiya əlaqəsi vardır. Proqnozlara görə 2030-cu ilədək Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə ümumi məhsulun həcmi artaraq 2030-cu ildə 12848,1 milyon manat olacaqdır.

Qrafik 3.

Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə ümumi məhsulun 2030-cu ilədək proqnozu

Mənbə. MS EXCel proqramı

Nəticə

Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sahəsinə yönəldilmiş kumulyativ investisiyaların həcmi ilə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu arasında Eviews-12 proqram paketinə əsasən $Y_{\text{üm}} = 0,914 * X_{\text{in}} + 3525,45$ tənliyi ilə ifadə edilən yüksək korrelyasiya əlaqəsi mövcuddur. Aparılmış hesabat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycanda bütün sahibkarlıq subyektləri üzrə kənd təsərrüfatında əsas kapitalla yönəldilmiş kumulyativ investisiyalar həcmının 1 faiz artması bu sahə üzrə ümumi məhsul buraxılışının həcmində 0,46 faiz artması ilə nəticələnir.

Tədqiqat işində qurulmuş proqnoz modelinə görə Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə ümumi məhsulun həcmi 2030-cu ilədək artan dinamika ilə inkişaf edərək 2022-ci illə müqayisədə 1,5 dəfə artaraq 12848,1 milyon manat təşkil edəcəkdir.

Azərbaycanın əldə etdiyi böyük qələbədən sonra əzəli torpaqlarımızın çiçəklənməsi sahibkarlığın da üzərinə böyük məsuliyyət qoyur. Verilən stimullar sahibkarlar üçün bu torpaqları daha da cəlbedici edir. Bu işə həmin ərazilərdə kənd təsərrüfatı sahələri üzrə investisiyaların həcmində artmasına və kənd təsərrüfatı üzrə məhsul

buraxılışının həcmində yüksəlməsini şərtləndirəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. “Aqrar sahədə istehsalın və emal sənayesinin inkişafına dair bir sıra tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 15 iyul tarixli Fərmanı.
2. “İnvestisiyanın həyata keçirildiyi iqtisadi fəaliyyət sahələri, investisiya layihəsinin həcmi ilə bağlı minimal məbləğ və həyata keçiriləcəyi inzibati ərazi vahidləri”nin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı şəhəri, 20 aprel 2016-cı il. № 878. <https://e-qanun.az/framework/32606>
3. “Azərbaycan Respublikasında Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə Strateji Yol Xəritəsi”. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 06 dekabr tarixli Fərmanı.
4. Yadigarov T.A. “Gömrük statistikasına və müasir informasiya texnologiyalarına”. (Monoqrafiya) Bakı, «Avropa» nəşriyyatı, 2020-520 səh
5. Yadigarov T.A. Əməliyyatlar tədqiqi və ekonometrik məsələlərin MS Excel və Eviews proqram paketlərində həlli: nəzəriyyə və praktika. Bakı-2020. 352 səh.
6. Atakiyev M.C, Nurəliyeva R.N, Abbasova N.H. “İnvestisiya fəaliyyətinin təşkili” - dərslük, Bakı-2012, səh.254

Nadjiba Qabil HAJIYEVA

PhD in Econ., Senior lecturer of “World Economy” department of “International relations and economy” faculty of Baku State University

ASSESSING THE IMPACT OF THE STRATEGY FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF AZERBAIJAN ON THE TOTAL VOLUME OF AGRICULTURAL PRODUCTION

Abstract

As a continuation of consistent and systemic reforms implemented in the country’s agricultural sector, the development of the country’s agro-industrial complex based on the principles of sustainable development, ensuring further strengthening of food security, increasing export potential, and eliminating problems arising in the formation of competitive agricultural production. and processing industry, the article provides a detailed explanation. To achieve sustainable development, the agricultural sector faces many problems that need to be addressed, including improving production efficiency, identifying the problems faced by agricultural enterprises, and ways to eliminate these problems.

Key words: Sustainable development, agricultural sector, agriculture, digital technologies, food security.

Наджиба Габиль к. ГАДЖИЕВА

Ст.преподаватель кафедры «Мировая экономика» БГУ, д.ф.э.

ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ СТРАТЕГИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА АЗЕРБАЙДЖАНА НА ОБЩИЙ ОБЪЕМ ПРОИЗВОДСТВА СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

Резюме

В качестве продолжения последовательных и системных реформ, реализуемых в аграрном секторе страны, развитие агропромышленного комплекса страны на основе принципов устойчивого развития, обеспечения дальнейшего укрепления продовольственной безопасности, повышения экспортного потенциала, устранения проблем, возникающих при формировании конкурентоспособного производства сельскохозяйственной продукции. и перерабатывающей промышленности, в статье дано подробное объяснение. Для достижения устойчивого развития перед аграрным сектором стоит множество проблем, требующих решения, в том числе повышение эффективности производства, выявление проблем с которыми сталкиваются аграрные предприятия, и путей устранения этих проблем.

Ключевые слова: Устойчивое развитие, аграрная сфера, сельское хозяйство, цифровые технологии, продовольственная безопасность.

Gülsüm Şamil qızı BƏDİRZADƏ

Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin “Kompüter mühəndisliyi və informasiya texnologiyaları” kafedrasının baş müəllimi, i.ü.f.d.,

AZƏRBAYCANIN AQRAR SFERASINDA İNFORMASIYA-KOMMUNİKASIYA TEXNOLOGİYALARININ İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi – Azərbaycanda aqrar sferada informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişaf etdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsidir. Bunun üçün aqrar sferanın inkişaf problemləri və perspektivləri açıqlanmışdır. Aqrar sferanın informasiya kommunikasiya texnologiyaları hesabına inkişafının sürətləndirilməsi problemləri baxılmışdır. Rəqəmsal texnologiyalardan və informasiya-kommunikasiya texnologiyaları mexanizmlərindən istifadə etməklə, aqrar sferanın modernləşdirilməsi və səmərəliliyinin artırılması məsələləri ön plana çıxarılmışdır. Yaxın perspektivdə Azərbaycanda aqrar sferanın inkişafının intensivləşdirilməsində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından rəqəmsal istifadə edilməsi üzrə tövsiyələr hazırlanmış və təkliflər verilmişdir.

Tədqiqatın metodu – formasında məlum elmi metodlardan, o cümlədən abstraksiya, təhlil, sintez, müqayisə və ümumiləşdirmədən istifadə edilmişdir. Bunlarla bərabər, aqrar sferada informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişaf problemləri istiqamətində elmi əsərləri olan tədqiqatçıların yaşımları diqqət mərkəzində saxlanılmışdır.

Tədqiqatın nəticələri – global transformasiyalar şəraitində məqalədə yer almış elmi-praktiki nəticələrdən aqrar sahədə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının daha intensiv şəkildə tətbiq edilməsi mexanizmlərin hazırlanması və tətbiqində istifadə oluna bilər.

Açar sözlər: aqrar sfera, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları, aqrar sferanın inkişaf problemləri, aqrar sektorun rəqəmsallaşdırılması, aqrar sektorda səmərəlilik problemləri, aqrar sferada informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi istiqamətləri.

JEL: Q1; Q16; D83; L86

UOT: 631.145:004

DOI: <https://doi.org/10.54414/BWRU6444>

Giriş

Qeyd edək ki, Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı, onun milli və ərzaq təhlükəsizliyi, əhalinin həyat səviyyəsi daha çox aqrar sferanın vəziyyətindən asılıdır. 2022-ci ilin statistikasına əsasən məşğul əhalinin 35,8%-i aqrar sferada çalışır. Bu sahənin ÜDM-də payı təqribən 4,8%-ni, ərzaq məhsulları pərakəndə ticarət dövryyəsinin ümumi həcmində 56,3%-ni təşkil edir, ölkə əhalisinin 45,3%-i kənd yerlərində yaşayır. Aqrar sektorunun əsas iqtisadi funksiyası bütövlükdə əhalinin tələbatını yüksək keyfiyyətli, kifayət qədər miqdarda və sərfəli qiymətlərlə ərzaq məhsulları ilə təmin etməkdən ibarətdir. Azərbaycanda aqrar sektor həmişə bir çox xidmət sektorunun və sənayenin məhsullarının istehlakçısı olub və 100 minlərlə əmək qabiliyyətli vətəndaşı işlə təmin

edib. İqtisadiyyatda aqrar sektorun əsas iqtisadi funksiyası bütövlükdə əhalinin tələbatını yüksək keyfiyyətli, kifayət qədər miqdarda və sərfəli qiymətlərlə ərzaq məhsulları ilə təmin etməkdən ibarətdir. Aqrar sfera və onun əsas sahəsi olan kənd təsərrüfatı ölkə iqtisadiyyatının aparıcı sistem formalaşdırıcı sahələrindəndir, ərzaq və iqtisadi təhlükəsizliyi, aqrar-ərzaq bazarını, kənd yerlərinin əmək və məskunlaşma potensialını formalaşdırır. Aqrar siyasət də dövlət siyasətin digər komponentləri - xarici ticarət, ekoloji, sosial ilə sıx əlaqədə formalaşır. Bütün bunlar aqrar sferanın inkişaf etdirilməsinin zərurətini əks etdirir.

Müasir dövrümüzü elektron xidmətlər və rəqəmsal texnologiyasız təsəvvür etmək mümkün deyil. Ona görə hazırda əsas prioritet vəzifələri sırasına bir çox mürəkkəb məsələlərlə

yanaşı, aqrar sferada rəqəmsal texnologiyaların və informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) tətbiqinin intensivləşdirilməsi, iqtisadi səmərəliliyinin artırılması və həmin texnologiyalar hesabına bütün fəaliyyət sahələrində məhsuldarlığın artırılması da yer almalıdır [1, s.3].

Hazırda ölkənin aqrar sferasının inkişafı üçün əsas vəzifələrdən biri kənd təsərrüfatı istehsalının kompleks mexanikləşdirilməsi və avtomatlaşdırılması yolu ilə həmin sənaye istehsalının intensivləşdirilməsidir. Bu baxımdan bazar şəraitində aqrar sferanın daha səmərəli əsaslarla fəaliyyət göstərməsi üçün qabaqcıl İKT-dən istifadə etmək lazımdır.

Bazar şəraitində ölkənin və onun regionlarının aqrar sektorunun inkişafında mühüm amil rəqəmsallaşmanın tətbiqidir. İKT-dən istifadə aqrar sferanın rəqəmsallaşdırılmasının əsasını təşkil edir. Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf istiqamətlərindən biri məhz onun aqrar sferasının rəqəmsallaşmasıdır. Burada əsas rolu özündə müxtəlif növ rabitə və məlumat ötürülməsi vasitələrini, o cümlədən smartfonlar, planşetlər və kompüterlər daxil edən İKT oynayır.

Aqrar sferada informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişaf problemləri və proseslərinin təhlili

Aqrar sferanın inkişafı müxtəlif vasitələrlə mümkündür ki, bunlardan biri məhz İKT-nin tətbiqidir. İKT aqrar sferada məhsuldarlığının artırılmasında, itkilərin azaldılmasında, fərdi sahibkarların və bu sahədə çalışan müəssisələrin, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsal edən subyektlərin səmərəlilik problemlərinin həllində əsas rol oynayır [2, s.110]. Hazırda resurs qənaət səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün müasir İKT-dən fəal istifadə tələb olunur. Məhsuldarlığın artırılması, resursların optimal idarə edilməsi və itkilərin azaldılması üçün İKT-nin əsas vəzifəsi kənd təsərrüfatı əməliyyatlarının maksimum avtomatlaşdırılması olmalıdır. Yəni əkin sahələrinin hazırlanmasından, səpinədən, böyüməsindən, yetişməsindən, məhsulun yığılmasından hazır məhsulun satışına qədər bütün proseslərə nəzarət etmək üçün İKT-dən istifadə olunmalıdır. Bu, səmərəliliyi və aqrar sferanın rəqabət qabiliyyətini önəmli dərəcədə artıracaqdır. Aqrar sferanın inkişafında önəmli rollardan birini elektron ticarət oynayır. O, kənd təsərrüfatı məhsullarının alqı-satqısı prosesini

xeyli asanlaşdırır və fermer təsərrüfatlarının elektron ticarət platformaları vasitəsilə dövlət satınalmalarında iştirakını asanlaşdırır.

Son illərdə rəqəmsal texnologiyalar aqrar sferanın əsas sahələrindən olan kənd təsərrüfatına fəal şəkildə tətbiq olunur. Söhbət süni intellekt texnologiyalarının, əşyaların internetinin, dronların, robot texnikasının, proqnozlaşdırıcı analitikanın və Yer in məsafədən zondlanmasının tətbiqindən gedir [3, s.44]. Kənd təsərrüfatında süni intellekt platformasının yaradılmasına diqqət yetirmək vacibdir. Süni intellekt cari məsələlərin və bazar tendensiyalarının məlumat təhlili əsasında hazırlıq və qərar qəbul etmə proseslərinin sürətləndirilməsi üçün istifadə olunur. Bu, təsərrüfatlara öz fəaliyyətlərini optimallaşdırmağa və dəyişən bazar şərtlərinə uyğunlaşmağa imkan verir. İntellektual sistemlər müasir elmi metodlardan istifadə etməklə yüksək keyfiyyətli məlumat əldə etməyə, onları təhlil etməyə, proqnozlar əldə etməyə və qanunauyğunluqları müəyyənləşdirməyə imkan verir. İntellektual İT proqramlarının istifadəsi məlumatların real vaxt rejimində qəbulu və emalına imkan verəcək, beləliklə, obyektiv idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsini asanlaşdıracaq [4, s.116].

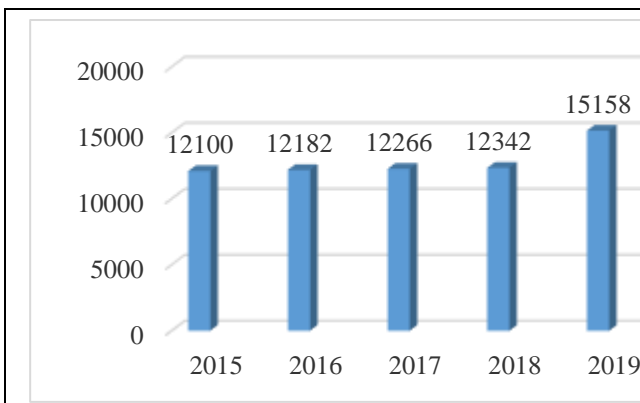
Aqrar sferada İKT-dən səmərəli istifadə, o cümlədən yeni texnologiyalardan fəal istifadə olunarsa, məhsuldarlığın artırılması, yetişdirilən məhsulların daha sərfəli şərtlərlə satışı və ixracı üçün əlavə imkanlar yaradılar. Aqrar sferada müasir tələblərə cavab verən istehsal həcmələrinin artırılmasında və əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsində İKT-nin rolunun genişləndirilməsi böyük önəm daşıyır. Bu kimi məsələlər aqrar sferada struktur və səmərəlilik problemlərinin həllinə öz müsbət təsirini göstərir [5, s.62]. Aqrar sferanın rəqəmsallaşdırılması gözlənilməz hava şəraiti, becərmə, məhsul yığılımı və saxlama ilə əlaqədar məhsul itkiləri ilə bağlı çatışmazlıqları aradan qaldırır, əkin sahələrinə operativ nəzarət etməyə, maddi sərvətlərin, yanacaq, bitki mühafizə vasitələri və toxum materiallarının oğurlanmasını azaltmağa imkan verir. Rəqəmsal texnologiyalar qida və kənd təsərrüfatı sisteminin əlaqəsini gücləndirmək və səmərəlilik qarşısındakı maneələri aradan qaldırmaq potensialına malikdir. İnternet texniki məlumatlara çıxışı təmin edir, bütün dəyər zənciri üzrə əməkdaşlığı və əlaqəni stimullaşdırır.

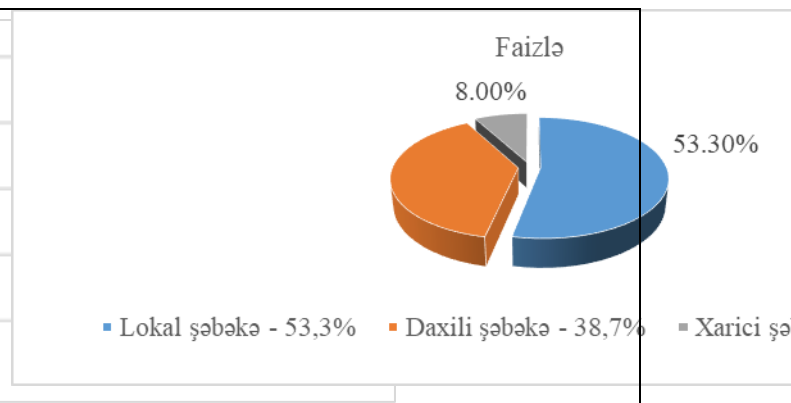
Müasir dövrdə aqrar sferada tərəqqiyə nail olmaq üçün əsas istiqamətlər kənd təsərrüfatı istehsalının artımının stimullaşdırılması, torpaq monitorinqinin tətbiqi, ixracyönümlü infrastrukturun yaradılması, texnoloji modernləşdirmə və sənayedə kiçik biznesin payının artırılması üçün əlverişli şəraitin yaradılmasıdır. Bu problemlərin həllində aqrar sahə müəssisələrinin rəqəmsal transformasiyası mühüm rol oynayır. Aqrar sferada rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi texnoloji sıçrayışın təmin edilməsinə və kənd təsərrüfatının inkişafı üzrə strateji hədəflərə nail olunmasına yönəlib. Kənd təsərrüfatı sektorlarının rəqəmsal transformasiyası vasitəsilə aşağıdakı vəzifələrin kompleks həlli gözlənilir: əmək məhsuldarlığının artırılması; ixrac gəlirlərinin artması; sənaye müəssisələrinin dəyərinin maksimuma çatdırılması; sənaye sahələrinin (sahələrinin) iqtisadi artım templərinin artması; istehsalçıdan istehlakçıya səmərəli paylama zəncirinin yaradılması; rəqəmsal iqtisadiyyatın əlaqəli sektorlarına inteqrasiya; kənd təsərrüfatında əməyin cəlbediciliyinin və kənd təsərrüfatı istehsalçıların gəlirlərinin artırılması. Aqrar sfera təkə ölkədə deyil, bütün dünyada ən az rəqəmsallaşdırılan sənayedir. Bununla belə, həmin sahədə rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi vacibdir ki, bunun da bir neçə səbəbi var. İlk olaraq, aqrar sferanın rəqəmsallaşdırılması dövlətdə əhəmiyyətli iqtisadi effekt verir. Bu proses əmək məhsuldarlığını,

torpaqdan istifadənin səmərəliliyini, əkinlərin keyfiyyətini yüksəltməyə, proseslərin avtomatlaşdırılmasını, şəffaflığını və idarəolunmasını təmin etməyə, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların xərclərini azaltmağa imkan verir [6, s.170].

Qeyd edək ki, ölkə Prezidenti İ.Əliyev Azərbaycanın aqrar sferasında İKT-dən istifadənin çox mühüm məsələ olduğunu nəzərə alaraq, 2019-cu ilin 23 dekabr tarixində Fərman imzalamışdır. Həmin Fərman aqrar sferada şəffaflığın təmin edilməsi məqsədilə “Elektron kənd təsərrüfatı” informasiya sisteminin yaradılmasını nəzərdə tutur [7]. Bu Fərman Azərbaycanda kompüterdən istifadə edən kənd təsərrüfatı müəssisələrinin sayının artımına da öz təsirini göstərmişdir. Əgər 2019-cu ildə kənd təsərrüfatında kompüterlərdən istifadə edən müəssisələrin sayı 668 idisə, artıq 2022-ci ildə onların sayı 696-ya çatmışdır. Bu da ölkə üzrə kompüterdən istifadə edən müəssisələrin 4,4%-i deməkdir. Ümumən ölkə üzrə kompüterlərdən istifadə edən müəssisələrin sayı isə Şəkil 1-də əks olunub. Şəkil 1-dən Azərbaycanda kompüterlərdən istifadə edən müəssisələrin sayında davamlı artım müşahidə edilib. Belə ki, 2015-ci ildə belə müəssisələrin sayı 12100 idisə artıq, 2022-ci ildə onların sayı 3800 vahid və ya 31,4% artaraq 15900-a çatmışdır [8].

Şəkil 1. Azərbaycanda kompüterlərdən istifadə edən müəssisələrin sayı Mənbə: ARDSK bazası əsasında tərtib edilib

Şəkil 2. Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin 2022-ci ildə istifadə etdiyi əsas İKT şəbəkələri Mənbə: ARDSK bazası əsasında tərtib edilib

2022-ci ildə kənd təsərrüfatı müəssisələrinin İKT şəbəkələri üzrə bölgüsü aşağıdakı kimi olmuşdur (Şəkil 2)

Şəkil 1-dən Azərbaycanda kompüterlərdən istifadə edən müəssisələrin sayında davamlı artım

müşahidə edilib. Belə ki, 2015-ci ildə belə müəssisələrin sayı 12100 idisə artıq, 2022-ci ildə onların sayı 3800 vahid və ya 31,4% artaraq 15900-a çatmışdır [8].

2022-ci ildə kənd təsərrüfatı müəssisələrinin İKT şəbəkələri üzrə bölgüsü aşağıdakı kimi olmuşdur (şəkil 2)

Göründüyü kimi Azərbaycanda 2022-ci ilə kənd təsərrüfatı müəssisələrinin əsas hissəsi lokal şəbəkə istifadəçiləridir (53,3%).

Müasir şəraitdə Azərbaycanda aqrar sektorda informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişaf etdirilməsi yolları

Rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi üçün artıq müəyyən əsaslara malik olan aqrar sahənin ən perspektivli, inkişaf etmiş sahələrinin hərtərəfli təhlilini aparmaq lazımdır. Respublikamızda bu, ilk olaraq, meyvəçilik, bağçılıq, tərəvəzçilik, üzümçülük, heyvandarlıq və quşçuluqdur. Məhz bu sektorlarda elm-biznes-istehsal zəncirini səmərəli təşkil etmək lazımdır. Aqrar sferanın rəqəmsallaşdırılması hesabına bir sıra üstünlüklər əldə etmək mümkündür ki, bunlara aiddir: 1. Aqrar sahibkarlığın inkişafı: Aqrar sferanın rəqəmsallaşdırılması həmin sahədə sahibkarlığının inkişafına və bu yolla da yeni iş yerlərinin açılmasına kömək edir. O, fermerlərə rəqəmsal texnologiyalardan istifadə hesabına innovativ biznes modellərini inkişaf etdirməyə və məhsullarına dəyər əlavə etməyə imkan verir. Məsələn, fermerlər istehlakçılarla birbaşa əlaqə yaratmaq üçün proqramlar hazırlaya, aqroturizm xidmətləri təklif edə və öz brendlərini yarada bilərlər. 2. Müxtəlif növ resursların səmərəli şəkildə idarə edilməsi: Rəqəmsal texnologiyalar enerji, su və gübrələr kimi müxtəlif növ resurslara daha dəqiq nəzarət və onları səmərəli şəkildə idarə etməyə imkan verir ki, bu da resurs istehlakını, ətraf mühitə təsiri azaltmağa və istehsalın davamlılığını yaxşılaşdırmağa kömək edir. 3. İstehsal proseslərinin optimallaşdırılması: Rəqəmsal texnologiyaların köməyi ilə istehsal proseslərini optimallaşdırmaq üçün torpaq, hava, heyvan və bitki məlumatları təhlil edilir. Bu, əkin və məhsul yığımı üçün optimal vaxtın müəyyənləşdirilməsinə, suvarma və gübrələmə rejimlərinin optimallaşdırılmasına, zərərvericilərə və xəstəliklərə qarşı vaxtında mübarizə tədbirlərinin görülməsinə kömək edir. 4. Bazara ÇIXIŞ imkanlarının artırılması: Elektron bazarlar və rəqəmsal platformalar

və kənd istehsalçılarına bazarlara ÇIXIŞ VƏ istehlakçılarla birbaşa əlaqələr yaratmaq imkanlarını artırır ki, bu da, vasitəçiləri aradan qaldırmağa və fermerlərin gəlirlərini artırmağa kömək edir. 5. Məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması: rəqəmsal texnologiyalar aqrar sferada istehsal proseslərinə daha dəqiq nəzarət və idarə etməyə imkan verir ki, bu da həmin sahə məhsullarının keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına gətirib çıxara bilər. Bu, müəyyən sertifikatlı və ya üzvi mənşəli məhsullar kimi istehlakçı seçimləri və bazar tələbləri baxımından xüsusilə vacibdir. 6. Kənd yerlərində sosial-iqtisadi vəziyyətin yaxşılaşdırılması: Aqrar sferanın rəqəmsallaşdırılması kənd yerlərində sosial-iqtisadi vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına təkan verir. Bu, kənd yerlərindəki sahibkarlıq üçün yeni imkanlar yaradır, iş yerlərinin saxlanmasına kömək edir, təhsil və səhiyyəyə çıxışı yaxşılaşdırır. 7. Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi: Aqrar sferanın rəqəmsallaşdırılması hesabına həmin sahə məhsullarının səmərəli əsaslarla istehsalını və keyfiyyətinə nəzarəti reallaşdırmaqla ərzaq təhlükəsizliyinin səviyyəsini yüksəltmək olar. Rəqəmsal texnologiyaların istifadəsi sayəsində potensial təhlükələrə vaxtında reaksiya vermək, məhsulların mənşəyini izləmək və onların təhlükəsizliyinə nəzarət etmək mümkündür.

Fikrimizcə, İKT-dən istifadə aqrar sahə müəssisələrində uçot və nəzarət işinin səmərəliliyinin artırılması baxımından geniş imkanlar açır. Lakin bununla belə İKT istifadəsinə müəyyən maneələr var ki, həmin maneələr arasında ən əsasları bu texnologiyanın və proqram təminatının yüksək qiymətidir. Bu, əsasən müxtəlif proseslərin avtomatlaşdırılması məqsədilə avadanlıqlara, məhsulun və əməyin uçotu, intellektual video nəzarət və təhlil sistemlərinə aiddir. Bundan əlavə, bu cür sistemlərin quraşdırılması müəyyən xərclərin yaranmasına da səbəb olur və həmin xərcləri ödəmək imkanı yalnız kifayət qədər iri olan aqra sahə müəssisələri üçün mümkündür. Kiçik və orta sahibkarlar adətən bu xərcləri ödəyə bilmirlər. Digər maneə aqrar sferada kifayət qədər yüksək ixtisas və səriştələrin olmamasıdır [9, s.41]. Bunlarla bərabər, “Elektron kənd təsərrüfatı” elə bir sistemdir ki, İKT-nin təkmilləşdirilməsi yolu ilə aqrar istehsalının artırılmasına nail olmaq mümkündür. Azərbaycanda elektron kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi məqsədilə

ölkədə həmin sektorun səmərəliliyinin tam monitorinqinə və təhlilinə imkan verən vahid elektron sistem formalaşdırılmalıdır. Belə bir sistem kənd təsərrüfatı istehsalçılarının qeydiyyatının aparılmasında, kənd təsərrüfatı işləri üçün ayrılmış torpaq sahələrinin, heyvanların qeydiyyatının, onların sağlamlığının və məhsuldarlığının müəyyənləşdirilməsində istifadə olunan alt sistemləri birləşdirir. Buraya həmçinin fermerlərin kreditləşdirilməsi sistemi, kənd təsərrüfatı layihələrinin maliyyələşdirilməsi üçün müraciətlərin idarə edilməsi, eləcə də kənd təsərrüfatı texnikasının qeydiyyatı və lizinq əməliyyatları daxildir. Bütün bu məlumatların onlayn rejimdə vahid emal mərkəzinə göndərilməklə aqrar sferada problemlə sahələri qısa zaman kəsiyində müəyyənləşdirməyə və ölkənin bu sahəsinin səmərəliliyini artırmaq üçün qərarların operativ qəbuluna imkan verir.

Kənd təsərrüfatında İKT-dən istifadə həmin sahə müəssisələrində kadrların müəyyən səviyyədə təhsil və savadlı olmasını tələb edir. Rəqəmsal kənd təsərrüfatı kənd yerlərində İKT-dən istifadə üçün innovativ metodların planlaşdırılmasını, işlənilməsi və tətbiqini nəzərdə tutur. Daha geniş mənada rəqəmsal kənd təsərrüfatı anlayışına müvafiq texnologiyaların tətbiqi, təşviq tədbirləri, norma və standartların hazırlanması və tətbiqinə dəstək, potensialın inkişafı, təhsil və genişləndirmə daxildir. Rəqəmsal texnologiyaların imkanlarından səmərəli istifadə etmək üçün İnternetə çıxış lazımdır. İKT sahəsində bilik, bacarıq və vərdislərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün kənd təsərrüfatı müəssisələrinin işçilərinin davamlı olaraq təlim-məşq toplanmasını reallaşdırmaq lazımdır. Aqrar sahə subyektlərinə İKT ilə bağlı məlumatların çatdırılması, onlardan səmərəli istifadə üsullarının öyrədilməsi və ən son yeniliklərə həssaslığının artırılması üçün təlim kursları təşkil edilməlidir [10, s.142]. Perspektivli rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi üçün maliyyə resurslarının çatışmazlığı ünvanlı dövlət dəstəyi, güzəştli kreditləşdirmə və vergitutma ilə bərabərləşdirilməlidir. Zənnimizcə, aqrar sferanın rəqəmsallaşdırılması həmin sahənin səmərəliliyini və inkişafının davamlılığını artırmaq, məhsul keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq və kənd yerlərinin davamlı inkişafını təmin etmək baxımından böyük potensiala malikdir.

Bu, kənd istehsalçılarına bazarda rəqabət qabiliyyətini artırmaq və rifahını yaxşılaşdırmaq üçün innovativ yanaşmalardan və qabaqcıl texnologiyalardan istifadə etməyə imkan verir. Şaquli əkinçilik və biomühəndislik aqrar sferada məhsuldarlığı və səmərəliliyini artırmaqla ətraf mühitə təsirləri minimuma endirməyə yönəlmiş əsas innovativ yanaşmalardır.

Aqrar sferanın rəqəmsallaşdırılması istehsalın optimallaşdırılması, məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və həmin sahə müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün çoxlu imkanlar yaradır. Azərbaycanda aqrar sferanın uğurlu rəqəmsallaşdırılması üçün dövlət tərəfindən dəstək vermək, uyğunlaşdırılmış həllər hazırlamaq, onların əlçatanlığını və çıxışını təmin etmək, infrastrukturunu inkişaf etdirmək, kadrlar hazırlamaq və s. lazımdır. Bu tədbirlər iqtisadi çətinliklərin öhdəsindən gəlməyə və ölkədə aqrar sferanın rəqəmsallaşdırılmasını daha dayanıqlı və effektiv etməyə, xərclərin azaldılmasına məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına, məhsuldarlığın artırılmasına və aqrar sferanın gəlirlərinin artırılmasına kömək edəcək.

Nəticə

Beləliklə, aqrar sferada İKT-dən istifadə və həmin sferanın rəqəmsallaşdırılması istiqamətində səylərin gücləndirilməsi üçün aşağıdakılar məqsədəuyğundur:

- aqrar sfera müəssisələrinin mütəxəssislərinin rəqəmsal texnologiyalar sahəsində səriştələr üzrə hazırlanmasının təşkil edilməsi;
- aqrar sfera təşkilatlarının innovativ fəaliyyətinin dövlət tərəfindən stimullaşdırılmasının gücləndirilməsi;
- kənd yerlərində genişzolaqlı yüksək-sürətli internetin fəal şəkildə tətbiqi;
- rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi sahəsində aqrar sektor təşkilatlarının fəaliyyətinə dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi və s.

Bu qeyd olunanlar aqrar sferanın fəaliyyətinin rəqəmsallaşdırılması və rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması istiqamətində səyləri gücləndirməyə imkan verəcək. Aqrar sferanın səmərəli inkişafı üçün əsas şərtlərdən birid müasir İKT-nin tətbiqidir. Azərbaycanda aqrar sferada yüksək ixtisaslı İKT üzrə mütəxəssislərinin

hazırlanması, onların bilik və bacarıqlarının təkmilləşdirilməsi, “Elektron kənd təsərrüfatı”nın tətbiqi və inkişafı zəruridir. Ölkənin aqrar sferasında İKT-nin tətbiqi bütün səviyyələrdə avtomatlaşdırılmış məlumat mübadiləsini təmin etməlidir və s.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Bədirzadə G.S. Aqrar sahədə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının iqtisadi səmərəliliyinin artırılması istiqamətləri. Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Gəncə, 2022, 30 s.

2. Асадова, С.С. Особенности цифровизации как основного фактора инновационного развития аграрного сектора (на примере Азербайджанской Республики) / С.С. Асадова // Конкурентный потенциал региона: оценка и эффективность использования: Сборник статей XIII Международной научно-практической конференции, Абакан, 09–12 ноября 2022. – С. 109-112.

3. Виноходова, И.Г. Цифровизация в сельском хозяйстве: основные направления и тенденции / И.Г. Виноходова // Приоритетные направления развития АПК и сельских территорий : Материалы научно-практической конференции, Великие Луки, 06 декабря 2021. – С. 44-46.

4. Губачев, В.А. Инфокоммуникационные технологии и их роль в цифровизации сельского хозяйства / В.А. Губачев // Приоритетные векторы развития промышленности и сельского хозяйства : материалы IV Международной научно-практической конференции : в 7 т., Макеевка, 15 апреля 2021. – С. 114-117.

5. Bədirzadə G.Ş. Azərbaycanda aqrar sahənin inkişafında informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi. Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı, 2021, № 4 (38), s.55-64.

6. Родионова, А.В. Особенности применения цифровых технологий в сельском хозяйстве: проблемы и направления их решения / А.В. Родионова, К.В. Дубровина, Н.П. Крылова // . – 2021. – № 1. – С. 167-171.

7. Musayev M., Sadiqov Ə. Aqrar sahədə müasir informasiya texnologiyalarının rolu. UNEC Elmi Xəbərləri, İl 10, Cild 10, yanvar-mart, 2022, s. 36-43.

8. “Elektron kənd təsərrüfatı” informasiya sistemi haqqında Əsasnamə”nin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. <https://e-qanun.az/framework/43940>.

9. ARDSK. https://www.stat.gov.az/source/information_society/ARDSK.

10. Əhmədova, X.K. İnformasiya texnologiyalarının kənd təsərrüfatında tətbiqi. Azərbaycan Aqrar Elmi, 2/2018, s.141-143.

БЕДИРЗАДЕ Гюльсум Шамиль кызы

*Доктор философии по экономике,
Старший преподаватель кафедры «Компьютерная инженерия и информационные технологии»
Азербайджанского Университета Кооперации,*

НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ И КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В АГРАРНОЙ СФЕРЕ АЗЕРБАЙДЖАНА

Резюме

Цель исследования – определение направлений развития информационных и коммуникационных технологий в сельскохозяйственной сфере Азербайджана. Для этого оценены проблемы и перспективы развития аграрной сферы. Рассмотрены проблемы ускорения развития аграрной сферы за счет информационно-коммуникационных технологий. На первый план выдвинуты вопросы модернизации и повышения эффективности аграрной сферы в контексте использования ИКТ. Были даны рекомендации и предложения по рациональному использованию информационно-коммуникационных технологий в интенсификации развития аграрной сферы в Азербайджане в ближайшее время.

Методы исследования – были использованы известные научные методы, включая абстракцию, анализ, синтез, сравнение и обобщение. Наряду с этим, было акцентировано внимание на подходах исследователей по направлению проблем развития информационно-коммуникационных технологий в аграрной сфере.

Результаты исследования - В условиях глобальных преобразований научные и практические результаты, включенные в статью, могут быть использованы при разработке и внедрении механизмов более интенсивного применения информационно-коммуникационных технологий в аграрной сфере.

Ключевые слова: аграрная сфера, информационно-коммуникационные технологии, проблемы развития аграрной сферы, цифровизация аграрного сектора, проблемы эффективности в аграрном секторе, направления применения информационно-коммуникационных технологий в аграрной сфере.

Bedirzade Gulsum Shamil

*Doctor of Philosophy in Economics,
Senior Lecturer of the "Computer
Engineering and Information Technologies" Department of
Azerbaijan Cooperation University,*

DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE AGRARIAN SPHERE OF AZERBAIJAN

Summary

The purpose of the research - is a definition of directions for the development of information and communication technologies in the agricultural sector of Azerbaijan. For this purpose, the problems and prospects for the development of the agricultural sector are explained. The problems of accelerating the development of the agricultural sector through information and communication technologies are considered. Through the use of digital technologies and mechanisms of information and communication technologies, issues of modernization and increasing the efficiency of the agricultural sector have been brought to the fore. Recommendations and proposals were given on the rational use of information and communication technologies in intensifying the development of the agricultural sector in Azerbaijan in the near future.

Research methods - scientific methods were used, including abstraction, analysis, synthesis, comparison and generalization. Along with this, attention is focused on the approaches of researchers with scientific works in the area of problems of development of information and communication technologies in the agricultural sector.

The results of the research - In the context of global transformations, the scientific and practical results included in the article can be used in the development and implementation of mechanisms for more intensive use of information and communication technologies in the agricultural sector.

Key words: agricultural sector, information and communication technologies, problems of development of the agricultural sector, digitalization of the agricultural sector, problems of efficiency in the agricultural sector, areas of application of information and communication technologies in the agricultural sector.

Həcər Əjdər qızı ORUCOVA
Gəncə Dövlət Universitetinin dissertantı
E-mail: orucova.hecer@mail.ru
ORCID: 0009-0007-9126-7016

AQRAR SAHƏDƏ TƏDARÜK ZƏNCİRİNİN İDARƏ EDİLMƏSİ ƏRZAQ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏMİN EDİLMƏSİ AMİLLƏRİNDƏN BİRİ KİMİ

Xülasə

Ərzaq təhlükəsizliyi qlobal miqyasda bütün ölkələrin və regionların qarşılaşdığı mühüm bir çağırışdır, xüsusilə kənd təsərrüfatı istehsalı və təchizat zəncirinin idarə olunmasında çatışmazlıqlar mövcud olduqda. Kənd təsərrüfatı təchizat zəncirinin idarə edilməsi (Agricultural Supply Chain Management - ASCM) qida təhlükəsizliyinin təmin olunmasında mərkəzi rol oynamağa başlamışdır. Bu məqalənin məqsədi kənd təsərrüfatı təchizat zəncirinin qida təhlükəsizliyinin təminatındakı rolunu və həyata keçirilmə mexanizmini araşdırmaqdır, kənd təsərrüfatı təchizat zəncirinin müxtəlif mərhələlərini, əsas məsələlərini və qida təhlükəsizliyinin təşviqindəki real təsirini təhlil etməkdir. Məqalədə qida təhlükəsizliyinin tərifinə və ona aid olan mövzular nəzərdən keçirilir, sonra kənd təsərrüfatı təchizat zəncirinin strukturu və funksiyaları detallı şəkildə izah edilir, nəhayət kənd təsərrüfatı təchizat zəncirinin qida çatışmazlığı, keyfiyyət nəzarəti, fəlakət riskləri kimi məsələləri necə həll etdiyi və bunun nəticəsində qida təhlükəsizliyini necə təmin etdiyi əks olunur.

Açar sözlər: Aqrar sahədə tədarük, qida təhlükəsizliyi, təchizat zənciri səmərəliliyi, resursların təşkili, davamlı inkişaf

JEL: E 00

UOT: 338

DOI: <https://doi.org/10.54414/MZBC4391>

Giriş

Aqrar sektorun iqtisadiyyata və əhalinin həyat səviyyəsinə təsiri çoxşaxəlidir və iqtisadi inkişafa, ərzaq təhlükəsizliyinə, məşğulluğa, eləcə də ekoloji sabitliyə birbaşa təsir göstərir.

Aqrar sektor iqtisadiyyatın əsas sahələrindən biri olaraq, xüsusilə ərzaq məhsullarının istehsalı ilə əhalinin əsas qida tələbatını təmin edir. Bu, ölkə daxilində tələbi ödəməklə yanaşı, ixrac potensialını da artırır və milli gəlirin yüksəlməsinə səbəb olur. Müasir şəraitdə hər bir ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi, o cümlədən ərzaq təhlükəsizliyinin səmərəli təmin olunması çoxsaylı təbii-texnologiya, aqroekoloji, texnoloji, sosial- iqtisadi, siyasi və digər risklərlə birbaşa bağlıdır. Bütövlükdə yaddan çıxartmaq olmaz ki, bu gün iqtisadiyyat tam, bütöv bir halda yəni, özündə sosial və ekoloji tərəfləri də birləşdirməklə insan amilini və onun gələcəyini önə çıxarır. Bunu praktikada tətbiq etmək üçün bir çox dünya ölkələri özləri üçün davamlı inkişaf konsepsiyaları hazırlamışlar. Belə

proqramların hazırlanması, elmi konfransların keçirilməsi, elmi-texnoloji tədqiqatların aparılması zamanı aydın olmuşdur ki, biz bu cür inkişafa “yaşıl iqtisadiyyat” modelini tətbiq etməklə nail ola bilərik. Yaşıl iqtisadiyyat (green economy) paradigmasına zidd olan qəhvəyi iqtisadiyyat (brown economy) termini, resursların daha çox istifadəsi, aşağı enerji səmərəliliyi, dayanıqlı olmayan enerji qaynaqlarından asılılıq və yüksək dərəcədə iqlim riskinə əsaslanır. Kənd təsərrüfatı sahəsində kiçik və orta bizneslər, sahibkarlıq ruhunu stimullaşdıraraq kənd ərazilərində iqtisadi aktivliyi artırır. Bu da həm yeni iş yerlərinin yaranmasına, həm də məhsuldarlığın yüksəlməsinə kömək edir.

Aqrar sektor, ölkənin ərzaq təhlükəsizliyini təmin edir, çünki əsas qida məhsulları ölkə daxilində istehsal olunur. Bu da idxaldan asılılığı azaldaraq milli təhlükəsizliyi gücləndirir. Yüksək məhsuldarlıq sayəsində qida məhsullarının qiyməti sabitləşir. Bu isə əhalinin

qida ehtiyaclarını daha əlçatan edir və inflyasiya riskini azaldır. Aqrar sektor, xüsusilə kənd yerlərində çox sayda iş yeri yaradır. Bu, bölgələrin inkişafına təkan verir və kənddən şəhərə köçü azaltmağa kömək edir. Aqrar sektor vasitəsilə əhalinin gəlirləri artır, bu isə onların həyat səviyyəsini yüksəldir. Belə ki, aqrar istehsal ilə məşğul olan ailələr daha çox gəlir əldə edir, bu da onların təhsil, sağlamlıq və digər sahələrdə xərclərini qarşılamaqlarını təmin edir. Kənd təsərrüfatında davamlı metodlar tətbiq olunaraq su, torpaq və digər təbii resurslar qorunur. Məsələn, ekoloji təmiz əkinçilik metodları həm məhsuldarlığı artırır, həm də ətraf mühiti qoruyur. Aqrar sektor, iqlim dəyişikliklərinə uyğunlaşma baxımından da strateji əhəmiyyət daşıyır. Ekoloji dayanıqlı əkinçilik metodlarının tətbiqi, həm kənd təsərrüfatının gələcəyini təmin edir, həm də ətraf mühitə uyğun şəkildə inkişaf etməyə imkan yaradır. Aqrar sektorun inkişafı nəticəsində kənd yerlərində infrastruktur yaxşılaşdırılır. Yol, suvarma sistemləri, enerji şəbəkələri kimi vacib infrastrukturların qurulması həm aqrar sahəni, həm də orada yaşayan əhalinin həyatını asanlaşdırır.

Bu təsirlərdən də görüldüyü kimi, aqrar sektor sadəcə məhsul istehsalı ilə kifayətlənmir, həmçinin iqtisadiyyatın gücləndirilməsi və əhalinin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması baxımından çox mühüm rol oynayır.

Ərzaq təhlükəsizliyinə ümumi baxış

Qida təhlükəsizliyi, bir ölkənin və ya regionun vətəndaşlarının istənilən vaxtda kifayət qədər, qida keyfiyyəti və sağlamlıq üçün uyğun qidalar əldə edə bilməsini təmin edən bir anlayışdır. Qlobal miqyasda, kənd təsərrüfatı təchizat zəncirinin effektiv idarə edilməsi qida təhlükəsizliyinin təmin olunmasında əsas amillərdən birinə çevrilmişdir. Təchizat zəncirinin səmərəliliyi, sabitliyi və təcili vəziyyətlərə cavab vermək qabiliyyəti, qida istehsalına, dövriyyəsinə və istehlakına birbaşa təsir göstərir. Dünya əhalisinin artması, iqlim dəyişikliyinə təsirləri və ticarət maneələrinin dəyişməsi ilə, qida istehsalı və paylanması əvvəlkindən daha böyük çətinliklərlə üzləşir. Buna görə, kənd təsərrüfatı təchizat zəncirinin idarə olunması yalnız qida istehsalının səmərəliliyini artırmaqla deyil, həm də

resursların optimal bölüşdürülməsi və təbii fəlakətlər və iqtisadi dalğalanmaların gətirdiyi risklərin azaldılması baxımından vacibdir.

Bu baxımdan kənd təsərrüfatı məhsullarının tədarük zəncirinin idarə edilməsi kənd təsərrüfatı istehsalının səmərəliliyini artırmaq, kənd təsərrüfatı məhsullarının keyfiyyətini və təhlükəsizliyini təmin etmək, tədarük zəncirinin idarə edilməsini optimallaşdırmaq, kənd təsərrüfatı məhsullarının dövriyyəsinə və bazara çıxarılmasını təşviq etmək məqsədi daşıyır. Kənd təsərrüfatı məhsullarının tədarük zəncirinin idarə edilməsinin mövcud bazar mühitinin təhlilini aşağıdakı kimi izah etmək olar:

1. Bazar tələbi: İstehlakçıların qida təhlükəsizliyi və keyfiyyətinə olan tələbləri artmağa davam etdikcə və kənd təsərrüfatı tədarük zəncirlərinin mürəkkəbliyi və qeyri-şəffaflığı artdıqca, kənd təsərrüfatı məhsullarının təchizat zəncirinin idarə edilməsi platformalarına bazar tələbi də artır. Eyni zamanda, hökumətin kənd təsərrüfatı məhsullarının keyfiyyətinə və təhlükəsizliyinə nəzarəti də daim gücləndirilir, kənd təsərrüfatı məhsullarının tədarük zəncirinin idarə edilməsi platformalarının inkişafına siyasi dəstək verilir.

2. Texnologiyanın inkişafı: İnternet texnologiyasının və Əşyaların İnterneti texnologiyasının davamlı inkişafı və populyarlaşması ilə kənd təsərrüfatı məhsullarının tədarük zəncirinin idarə edilməsi platformalarının texnologiyası da daim təkmilləşir və yenilənir. Məsələn, blokçeyn texnologiyasına əsaslanan kənd təsərrüfatı məhsullarının izlənməsi sistemləri, böyük verilənlərə və süni intellekt texnologiyasına əsaslanan tədarük zəncirinin proqnozlaşdırılması və optimallaşdırılması sistemləri və s. kənd təsərrüfatı məhsullarının tədarük zəncirinin idarə edilməsi platformalarının cari texnoloji inkişafının ən aktual mövzularıdır.

3. Bazar ölçüsü: "İnternet + Kənd Təsərrüfatı" siyasətinin davamlı inkişafı və kənd elektron ticarət bazarının sürətli inkişafı ilə kənd təsərrüfatı məhsullarının tədarük zəncirinin idarə edilməsi platformasının bazar həcmi daha da genişlənəcəkdir.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının tədarük zəncirinin idarə edilməsi əsasən aşağıdakı modulları ehtiva edir:

1. Kənd təsərrüfatı istehsalının idarə edilməsi modulu: Kənd təsərrüfatı istehsalı, əkin, damazlıq və digər əlaqələr üzrə tam proses monitorinqi və məlumatların toplanması vasitəsilə kənd təsərrüfatı istehsalının dəqiq və ağıllı idarə edilməsinə nail olmaq olar. Bu modul fermerlərə əkin və yetişdirmə texnikalarını mənimsəməkdə və istehsalın səmərəliliyini və məhsul keyfiyyətini yaxşılaşdırmaqda kömək edə bilər.

2. Təchizat zəncirinin idarə edilməsi modulu: Bu modul əsasən satınalma, anbar, logistika, satış və digər əlaqələrin idarə edilməsini əhatə edir. Məlumatların toplanması və tədarük zəncirinin hər bir halqasının təhlili vasitəsilə təchizat zəncirinin optimallaşdırılmasına və birgə idarə olunmasına nail olmaq, tədarük zəncirinin səmərəliliyini artırmaq və xərcləri azaltmaq olar.

3. Məhsulun keyfiyyəti və təhlükəsizliyinin izlənməsi modulu: Bu modul əsasən məlumatların toplanması və hər bir əlaqənin qeydi vasitəsilə məhsulun tam izlənməsini həyata keçirir. Məhsulun keyfiyyəti və təhlükəsizliyi ilə bağlı problemlər yaranıqda, problem tez bir zamanda tapıla və riskin genişlənməsinin qarşısını almaq üçün tədbirlər görülməlidir.

4. Elektron ticarət platformasına giriş modulu: Bu modul kənd təsərrüfatı məhsullarının onlayn satışını və logistika paylanmasını həyata keçirmək üçün kənd təsərrüfatı məhsullarının tədarük zəncirinin idarə edilməsi platformasını e-ticarət platforması ilə birləşdirir. Bu, satış kanallarını və kənd təsərrüfatı məhsullarının əhatə dairəsini yaxşılaşdırır, satışları və mənfəəti artırır.

5. Məlumatların təhlili və qərarların qəbuluna dəstək modulu: Hər bir keçiddə məlumatların toplanması və təhlili vasitəsilə bütün təchizat zənciri üçün məlumatların idarə edilməsi və qərar qəbuluna dəstək əldə edilir. O, müəssisələrə bazarın proqnozlaşdırılması, təchizat zəncirinin planlaşdırılması, xərclərə nəzarət və digər aspektlərdə qərarlar qəbul etməyə kömək edə bilər.

Ərzaq böhranı şəraitində heç bir ölkə təkbaşına yaşaya bilməz. Yalnız bəşəriyyət üçün ortaq gələcəyi olan icmanın qurulması konsepsiyasını fəaliyyətə, baxışı reallığa çevirmək və yaşıl qlobal qida tədarüku zənciri əməkdaşlıq ekosistemini birgə qurmaq üçün birlikdə çalışmaq, dünyanın bütün ölkələri çağırışlara daha yaxşı cavab verə bilər. Ərzaq insanlar üçün ən vacib şeydir və ərzaq təhlükəsizliyi insanların yaşaması ilə bağlı əsas məsələdir. Qlobal ərzaq böhranı bu il yenidən gündəmə gəlib və dünya ölkələrinin bu çətin vəziyyətdən necə çıxıb gələcəyi çox vacib məsələyə çevrilib. Qlobal taxıl təchizatı zəncirinin davamlı inkişafını fəal şəkildə təşviq etmək və dünya ərzaq təhlükəsizliyini birgə qorumaq. Bu, mövcud qlobal ərzaq təhlükəsizliyi probleminin mümkün həllini təmin edir.[1]

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının məlumatına görə, ərzaq təhlükəsizliyi bütün dünyada hər kəsin hər zaman kifayət qədər qidaya çıxışı deməkdir. Son illərdə ümumi qlobal ərzaq təchizatı normal səviyyədə qalıb. Bununla belə, ekstremal hava şəraiti, qlobal taxıl sənayesi zəncirinin və tədarük zəncirinin zəifliyi daha da artıb və bəziləri inkişaf edir taxıl idxalından çox asılı olan ölkələr ciddi şəkildə təsirləndi. Ərzaq böhranı şəraitində heç bir ölkə təkbaşına yaşaya bilməz. Yalnız bəşəriyyət üçün ortaq gələcəyi olan icmanın qurulması konsepsiyasını fəaliyyətə, baxışı reallığa çevirmək və yaşıl qlobal qida tədarüku zənciri əməkdaşlıq ekosistemini birgə qurmaq üçün birlikdə çalışmaq, dünyanın bütün ölkələri çağırışlara daha yaxşı cavab verə bilər. İqlim dəyişikliyi bütün bəşəriyyətin üzləşdiyi ümumi problemdir. [2] Bu il dünyanın bir çox yerində yüksək temperatur, quraqlıq, leysan yağışlar və daşqınlar kimi ekstremal şərait vaxtaşırı yenidən üzə çıxıb. Hindistan, Tailand və Vyetnam kimi əsas düyü istehsal edən ölkələr həddindən artıq istilər və quraqlıq yaşayır ki, bu da düyü istehsalını risk altına qoyur. ABŞ, Avstraliya və Kanada kimi əsas ixracatçı ölkələrdə buğda istehsalı quru havadan təsirlənib və taxıl ixracına qeyri-müəyyənlik gətirib. Beynəlxalq ictimaiyyət konsensus yaratmalı, əməkdaşlığı pragmatik olaraq inkişaf etdirməli və kənd təsərrüfatının iqlim dəyişikliyinə uyğunlaşma qabiliyyətini yaxşılaşdırmaq və iqlim dəyişikliyinə

kənd təsərrüfatı istehsalı və ərzaq məhsullarına təsirini azaltmaq üçün beynəlxalq danışıqlar, texnoloji yeniliklər, məlumat mübadiləsi, maliyyə dəstəyi və s. vasitəsilə birgə cavab verməlidir. Beynəlxalq ictimaiyyət dünyə ərzaq ticarəti nizamını birgə qorunmalıdır. İnkişaf etməkdə olan ölkələrə öz ərzaq təhlükəsizliyi imkanlarını təkmilləşdirməyə kömək etmək ərzaq təhlükəsizliyi vəziyyətini yaxşılaşdırmağın ən birbaşa və effektiv yoludur. Ərzaq böhranının qurbanları əsasən inkişaf etməkdə olan ölkələrdir, çünki inkişaf etməkdə olan ölkələrin əksəriyyətində uzun müddətdir ki, qida istehsalı, emalı, saxlanması və ekstremal hava şəraitinin öhdəsindən gəlmək üçün texnologiya və imkanlar yoxdur. ABŞ və Avropa kimi inkişaf etmiş ölkələr ərzaq yardımı ilə bağlı rəsmi öhdəliklərini ciddi şəkildə yerinə yetirməli və ən çox ehtiyacı olan ölkələrə təcili humanitar yardım göstərməlidirlər. Kənd təsərrüfatı texnologiyalarının blokadasını qaldırmaq, bioloji, rəqəmsal, kosmik və digər texnologiyaların ötürülməsini və tətbiqini və bilik mübadiləsini sürətləndirmək və inkişaf etməkdə olan ölkələrə ərzaq istehsal potensialını və davamlı inkişafı təkmilləşdirmək üçün təkan vermək müsbət mənada əsaslı dəyişikliklər gətirə bilər.

Tədarük və təchizat zəncirinin qida təhlükəsizliyinə təsiri

Qlobal ərzaq təhlükəsizliyi problemini həll etmək üçün yalnız praktiki tədbirlər real dəyişikliklərə səbəb ola bilər. Aqrar sahədə tədarük zəncirinin idarə edilməsi, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi baxımından mühüm rol oynayır. Ərzaq təhlükəsizliyi, insanların fiziki və iqtisadi cəhətdən kifayət qədər və balanslı qidalara çatmasını təmin edən bir prosesdir. Bu məqsədə çatmaq üçün tədarük zəncirinin düzgün idarə edilməsi vacibdir, çünki bu, ərzaq məhsullarının istehsalından istehlakçılara çatdırılmasına qədər olan bütün mərhələlərdə keyfiyyətin və davamlılığın qorunmasını təmin edir. Tədarük zəncirinin idarə edilməsi bir neçə əsas aspekti əhatə edir:

1. **İstehsalın davamlılığı və keyfiyyəti:** Aqrar sahədə məhsul istehsalının davamlı olması və yüksək keyfiyyəti təmin etmək üçün kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı proseslərinin effektiv idarə olunması vacibdir. Bu, həmçinin resursların səmərəli istifadəsi və

ətraf mühitin qorunması məsələlərini də əhatə edir.

2. **Məhsulların vaxtında çatdırılması:** Tədarük zəncirinin düzgün idarə edilməsi, məhsulların vaxtında və uyğun şəraitdə istehlakçılara çatdırılmasını təmin edir. Bu, məhsulun keyfiyyətini və təhlükəsizliyini qorumağa kömək edir.

3. **Çoxsaylı tədarükçülərlə əlaqələr:** Tədarük zəncirində müxtəlif iştirakçılar (istehsalçılar, emalçılar, distribütorlar və pərakəndə satış şəbəkələri) arasında səmərəli əməkdaşlıq və əlaqələrin qurulması, ərzaq məhsullarının sürətli və təhlükəsiz şəkildə istehlakçılara çatmasını təmin edir.

4. **Təchizat zənciri boyunca izləmə və şəffaflıq:** Ərzaq təhlükəsizliyi təmin edilməsi üçün tədarük zəncirində məhsulların izlənməsi, onların mənşəyi və keyfiyyət göstəricilərinin şəffaf şəkildə təqdim edilməsi önəmlidir. Bu, istehlakçıların təhlükəsiz və etibarlı məhsullar almasını təmin edir.[7]

5. **Krizislərə və iqlim dəyişikliklərinə qarşı dayanıqlılıq:** Aqrar tədarük zəncirinin idarə edilməsi, əkin sahələrinin və istehsalın iqlim dəyişikliyinə qarşı dayanıqlı olmasını təmin etməyi də əhatə edir. Təchizat zəncirində baş verə biləcək hər hansı bir böhran (məsələn, təbii fəlakətlər, epidemiyalar və ya ticarət məhdudiyətləri) ərzaq təhlükəsizliyini təhdid edə bilər, buna görə də zəncirin dayanıqlı olması önəmlidir.

6. **İnnovasiya və texnologiya istifadəsi:** Yeni texnologiyalar və innovativ yanaşmalar aqrar sahədə məhsuldarlığın və səmərəliliyin artırılmasına, eləcə də ərzaq məhsullarının istehsalının və paylanması daha davamlı və təhlükəsiz olmasına kömək edir.

Bütün bu faktorlar, aqrar sahədə tədarük zəncirinin düzgün idarə olunmasının ərzaq təhlükəsizliyinə necə təsir etdiyini göstərir. Tədarük zəncirinin hər bir mərhələsində yaxşı idarəetmə və əməkdaşlıq, ərzaq məhsullarının keyfiyyətinin qorunmasına, istehsalın davamlılığına və nəticədə bütün cəmiyyətin ərzaq təhlükəsizliyinə müsbət təsir edir.

Kənd təsərrüfatı təchizat zənciri idarə edilməsi, qidanın tarladan süfrəyə çatdırılmasına qədərki bütün prosesi əhatə edir və istehsal, alqı-satqı, emal, daşınma, anbarlama və istehlak

mərhələlərində təsir göstərir. Bu səbəbdən, təsirli təchizat zənciri idarəçiliyi, qida təhlükəsizliyini səmərəli şəkildə təmin etmək üçün əsas amildir.

Kənd təsərrüfatı təchizat zəncirinin idarə edilməsi qida təhlükəsizliyinin təminatında bir neçə aspektdən mühüm rol oynayır:

1. İstehsalın Səmərəliliyinin Artırılması və Yığımın Təmin Edilməsi

Kənd təsərrüfatı istehsalı təchizat zəncirinin əsas mərhələsidir. Effektiv təchizat zənciri idarəçiliyi, kənd təsərrüfatı istehsalını miqyaslı, ixtisaslaşmış və intensivləşmiş şəkildə təşkil etməyə imkan verir, torpaq və işçi qüvvəsinin istifadə dərəcəsini artırır və bununla da qida istehsalının ümumi həcmi artırır. Müasir kənd təsərrüfatı texnologiyalarının tətbiqi, dəqiq kənd təsərrüfatı və informasiya texnologiyalarının istifadə edilməsi, fermerlərə istehsal səmərəliliyini artırmağa və istehsal xərclərini azaltmağa kömək edir, bu da qidanın əldə olunmasını təmin edir.

2. Resursların Optimal Təşkili

Kənd təsərrüfatı təchizat zənciri idarəçiliyi torpaq, su, işçi qüvvəsi və digər resursların optimal bölüşdürülməsini təmin edə bilər. Məsələn, təchizat zəncirində məlumat paylaşımı və əməkdaşlıq mexanizmləri vasitəsilə fermerlər bazar tələblərinə və iqlim dəyişikliyinə uyğun olaraq əkin proqramlarını vaxtında tənzimləyə bilərlər, bu da resurslardan israfın qarşısını alır.

3. Qida İtkilərinin və İsrafının Azaldılması

Kənd təsərrüfatı təchizat zəncirinin müxtəlif mərhələlərində qida itkisi və israfı mühüm bir məsələdir. Əgər təchizat zənciri idarəçiliyi düzgün aparılmasa, böyük miqdarda qida itkiləri ola bilər. Müasir logistika, anbarlama və emal texnologiyalarının istifadəsi, qida itkilərinin azalmasına kömək edir. Məsələn, soyuducu zəncirlərinin inkişafı, düzgün temperaturun saxlanılmaması nəticəsində qida çürüməsinin qarşısını alır və dəqiq anbar idarəçiliyi isə köhnəlmə və yığılmanın qarşısını alır.

4. Təchizat Zəncirinin Dayanıqlığının və Fövqəladə Cavab Bacarığının Artırılması

Qlobal iqlim dəyişikliyi, təbii fəlakətlər, siyasi iğtişaşlar və digər amillər qida istehsalını və təchizatını dayandıra bilər. Effektiv kənd təsərrüfatı təchizat zənciri idarəçiliyi çoxşaxəli təchizat mənbələri, anbar idarəçiliyi və çevik

nəqliyyat şəbəkələri vasitəsilə təchizat zəncirinin fəvqəladə vəziyyətlərə cavab vermək qabiliyyətini artırır. Krizis zamanı təchizat zəncirinin dayanıqlığı, qida təchizatının davamlılığını təmin edir və bazardakı kəskin dalğalanmaların qida təhlükəsizliyinə təsirini azaldır.

5. Qida Keyfiyyətinin və Qidalanma Təhlükəsizliyinin Artırılması

Kənd təsərrüfatı təchizat zənciri idarəçiliyi yalnız qidanın miqdarı ilə deyil, həm də onun keyfiyyəti və qidalanma təhlükəsizliyi ilə maraqlanır. İstehsal mərhələsində pestisidlər, gübrələr və digər kimyəvi maddələrin istifadəsinə nəzarət edilməsi, qida təhlükəsizliyini təmin edir. Eyni zamanda, emal mərhələsində keyfiyyət nəzarəti və qidalanmanın gücləndirilməsi kimi tədbirlər, qidanın qidalanma dəyərini artırır və insanların kifayət qədər qida qəbul etmələrini təmin edir.

6. Kənd təsərrüfatı təchizat zəncirindəki çağırışlar və cavab strategiyaları

Kənd təsərrüfatı təchizat zəncirinin idarə edilməsi qida təhlükəsizliyinin təmin olunmasında mühüm rol oynasa da, onun həyata keçirilməsi zamanı bir sıra çağırışlarla qarşılaşılır:

1. İqlim Dəyişikliyinin Təsiri: İqlim dəyişikliyi nəticəsində baş verən ekstremal hava hadisələri (quraqlıq, daşqın, donmalar və s.) kənd təsərrüfatı istehsalında böyük qeyri-müəyyənliklərə səbəb olur. Bu çağırışı qarşılamaq üçün iqlim dəyişikliyinin monitorinqi və erkən xəbərdarlıq sistemləri gücləndirilməli və kənd təsərrüfatı istehsal metodları uyğunlaşdırılmalıdır.

2. İnfrastrukturun Əskikliyi: Bəzi inkişaf etməkdə olan ölkələrdə və bölgələrdə kənd təsərrüfatı təchizat zəncirinin infrastrukturunun (nəqliyyat, anbarlama, logistika və s.) zəifliyi, qida istehsalı və dövriyyəsinin səmərəliliyini aşağı sala bilər. Bu problemi həll etmək üçün kənd yerlərində infrastruktur yatırımları artırılmalı və təchizat zəncirinin ümumi səmərəliliyi artırılmalıdır.

3. Təchizat Zəncirində Məlumatın Asimmetriyası: Kənd təsərrüfatı təchizat zəncirində istehsalçılar ilə istehlakçılar arasında və müxtəlif mərhələlər arasında məlumatın asimmetrik olması, təchizat və tələbin

uyğunlaşmamasına səbəb ola bilər. Məlumat texnologiyalarının tətbiqi və məlumat paylaşımı platformalarının qurulması bu problemi aradan qaldıra bilər və təchizat zəncirinin şəffaflığını və səmərəliliyini artırır.

4. Bazar Dalğalanmaları və Qiymət Sabitliyinin Olmaması: Qlobal bazar dalğalanmaları, qida qiymətlərinin sabitliyini təsir edir və bununla da qida təhlükəsizliyini mənfi şəkildə təsir edir. Bazar nəzarəti gücləndirilməli və düzgün qida ehtiyatları siyasətləri qurulmalıdır ki, qiymət dalğalanmaları qida təchizatına təsir etməsin.

Nəticə

Kənd təsərrüfatı təchizat zəncirinin idarə edilməsi qida təhlükəsizliyinin təmin olunmasında çox mühüm rol oynayır. Kənd təsərrüfatı istehsalı, nəqliyyat, anbarlama, emal və bölüşdürmə mərhələlərində idarəetmənin optimallaşdırılması qida istehsalının səmərəliliyini artırır, qida itkilərini azaldır və qidanın davamlı təchizatını təmin edir. Bundan əlavə, kənd təsərrüfatı təchizat zəncirinin idarə edilməsi qidanın keyfiyyətini və qidalanma dəyərini artırır, təchizat zəncirinin dayanıqlığını gücləndirir və iqlim dəyişikliyi və təbii fəlakətlərdən yaranan riskləri idarə etməyə kömək edir. Lakin kənd təsərrüfatı təchizat zəncirinin idarə edilməsi, iqlim dəyişikliyi, infrastruktur çatışmazlıqları və məlumat asimetriyası kimi çağırışlarla üzləşir və qlobal

səviyyədə əməkdaşlıq, investisiya və texnoloji yeniliklərin artırılması tələb olunur ki, qida təhlükəsizliyinin davamlılığı təmin olunsun.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Abbasov A.F. Ərzaq təhlükəsizliyi. Bakı: Nasir, 2007, 602 s.
2. Aqrar sahə modernləşmə dönməndə: problemlər və onun həlli yolları (kollektiv monoqrafiya). Bakı: 2009, 505 s.
3. “Aqrar tədarük və təchizat” Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı. Bakı şəhəri, 14 dekabr 2018-ci il
4. Elşən Həsənov. Hər kəs üçün satınalma Bakı, Qanun Nəşriyyatı, 2022, 232 səh.
5. Elşən Həsənov. Təchizat zəncirinin idarə olunmasının əsasları və terminlər lüğəti Bakı, Qanun Nəşriyyatı, 2022, 200 səh.
6. Arif Şəkərəliyev, Qoşqar Şəkərəliyev. Azərbaycan iqtisadiyyatı: reallıqlar və perspektivlər. Bakı: «Turxan» NPB, 2016. -536 s.
7. Aliyev İ.H., Soltanlı İ.Q. Aqrar sahənin modernləşməsi və rəqabət qabiliyyətliliyinin təmin olunması problemləri. Bakı: Avropa, 2017, 428 s.
8. Tədarük və təchizat jurnalı, № 1/2017, 32 s.
9. www.nedir.az
10. www.tedaruk.gov.az

Hajar Ajdar gizi ORUJOVA

Dissertation student of Ganja State University

E-mail: orucova.hecer@mail.ru

ORCID: 0009-0007-9126-7016

MANAGEMENT OF SUPPLY CHAIN IN AGRICULTURAL SECTOR AS ONE OF THE FACTORS OF ENSURING FOOD SECURITY

Abstract

Food security is a critical challenge faced by countries and regions worldwide, especially when there are deficiencies in agricultural production and supply chain management. Agricultural Supply Chain Management (ASCM) has begun to play a central role in ensuring food security. The aim of this paper is to explore the role of agricultural supply chain management in ensuring food security and its implementation mechanisms, analyzing the various stages of the agricultural supply chain, key issues, and its real impact on promoting food security. The paper reviews the definition of food security and related topics, then elaborates on the structure and functions of the agricultural supply

chain, and finally discusses how agricultural supply chain management addresses issues such as food shortages, quality control, and disaster risks, thereby ensuring food security.

Keywords: Agricultural Supply Chain, Food Security, Supply Chain Efficiency, Resource Management, Sustainable Development

Хаджар Аждар кызы ОРУДЖОВА

Диссертант Гянджинского Государственного Университета

E-mail: orucova.hecer@mail.ru

ORCID: 0009-0007-9126-7016

УПРАВЛЕНИЕ ЦЕПОЧКОЙ ПОСТАВОК В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ КАК ОДИН ИЗ ФАКТОРОВ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Резюме

Продовольственная безопасность является важнейшей проблемой, с которой сталкиваются страны и регионы по всему миру, особенно в условиях недостаточной организации сельскохозяйственного производства и управления цепочкой поставок. Управление сельскохозяйственной цепочкой поставок (ASCM) начинает играть центральную роль в обеспечении продовольственной безопасности. Цель этой работы — исследовать роль управления сельскохозяйственной цепочкой поставок в обеспечении продовольственной безопасности и его механизмы реализации, проанализировать различные этапы сельскохозяйственной цепочки поставок, ключевые проблемы и реальное влияние на продвижение продовольственной безопасности. В статье рассматриваются определения продовольственной безопасности и связанные с ними вопросы, затем подробно объясняется структура и функции сельскохозяйственной цепочки поставок, и, наконец, обсуждается, как управление сельскохозяйственной цепочкой поставок решает такие проблемы, как нехватка продовольствия, контроль качества и риски, связанные с катастрофами, тем самым обеспечивая продовольственную безопасность.

Ключевые слова: сельскохозяйственная цепочка поставок, продовольственная безопасность, эффективность цепочки поставок, управление ресурсами, устойчивое развитие

Emil Çingiz oğlu GÜLALIYEV
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin (UNEC) doktorantı

ƏMƏK BAZARINDA TƏLƏB VƏ TƏKLİF FUNKSIYASININ 2SLS METODU İLƏ TƏHLİLİ

Xülasə

Təqdim olunan məqalə, minimum əmək haqqının (MƏH) əmək bazarına təsirini və Azərbaycan əmək bazarındakı tələb və təklif funksiyalarını 2SLS (İki Addımlı Yerləşdirmə Metodu) ilə təhlil etməyi qarşıya məqsəd qoymuşdur. MƏH, sosial rifahın artırılması və əmək bazarının tarazlığının təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Lakin MƏH-nin əmək bazarına təsirini doğru qiymətləndirmək üçün, iqtisadi modellərdə endogenlik problemi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Endogenlik, dəyişənlər arasındakı səbəb-nəticə əlaqələrinin qarışmasından yaranaraq, təhlil edilən modelin nəticələrini təhrif edə bilər. Bu səbəbdən, 2SLS metodu, endogenlik problemini həll edərək, əmək bazarının tələb və təklif funksiyalarını daha düzgün qiymətləndirməyə imkan verir.

Məqalədə, Azərbaycanın əmək bazarında minimum əmək haqqının artımının məşğulluğa və maddi işçilərin sayına təsiri təhlil olunur. Bununla yanaşı, inflyasiya və əsas kapitalın dinamikası kimi göstəricilərdən də istifadə edilir. Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, MƏH-nin artması işəgötürənlərin xərclərini artırmaqla yanaşı, müəyyən bir səviyyədə əmək bazarında gəlir effekti yaradır. Bu isə öz növbəsində, dövlət müəssisələrində işləmək istəyənlərin sayının artmasına səbəb olur. Bu nəticələr, MƏH-nin optimal səviyyəsinin müəyyən edilməsi üçün vacib olan əmək bazarının tələb və təklif funksiyalarının 2SLS metodu ilə təhlilinin əhəmiyyətini vurğulayır. Tədqiqat, minimum əmək haqqı siyasətinin əmək bazarının ümumi vəziyyətinə və sosial rifaha olan təsirlərini daha aydın şəkildə göstərir.

Açar sözlər: Minimum əmək haqqı (MƏH), əmək bazarı, endogenlik problemi, 2SLS metodu, məşğulluq, sosial rifah.

JEL: E 00

UOT: 330.34; 330.35

DOI: <https://doi.org/10.54414/QXXG1770>

Giriş

Əmək bazarının iqtisadiyyatı cəmiyyətin inkişafında mühüm rol oynayır və əmək resurslarının təhlili hər bir ölkənin sosial və iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biridir. Bu baxımdan, minimum əmək haqqı (MƏH) həm əmək bazarının strukturunun, həm də sosial rifahın təhlilində vacib bir amildir. Minimum əmək haqqı, əmək bazarının tələbi və təklif funksiyalarını tənzimləyən əsas faktorlar arasında yer alır. Əmək bazarının tələb və təklif funksiyaları, işçi qüvvəsinin tələbi və təklifi arasındakı qarşılıqlı əlaqəni öyrənir və minimum əmək haqqı bu əlaqələrə birbaşa təsir edir.

Tələb funksiyası işəgötürənlərin müəyyən bir əmək haqqı səviyyəsində işçi qüvvəsinə olan ehtiyacını göstərir, təklif funksiyası isə işçilərin bu əmək haqqı ilə işləməyə razılıq verdikləri

səviyyəni əks etdirir. Minimum əmək haqqı, bu iki funksiyanın kəsişdiyi nöqtəni müəyyən edir və eyni zamanda əmək bazarının tarazlığına təsir edir. Bu funksiyaların təhlili, minimum əmək haqqının müəyyən olunmasında və əmək haqqı səviyyəsinin iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində vacibdir. Həmçinin, minimum əmək haqqı sosial rifahın təmin olunmasında, yoxsulluğun azalmasında və işsizlik səviyyəsinin idarə olunmasında mühüm rol oynayır. Bu səbəbdən, minimum əmək haqqının iqtisadiyyata və əmək bazarına olan təsirlərini düzgün qiymətləndirmək, sosial siyasətin effektivliyini artırmağa kömək edir.

Bu sahədə daha dəqiq və etibarlı nəticələr əldə etmək üçün, əmək bazarının tələb və təklif funksiyalarının təhlilində 2SLS (İki addımlı ən kiçik kvadratlar) metodu effektiv bir yanaşma

təqdim edir. 2SLS metodu, xüsusilə endogenlik problemlərini aradan qaldırmaq üçün istifadə olunur, yəni işçi qüvvəsinin təklifi və tələbi arasında qarşılıqlı təsirlər mövcud olduqunda bu metod tələb və təklif funksiyalarını daha düzgün şəkildə qiymətləndirməyə imkan verir. Endogenlik problemi, bir dəyişənin digərinə təsir etməsi zamanı ortaya çıxan çətinlikdir və bu çətinliklər, iqtisadi modellərin nəticələrini təhrif edə bilər. 2SLS metodu, bu problemi aşmaqla, əmək haqqı səviyyəsi və işçi qüvvəsinin təklifi arasındakı əlaqəni daha doğru və etibarlı şəkildə müəyyən etməyə kömək edir. Həmçinin, əmək bazarının tələb və təklif funksiyalarının 2SLS metodu ilə təhlili, minimum əmək haqqının əmək bazarına olan təsirlərini daha dəqiq ölçməyə imkan verir. Bu yanaşma, işəgötürənlərin və işçilərin qərarlarını, minimum əmək haqqı səviyyəsinin iqtisadi nəticələrini ətraflı şəkildə öyrənməyə şərait yaradır. Nəticədə, 2SLS metodu, minimum əmək haqqının əmək bazarına, işsizlik səviyyəsinə, və sosial rifaha olan təsirlərini qiymətləndirərkən daha etibarlı və düzgün nəticələr əldə etməyə imkan verir. Bu metod, həmçinin sosial siyasətin və əmək bazarına dair tənzimləmələrin daha effektiv şəkildə formalaşdırılmasına kömək edir.

Bu məqalənin əsas məqsədi, Azərbaycanın əmək bazarındakı tələb və təklif funksiyalarını 2SLS (İki Addımlı Yerləşdirmə Metodu) analizi vasitəsilə qiymətləndirməkdir. 2SLS metodu, endogenlik problemini aradan qaldıraraq daha dəqiq və etibarlı nəticələr əldə etməyə imkan verir. Bu metod, əmək bazarındakı dəyişkənlikləri və əlaqələri daha dərinlən başa düşmək üçün istifadə olunan qabaqcıl statistik üsullardan biridir.

Tədqiqat obyektini Azərbaycanın əmək bazarlarında tələb və təklif funksiyalarının 2sls metodu ilə təhlili təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını 2SLS metod təşkil edir. Bu metod, endogenlik və spurious əlaqələr kimi məsələləri aradan qaldırmağa imkan verir. Endogenlik problemi, dəyişənlər arasında səbəb-nəticə əlaqələrinin qarışması ilə ortaya çıxır və bu, qeyri-dəqiq nəticələrə səbəb ola bilər. 2SLS metodu, bu problemi həll etməyə kömək edir və dolaylı əlaqələrin olduğu hallarda daha etibarlı nəticələr əldə etməyə imkan verir. 2SLS metodunun

tətbiqi, əmək bazarının təklif və tələb funksiyalarını təhlil edərkən xüsusilə önəmlidir, çünki burada həm endogenlik məsələsi, həm də gözlənilən qarşılıqlı təsirlər mövcud ola bilər. Əmək bazarının tənzimlənməsi və minimum əmək haqqı arasında mövcud olan əlaqələrin dəqiq qiymətləndirilməsi üçün bu metoddan istifadə çox faydalıdır.

Minimum əmək haqqının (MƏH) yoxsulluğa, gəlir bərabərsizliyinə və məşğulluq səviyyəsinə təsirləri ilə bağlı nəticələrə əsaslanaraq iddia etmək olar ki, MƏH-nın optimal səviyyəsinin müəyyən edilməsi iqtisadiyyat üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır. Lakin belə optimallığın müəyyən edilməsi alqoritminin bəzi mərhələləri rəqabətli və monopsonik əmək bazarları üçün eyni olsa da bəzi mərhələlərdə fərqliliklər mövcuddur. Belə ki, optimallıq üçün məqsəd funksiyasının və məhdudiyyətlərin müəyyən edilməsi hər iki bazar növü üçün təqribən eynidir. Məqsəd funksiyası yoxsulluğun ($P(W) \rightarrow minimum$) və gəlir bərabərsizliyinin ($GINI(W) \rightarrow minimum$) minimuma endirilməsini, həmçinin məşğulluğun maksimumlaşdırılmasını ($EMP(W) \rightarrow maximum$) nəzərdə tutmaqla edilə bilər. Məhdudiyyətlər arasında isə məşğulluq üçün $EMP < labor\ force$ (işçi qüvvəsi), gəlir bərabərsizliyi üçün $GINI \leq 300$, inflyasiya dərəcəsi üçün $inf \leq 3\%$ götürülə bilər. Qoyulan məqsəd funksiyasına uyğun olaraq, digər məhdudiyyətlər də qəbul edilə bilər.

Rəqabətli əmək bazarında optimal MƏH-nın müəyyən edilməsi üçün a) mümkün əmək haqqı səviyyələri (yaxşı olar ki, əmək haqqı səviyyələri ev təsərrüfatlarının gəlir səviyyəsinə görə müəyyən edilsin); b) MƏH ilə məşğulluq səviyyəsi arasındakı əlaqə; c) MƏH ilə əmək məhsuldarlığı arasındakı əlaqə; d) MƏH-nın mal və xidmətlərin qiymət səviyyəsinə təsiri (bu təsirin qiymətləndirilməsi üçün MƏH-nın CPI-ə təsirini nəzərdə tutmaq olar); e) yaşayış minimumuna və yoxsulluq səviyyəsinə MƏH-nın təsiri; f) MƏH-nın işəgötürənlərin xərclərinə və mənfəətinə təsiri. Bu göstəricilərin MƏH ilə əlaqəsi MƏH-nın optimal səviyyəsinin müəyyən edilməsi üçün istifadə edilə bilər.

Ədəbiyyata baxış. Klassik iqtisadi nəzəriyyəyə görə, əməyə tələbin artması əmək

haqqını və məşğulluğu artırmağa meyllidir, əmək təklifindəki artım isə adətən əmək haqqını aşağı salır. Lakin empirik tədqiqatlar göstərdi ki, bu əlaqə daha mürəkkəbdir [4, 7]. İşçi bacarığı, coğrafi hərəkətlilik, təhsil və hətta demoqrafik dəyişənlər kimi amillər əmək təklifinə təsir göstərir. Bundan əlavə, əmək tələbi tez-tez texnoloji irəliləyişlərə, avtomatlaşdırmaya və sənayeyə xas şəraitdə dəyişikliklərə məruz qalır [5]. Bir çox tədqiqatçılar minimum əmək haqqının əmək bazarına təsirini müxtəlif modellərlə araşdırmışdır. Məsələn, Card və Krueger [1] ABŞ-ın New Jersey və Pensilvaniya ştatlarında minimum əmək haqqı artımının işəgötürənlərin işçi sayına təsirini tədqiq etmiş və belə bir artımın işçi sayına mənfi təsir göstərmədiyini müəyyən etmişlər. Digər tərəfdən, Neumark və Wascher [8] minimum əmək haqqı artımlarının iş yerlərinin azalmasına və işsizliyin artmasına səbəb olduğunu vurğulayır.

Son tədqiqatlar müxtəlif sektorları, bölgələri və minimum əmək haqqının regional dəyişmələrinin təsirlərini araşdıraraq bu təhlilləri genişləndirmişdir [3]. Digər tədqiqatçılar minimum əmək haqqının gəlir bərabərsizliyinə təsirinə diqqət yetirərək, minimum əmək haqqının artımının aşağı gəlirli işçilərə qeyri-mütənasib şəkildə fayda verdiyini və beləliklə də müəyyən kontekstlərdə gəlir bərabərsizliyini azaldacağını bildirirlər [11].

Stoddard, C. [12] qeyd edir ki, həm fərqlikdə-fərqlər, həm də 2SLS metodologiyalarından istifadə edərək, dövlət səviyyəsində minimum əmək haqqı artımlarının ABŞ-da məşğulluğa təsirini araşdırmışdır. Tədqiqatçı müəyyən etmişdir ki, bəzi aşağı maaşlı sektorlarda (məsələn, fast food) məşğulluq cüzi azalma göstərsə də, minimum əmək haqqı artımının ümumi məşğulluğa təsiri cüzi olaraq qalır. Bu onu göstərir ki, müəyyən bölgələr və ya sənayelər bəzi iş yerlərinin itirilməsi ilə üzləşə bilsələr də, iqtisadiyyata təsirlər tez-tez proqnozlaşdırıldığı qədər kəskin deyil. Tədqiqatçı regional şoklardan və federal minimum əmək haqqı səviyyələrindəki dəyişikliklərdən alət kimi istifadə edərək, endogenlik problemləri həll etmək üçün 2SLS yanaşmasından istifadənin daha effektiv olduğunu bildirir.

Lemos, S. və Scott, A. [6] minimum əmək haqqı artımının regional təsirlərini araşdıran tədqiqatların meta-analizini həyata keçirərək, son iyirmi ildə dərc edilmiş 50-dən çox tədqiqatın nəticələrini sintez etmişdir. Meta-analiz müəyyən edir ki, regional kontekstdə, o cümlədən iqtisadi şərait və minimum əmək haqqı artımının həcmi məşğulluğun nəticələrinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Onlar qeyd edirlər ki, minimum əməkhaqqında daha kiçik artımlar cüzi təsirlərə malikdir, halbuki daha böyük artımlar bəzi regionlarda, xüsusən də əsas işsizliyin yüksək olduğu bölgələrdə məşğulluğun azalmasına səbəb olur.

Dube, A. R. və Smith, P. [3] minimum əmək haqqı qanunlarının məşğulluq və əmək haqqına təsirini qiymətləndirmək üçün struktur ekonometrik modelləşdirmədən istifadə edərək, bir çox tədqiqatlarda istifadə edilən daha ənənəvi azaldılmış forma yanaşmalarına əks nöqtə təqdim etmişlər. Onlar iddia edirlər ki, həm tələb, həm də təklif funksiyalarını bilavasitə özündə birləşdirən struktur modellər siyasət dəyişikliklərinə əmək bazarının reaksiyaları haqqında daha aydın təsəvvür yaradır. Onların nəticələri göstərir ki, minimum əmək haqqı artımı məşğulluğa cüzi mənfi təsir göstərsə də, təsirlər əmək bazarı şəraitindən və işçi qüvvəsinin spesifik xüsusiyyətlərindən çox asılıdır.

Stewart, M. B. və Swaffield, J. K. [10] regionlar və sektorlar üzrə panel məlumat dəstindən istifadə edərək, Birləşmiş Krallıqda minimum əmək haqqının məşğulluğa təsirlərini araşdırmışdır. Onların təhlili minimum əmək haqqı siyasətlərində müşahidə olunmayan heterogenliyə və potensial endogenliyə nəzarət etmək üçün həm sabit təsirli modelləri, həm də 2SLS-ni özündə birləşdirir. Onlar müəyyən edirlər ki, minimum əmək haqqı artımı yeniyetmələr və aşağı maaşlı işçilər üçün məşğulluğa kiçik mənfi təsirlər göstərsə də, təsir bütün sektorlarda eyni dərəcədə mənfi deyil.

Cunningham, W. və Robalino, D. [2] Latın Amerikası, Asiya və Afrikada bir neçə ölkədən təbii təcrübələrdən istifadə edərək minimum əmək haqqı artımının əmək bazarına təsirlərini araşdırmışlar. Tədqiqat endogenliyə nəzarət etmək üçün instrumental dəyişənlər və 2SLS daxil olmaqla müxtəlif ekonometrik üsullardan

istifadə edir. Onların tapıntıları göstərir ki, minimum əmək haqqı artımının əmək bazarı təsirləri yüksək kontekstdən asılıdır, kiçik iqtisadiyyatlar və qeyri-rəsmi əmək bazarlarına malik olanlar daha böyük, daha inkişaf etmiş iqtisadiyyatlara nisbətən daha əhəmiyyətli işsizlik effektləri göstərilir.

Müzakirə

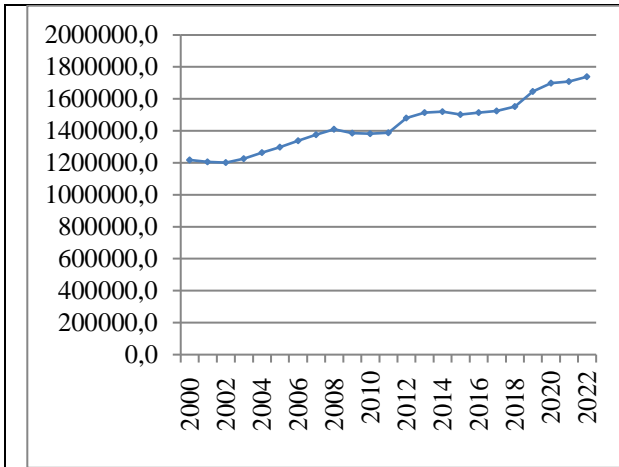
MƏH-nın optimal səviyyəsinin müəyyən edilməsi üçün zəruri olan modelin qurulması əmək bazarında tələb və təklif funksiyalarının müəyyən edilməsindən başlamalıdır. Qeyd edək ki, məcmu iqtisadiyyat üçün tələb və təklif funksiyaları 1-ci və 2-ci reqressiya tənlikləri ilə ifadə oluna bilər.

$$L_t^d = \alpha + \beta * W_t + \varepsilon_t \quad (\text{burda } \beta < 0) \quad (1)$$

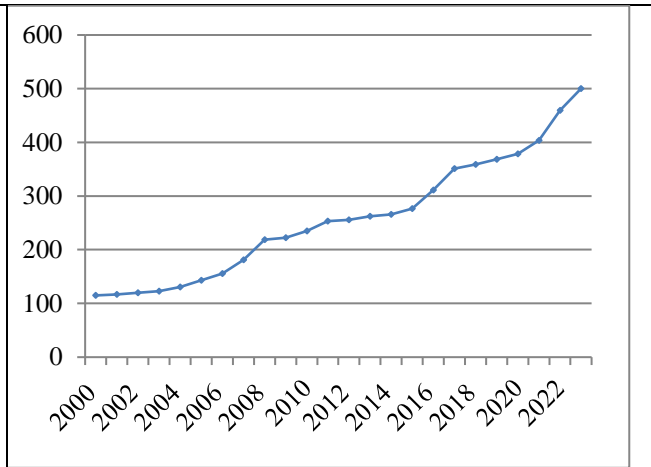
və ya

$$L_t^s = c + d * W_t + \theta_t \quad (\text{burda } d > 0) \quad (2)$$

Rəqabətli bazarda tələb funksiyası üçün

Qrafik 1. Azərbaycanın əmək qüvvəsinin dinamikası

Qrafik 2. Azərbaycanın inflyasiya səviyyəsinin dinamikası (CPI) (baza ili 1995).

Alınan nəticələr göstərir ki, $A \approx 9.56 \times 10^{-127}$; $\alpha \approx 1.045$; və $\beta \approx -0.00113$. Alınan nəticələrdə göstərir ki, $\beta < 0$ olması normaldır. Lakin alınan nəticələrin çatışmazlığı ondan ibarətdir ki, L həm W -dan, həm də K -dan

$$L = \left(\frac{W}{A * \alpha * P * K \beta} \right)^{\frac{1}{\alpha-1}} \quad (3)$$

İfadəsindən də istifadə edə bilərik. Bu zaman hədəf funksiyası olaraq,

$$\left(\frac{W}{A * \alpha * P * K \beta} \right)^{\frac{1}{\alpha-1}} \rightarrow \max \quad (4)$$

$$\begin{aligned} \log(L) &= \frac{1}{\alpha-1} * \log(W) + \frac{1}{1-\alpha} * \\ \log(A) + \frac{1}{1-\alpha} * \log(\alpha) + \frac{1}{1-\alpha} * \log(P) + \frac{\beta}{1-\alpha} * \\ &\log(K) \end{aligned} \quad (5)$$

və ya

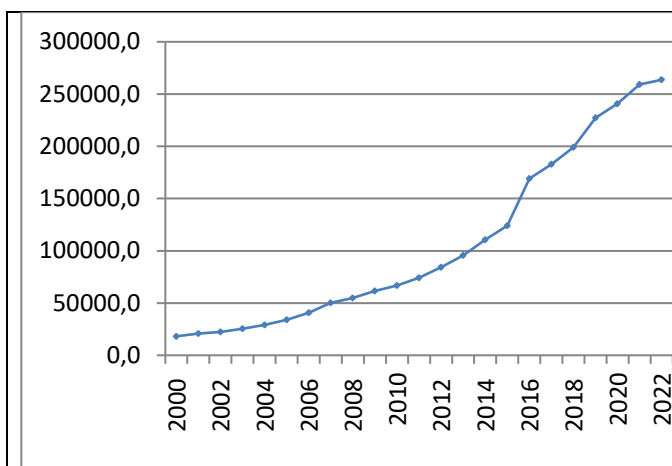
$$Y = a + b * X1 + c * X2 + d * X3$$

Burada $a = \frac{1}{1-\alpha} * \log(A) + \frac{1}{1-\alpha} * \log(\alpha)$;
 $b = \frac{1}{\alpha-1}$; $c = \frac{1}{1-\alpha}$; $d = \frac{\beta}{1-\alpha}$; $X1 = \log(W)$;
 $X2 = \log(P)$; $X3 = \log(K)$ kimi göstərmək olar.

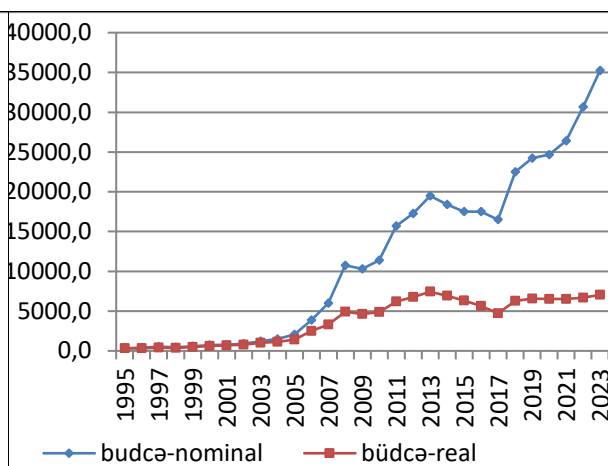
Azərbaycanda 2000-2022-ci illərarası dövrdə müzdü işçilərin (qrafik 1), inflyasiya səviyyəsinin (baza ili 1995) (qrafik 2) və əsas kapitalın (qrafik 3) dinamikasından istifadə edərək ekonometrik metodlarla A , α və β əmsallarını tapa bilərik

pozitiv asılıdır. Təklif funksiyası üçün belə asılılıq yararlı olsa da tələb funksiyası üçün yararlı deyil. Bu nəticəni nəzərə alaraq, Azərbaycanın əmək bazarında tələb və təklif funksiyalarını 2SLS metodu vasitəsilə qurmağa çalışacağıq.

Qrafik 3. Azərbaycanıanda əsas kapitalın dinamikası (real azn-baza ili 1995)

Qrafik 4. Azərbaycanıanda büdcə gəlirlərinin dinamikası (baza ili-1995)

2SLS metodu iki və daha çox reqresiya tənliyinin birgə həllini nəzərdə tutur. Məcmu iqtisadiyyat üçün tələb (L_t^d) və təklif (L_t^s) funksiyalarının müəyyən edilməsi üçün 2SLS metodundan istifadə etmək olar. Bu məqsədlə aşağıdakı reqresiya sistem tənliklərindən istifadə edəcəyik:

$$\begin{cases} L_t^d = \alpha_0 + \alpha_1 * W_t + \alpha_2 * Q_t + \alpha_3 * MW_t + \varepsilon_t \\ L_t^s = \beta_0 + \beta_1 * W_t + \beta_2 * semp_t + \theta_t \end{cases} \quad (6)$$

Burada W_t -illik orta əmək haqqı (real azn); Q_t —real ÜDM həcmi (azn); $semp_t$ — özüməşğulların sayı (nəfər); MW_t - minimum əmək haqqıdır. L_t^d və L_t^s , uyğun olaraq, əməyə olan tələb və təklif funksiyalarıdır.

1-ci cədvəldə 2SLS modeli ilə tədqiqata cəlb edilən göstəriciləri üçün “orta”, “median”, “maksimum”, “minimum” və “standart sapma” üzrə qiymətlər verilmişdir.

Cədvəl 1.

2SLS modeli üçün bəzi göstəricilərin qiymətləndirilməsi

	L	W	Q	MW	SEMP
orta	1421050.	1316.241	1.39e+10	312.1861	2850868.
median	1396650	1557.167	1.71e+10	376.3977	2845750.
maksimum	1738700	2243.106	2.91e+10	792.3930	3327600
minimum	1117900	150.0000	2.13e+09	10.61947	2041000.
Standart sapma	168088.6	717.1815	8.43e+09	247.8201	310962.2
Skewness	0.152228	-0.343961	-0.159356	0.317799	-0.637170
Kurtosis	2.196406	1.580512	1.547247	2.161023	3.111839
Jarque-Bera	0.861532	2.902880	2.580747	1.292513	1.909190
Probability	0.650011	0.234233	0.275168	0.524004	0.384968

Qeyd: müəllif tərəfindən hesablanmışdır

Burada L_t^d üçün W_t —endogen, Q_t -ekzogen və MW_t ekzogen dəyişənlərdir. L_t^s üçün W_t -endogen, $semp_t$ -ekzogen dəyişəndir. 2SLS metodundan istifadə edərək əmsalların hesablanması üçün əvvəlcə həm L_t^d , həm də W_t üçün “reduced” formaların tapılmasına ehtiyac var. Endogen dəyişənlər olan L_t^d və W_t üçün “reduced” forma, uyğun olaraq, 7-ci və 8-ci reqresiya tənliyinə uyğundur:

$$L_t^d = \gamma_0 + \gamma_1 * Semp_t + \gamma_2 * Q_t + \gamma_3 * MW_t + \mu_t \quad (7)$$

$$W_t = \pi_0 + \pi_1 * Semp_t + \pi_2 * Q_t + \pi_3 * MW_t + \tau_t \quad (8)$$

7-ci reqresiya analizinin nəticələri 2-ci cədvəldə, 8-ci reqresiya analizinin nəticələri isə 3-cü cədvəldə verilmişdir.

L üçün “reduced” forma

Dependent Variable: L Method: Least Squares Date: 08/04/24 Time: 22:17 Sample: 1995 2022 Included observations: 28				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
Q	7.86E-06	6.55E-06	1.200579	0.2416
MW	611.9102	180.9133	3.382339	0.0025
SEMP	-0.296555	0.106655	-2.780515	0.0104
C	1966086.	257665.6	7.630377	0.0000
R-squared	0.772071	Mean dependent var	1421050.	
Adjusted R-squared	0.743580	S.D. dependent var	168088.6	
S.E. of regression	85116.53	Akaike info criterion	25.67299	
Sum squared resid	1.74E+11	Schwarz criterion	25.86331	
Log likelihood	-355.4219	Hannan-Quinn criter.	25.73117	
F-statistic	27.09872	Durbin-Watson stat	0.665075	
Prob(F-statistic)	0.000000			

Qeyd: müəllif tərəfindən hesablanıb.

2-ci cədvəldən göründüyü kimi endogen dəyişən olaraq L (muzdlu işçilərin sayı) MW (minimum əmək haqqı) dəyişənin real qiymətindən pozitiv, $Semp$ (özüməşğulların sayı) göstəricisindən isə neqativ asılıdır. Asılılıq, uyğun olaraq, 1%-lin və 5%-lik intervalda etibarlıdır. Lakin L -in ÜDM həcmindən (Q) real həcmindən asılılığı yoxdur. MƏH-nın muzdlu işçilərin sayına pozitiv təsiri rəqabətli bazarlarda bu iki göstəricinin əlaqəsinə həsr edilən əksər tədqiqatlarda əldə edilən nəticəyə ziddir. Belə ki, rəqabətli əmək bazarı üçün MƏH-nın artmasının tələb funksiyasına mənfi təsiri aparıcı mövqə hesab edilir. Lakin bizim tədqiqatda belə nəticənin əldə edilməsinin səbəbi kimi L -in bütün məşğulların sayını deyil, yalnız muzdlu işçilərin sayını ifadə etməsi göstərilə bilər. Azərbaycanda muzdlu işçilərin mühüm hissəsi isə dövlət büdcəsindən maliyyələşən müəssisələrdə çalışırlar. MƏH-nın az olması belə müəssisələrdə işləmək istəyənlərin sayına mənfi təsir edir, yəni təklif əyrisini “əvəzləmə effekti” nəticəsində geri dönüş edir. Lakin MƏH-nın müəyyən səviyyəyə qədər artması gəlir effekti yaradır və dövlət müəssisələrində çalışmaq istəyənlərin sayı artır. “Reduced” formada L -in $SEMP$ (özüməşğulların

sayı) göstəricisi ilə neqativ əlaqəsi göstərir ki, özüməşğulluq səviyyəsi artıqca muzdlu işləyənlərin sayı da azalır. Bu da təbiidir. “Özüməşğulluq” əslində təklif əyrisi üçün “əvəzləmə effekti” yaradır.

3-cü cədvəldə W üçün “reduced” formanın hesablanması üçün reqresiya analizinin nəticələri verilmişdir. Cədvəldəki məlumatlara əsaslanaraq, qeyd etmək olar ki, orta real illik əmək haqqı (W) da endogen göstəricidir və onun MW , Q və $SEMP$ ekzogen göstəricilərdən asılılığı 1%-lik intervalda əhəmiyyətlidir. W göstəricisinin hər üç ekzogen göstəricilərdən asılılığı pozitividir.

Beləliklə, 2SLS metodunun tətbiqi və həm tələb, həm də təklif funksiyası üçün ekonometrik modelin yaradılması üçün “reduced” formalar əsasında W üçün “fitted” qiymətləri müəyyən etməyə və yeni reqresiya tənliyini analiz etməyə ehtiyac var:

$$\begin{cases} L_t^d = \omega_0 + \omega_1 * \widehat{W}_t + \omega_2 * Q_t + \omega_3 * MW_t + \varepsilon_t \\ L_t^s = \varphi_0 + \varphi_1 * \widehat{W}_t + \varphi_2 * semp_t + \theta_t \end{cases} \quad (6)$$

Cədvəl 3

W dəyişəni üçün “reduced” forma

Dependent Variable: W Method: Least Squares Date: 08/04/24 Time: 22:19 Sample: 1995 2022 Included observations: 28				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
MW	1.086693	0.250881	4.331509	0.0002
Q	3.50E-08	9.08E-09	3.856680	0.0008
SEMP	0.000561	0.000148	3.795357	0.0009
C	-1110.564	357.3169	-3.108065	0.0048
R-squared	0.975923	Mean dependent var	1316.241	
Adjusted R-squared	0.972913	S.D. dependent var	717.1815	
S.E. of regression	118.0350	Akaike info criterion	12.51140	
Sum squared resid	334374.5	Schwarz criterion	12.70172	
Log likelihood	-171.1597	Hannan-Quinn criter.	12.56958	
F-statistic	324.2605	Durbin-Watson stat	0.908082	
Prob(F-statistic)	0.000000			

Qeyd:müəllif tərəfindən hesablanmışdır.

Burada $\widehat{W}_t$ - 8-ci reqresiya tənliyi W endogen dəyişəni üçün hesablanan “fitted” zaman sırasıdır. $\omega_0, \omega_1, \omega_2, \omega_3, \varphi_0, \varphi_1, \varphi_2$ 2SLS əmsallardır. ε_t və θ_t isə xətalardır.

6-cı sistem reqresiya tənliyinin ayrı-ayrılıqda OLS metodu ilə həlli bizə tələb funksiyası üçün 4-cü cədvəldə əks olunan nəticəni verir.

Analizin nəticəsi göstərir ki, Azərbaycanın məcmu əmək bazarında tələb funksiyası MƏH-dan və ÜDM həcmindən pozitiv, orta illik real əmək haqqından isə neqativ asılıdır. MƏH ilə orta real illik əmək haqqı arasındakı böyük fərq (qrafik 5) müəyyən dərəcədə muzdlu işçilərin sayında dövlət mülkiyyətinin payının üstünlük təşkil etməsi ilə də bağlıdır (qrafik 6).

Cədvəl 4

Azərbaycanın əmək bazarında tələb funksiyası

Dependent Variable: L Method: Least Squares Date: 08/04/24 Time: 22:36 Sample: 1995 2022 Included observations: 28				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
W1	-528.6192	190.1156	-2.780515	0.0104
Q	2.64E-05	1.18E-05	2.241432	0.0345
MW	1186.357	262.5813	4.518056	0.0001
C	1379020.	55721.96	24.74824	0.0000
R-squared	0.772071	Mean dependent var	1421050.	
Adjusted R-squared	0.743580	S.D. dependent var	168088.6	
S.E. of regression	85116.53	Akaike info criterion	25.67299	
Sum squared resid	1.74E+11	Schwarz criterion	25.86331	
Log likelihood	-355.4219	Hannan-Quinn criter.	25.73117	
F-statistic	27.09872	Durbin-Watson stat	0.665075	
Prob(F-statistic)	0.000000			

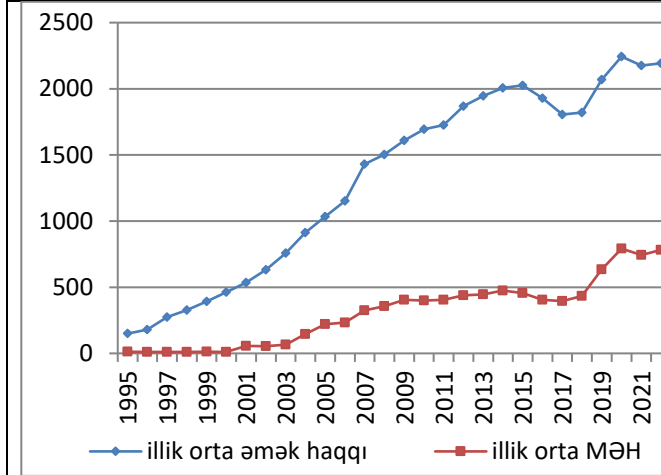
Qeyd: müəllif tərəfindən hesablanıb

Belə ki, dövlət büdcəsindən maliyyələşən müəssisələr və ya təşkilatlar üçün

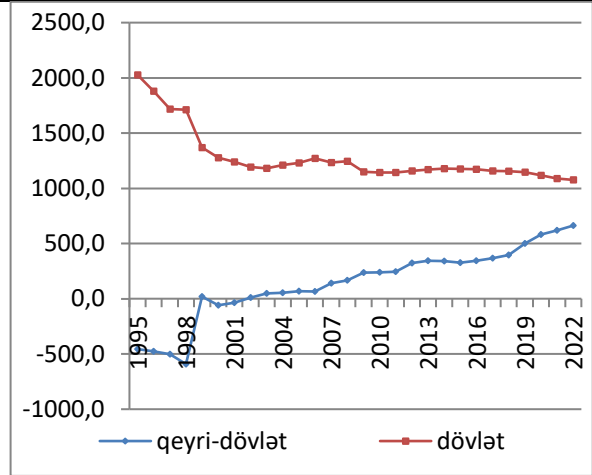
MƏH-nın hansı səviyyədə olması işəqəbul proseduruna ciddi təsir etmir. Qeyd edək ki,

1995-1998 və 2000-2001-ci illərdə qeyri-dövlət sektorunda müzdü işçilərin sayında olan kəskin azalmalar və hətta mənfi say, böyük ehtimalla, ARDSK-nin məlumatlarındakı texniki səhvlərlə bağlıdır. Belə ki, əgər dövlət mülkiyyətli müəssisə və təşkilatlarda bütün işçilər “özüməşğul” deyil və müzdü hesab olunurlar,

onda bu illərdəki “özüməşğulların” hamısı qeyri-dövlət sektoruna aid edilməlidir. O halda dövlət sektorunda işləyənlərin sayı müzdü işçilərin sayından daha çox olur və qeyri-dövlət sektorunda müzdülərin sayı mənfi işarə almış olur.

Qrafik 5. Orta illik real əmək haqqı ilə real MƏH arasındakı fərq (azn) (baza ili 1995)

Qrafik 6. Mülkiyyət növlərinə görə müzdü işləyənlərin orta illik sayı (min nəfər)

Müxtəlif ölkələrin təmsalında aparılan tədqiqatlara, o cümlədən optimal Minimum əmək haqqının müəyyən edilməsinə həsr edilən tədqiqatlara əsaslanaraq MƏH-nın əmək tələbinə təsirinin həmişə mənfi olmasını iddia etmək olmaz. Belə ki, MƏH-nın səviyyəsi müəyyən həddən az olanda onun əmək tələbinə təsiri müsbət və ya neytral da ola bilər. MƏH ilə əməyə olan tələb funksiyası arasındakı əlaqənin universal xarakterli olmaması müxtəlif səbəblərdən qaynaqlana bilər. Bir səbəbi biz artıq yuxarıda qeyd etdik. Belə ki, müzdü işçilərin mühüm hissəsinin büdcə müəssisə və ya təşkilatlarında fəaliyyət göstərməsi səbəbindən belə işəgötürənlər MƏH-dan asılı olmayaraq, təsdiq edilən stat cədvəlinə uyğun olaraq işəqəbulu həyata keçirirlər. Belə halın ekonometrik təsdiq edilməsi üçün yaxşı olar ki, yuxarıda nəzərdən keçirilən reqresiya tənliklərində müzdü işçilərin sayı (L) iki qrupa ayrılaraq, bir daha tərtib edilsin. Həm dövlət, həm də qeyri-dövlət mülkiyyəti üzrə müzdü işçilərə olan tələb və təklif funksiyalarının ayrı-ayrılıqda modelləşdirilməsi əmək bazarının

MƏH-dan asılılığın daha doğru müəyyən edilməsinə imkan verə bilər.

Tələb funksiyasının MƏH ilə pozitiv əlaqəsinin digər bir səbəbi əmək haqqının artması ilə işçilərin motivasiyasının artırılmasına əsaslanır. Məhsuldarlıq artdıqca işverənin xərcləri də azalır. MƏH-nın artması nəticəsində əlavə işçilərin cəlb edilməsi və cəmi əmək haqqı xərclərinin də artımı məhsuldarlığın artımı ilə kompensasiya edilmiş olur. İşçilərə cəmi ödənişlərin, məsələn, sosial müdafiə ödəmələrinin azaldılması, vergilərin azaldılması, işçilər üçün təlim xərclərinin azaldılması da MƏH-nın artırılmasına səbəb ola bilər.

Qeyd edək ki, MƏH-nın məşğulluğa pozitiv təsiri rəqabətli əmək bazarına deyil, daha çox monopsonik əmək bazarına xasdır. Belə ki, monopsonik əmək bazarı şəraitində işəgötürən öz bazar gücünə arxayın olaraq, daha aşağı əmək haqqı ilə işçiləri götürür. MƏH-nın artırılması isə onları məcbur edir ki, əmək haqqını artırınsınlar və rəqabətli əmək bazarında olduğu səviyyəyə yaxınlaşdırsınlar. Bu halda onlar

işçilərin sayını, yəni məşğulluq səviyyəsini azaltmırlar.

MƏH-nın məşğulluğa pozitiv təsirinin digər səbəbi həm də iqtisadiyyatda məcmu tələbin artması ilə bağlıdır. MƏH-nın tətbiqi aşağı ixtisaslı işçilərin əmək haqqını, monipsonik əmək bazarında, həm də bütün işçilərin əmək haqqını müəyyən qədər artırmış olur. Belə artım ev təsərrüfatlarının gəlirlərini də artırır və məcmu iqtisadiyyatda istehlak həcmi də artır. Nəticədə AD (məcmu tələb) də artır. Məcmu tələbin artması isə məcmu təklifin də artmasını stimullaşdırır. Bu, əslində mültiplikator effekti yaradır. Məcmu xərclərin (AD) artması iqtisadiyyat üzrə istehsalın və məşğulluğun daha da artmasına səbəb olur.

İqtisadiyyatın elə sektorları var ki, orada daha yüksək əmək haqqı müəyyən etməklə daha

bacarıqlı işçilərin cəlb edilməsinə nail olmaq olur. Belə işçilər isə müəssisəyə daha çox gəlirin gəlməsini təmin edirlər. Məsələn, restoran və mehmanxana xidmətləri ilə məşğul olan biznes subyektlərində MƏH-ndan daha yüksək əmək haqqının verilməsi bu subyektlərdə xidmətin keyfiyyətini, həmçinin gəlirliliyi artırır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, elə iqtisadi fəaliyyət sahələri var ki, orada əmək qeyri-elastikdir. Əməyin qeyri-elastik olması o deməkdir ki, əmək haqlarının dəyişməsi məşğulluq səviyyəsində təsir etmir. Məsələn, dövlət mülkiyyətində olan təhsil və səhiyyə müəssisəsində işçilərin ixtisarı, demək olar ki, aparılmır. Əksinə əmək haqlarının vaxtaşırı artırılması və ya indeksləşdirilməsi vasitəsilə nominal əmək haqqı daim artırılır. MƏH-nın artırılması isə işçilərin sayına təsirsiz ötürür.

Cədvəl 4

Azərbaycanın əmək bazarında təklif funksiyası

Dependent Variable: L Method: Least Squares Date: 08/04/24 Time: 22:42 Sample: 1995 2022 Included observations: 28				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
W1	404.8337	55.59458	7.281891	0.0000
SEMP	-0.563499	0.126611	-4.450648	0.0002
C	2495198.	296485.7	8.415913	0.0000
R-squared	0.762413	Mean dependent var		1421050.
Adjusted R-squared	0.743406	S.D. dependent var		168088.6
S.E. of regression	85145.50	Akaike info criterion		25.64307
Sum squared resid	1.81E+11	Schwarz criterion		25.78580
Log likelihood	-356.0029	Hannan-Quinn criter.		25.68670
F-statistic	40.11226	Durbin-Watson stat		0.566728
Prob(F-statistic)	0.000000			

Qeyd: müəllif tərəfindən hesablanmışdır.

6-cı sistem reqresiya tənliyinin ayrı-ayrılıqda OLS metodu ilə həlli bizə təklif funksiyası üçün 5-cü cədvəldə əks olunan nəticəni verir. Analizin nəticəsi göstərir ki, Azərbaycanın məcmu əmək bazarında təklif funksiyası orta illik real əmək haqqından pozitiv, “özüməşğulluq” səviyyəsindən isə neqativ asılıdır. 3.3.6-cı sistem reqresiya tənliyi əsasında hesablanmış əmək bazarında tələb və təklif funksiyaları modelinin adekvatlığı haqqında bəzi qeydlərin edilməsi vacibdir.

Həm L , həm də W üçün azaldılmış forma (reduced form) tənliklərində bütün ekzogen dəyişənlər (Q , $SEMP$, MW) nəzərə alınmışdır. L üçün hesablanan azaldılmış forma (reduced form) tənliyində Q -dən asılılığın əhəmiyyətli əlaqənin olmaması bu iki göstərici arasındakı əlaqənin birbaşa olmadığını sübut edir. Struktur tənlikdə isə Q ilə L arasındakı əlaqə əhəmiyyətlidir. Q azaldılmış formada instrument kimi istifadə edildiyindən onun tələb funksiyasına təsiri digər endogen dəyişən, yəni

W sitəsilə reallaşır. Lakin bütün hallarda nəzərə almaq lazımdır ki, azaldılmış formada deyil, tələb funksiyasında L ilə Q arasında əhəmiyyətli əlaqənin olması modelin spesifikasiyası və ya alətin etibarlılığı ilə bağlı müəyyən problemin olduğunu göstərə bilər. Struktur tənliyində əhəmiyyətli əlaqə mühümdür. Lakin azaldılmış formada L ilə Q arasında əhəmiyyətli əlaqənin olmaması modelin adekvatlığını və etibarlılığını təmin etmək üçün əlavə araşdırmanın aparılmasını zəruri edir.

Tədqiqat həmçinin göstərir ki, Azərbaycanın məcmu əmək bazarında tələb funksiyası MƏH-dən və ÜDM həcmindən pozitiv, orta illik real əmək haqqından isə neqativ asılıdır. MƏH ilə orta real illik əmək haqqı arasındakı böyük fərq müəyyən dərəcədə mizdolu işçilərin sayında dövlət mülkiyyətinin payının üstünlük təşkil etməsi ilə də bağlıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Card, D., & Krueger, A. B. (1994). Minimum wages and employment: A case study of the fast food industry in New Jersey and Pennsylvania. *American Economic Review*, 84(4), 772-793.]

2. Cunningham, W. and Robalino, D. (2022). The Labor Market Effects of Minimum Wage: Global Evidence Using Natural Experiments. World Bank Policy Research Working Paper No. 9738.

3. Dube, Andrajit Lester, T. William Reich, Michael. Minimum wage effect across state borders: Estimates using contiguous counties// UC Berkeley Working Paper Series. pp. 946-964. <https://escholarship.org/content/qt86w5m90m/qt86w5m90m.pdf>.

4. Gulaliyev M., Veliyeva S. Sultanova N. etc. Impact of Minimum Wage Policy on Income Inequality Azerbaijan Case // *Wseas transactions on business and economics*. 2023. Volume 20, pp. 2121-2137.

5. Katz & Krueger, Katz, L. F., & Krueger, A. B. (1992). The effect of the minimum wage on the fast food industry. *Industrial and Labor Relations Review*, 46(1), 6-19.

6. Lemos, S. and Scott, A. (2019). Regional effects of minimum wage increases: a meta-analysis. *Economic Policy*, 34(2), 223-253.

7. Mankiw N. Gregory. *Principles of Economics* Cengage Learning, 2020 864 p.

8. Neumark və Wascher (2007) Neumark, D., & Wascher, W. (2007). *Minimum Wages and Employment*. Foundations and Trends® in Microeconomics, 3(1-2), 1-182.

9. Card, D., & Krueger, A. B. (1994). Minimum wages and employment: A case study of the fast food industry in New Jersey and Pennsylvania. *American Economic Review*, 84(4), 772-793.

10. Stewart, M. B. and Swaffield, J. K. (2021). Using panel data to estimate the employment impact of the minimum wage: Evidence from the United Kingdom. *Journal of Econometrics*, 220(2), 239-266.

11. Schmitt, J. (2013). Why Does the Minimum Wage Have No Discernible Effect on Employment?. Center for Economic and Policy Research.

<https://www.cepr.net/documents/publications/minimum-wage-2013-02.pdf>.

12. Stoddard, C. (2021). The Impact of Minimum Wage Increases on Employment: Evidence from State-Level Data. *Journal of Economic Policy Analysis*, 15(2), 95-113.

Докторант Азербайджанского Государственного Экономического Университета (UNEC)

АНАЛИЗ ФУНКЦИИ СПРОСА И ПРЕДЛОЖЕНИЯ НА РЫНКЕ ТРУДА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ МЕТОДА 2SLS

Резюме

Целью представленной статьи является анализ влияния минимальной заработной платы на рынок труда, а также функций спроса и предложения на рынке труда Азербайджана с использованием 2SLS (метода двухэтапного позиционирования). Он играет важную роль в повышении минимальной заработной платы, социального обеспечения и балансировании рынка труда. Однако для правильной оценки влияния минимальной заработной платы важна проблема эндогенности экономических моделей. Эндогенность может исказить результаты анализируемой модели, возникая из-за смешения причинно-следственных связей между переменными. По этой причине метод 2SLS, решая проблему эндогенности, позволяет более точно оценить функции спроса и предложения рынка труда.

В статье анализируется влияние повышения минимальной заработной платы на занятость и количество наемных работников на рынке труда Азербайджана. Кроме того, используются также такие показатели, как инфляция и динамика основного капитала. Результаты исследования показывают, что повышение национального подоходного налога создает эффект дохода на рынке труда на определенном уровне, помимо увеличения издержек работодателей. Это, в свою очередь, приводит к увеличению числа желающих работать на государственных предприятиях. Эти результаты подчеркивают важность 2SLS-анализа функций спроса и предложения на рынке труда, что важно для определения оптимального уровня минимальной заработной платы. Исследование более четко показывает влияние политики минимальной заработной платы на общее состояние рынка труда и социального обеспечения.

Ключевые слова: Минимальная заработная плата, рынок труда, проблема эндогенности, метод 2SLS, занятость, социальное обеспечение.

Emil Chingiz oglu Gulaliyev

Doctoral student of Azerbaijan State University of Economics (UNEC)

ANALYSIS OF THE SUPPLY AND DEMAND FUNCTION IN THE LABOR MARKET USING THE 2SLS METHOD

Summary

The presented article aims to analyze the impact of the minimum wage (MW) on the labor market and the supply and demand functions in the Azerbaijani labor market using 2SLS (Two-Step Lodging Method). MW plays an important role in increasing social welfare and ensuring labor market equilibrium. However, in order to correctly assess the impact of MW on the labor market, the problem of endogeneity in economic models is of great importance. Endogeneity arises from the mixing of cause-and-effect relationships between variables and can distort the results of the analyzed model. Therefore, the 2SLS method, by solving the endogeneity problem, allows for a more accurate assessment of the supply and demand functions of the labor market.

The article analyzes the impact of the increase in the minimum wage on employment and the number of employees in the Azerbaijani labor market. In addition, indicators such as inflation and the dynamics of fixed capital are also used. The results of the study show that the increase in the minimum wage, in addition to increasing the costs of employers, creates an income effect in the labor market at a certain level. This, in turn, leads to an increase in the number of people wishing to work in state enterprises. These results emphasize the importance of analyzing the supply and demand functions of the labor market using the 2SLS method, which is important for determining the optimal level of the minimum wage. The study more clearly shows the effects of the minimum wage policy on the general state of the labor market and social welfare.

Keywords: Minimum wage (MW), labor market, endogeneity problem, 2SLS method, employment, social welfare.

Elşən Gülməmməd oğlu ALCANSOY

Qərbi Kaspi Universiteti magistrantı

“Nərimanov Tibb Mərkəzi” publik hüquqi şəxsin Ümumi şöbəsinin müdiri

E-mail: elshan.alcansoy@gmail.com

TƏŞKİLATLARDA İNSAN RESURLARININ İDARƏEDİLMƏSİNDƏ İNNOVASIYA YÖNÜMLÜ LAYİHƏLƏRİN TƏTBİQİ

Xülasə

Bu məqalə, təşkilatlarda insan resurslarının (HR) idarə edilməsində innovasiya yönümlü layihələrin tətbiqini araşdırır. İnsan resurslarının idarə edilməsində innovativ yanaşmaların əhəmiyyətini vurğulayan məqalədə texnoloji irəliləyişlərlə bircə, müasir idarəetmə üsullarının əhəmiyyətindən bəhs edilir. Burada, layiqli işçilərin seçilməsi, istedadların təlimi və inkişafı kimi prosesləri optimallaşdırmaq üçün rəqəmsal platformaların, avtomatlaşdırılmış sistemlərin və analitik vasitələrin tətbiqinə müraciət edir. Bundan əlavə, məqalədə güclü işəgötürən brendinin yaradılması məsələsi ön plana çəkilir. Məqalədə bu innovativ layihələrin işçilərin məmnuniyyətini və məhsuldarlığını artırmaqla təşkilati performans və rəqabət qabiliyyətinə necə müsbət təsir göstərdiyi izah edilir. Bundan əlavə, təşkilati məqsədlərə nail olmaqda innovasiyaya əsaslanan HR menecmentinin strateji əhəmiyyətini vurğulayır. Keys tədqiqatları və real dünya nümunələri təqdim etməklə, məqalə HR təcrübələrində innovasiyaların tətbiqinin praktik faydalarını nümayiş etdirir. Nəticələr göstərir ki, bu innovativ yanaşmaları mənimsəyən təşkilatlar sürətlə dəyişən biznes mühitində daha yüksək effektivlik, uyğunlaşma və davamlı uğur əldə edə bilirlər. Bu hərtərəfli təhlil insan resurslarının və bu resursların idarə olunmasının təşkilatlar üçün strateji mahiyyətini, eyni zamanda, yeniliklərə cavab verən, innovativ yanaşmalara açıq olan HR siyasətinin işəgötürəni bazar qiymətinə, nüfuzuna nə dərəcə təsir etdiyini göstərir.

Açar sözlər: “İnsan resursları”, “innovasiya”, “idarəetmə”, “layihələr”, “texnologiya”.

JEL: E 00

UOT: 338

DOI: <https://doi.org/10.54414/ZBVF9899>

Giriş

İnsan Resurslarının İdarə edilməsi (HRM) təşkilatın məqsədlərinə çatmaq üçün insanların effektiv idarə edilməsinə diqqət yetirən təşkilatlar daxilində vacib bir funksiyadır. HR, iş qəbul, təlim, performansın idarə edilməsi, işçilərlə münasibətlər və kompensasiya daxil olmaqla bir sıra fəaliyyətləri əhatə edir. Təşkilatların uğurlarının əsasən onların istedadlı işçiləri cəlb etmək, inkişaf etdirmək və saxlamaq bacarıqlarından asılı olduğunu başa düşdüyü üçün HRM-nin strateji əhəmiyyəti yüksək dərəcədə artmışdır.

Bugünkü sürətli və yüksək rəqabətli biznes mühitində HRM-nin rolu ənənəvi inzibati vəzifələrdən kənara çıxdı. İndi o, məhsuldar və məşğul işçi qüvvəsini inkişaf etdirmək üçün HR təcrübələrinin təşkilati məqsədlərlə uyğunlaşdırıldığı strateji komponenti ehtiva edir. Effektiv HRM işçilərin performansının yaxşılaşmasına, iş

məmnunluğunun artmasına və təşkilati səmərəliliyin artmasına kömək edir və nəticədə daha yaxşı biznes nəticələrinə gətirib çıxarır. Texnologiya sürətlə inkişaf etməyə davam etdikcə, HR funksiyalarının idarə olunmasında əhəmiyyətli dəyişikliklərə səbəb olur. İnnovativ texnologiyaların və metodologiyaların HRM təcrübələrinə inteqrasiyası təşkilatların rəqabətə davamlı olması üçün vacibdir. Bu məqalə HRM-də innovasiya yönümlü layihələrin tətbiqini araşdırır, onların əhəmiyyətini və təşkilati uğura təsirini vurğulayır.

Məqalənin məqsədi. Bu məqalənin əsas məqsədi təşkilat performansını artırmaq üçün innovasiya yönümlü layihələrin HRM-də necə tətbiq oluna biləcəyini araşdırmaqdır. Məqalə HR-də ən son tendensiyaları və texnologiyaları təhlil edərək, bu yeniliklərin tətbiqinin faydaları və çətinlikləri haqqında anlayışlar təqdim etmək

məqsədi daşıyır. O, müasir idarəetmə üsullarının, rəqəmsal platformaların, avtomatlaşdırılmış sistemlərin və analitik vasitələrin HR proseslərini necə optimallaşdırma biləcəyini və güclü işəgötürən brendinə necə töhfə verə biləcəyini nümayiş etdirməyə çalışır.

İnsan Resurslarının idarəedilməsində innovasiyanın əhəmiyyəti: İnsan Resurslarının İdarə edilməsində (HRM) innovasiya HR funksiyasının səmərəliliyini və effektivliyini artırmaq üçün

yeni konsepsiyaların, metodların, strategiyaların və texnologiyaların tətbiqini nəzərdə tutur. Təşkilatlar sürətlə dəyişən biznes mühitində rəqabətə davamlı və çevik qalmağa çalışdıqca, HRM-də innovasiyaların rolu getdikcə daha vacib olur. Burada innovasiyanın HR funksiyasında mühüm rol oynadığı altı əsas yol var: [8]

Cədvəl 1.

HR İnnovasiya Sahəsi	Təsvir
İşə qəbul və istedadların əldə edilməsi	İşə qəbul prosesini təkmilləşdirmək və yüksək istedadlıları cəlb etmək üçün yeni metod və texnologiyaların tətbiqi.
Müxtəliflik və İnküzivlik	Müxtəlifliyi təşviq etmək və inküziv iş yeri mədəniyyəti yaratmaq üçün innovativ strategiyaların həyata keçirilməsi.
HR Texnologiyası	Prosesləri asanlaşdırmaq, səmərəliliyi artırmaq və işçilərin təcrübəsini artırmaq üçün yeni HR texnologiyalarının qəbulu.
Performans İdarəetmə	İşçilərin fəaliyyətini izləmək, qiymətləndirmək və təkmilləşdirmək üçün innovativ yanaşmalardan istifadə.
İşçilərin bağlılığı	Müsbət iş mühiti yaratmaq və işçilərin məmnunluğunu artırmaq üçün innovativ təşəbbüslərin həyata keçirilməsi.
İşçilərin Öyrənilməsi və İnkişafı	İşçilər arasında davamlı öyrənmə və bacarıq inkişafını asanlaşdırmaq üçün yeni konsepsiya və texnologiyalardan istifadə.

Cədvəl 1-də sadalanan HR siyasətində innovativ yanaşmaların müfəssəl təfsirini aşağıda qeyd edək.

1. Təkmilləşdirilmiş işə qəbul və istedadların əldə edilməsi

İnnovasiyanın rolu: Süni intellektlə işləyən ərizəçi izləmə sistemləri, sosial media işə qəbulu və immersiv işə baxış üçün virtual reallıq kimi innovativ işə götürmə üsulları istedadların əldə edilməsi prosesini asanlaşdırır.

Üstünlüklər: Bu texnologiyalar ən yaxşı namizədləri cəlb etmək və müəyyən etmək qabiliyyətini artırır, işə götürmə vaxtını azaldır və ümumi namizəd təcrübəsini təkmilləşdirir.

İnnovativ işə götürmə üsullarını mənimsəyən təşkilatlar yüksək səviyyəli istedadları daha səmərəli şəkildə cəlb edə və işə götürə bilirlər. Süni intellektlə işləyən alətlər və rəqəmsal platformalar işə qəbul prosesini sadələşdirir, işə götürmə vaxtını azaldır və namizədin keyfiyyətini artırır.

2. Müxtəliflik və İnküzivlik

İnnovasiyanın rolu: Məlumat analitikasından və süni intellektdən istifadə daha müxtəlif və əhatəli işçi qüvvəsini təmin edərək, işə qəbul və yüksəlişlərdə qərəzləri müəyyən etməyə və azaltmağa kömək edə bilər.

Üstünlüklər: Müxtəlif və əhatəli iş yeri yaradıcılığı inkişaf etdirir, qərar qəbul etməyi təkmilləşdirir və təşkilatın nüfuzunu artırır, onu yüksək səviyyəli istedadlar üçün daha cəlbedici edir.

Məlumat analitikasından və süni intellektdən istifadə etməklə təşkilatlar işə götürmə və irəliləmə təcrübələrində təzadları müəyyən edə və azalda bilər. Bu, daha müxtəlif və əhatəli işçi qüvvəsinə gətirib çıxarır ki, bu da yaradıcılığı, problemləri həll etməyi və ümumi təşkilati performansını artırır.

3. Təkmilləşdirilmiş HR texnologiyası

İnnovasiyanın Rolu: Bulud əsaslı HR sistemləri, mobil proqramlar və təhlükəsiz məlumatların idarə edilməsi üçün blokçeyn kimi qabaqcıl HR texnologiyalarının inteqrasiyası HR əməliyyatlarını dəyişdirir.

Üstünlüklər: Bu texnologiyalar real vaxt rejimində məlumat əldə etməyi təmin edir, məlumatların təhlükəsizliyini artırır, prosesin səmərəliliyini artırır və daha yaxşı qərar qəbul etməyi asanlaşdırır.

Bulud əsaslı HR sistemləri və mobil proqramlar kimi qabaqcıl texnologiyaların inteqrasiyası HR əməliyyatlarını dəyişdirdi. Bu texnologiyalar real vaxt rejimində verilənlərə çıxışı təmin edir, məlumatların təhlükəsizliyini artırır və prosesin səmərəliliyini artırır, daha yaxşı qərar qəbul etməyə və strateji planlaşdırmağa imkan verir.

4. Daha yaxşı Performans İdarəetmə

İnnovasiyanın rolu: Davamlı performans idarəetmə sistemlərinin, real vaxt rejimində əks əlaqə vasitələrinin və performans analitikasının qəbulu işçilərin performansını idarə etmək üçün daha dinamik və həssas yanaşmaya imkan verir.

Üstünlüklər: Təkmil performans idarəetmə təcrübələri işçilərin daha yüksək məhsuldarlığına, təşkilat məqsədləri ilə daha yaxşı uyğunlaşmasına və işçilərin məmnuniyyətinin artmasına səbəb olur.

Davamlı performans idarəetmə sistemləri və real vaxt rejimində əks əlaqə vasitələri işçilərin performansının idarə olunmasında inqilab etdi. Bu yeniliklər daha yüksək məhsuldarlığa, təşkilat məqsədləri ilə daha yaxşı uyğunlaşmaya və işçilərin məmnuniyyətinin artmasına səbəb olur.

5. Təkmilləşdirilmiş işçi bağlılığı

İnnovasiyanın rolu: İşçilərin sağlamlıq proqramları, həvəsləndirici platformalar və rəy sorğuları kimi innovativ cəlbətmə alətləri işçilərin bağlılığının ölçülməsində və gücləndirilməsində mühüm rol oynayır. Bu alətlər işçilərin əhval-ruhiyyəsi ilə bağlı real vaxt anlayışını təmin edir və təşkilatlara problemləri operativ şəkildə həll etməyə, dəstəkləyici iş mühiti yaratmağa və işçilərin töhfələrini effektiv şəkildə tanımağa və mükafatlandırmağa imkan verir.

Üstünlüklər: Bu innovativ alətlər nəticəsində əldə edilən daha yüksək məşğulluq səviyyələri işçilərin sədəqətinin artmasına, dövryyə nisbətlərinin aşağı düşməsinə və daha müsbət təşkilat mədəniyyətinə gətirib çıxarır. İşçilər özlərini dəyərli və məşğul hiss etdikdə, yüksək dövryyə ilə bağlı xərcləri və pozuntuları azaldaraq, təşkilatda qalma ehtimalı daha yüksəkdir. Bundan

əlavə, müsbət təşkilat mədəniyyəti ümumi təşkilatı performansını və uğuru təmin edən əməkdaşlıq və motivasiyalı işçi qüvvəsini inkişaf etdirir.

HRM-də innovativ yanaşmaların inteqrasiyası işçilərin bağlılığını əhəmiyyətli dərəcədə artırır, daha xüsusi və məhsuldar işçi qüvvəsinə töhfə verir. Bu məşğulluq təkcə işçilərin təcrübəsini artırır, həm də təşkilatın nüfuzuna və rəqabətli biznes mənzərəsindəki uğuruna müsbət təsir göstərir.

6. Təkmilləşdirilmiş işçilərin təlimi və inkişafı

İnnovasiyanın rolu: Elektron təhsil platformalarından, virtual sinif otaqlarından və süni intellektə əsaslanan fərdiləşdirilmiş öyrənmə yollarından istifadə davamlı öyrənmə və inkişafı dəstəkləyir.

Üstünlüklər: Bu innovativ öyrənmə həlləri işçilərin bacarıqlı və uyğunlaşa bilmələrini təmin edərək, təşkilatın ümumi böyüməsinə və rəqabət qabiliyyətinə töhfə verir.

Elektron təhsil platformaları, virtual sinif otaqları və süni intellektə əsaslanan fərdiləşdirilmiş təlim yolları işçilərin təlim və inkişafını modernləşdirib. Bu yeniliklər işçilərin bacarıqlı və uyğunlaşa bilmələrini təmin edərək, təşkilatın böyüməsinə və rəqabət qabiliyyətinə töhfə verir.

Nəticə

İnnovasiya bugünkü biznes mühitinin mühüm aspektidir. Müəssisələr iş yerinin inkişaf edən ehtiyaclarını ödəmək üçün öz HR təcrübələrini daim modernləşdirməyə çalışmalıdırlar. İnsan resurslarının idarə edilməsinə (HRM) innovativ yanaşmaların inteqrasiyası bugünkü biznes mənzərəsinin mürəkkəbliklərini idarə etməyi hədəfləyən təşkilatlar üçün çox vacibdir. Bu yanaşmalar davamlı uğura yol tutan işəgötürən brendinin qurulmasına və qorunmasına kömək edir. İnnovasiya yönümlü HRM strategiyalarının həyata keçirilməsində müşahidə olunur ki, insan resurslarının idarə olunmasında innovativ yanaşmaların inteqrasiyasının nəticələri təşkilatların sürətlə inkişaf edən biznes mühitində inkişaf etmələrinə kömək etməkdədir və öz həlledici rolunu oynayır. Bu yenilikləri qəbul etməklə təşkilatlar işəgötürən brendini yarada və qoruya, işçilərin məmnuniyyətini və məhsuldarlığını artırır və davamlı uğur qazana bilər. HR innovasiyasına mütərəqqi yanaşmanı mənimsəyən təşkilatlar,

şübhəsiz ki, yüksək məhsuldar və məşğul işçi qüvvəsinin mükafatlarından həzz alacaqlar.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Bersin, J. (2017). *HR and HR Technology in India: Growth, Purpose and Value*. SHRM.
2. Chetia, J. (2014, April). Human Resource Development and the Context of India. *International Journal of Humanities and Social Science*, 2(4).
3. Huselid, M. (1995). The impact of human resource management on turnover, productivity, and corporate performance. *Academy of Management Journal*, 38, 635-672.
4. Khare, P. (2018). *The role of HR and the rise of India's Tech Industry*. BIEF Blog.

5. Storey, J. (1995). *Human Resource Management: A critical Text*. Routledge Publication.
6. Tanwar, S. (2019). *Indian companies are investing in human resource technologies to cut costs*. scroll.in.
7. Volt, R. (2009). *Society and Technological Change* (7th ed.). Worth Publications.
8. <https://www.workhuman.com/blog/hr-innovation/>, 2024
9. https://councils.forbes.com/forbes-humanresourcescouncil?utm_source=forbes.com&utm_medium=referral&utm_campaign=forbes-links&utm_content=expert-panel-bio, 2024

Elshan Gulmammad oglu ALCANSOY

Implementation of innovation-oriented projects in human resource management in organizations

Summary

This article examines the application of innovation-oriented projects in human resource (HR) management in organizations. Emphasizing the importance of innovative approaches in human resource management, the article discusses the importance of modern management methods along with technological achievements. It's about using digital platforms, automated systems and analytics to optimize processes like recruitment, training and talent development. In addition, the article highlights the challenge of creating a strong employer brand. The article explains how these innovative projects positively affect organizational efficiency and competitiveness by increasing employee satisfaction and productivity. It also emphasizes the strategic importance of innovative human resource management in achieving organizational goals. The article demonstrates the practical benefits of incorporating innovation into HR practices by providing case studies and real-life examples. The results show that organizations that adopt these innovative approaches are able to achieve greater efficiency, adaptability and sustainable success in a rapidly changing business environment. This comprehensive analysis shows the strategic nature of human resources and the management of these resources for organizations, and at the same time, HR policies that respond to innovation and are open to innovative approaches affect the employer's market value and reputation.

Keywords: "Human resources", "innovation", "management", "projects", "technology".

Эльшан Гюльмамед оглы АЛДЖАНСОЙ

РЕАЛИЗАЦИЯ ИННОВАЦИОННО-ОРИЕНТИРОВАННЫХ ПРОЕКТОВ В ОБЛАСТИ УПРАВЛЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ В ОРГАНИЗАЦИЯХ

Резюме

В данной статье рассматривается применение инновационно-ориентированных проектов в управлении человеческими ресурсами (HR) в организациях. Подчеркивая важность инновационных подходов в управлении человеческими ресурсами, в статье обсуждается важность современных методов управления наряду с технологическими достижениями. Речь идет об использовании цифровых платформ, автоматизированных систем и аналитики для оптимизации таких процессов, как подбор, обучение и развитие талантов. Кроме того, в статье освещается проблема создания сильного бренда работодателя. В статье объясняется, как эти инновационные проекты положительно влияют на эффективность и конкурентоспособность организации за счет повышения удовлетворенности и производительности сотрудников. Он также подчеркивает стратегическую важность инновационного управления человеческими ресурсами в достижении организационных целей. Статья демонстрирует практические преимущества внедрения инноваций в практику управления персоналом, предоставляя тематические исследования и примеры из реальной жизни. Результаты показывают, что организации, применяющие эти инновационные подходы, способны достичь большей эффективности, адаптируемости и устойчивого успеха в быстро меняющейся бизнес-среде. Этот комплексный анализ показывает стратегический характер человеческих ресурсов и управления этими ресурсами для организаций, и в то же время кадровая политика, которая реагирует на инновации и открыта для инновационных подходов, влияет на рыночную стоимость и репутацию работодателя.

Ключевые слова: «Человеческие ресурсы», «инновации», «менеджмент», «проекты», «технологии».

Əliğa Bayram oğlu ƏZİMZADƏ
Qərbi Kaspi Universitetinin doktorantı
E-mail: eliaga.ezimzade.phd@wcu.edu
ORCID ID - 0000-0001-5071-2418

QLOBALLAŞMA HAQQINDA NƏZƏRİ BAXIŞLARIN MÜQAYISƏLİ TƏHLİLİ

Xülasə

21-ci əsrin texnoloji inkişafı məsafələri qısaltmış, pul və əmtəə dövriyyəsinə artıraraq qloballaşma prosesini daha da sürətləndirmişdir. Ötən əsrin ortalarında meydana çıxan qloballaşma anlayışı bugün bir çox sahələrdə fərqli mənalarda istifadə edilir. Buna səbəb qloballaşma haqqında fərqli fikir və yanaşmaların mövcudluğudur. Bəzi nəzəri baxışlarda qloballaşma ölkələri və insanları yaxınlaşdırən müsbət inteqrasiya prosesi kimi qiymətləndirilsə də, qloballaşmanı “amerikanlaşma”, “kapitalizmin yeni mərhələsi”, “qərbləşmə” kimi görənlər də az deyil. Məqalədə qloballaşma anlayışının tarixinə qısa nəzər salınmış və qloballaşmaya fərqli yanaşmaları ifadə edən müxtəlif təriflər göstərilmişdir. Qloballaşmaya yanaşmalar üç əsas qrupa ayrılaraq qloballaşmanı tarixin yeni mərhələsi olaraq görən ifrat qloballaşma tərəfdarlarını, ona keçmişdən mövcud olan bir proses kimi yanaşanlar və mövcud sistemi dəyişəcəyinə inanları özündə ehtiva edir. Qloballaşma prosesinə tənqidi yanaşaraq onu birqütblü proses kimi deyil qarşılıqlı inteqrasiya prosesi kimi görmək istəyənlər anti-qloballaşma hərəkatı adı altında birləşiblər. Məqalədə anti-qloballaşma hərəkatının tarixinə nəzər salınmış, hərəkat iştirakçılarının qloballaşmaya qarşı iddiaları və hərəkatın məqsədləri qeyd olunmuşdur. Çünki anti-qloballaşma hərəkatının iştirakçıları qloballaşmanın tamamilə əleyhinə deyillər. Əksinə onlar iqtisadiyyatın, texnologiyanın, mədəniyyətlərin inteqrasiyasının təşviq edilməsinin tərəfdarlarıdır. Qloballaşma əleyhdarları kimi tanınan bu qrup qloballaşma altında imperializm siyasətinin həyata keçirilməsinə etiraz edir. İstər qloballaşma tərəfdarları istərsə də anti-qlobalistlər qloballaşmanı bir imkan olaraq qəbul edərək insanların rifahı və ümumbəşəri məqsədlərə çatmaq üçün ondan düzgün istifadə olunmasını vurğulayırlar.

Açar sözlər: Qloballaşma, anti-qloballaşma, hiperqlobalistlər, skeptiklər, transformerlər

JEL: E 00

UOT: 338

DOI: <https://doi.org/10.54414/TLOG1601>

Giriş

XX əsrin sonundan başlayaraq ictimai həyatda və elmi ədəbiyyatlarda “qloballaşma” termininə tez-tez rast gəlinir. Qloballaşma termini elmi ədəbiyyatda ilk dəfə 1964-cü ildə nəşr olunan “Medianı anlamaq: İnsanın davamı” adlı əsərində Herbert Marşal Makluan tərəfindən istifadə olunmuşdur. Harvard Biznes Məktəbinin əsas simalarından olan, tanınmış marketinq mütəxəssisi Teodor Levit 1983-cü ildə “Harvard Business Review” jurnalında nəşr olunan “Bazarların qloballaşması” adlı məqaləsi ilə qloballaşma anlayışının tanınması və yayılmasında vacib rol oynamışdır. [1, s.8] Digər bir mənbəyə görə isə qloballaşma anlayışı ilk dəfə ingilis iqtisadçısı U.Foterin 1833-cü ildə yazdığı dünyada resursların bölüşdürülməsi və istifadəsi ilə bağlı məqalədə istifadə

edilmiş və daha sonra 4 aprel 1959-cu ildə “The Economist” jurnalında dərc edilmişdir. [2, s.116] Qloballaşma anlayışı haqqında təriflər müxtəlif elm sahələrinin mütəxəssisləri tərəfindən irəli sürüldüyündən ona vahid tərif vermək mümkün olmamışdır. Çünki qloballaşma bir çox sahələrə öz təsirini göstərmiş, fərqli elmlərin maraq dairəsinə daxil olmuşdur. Elmi ədəbiyyatları araşdırarkən qloballaşmaya müxtəlif elmi prizmalardan, fərqli istiqamətlərdən yanaşıldığının və ona fərqli təriflər verildiyinin şahidi oluruq. “The Economist” jurnalı qloballaşmanın 5000-dən çox tərifinin olduğunu bildirir. [3] Bu təriflər arasında qloballaşma prosesinə müsbət yanaşanlar, onu ölkələrin bir-birinə yaxınlaşması, inteqrasiyası kimi qiymətləndirənlər olduğu kimi, qloballaş-

manın bir qütblü proses, “qərbləşmə”, “amerikanlaşma” və imperializmin yeni modeli olması ilə bağlı fikirlər də az deyil. Qloballaşma mövzusunda ona şübhə ilə yanaşanlar- skeptiklər və dəstəkləyənlər-qlobalistlər arasında davam edən bu fikir ayrılıqları Devid Held və Antoni Makqryu tərəfindən “qlobal mübahisə” olaraq adlandırılmışdır.

Qloballaşmaya fərqli yanaşmalar

Held və Makqryu öz tədqiqatlarında qloballaşmaya yanaşmaları ümumi olaraq 3 qrupa bölüblər:

- 1) Hiperqlobalistlər
- 2) Skeptiklər
- 3) Transformerlər [4, s.177]

Hiperqlobalistlər- yaxud ifrat qlobalistlər qloballaşmanı milli dövlətlərin artıq öz effektivliyini itirdiyi və qlobal iqtisadi sistemin bir elementinə çevrildiyi bəşər tarixinin yeni dövrü kimi izah edirlər. Onlara görə qloballaşma tarix boyunca var olan bir prosesdir və qədim dövrlər onun ilk mərhələsidir. Bu yanaşmalar qloballaşma prosesini daha çox iqtisadi cəhətdən qiymətləndirir. Buna görə də bir çox hiperqlobalist nəzəriyyəçilər qloballaşmanın dövlətləri zəiflətdiyini və əvəzinə siyasi, iqtisadi, mədəni tərəfləri ilə yeni qurumlar formalaşdırdığını müdafiə edirlər. [4, s.165]

Skeptiklər – Hiperqlobalist yanaşmanın əksi olan bu yanaşma qloballaşmaya şübhə ilə yanaşaraq onun yeni bir proses olmadığını qeyd edirlər. Skeptiklər yüz il əvvəl dünya iqtisadiyyatında baş verən dəyişikliklərin yenidən yaşandığını və bu səbəbdən də qloballaşmanın yeni bir hadisə olduğunu qəbul etmirlər. Onların fikrincə, əgər yaşadığımız dövrdəki iqtisadi inteqrasiyanı 19-20-ci əsrlərin klassik qızıl dövrü ilə müqayisə etsək o zaman dünyanın indiki ilə müqayisədə iqtisadi cəhətdən daha çox inteqrasiya etdiyi aydın olar.

Transformerlər – qloballaşma öz başına müasir cəmiyyətləri və dünya nizamını təkrar formalaşdıran bir quruluşdur. Onlara görə qloballaşma yeni minillikdə baş verən texnoloji, ictimai, mədəni və iqtisadi yeniliklərin əsas təkanverici qüvvəsidir. Transformerlər qloballaşmanın milli dövlətlərin gücünü, səlahiyyətlərini və funksiyalarını yenidən formalaşdırdığını müdafiə edirlər.

Qloballaşma anlayışının daha yaxşı anlaşılması üçün özündə müxtəlif yanaşmaları əks etdirən bir neçə tərif vermək yerində olar. Bəzi

təriflərə nəzər saldıqda qloballaşmaya yeni beynəlxalq sistem və ya bütün dünyanı təsir altına alan bir proses kimi yanaşmaların şahidi ola bilərik. Məsələn, Tomas Fridmana görə qloballaşma sadəcə bir fenomen yada müvəqqəti proses deyil soyuq müharibə sistemini əvəz edən yeni beynəlxalq sistemdir. [5, s.8] Onun fikrincə qloballaşma bazar iqtisadiyyatın bütün dünyaya yayılmasıdır. [5, s.31] Aydın Fındıqçının fikrinə görə isə soyuq müharibədən sonra dünya iqtisadiyyatında baş verən inkişaf və dəyişikliklər qloballaşma adı altında izah olunur. [6, s.21] Vayn Elvudun fikrincə qloballaşma qədim prosesə verilən yeni addır. Belə ki, 500 il əvvəl Avropa müstəmləkəçiliyi ilə birgə iqtisadiyyatda başlanan bütünləşmə sonralar qloballaşma adlandırılmışdır. [7, s.35] Kalemciyə görə isə qloballaşma ölkələr arasında iqtisadi maneələrin aradan qaldırılması ilə tarixin ən böyük iqtisadi hərəkətiliyinin baş verməsi hadisəsidir. Giddense görə qloballaşma bir ölkədə meydana gələn hadisələrin başqa yerlərə də təsir göstərməsidir. Ohmae isə qloballaşmanı hər şeyi dəyişdirən, dövlətlərin və ittifaqların ona qarşı heçnə edə bilməyəcəkləri qəti proses kimi təsvir etmişdir. [8, s.42] Digər tərəfdən qloballaşmanı qlobal cəmiyyətin formalaşması, vahid dünya bazarının yaranması, dünya miqyasında bütünləşmə prosesi kimi qiymətləndirən yanaşmalar da az deyildir. BMT-nin İnsan İnkişafı Hesabatına (2000) görə qloballaşma, sadəcə əmtəə və xidmətlərin dünya miqyasında sərbəst hərəkəti olmayıb, həm də dünyadakı bütün insanların qarşılıqlı asılılığını ifadə edir. Qloballaşma tək cəmiyyət deyil, eyni zamanda mədəni, texnoloji və idarəetmə baxımından da bütünləşmə prosesidir. Dünyanın ayrı-ayrı nöqtələrində baş verən hadisələrin hər kəsə təsir etdiyi bir prosesdir. [9, s.5] Vəliyev isə qloballaşmaya dünya təsərrüfatının vahid əmtəə, xidmət, kapital, işçi qüvvəsi və biliklər bazasına çevrilməsi prosesi kimi yanaşır. Onun fikrincə mürəkkəb və ziddiyyətli qloballaşma proseslərinin dərinləşməsi bəşəriyyətin ictimai və iqtisadi inkişafında yeni mərhələ yaratmış və “meqacəmiyyət” adlanan ümumbəşəri cəmiyyətin formalaşmasına yol açmışdır. [10, s.24] Məhdud mənada qloballaşma əmtəə və xidmətlərin bütün dünya miqyasında sərbəst hərəkətidir, geniş mənada isə bir fenomendir və universal siyasi, ictimai və mədəni dəyərlərin

milli sərhədləri aşaraq lokal norma və rutinlər halını almasıdır. [11, s.20] Qloballaşma iqtisadi, siyasi, sosial və mədəni sahələrdə bəzi dəyərlərin sərhədləri aşaraq dünya miqyasında yayılmasıdır. [12, s.24] Martin Albrou isə qloballaşmanı dünyadakı xalqların qlobal cəmiyyət olma istiqamətindəki fəaliyyətlərinin cəmi olaraq görür. Alman sosioloq Vilrix Bek qloballaşmanı hər hansı bir dövlətə və ya hökumətə bağlı olmayan dünya cəmiyyəti adlandırmışdır. R.M.Kanerin fikrincə qloballaşma şəraitində dünya məhsullarının və düşüncələrin eyni zamanda hər yerdə mövcud olduğu qlobal bir bazara çevrilir. Bardhan qloballaşmanı əsas prinsip olaraq beynəlxalq iqtisadiyyata inteqrasiya, xarici ticarətə və investisiyalara açıq olmaq kimi qiymətləndirmişdir. [13, s.9] Qloballaşmaya pozitiv yanaşmalar içərisində onu yeni texnologiyaların tətbiqi və maneələrin aradan qaldırılması nəticəsində məsafələri “kiçildən” və ölkələri “yaxınlaşdırən”, həmçinin ümumi rifaha səbəb olan bir proses kimi qiymətləndirən yanaşmalar da mövcuddur. C.Stiqlitzə görə qloballaşma beynəlxalq ticarətdə maneələrin aradan qaldırılması və ticarətin sərbəstləşməsi, milli iqtisadiyyatların inteqrasiyası nəticəsində hər kəsi xüsusilə kasıbları zənginləşdirəcək bir gücdür. C.Mittelmana görə isə qloballaşma sosial münasibətləri zaman və məkan cəhətdən sıxışdıraraq kiçildir. C.Adanın fikrincə qloballaşmadan bəhs etmək, iqtisadi bir sistem olan kapitalizmin bütün dünyaya yayıldığını qəbul etməkdir. [14, s.6]

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi qloballaşmanın gözlənilən əksinə olaraq müsbət istiqamətdə getmədiyini müdafiə edən qloballaşma əleyhdarları kimi Naomi Kleyn, Norena Hertz, Paul Hirst, Qraham Tompson, Cozef Stiqlitz, Maykl Hardt və Antonio Neqrinin adlarını çəkə bilərik. Qloballaşma əleyhdarlarından olan Çomski qloballaşmanı mənfəətpərəst meqabizneslərin, totalitar qurumların tiranlığı olaraq təsvir etmişdir. [15, s.21] Boratova görə isə qloballaşma sadəcə yeni bir termdir. 20-ci əsrin əvvəllərində elmi terminologiyaya daxil olan imperializmin özüdür. İmperializm anlayışına hörmət qazandırmaq, imperializmin qarşısında çarəsizlik yaratmaq cəhdidir. [16, s.35] Qloballaşma dünyanın harasında bir dəyər varsa onun istehsal prosesində keçirilərək metaya çevirib bütün dünyaya satılması prosesi-

dir. [17, s.26] Dicle qloballaşmanı dövlətlərin hegemoniyasının, bazar iqtisadiyyatında işsizliyin, bərabərsizliyin və etibarsızlığın get-gedə artdığı bir proses olaraq təsvir etmişdir. [18, s.56] Ekinə görə qloballaşma ölkə iqtisadiyyatların get-gedə bir-birindən asılı vəziyyətə düşməsidir. Qloballaşmanın zəruri bir proses olduğunu müdafiə edənlərin yanıldığını, qloballaşmanın əslində “qlobal cəfəngiyyət” olduğunu düşünənlər də mövcuddur. [19, s.58] Bəzi marksist və sosialist elm adamlarının fikrincə qloballaşma yeni bir anlayış deyil, kapitalizmin genişlənməsi, dərinləşməsi və görkəmini dəyişdirərək maskalanmasıdır. O, yeni imperializm və yeni müstəmləkəçilik formasıdır. [20, s.23] Qloballaşma riskli bir prosesdir. Təkcə ona görə yox ki bu proses uğursuz ola bilər, həm də ona görə ki bu proses uğurlu inkişafı bəşəriyyətin özünü məhv etməsini sürətləndirir. [21, s.10] Bəzi elm adamları qloballaşma ilə yerli mədəniyyətlərin transformasiyaya məruz qaldığını və ölkələrin mənəvi dəyərlərinin yox olduğunu müdafiə edirdilər. [22, s.241] Məsələn Kaplan iddia edir ki, qlobal bazanın yaratdığı demoqrafik və ekoloji dəyişikliklər milli dövlətin sonu və xaosun başlanğıcı ilə nəticələnəcək. [23, s.2227] Hantinqtona görə qloballaşma mədəniyyətlər arasında fərqliliklərə, qütbləşmələrə və münaqişələrə yol açmaqdadır. Qriffinə görə isə qloballaşma müxtəlif xalqların ənənəvi yaşam tərzlərini amerikan yaşam tərzində qarşısında zəiflətməkdir. [24, s.33] Hirst və Tompson müəllifi olduqları “Qloballaşma sual altında” adlı kitabda bütünlənmiş dünya iqtisadiyyatının olmadığını, daha çox müxtəlif ölkə iqtisadiyyatlarından ibarət beynəlxalq iqtisadiyyat mövcudluğunu qeyd etmişdirlər. Onlara görə qloballaşmaya aid edilən bir çox iqtisadi fəaliyyət tarixdə müəyyən zamanlarda mövcud olmuşdur və dolayısı ilə qloballaşma yeni bir proses deyildir. [25, s.8] Sassen qloballaşmanın əslində “amerikanlaşma” olduğunu, Kalb isə qloballaşmanın dünyada gedən hüquqi, iqtisadi və digər bir sıra prosesləri amerikan və anglo-sakson modelinə saldığını qeyd edir. [26, s.17] Ritzer “Cəmiyyətin McDonaldlaşdırılması” adlı kitabında qloballaşma prosesinin Amerika cəmiyyətinin dünyanın digər hissəsi üzərində hegemoniyasına rəvac verdiyini qeyd etmişdir. Ritzerin fikrincə bu proses ancaq restoran sahəsini deyil cəmiyyətin bütün sahələrini öz təsiri altına almışdır. [27, s.23]

Amin qloballaşmanın yeni dünya nizamı deyil, qütbləşmə, bərabərsizlik və qlobal nizamsızlığa gətirib çıxaracağına inanır. Tatar qloballaşmanı Amerikanlaşma, kapitalizmin yeni şəkli kimi dəyərləndirir. [17, s.128] Mertona görə isə qloballaşma kapitalizmin və ya imperializmin yeni formasıdır. Henri Kissincer qloballaşmanı ABŞ-in dominantlığının başqa adı adlandırmışdır. Onun fikrincə qloballaşma qaçılmazdır. O siyasətdən asılıdır, xüsusilə də ABŞ siyasətindən. [28, s.501] Qloballaşma bəzilərinə görə sərhədlərin mənasızlaşdığı bir dövrdür. [29, s.8] Mehmet Bayrakdara görə 1980-ci illərdən bugünə kimi istifadə olunan qloballaşma anlayışı əslində “qloballaşdırma”dır. Qloballaşma – əhali artımı, miqrasiya, ticarət və turizm kimi təbii hadisələr nəticəsində bəşəriyyətin bütünləşməsi prosesidir. Qloballaşdırma isə siyasi və ideoloji bir gücün müəyyən məqsədlər uğrunda planlı şəkildə həyata keçirdiyi prosesdir. [30, s.150] C.Soros isə qloballaşmanın investisiyanın sərbəst dövr etdiyi və milli iqtisadiyyatların qlobal maliyyə bazarları və transmilli korporasiyalar tərəfindən idarə olunduğu müvazinətsiz bir proses olduğunu müdafiə etmişdir. [31, s.9]

Anti-qloballaşma hərəkatı

Yuxarıda qeyd etdiyimiz qloballaşma əleyhinə olan yanaşmalara əsaslanan və anti-qloballaşma adı verilən qlobal müxalifət mövcud neo-liberal qloballaşma yerinə ədalətli, demokratik və humanist qloballaşma prosesi tələb etməkdədir. Dünyanın müxtəlif nöqtələrində qeyri-hökumət təşkilatları, qruplar və icmalar qloballaşmanın səbəb olduğu yoxsulluq, gəlir bərabərsizliyi, əməyin istismarına qarşı mübarizə aparır. Beləki onlar Dünya Ticarət Təşkilatı, Beynəlxalq Valyuta Fondu, Dünya Bankı, Böyük Səkkizlik kimi qlobal təşkilatları və onların tədbirlərini protest edirlər. [32, s.3] Anti-qloballaşma hərəkatının üzvləri qloballaşmanın 4 zəif cəhətini tənqid edirlər:

- 1) Legitimliyin olmaması
- 2) Hesabatlılığın olmaması
- 3) Təşkilatlanmanın olmaması
- 4) Şəffaflığın olmaması

Anti-qlobalistlərin qarşı olduğu əsas məsələlər: yoxsulluq, iqtisadi məsələlərdə dövlət müdaxiləsinin olmaması (laissez-faire), geni dəyişdirilmiş qidalar, müharibələr və qloballaşmanın təkəvverici qüvvəsi olaraq gördükləri

ABŞ-dır. Onlar iddia edirlər ki, Davos Forumu qlobal sosial problemləri ya görməməzliyə vurur, ya da daha da ağırlaşdıran qərarlar qəbul olunmasına səbəb olur. Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu və Ümumdünya Ticarət Təşkilatı kimi qlobal iqtisadi təşkilatlar ümumiyyətlə demokratik məhdudsiyyətlər olmadan fəaliyyət göstərirlər. Hətta böyük transmilli korporasiyalar yerli hökumətlərə onlara imtiyazlar verən qanunlar qəbul edilməsi üçün təzyiq göstərir. Anti-qlobalistlər tərəfindən təşkil olunan Porto Aleqre Forumu transmilli korporasiyaların səlahiyyətlərinin məhdudlaşdırılmasından tutmuş BMT, Beynəlxalq Əmək Təşkilatı və Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı kimi beynəlxalq təşkilatlara yeni öhdəliklər və tənzimləyici səlahiyyətlərin əlavə edilməsinə qədər bir sıra tövsiyələr vermişdir. Bu yolla antiqloballaşma hərəkatı milli və beynəlxalq səhnədə qloballaşma üzərində daha çox təsir rıçaqları əldə edə bilər. [33] Bəzən elmi ədəbiyyatlar anti-qloballaşma termininin əvəzinə “anti-korporasiya” və “anti-kapitalist” anlayışlarına da rast gəlmək mümkündür. Anti-qloballaşma hərəkatının tarixinə nəzər saldıqda onun qloballaşma prosesi ilə eyni dövrdə formalaşdığını görə bilərik. Anti-qloballaşma hərəkatlarının ilk qığılcımı kimi “Yavaş” (slow) hərəkatını misal göstərə bilərik. Yavaş hərəkatı anti-qloballaşma hərəkatı olub İtaliyada meydana gəlmiş daha sonra bütün dünyaya yayılmışdır. 1986-cı ildə Romanın əsas meydanlarından olan Piazza di Spagna meydanında McDonald’s restoranının açılmasına etiraz olaraq başlanan hərəkat ilk olaraq “fast food” mədəniyyətinə qarşı olsa da daha sonralar digər sahələrə də siraət etmişdir. 1989-cu ildə İtaliyanın Bardo qəsəbəsində yazıçı Karlo Petrininin rəhbərliyi altında “Slow Food Birliyi” yaradılmışdır. Bugün “slow food” hərəkatının 100 mindən artıq üzvü, 100-dən çox ölkədə nümayəndəliyi mövcuddur. Növbəti illərdə ölkələr arasında bağlanan siyasi və iqtisadi sazişlər, “bir qütblü” qloballaşma prosesinə zəmin yaratdığı və yoxsul ölkələrin maddi sərvətləri hesabına inkişaf etmiş ölkələri daha da zənginləşdirəcəyi əsas götürülərək müxtəlif etirazlarla qarşılanmışdır. Çünki qloballaşma prosesinə qarşı ən əsas tənqidi düşüncələrdən biri də qloballaşmanın tək qütblü həyata keçirilməsi idi. [34, s.889]

Bu sazişlərə misal olaraq üç şimali Amerika ölkəsi – ABŞ, Kanada və Meksika arasında 1992-

ci ildə imzalanmış Şimali Amerika azad ticarət zonası haqqında Sazişini (NAFTA) göstərmək olar. Bu saziş hər üç ölkədə, xüsusilə Meksikada ciddi reaksiyalara səbəb olmuş və etirazlarla qarşılanmışdır. 1994-cü ildə NAFTA-ya qarşı Meksikanın Çiapas ştatında əksəriyyəti kasıb xalq kütlələrindən ibarət hərəkat başlandı. Liderliyini Subkomandante Markosun həyata keçirdiyi Zapatista Milli Azadlıq Ordusu (EZLN) qloballaşma adı altında imperializm və müstəmləkəçiliyin yayılmasına “Ya Basta!” (Artıq yetər!) deyərək NAFTA-ya qarşı çıxmışdır. Anti-qlobalistlərin əsas etiraz mövzularından biri də ingilis dilində “sweatshop” - hərfi tərcümədə mənası “tər emalatxanası” olan işçilərin sığortasız, zərərli, pis əmək şəraiti olan iş yerlərində az əmək haqqı ilə işlədilməsidir. Bu müəssisələr hesabına üçüncü dünya ölkələrinin vətəndaşları əlavə əmək haqqı ödənilmədən normadan artıq işləyərək transmilli korporasiyalar kimi tanınan qlobal şirkətləri işçi xərcindən azad edirlər. Bu “tər emalatxanaları”-na Meksika, Hindistan, Banqladeş, Malaziya, İndoneziya, Şimali Koreya, Flippin və xüsusilə Çin kimi ucuz işçi qüvvəsi olan ölkələrdə rast gəlmək olar. Bu ölkələrdə işçilərin fundamental hüquqlarının pozulmasına səbəb olan “tər emalatxanaları” Avropa və Şimali Amerikada da işsizliyin artmasına gətirib çıxarır. Çünki böyük şirkətlər istehsal müəssisələrini işçi qüvvəsinin ucuz olduğu ölkələrdə yaratmağa üstünlük verirlər. Jurnalist Andryu Ross tərəfindən “tər emalatxanaları ili” adı verdiyi 1995-1996-cı illərdə ABŞ və Kanadada “tər emalatxanalarına” qarşı kütləvi kompaniyalar həyata keçirilmişdir. Anti-qloballaşma hərəkatına digər bir misal olaraq ötən əsrin sonunda İngiltərədə təşkil olunan “Jubilee” kompaniyasını göstərə bilərik. 1990-cı illərin sonunda bu kompaniya kasıb ölkələrin varlı ölkələrə olan borclarının silinməsi üçün milyonlarla imza toplayır və nümayişlər təşkil edir. Adını İncildəki borcların bağışlanmasını tövsiyə edən “Jubilee” məfhumundan götürən bu kompaniya üçüncü dünya ölkələrinin borclarının silinməsi üçün beynəlxalq rəy formalaşdırmağa çalışırdı. 15-17 may 1998-ci ildə İngiltərənin Birminqem şəhərində keçiriləcək 24-cü G8 Sammiti ərəfəsində “Jubilee” kompaniyasının təşkilatçılığı ilə on minlərlə insan “Borc zəncirlərini qırmaq üçün, insan zənciri yaradın” şüarı ilə küçələrə axışdı. Hər yaşdan və cəmiyyətin hər

təbəqəsindən olan 70 min nəfərlik kütlə Birminqem şəhərində böyük etiraz aksiyası keçirmişdir. Anti-qlobalistlər öz etirazlarının kuliminasiyasına 1999-cu ildə ABŞ-ın Sietl şəhərində keçirilən aksiyada çatdılar. Belə ki, 1999-cu ilin sonunda ABŞ-ın Vaşinqton ştatında yerləşən Sietl şəhərində keçirilən Ümumdünya Ticarət Təşkilatının nazirlərin üçüncü sammiti etirazçılar tərəfindən kütləvi nümayişlərlə qarşılandı. ÜTT-nin Millenium zirvəsi adlandırılan üçüncü nazirlər sammitinə ev sahibliyi edən Sietl şəhəri həmdə ABŞ-ın texnologiya mərkəzləri sırasındadır. Bir çox nəhəng şirkətlərin mərkəzi bu şəhərdə yerləşir. Nümayişçilər “Nike”, “Adidas”, “Starbucks”, “McDonalds” kimi bir çox dünya markalarının və bankların ofis binalarına hücum etdilər. Beləliklə polislə nümayişçilər arasında qarşıdurma yarandı. 29 noyabr – 3 dekabr tarixlərində baş verən bu hadisələr mediada və bəzi ədəbiyyatlarda “Sietl döyüşü” də adlandırılır. Mitinqlər, küçə yürüşləri və polisə nümayişçilər arasında qarşıdurmalar səbəbindən çətinliklə keçirilən sammit uğursuzluqla nəticələndi. Üçüncü dünya ölkələri və “Dördlük” adlandırılan ABŞ, Kanada, Yaponiya və Avropa İttifaqı arasında razılıq əldə olunmadı. Məhz bu sammitdə üçüncü dünya ölkələrinin nümayəndələri təklif olunan sazişdən gözlədiklərindən daha az mənfəət qazanacaqlarını anladılar. Xüsusilə də Afrika ölkələrinin nazirləri küçədəki nümayişçilərlə eyni mövqeyə nümayiş etdirdilər. Anti-qloballaşma hərəkatının 1999-cu ildə Sietl hadisələrində həm dünya liderlərini, həm də media və ictimaiyyəti təəccübləndirən əsas xüsusiyyəti kilsə qruplarından anarxistlərə, həmkarlar ittifaqlarından təbiət mühafizəçilərinə qədər müxtəlif məramlı qrupları bir məqsəd altında birləşdirməsi idi. Elə bu səbəbdən kanadalı yazıçı və aktivist Naomi Kleyn iştirakçısı olduğu anti-qloballaşma hərəkatını bir çox hərəkatı özündə birləşdirən bir hərəkat – “koalisiyalar koalisiyası” adlandırmışdır.

20-22 İyul 2001-ci il tarixində İtaliyanın Genovaya şəhərində təşkil olunan 27-ci G8 ölkələri sammiti zamanı Sietl hadisələrinin davamı yaşandı. 300 minə yaxın nümayişçi küçələrə axın etdi və bu sammitə öz etirazlarını bildirdi. Polisə yaşanan qarşıdurmalarda 23 yaşlı nümayişçi həyatını itirdi. 15 fevral 2003-cü ildə ÜTT-nin Meksikanın Kankun şəhərində keçirilən toplantısı da küçə nümayişləri və etirazlarla müşayiət

olundu. Maykl Hardt və Antonio Neqrinin 2000-ci ildə nəşr olunan “İmperiya” adlı kitablarında mövcud qloballaşma prosesini imperiyaya bənzətmiş və ona qarşı yeni internasionala ehtiyac olduğunu qeyd etmişlər. 2004-cü ildə nəşr etdirdikləri “Assembleya” adlı kitabda isə anti-qloballaşma hərəkatının əvvəlki kitabda tələb etdikləri yeni internasionalın praktik nümunəsi olduğunu bildirmişlər. Corc Sorosun fikrincə kapitalizmin meydana gətirdiyi ədalətsiz şərait anti-qloballaşma hərəkatının təşkil etdiyi etirazlara haqq qazandırır. Yanvar 2001-ci ildə Braziliyanın Porto Alegre şəhərində təşkil olunmuş Dünya Sosial Forumu “başqa bir dünya mümkündür” şüarı ilə diqqətləri sosial problemlərə çəkməyi hədəfə almışdır. Davos Forumuna qarşı 25-30 yanvar 2001-ci ildə təşkil olunan Dünya Sosial Forumunda 120 ölkədən 4000-ə yaxın nümayəndə iştirak etdi. Elə həmin il Davos və Port Alegre arasında görüntülü bağlantı yaradıldı və fikir mübadiləsi aparıldı. Sonralar regional sosial forumlar : Avropa, Amerika, Asiya, Afrika, Aralıq dənizi sosial forumları təşkil olundu. Avropa sosial forumu öz məramlarını izah etmək üçün anti-qloballaşma ifadəsi əvəzinə “alternativ qloballaşma” şüarını istifadə etmişdir. Həmçinin, anti-qloballaşma hərəkatının aktivistlərindən olan, antropoloq və anarxist David Grabin fikrinə görə anti-qloballaşma termini ABŞ mediası tərəfindən “icad edilmişdir” və hərəkat iştirakçıları uğrunda mübarizə apardıqları hərəkatı daha çox “hərəkatlar hərəkatı”, “qlobal ədalət hərəkatı”, “fərqli qloballaşma hərəkatı” olaraq adlandırmağa üstünlük verirlər. Qloballaşma əleyhdarları ümumi olaraq qloballaşmanın bütün istiqamətlərinə qarşı deyillər. Onlar idmanın, ünsiyyətin, internetin, texnologiyanın qloballaşmasına müsbət yanaşaraq, əsas problemlərin məhz investisiyaların qloballaşmasından yarandığını qeyd edirlər. Qloballaşma əleyhdarlarına görə bu anlayış böhran vəziyyətində olan kapitalist sərmayənin kasıb ölkələrin resurslarını istismar etmək üçün istifadə etdiyi saxta bir anlayışdır. [35, s.48] Bununla da onlar bütünlüklə qloballaşma prosesinə qarşı deyil, qloballaşma adı altında həyata keçirilən istismara qarşı çıxdıqlarını bəyan edirlər. Qloballaşmanın ancaq mənfə cəhətlərini şişirdənləri Davos Dünya İqtisadi forumunda Meksika prezidenti Ernesto Zedillo “qlobalofobik” (qloballaşmadan qorxanlar) adlandırmışdır. [35, s.34] Fridmanın

fikrincə qlobal bazar biznes sahəsində limitsiz imkanlar yaratmaqla bərabər yerli mədəniyyətlər və ətraf mühit üçün ciddi təhlükəyə çevrilir. O özünün “Lexus və Zeytun ağacı: Qloballaşmanı anlamaq” adlı kitabında Lexus avtomobili və Zeytun ağacının timsalında insanın qlobal bazarda iştirak edib zənginləşmə arzusu ilə onun öz milli və yerli dəyərlərinə bağlılığını qarşılaşdırır. O qeyd edir ki, qloballaşmanın gələcəyi bu iki meylin barişmasından asılıdır. [36, s.261]

Nəticə

Qloballaşmanı mənfə və ya müsbət cəhətdən qiymətləndirən bütün bu nəzəriyyə və yanaşmaların fonunda qeyd edə bilərik ki, qloballaşma özlüyündə yaxşı və ya pis deyil. Müasir texnologiyanın inkişafı ilə daha da sürətlənən bu proses həm də bir fürsət və vasitə kimi qiymətləndirilməlidir. Texnoloji yeniliklər sayəsində investisiyalar, əmtəə və xidmətlər sərhədləri aşaraq daha sürətlə hərəkət edir, ölkələrin insan resursları isə qlobal əmək bazarında dəyərləndirilir. Bu qeyd edilən müsbət hallarla yanaşı qloballaşma adı altında qərbin xüsusilə də ABŞ-ın kor-koranə təqlidi, transmilli korporasiyalar tərəfindən ölkə bazarların ələ keçirilməsi, yerli şirkətlərin sıxışdırılması, kasıb ölkələrin asılı hala salınması, əmək istismarı və s. hallara da rast gəlinir.

Yuxarı da qeyd etdiyimiz kimi qloballaşma heç bir dövlətdən asılı olmadan davam edən və rəqəmsallaşma ilə daha da sürətlənən bir prosesdir. Onun necəliyi isə ona olan yanaşmadan və ondan istifadədən asılıdır. Bu “vasitə”-dən supergüclərin istismar aləti kimi deyil, bütün ölkələr üçün qarşılıqlı inteqrasiya və yeni bazarlara çıxış və inkişaf aləti kimi istifadə olunmalıdır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

- 1) Afat, E. Karşı küreselleşme hareketi:küreselleşmeyi hedef alan küresel muhalefet. İstanbul, 2010
- 2) Karabıçak, M. Küreselleşme Sürecinde Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerinde Ortaya Çıkan Yönelim ve Tepkiler, 2002
- 3) Economist, T. Globalisation. The Economist, <https://www.economist.com/news/2009/07/20/globalisation>, 2009
- 4) HELD, D. A. Küresel Dönüşümler, Siyaset, Ekonomi ve Kültür. Ankara: 2006.

- 5) L.Friedman, T. The Lexus and Olive Tree. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2001
- 6) Fındıkcı, A. Dünya Ekonomisi Küreselleşmenin Neresinde? Uluslararası İlişkiler Dergisi, 21-49, 2006
- 7) Ellwood, W. Küreselleşmeyi Anlama Kılavuzu. İstanbul, 2002
- 8) Ohmae, K. Görünmeyen kıta : yeni ekonominin dört stratejik buyruğu. İstanbul: Türk Henkel Dergisi Yayınları, 2000
- 9) Temiz, H. E. Küreselleşmenin sosyal boyutları ve türkiye açısından etkileri. Ankara: Genel-İş Matbaası, 2004
- 10) Vəliyev, D. Azərbaycanın qlobal iqtisadiyyata inteqrasiyası. Bakı: Adiloğlu nəşriyyatı, 2008
- 11) Əsədov, A. Günümüzün fenomeni: Qloballaşma. Azərbaycan qloballaşma prosesinə hazırlığa haradan başlamalıdır. "Qloballaşan Azərbaycan" Sivil İnkişaf Mərkəzi, 2006
- 12) Rıdvan.S.Karlık. Uluslararası Ekonomi, Teori ve Politika. İstanbul: Beta Basım Yayım, 2003
- 13) Zengingönül, O. Yoksulluk Gelişmişlik Ve İşgücü Piyasaları Ekseninde Küreselleşme. Ankara: Adres Yayınları, 2004
- 14) Cebeci, İ. Küreselleşme yaklaşımları kapsamında küreselleşme sürecinin tarihsel değerlendirmesi. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi, 6., 2011
- 15) Bozkurt, V. Küreselleşmenin insani yüzü. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağ, 2000
- 16) Boratav, K. Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1997
- 17) Tatar, T. Kürede dönen siyaset. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2008
- 18) Dicle, A. Küresellesme: Nedenler, Sonuçlar ve Tepkiler. Ekonomik Forum, 2000
- 19) James Petras, Henry Veltmeyer. 21. Yüzyılda Emperyalizm Maskesi Düşürülen Küreselleşme. İstanbul: Mephisto Yayınları, 2006
- 20) Başkaya, F. Sömürgecilik Emperyalizm ve Küreselleşme. Ankara: Öteki Yayınları, 1997
- 21) Sztumski, W. Globalisation. The Journal of International Issues, 10-23, 2014
- 22) Giddens, A. Sociology. Polity Press, 2001
- 23) Xing, L. Capitalism and Globalisation in the Light of the Communist Manifesto. Economic and Political Weekly, 15-28, 1998
- 24) Griffin, K. Globalization and the Shape of Things to Come. Studies in Development Strategy and Systemic Transformation, 33-52, 2000
- 25) Paul Hirst & Grahame Thompson. Küreselleşme sorgulanıyor. Ankara: DOST, 2007
- 26) Don Kalb, Marco Van Der Land , Richard Staring. The Ends of Globalization: Bringing Society Back In. Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, 2000
- 27) Ritzer, G. The McDonalidization Thesis: Explorations and Extensions. SAGE Publications Ltd, 1998
- 28) Jovanović, M. N. Is Globalisation Taking us for a Ride? Journal of Economic Integration, 501-549, 2010
- 29) Robertson, R. Globalization: Social Theory and Global Culture. London: Sage, 1992
- 30) Bayrakdar, M.. Küreselleşme ve Küreselleştirme. Dini Araştırmalar, 149-162, 2003
- 31) Soros, G. Küresellesme Üzerine. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003
- 32) Murat ÜNAL , Y. Sinan ZAVALSIZ . Küreselleşme Karşıtı Bir Hareket: Yavaş Hareketi . İnsan ve toplum bilimleri araştırmaları dergisi , 889-912, 2016
- 33) Çetin, B. N. Küreselleşme olgusunun farklı boyutlarıyla toplumsal yansıması: Küreselleşme karşıtı hareketler (Türkiye örneği). Elazığ, 2008
- 34) Pattas, C. The Lexus and the Olive Tree by Thomas Friedman Review. A Journal of Policy Analysis and Reform, 261-263, 2000

Aliaga Bayram oghlu AZIMZADE

Doctoral student of Western Caspian University

E-mail: eliaga.ezimzade.phd@wcu.edu

ORCID ID - 0000-0001-5071-2418

COMPARATIVE ANALYSIS OF THEORETICAL VIEWS ON GLOBALIZATION

Summary

The technological development of the 21st century has accelerated the process of globalization by shortening the distances and increasing the circulation of money and goods. The concept of globalization, which appeared in the middle of the last century, is used today in many fields in different meanings. The reason for this is the existence of different ideas and approaches about globalization. In some theoretical views, globalization is evaluated as a positive integration process that brings countries and people closer, but there are also many who see globalization as "Americanization", "a new stage of capitalism", and "Westernization". The article briefly reviews the history of the concept of globalization and shows various definitions that express different approaches to globalization. Approaches to globalization are divided into three main groups, including extreme globalization supporters who see globalization as a new phase of history, those who see it as a process that existed in the past, and those who believe that it will change the existing system. Those who are critical of the globalization process and want to see it not as a unipolar process but as a process of mutual integration have united under the name of the anti-globalization movement. The article looks at the history of the anti-globalization movement, the claims of the participants of the movement against globalization and the goals of the movement are mentioned. Because the participants of the anti-globalization movement are not completely against globalization. On the contrary, they are in favor of promoting the integration of economy, technology, and cultures. This group, known as anti-globalists, opposes the implementation of imperialist policies under globalization. Both pro-globalization and anti-globalization advocates recognize globalization as an opportunity and emphasize its proper use for human well-being and the achievement of universal goals.

Keywords: Globalization, anti-globalization, hyperglobalists, skeptics, transformers

Алиага Байрам оглы АЗИМЗАДЕ
Докторант Западно-Каспийского университета
E-mail: eliaga.ezimzade.phd@wcu.edu
ORCID ID - 0000-0001-5071-2418

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ НА ГЛОБАЛИЗАЦИЮ

Резюме

Технологическое развитие XXI века ускорило процесс глобализации, сократив расстояния и увеличив обращение денег и товаров. Понятие глобализации, появившееся в середине прошлого века, сегодня используется во многих сферах в разных значениях. Причиной этого является существование различных идей и подходов к глобализации. В некоторых теоретических взглядах глобализация оценивается как позитивный интеграционный процесс, сближающий страны и людей, но есть также многие, кто рассматривает глобализацию как «американизацию», «новую стадию капитализма» и «вестернизацию». В статье кратко рассматривается история понятия глобализации и показаны различные определения, выражающие разные подходы к глобализации. Подходы к глобализации делятся на три основные группы, включая крайних сторонников глобализации, которые рассматривают глобализацию как новую фазу истории, тех, кто рассматривает ее как процесс, существовавший в прошлом, и тех, кто считает, что она изменит существующую систему. Те, кто критикует процесс глобализации и хочет видеть его не как однополярный процесс, а как процесс взаимной интеграции, объединились под именем антиглобалистского движения. В статье рассматривается история антиглобалистского

движения, упоминаются претензии участников движения против глобализации и цели движения. Потому что участники антиглобалистского движения не являются полностью против глобализации. Напротив, они выступают за содействие интеграции экономики, технологий и культур. Эта группа, известная как антиглобалисты, выступает против проведения империалистической политики в условиях глобализации. Сторонники как сторонников глобализации, так и противников глобализации признают глобализацию как возможность и подчеркивают ее правильное использование для благосостояния людей и достижения универсальных целей.

Ключевые слова: Глобализация, антиглобализация, гиперглобалисты, скептики, преобразователи.

İlkin Tariyel İSPƏNDİYAROV

Qərbi Kaspi Universiteti, Azərbaycan Magistrant

E-mail: isfendiyarovi@mail.ru

Xülasə

Hazırda, Azərbaycan ölkəsi turizm sahəsində böyük inkişaf edir. Dövlət orqanları və özəl sektor birgə çalışaraq, turizm sektorunu daha da inkişaf etdirmək üçün səylər göstərir. Bu məqsədlə, Azərbaycanın turizm bazarındakı payını artırmaq və ölkəni daha çox turistlər üçün cazibəli bir məkan halına gətirmək üçün bir çox inkişaf strategiyaları hazırlanıb.

Məqalədə, turizmin inkişafı üçün bir sıra əsas istiqamətlər də göstərilir. Bunlar arasında, turizm infrastrukturunu və xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi, turizm təşkilatlarının təşviqi və turizm məhsullarının və tədbirlərinin tanıtımı sayılabilir. Əlavə olaraq, turizm sahəsinin inkişafı üçün qanuni və maliyyə təminatının daha da gücləndirilməsi də vacib addımlardan biridir.

Azərbaycan ölkəsi turizm sahəsində bir çox imkanlara malikdir. Məhz bu səbəbdən, turizm sahəsində inkişaf etdirilməsi ölkənin iqtisadiyyatı, sosial mühit və digər sahələrin inkişafına ciddi dəstək verə bilər. Bu məqsədlə, turizm sahəsi üzərində daha çox fokuslanmaq və inkişaf etdirmək üçün gərəkli addımlar atılmalıdır.

Məqalədə ayrıca, turizm sahəsindəki mövcud vəziyyət, ölkənin turizm potensialı və bölgədəki konkurentlər ilə müqayisə edilib. İndiki vaxtda, Azərbaycanın turizm bazarında daha çox tanınması və ölkənin turizm sahəsində daha konkurentli olması üçün daha çox tədbirlər planlaşdırılmalıdır.

İnkişaf etdirilmiş turizm sahəsi, daha çox məşğuliyət imkanı yaradacaq və iqtisadiyyatı canlandıracaqdır. Buna görə də, turizm sahəsinin inkişafı üçün daha da güclü bir strateji və eyni zamanda praktiki addımlar atılmalıdır.

Açar sözlər: *turizm, potensial, strategiya, infrastruktur, inkişaf istiqamətləri, dövlət orqanları, özəl sektor*

JEL: H 00

UOT: 338

DOI: <https://doi.org/10.54414/ZBVF9899>

Giriş

Azərbaycanda turizm sahəsi son illərdə böyük inkişaf etməkdədir və dövlət orqanları və özəl sektor birgə çalışaraq, turizm sahəsində daha da inkişaf etdirmək üçün səylər göstərir. Bu məqsədlə, Azərbaycanın turizm bazarındakı payını artırmaq və ölkəni daha çox turistlər üçün cazibəli bir məkan halına gətirmək üçün bir çox inkişaf strategiyaları hazırlanıb.

Bu məqalədə, Azərbaycanda turizmin inkişafının mövcud vəziyyəti və inkişaf etdirilməsi istiqamətləri ətraflı şəkildə müzakirə edilmişdir. Turizm infrastrukturunun və xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi, turizm təşkilatlarının təşviqi, turizm məhsullarının və tədbirlərinin tanıtımı, turizm sahəsinin qanuni və maliyyə təminatının gücləndirilməsi kimi addımlar, turizm sahəsinin inkişafına ciddi dəstək verir. Əlavə olaraq, turizm sahəsinin inkişafı üçün turizm məhsullarının və

tədbirlərinin diversifikasiyası da önəmli bir məsələdir.

Turizm sahəsinin inkişafı, ölkənin iqtisadiyyatı, sosial mühit və digər sahələrin inkişafına dəstək verə bilər. Buna görə də, turizm sahəsi üzərində daha çox fokuslanmaq və inkişaf etdirmək üçün gərəkli addımlar atılmalıdır. Turizm sahəsinin inkişafında qanuni və maliyyə təminatının yanı sıra, turizm məhsullarının və tədbirlərinin diversifikasiyası, turizm obyektlərinin tanıtımı və turizm sahəsində təcrübəli işçilərin sayının artırılması kimi addımların hər biri turizm sahəsində daha fəal işlər aparılmasına kömək edir. Bu addımların hər biri, ölkənin turizm potensialının genişləndirilməsi və turistlərin ölkəmizə cəlb edilməsi üçün əhəmiyyətli rol oynayır.

Azərbaycanda turizmin əsas istiqamətləri:

Azərbaycan son illərdə turizm sahəsində böyük inkişaf edir. Bu sahənin inkişafı ölkənin iqtisadiyyatı, mədəniyyəti, təbii və tarixi turizminin artırılması üçün çox vacibdir. Turizm sektorunun inkişafı, ölkəmiz üçün yeni iş yeri yaradılması və daha çox mədəniyyət təmsilçilərinin ölkəyə gəlməsi ilə birlikdə turistlər üçün daha rahat mühit yaradacaqdır.

Azərbaycanda turizm sahəsi üçün əsas istiqamətlər aşağıdakılardır [2]:

- Turizm infrastrukturunu: Turizm sahəsində infrastrukturun yaxşılaşdırılması, turistlər üçün daha rahat və keyfiyyətli mühit yaratmağa kömək edəcəkdir. Bu, otellərin, restoranların, turistik yerlərin və əyləncə məkanlarının daha yaxşılaşdırılmasını tələb edir.

- Tanıtım və reklam: Azərbaycan turizmi dünyada daha çox tanınmalıdır. Bu məqsədlə, ölkənin turistik yerləri, mədəniyyəti, ənənələri və təbii güzellikləri daha effektiv şəkildə tanıtılmalıdır. Tanıtım və reklam kampaniyaları vasitəsilə, Azərbaycan turizmi dünyada daha çox insan tərəfindən tanınacaqdır.

- Dövlət təminatı: Turizm sektorunun inkişaf etdirilməsi üçün dövlət təminatı dəstəklilik olmalıdır. Dövlət tərəfindən turizm sahəsinin inkişafını təşviq edən qanunvericilik tədbirləri, vergi indirimləri və s.

- Təhsil və peşəkar təlim: Turizm sahəsində işləmək istəyən şəxslərə təhsil və peşəkar təlim proqramları təklif edilməlidir. Bu, turizm sahəsində peşəkarlar üçün keyfiyyətli mütəxəssislərin hazırlanmasına kömək edəcəkdir.

Xidmət keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması: Turistlərin ölkəyə rahat və xoş mühitdə gəlməsi üçün xidmət keyfiyyəti çox önəmlidir. Bu, turizm sektorunda çalışanların müştərilərə hörmət və məsuliyyətli xidmət göstərmələri ilə əlaqədardır. Xidmətlərin yaxşılaşdırılması turistlərin ölkəyə gəlməsi üçün əlavə bir səbəb yaradacaqdır.

Tədbirlərin təşviqi: Azərbaycan, bir çox tədbirlərin keçirilməsinə olanak verən çoxsaylı idman və mədəni hadisələrə malikdir. Bu tədbirlər, turistlərin ölkəyə gəlməsinə və ölkəmizin tanınmasına kömək edir. Tədbirlərin təşviqi, turistlərin ölkəyə gəlməsi və mövcud turistlərin ölkəmizdə qalması üçün əlavə bir səbəb yaradacaqdır [5].

Regional əməkdaşlıq: Regionlarda turizm sektorunun inkişaf etdirilməsi, digər ölkələrlə əmək-

daşlıq və əlaqələr qurmaq, ölkəmizin turizm bazarında daha konkurentli olmasına kömək edəcəkdir.

Bu əsas istiqamətlər, Azərbaycanın turizm sahəsində daha da inkişaf etməsini və ölkəmizin tanınmasını artırmağa kömək edəcəkdir. Turizm sektorunun inkişaf etdirilməsi, ölkəmizə yeni investisiyaların cəlb edilməsinə, turizm sahəsindən gəlir əldə edilməsinə və ölkəmizin sosial və iqtisadiyyatının inkişafına dəstək olacaqdır.

Bu cədvəl Azərbaycanın turizm sahəsində inkişaf etdirmək üçün əsas istiqamətləri özlərində birləşdirir. Bu istiqamətlər, turizm sektorunun inkişafını və ölkənin turizm potensialını artırmaq məqsədilə hazırlanmışdır. Cədvəldə əks olunan bu istiqamətlər, ölkədə turizm infrastrukturunun yaxşılaşdırılması, turistlərin ölkəyə gəlməsi üçün tədbirlərin təşviqi, təhsil və peşəkar təlimin təşviqi və xidmət keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasını tələb edir.

Ayrıca, tanıtım və reklam kampaniyaları vasitəsilə Azərbaycan turizmi dünyada daha çox tanınacaq və ölkənin turizm bazarında daha konkurentli olması üçün dövlət təminatının daha da gücləndirilməsi və regional əməkdaşlıq ilə turizm sahəsinin inkişaf etdirilməsi tələb olunur.

Bu cədvəl, Azərbaycanın turizm sahəsində inkişaf etməsinə və turizm sahəsində yeni iş yerlərinin yaradılmasına ciddi dəstək verəcək. Bu əsas istiqamətlər, turizm sahəsinin inkişafı üçün dövlət, özəl sektor və turizm təşkilatları arasında əməkdaşlığı gücləndirərək, ölkəmiz üçün daha cazibədar bir turizm məkanı yaratmağa kömək edəcəkdir.

Azərbaycanda Turizm infrastrukturunu və xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi

Azərbaycan turizm potensialı olan bir ölkədir və son illərdə turizm sahəsində ciddi inkişaf edib. Lakin, ölkəmiz turizm infrastrukturunu və xidmətləri açısından daha da inkişaf etdirmək üçün hələ çox işləri var [7].

Turizm infrastrukturunu, turistlərin ölkəyə gəlməsinə və ölkədə qalması üçün lazım olan bütün zəruri təminatları əhatə edir. Bu təminatlar arasında, mənzil və otellər, mətbəx və restoranlar, transport xidmətləri, keyfiyyətli su, elektrik, internet kimi bəzi infrastruktur xidmətləri sayıla bilər. Azərbaycan, turizm infrastrukturunun inkişafı üçün yüksək potensiala malikdir və son illərdə ölkəmizdə turizm sektoruna yatırımlar artıb.

Buna baxmayaraq, ölkəmiz turizm sektorunda daha da inkişaf edə bilmək üçün turizm infrastrukturunun daha da inkişaf etdirilməsi vacibdir. Bu, daha çox yüksək keyfiyyətli otellərin, restoranların və turistlərin rahatlığı üçün digər infrastruktur təminatlarının yaradılması ilə əlaqəlidir. Turizm sektorunun inkişafı üçün, turizm infrastrukturunun yaxşılaşdırılması və inkişaf etdirilməsi üzrə investisiyaların cəlb edilməsi vacibdir.

Xidmət keyfiyyəti də turizm sahəsində çox önəmlidir. Turistlərin ölkəyə gəlməsi, qalması və geri qayıtması üçün, turizm sektorunda çalışanların müştərilərə hörmət və məsuliyyətli xidmət göstərmələri mühüm rol oynayır. Bu, turistlərin ölkəyə gəlməsi üçün əlavə bir səbəb yaradacaqdır. Xidmətlərin yaxşılaşdırılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi və bu sahədə təhsilin təşviqi ilə turizm sahəsi daha da inkişaf etdirilə bilər.

Bütün bunlar göz önünə alındıqda, Azərbaycanda turizm sahəsində daha da inkişaf etmək üçün turizm infrastrukturunu və xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi vacibdir. Bu, ölkənin turizm sektorunda daha konkurentli olması və daha çox turistin ölkəyə gəlməsi üçün çox mühüm addımlardır. Buna görə də, ölkəmiz turizm sahəsində inkişaf etdirmək üçün bu istiqamətlərə daha da fokuslanmalıdır.

Son zamanlarda, Azərbaycanda turizm sektorunda bir çox yeniliklər həyata keçirilib və ölkəmiz dünya turizm bazarında daha tanınır olmaq yolunda addımlar atılmışdır. Bu istiqamətlərə daha da sərt fokuslanılması və inkişafın davam etdirilməsi, ölkəmiz turizm sahəsində daha da inkişaf etdirməyə imkan verəcəkdir [4].

Turizm təşkilatlarının təşviqi və turizm məhsullarının və tədbirlərinin tanıtımları.

Azərbaycan turizm sektorunda inkişaf etdirmək üçün, turizm təşkilatlarının təşviqi və turizm məhsullarının və tədbirlərinin tanıtımı çox əhəmiyyətli bir rol oynayır. Bu, Azərbaycanın dünya turizm bazarında daha tanınır olması və daha çox turistin ölkəyə gəlməsi üçün əhəmiyyətli addımlardan biridir.

Turizm təşkilatları, ölkəmiz turizm məhsullarını və turizm bazarındakı potensialımızı dünya bazarında daha yaxşı tanımaq üçün əlavə bir səbəbdir. Bu, turistlərin ölkəyə gəlməsi və ölkədə

qalmaları üçün daha çox səbəb yaradacaq, turizm sahəsinin inkişafını daha da sürətləndirəcəkdir.

Turizm təşkilatları, ölkəmiz turizm sektorunun daha da inkişaf etdirilməsi üçün turizm məhsullarının və turizm tədbirlərinin effektiv şəkildə təqdim edilməsində öhdəliklərdən biridir. Bu, ölkəmizdəki turizm bazarının gücləndirilməsi və daha çox turistin ölkəyə gəlməsi üçün vacibdir.

Turizm məhsullarının və tədbirlərinin tanıtımı, sosial media və digər media kanalları vasitəsilə həyata keçirilə bilər. Ölkəmizdə turizm məhsullarının və tədbirlərinin tanıtımı üçün "Azərbaycan Turizm İnformasiya Mərkəzi" kimi müxtəlif təşkilatlar mövcuddur. Bu təşkilatlar ölkəmizdəki turizm məhsullarını və turizm tədbirlərini tanımaq üçün fəaliyyət göstərir və bu istiqamətdə ciddi səylər göstərir [3].

Ölkəmizdə turizm təşkilatlarının daha da sürətli inkişaf etdirilməsi və turizm məhsullarının və tədbirlərinin daha effektiv şəkildə tanıtılması, turizm sektorunun inkişafını daha da sürətləndirəcək və Azərbaycanın turizm sahəsində daha konkurentli olmasına imkan verəcəkdir.

Turizm məhsullarının və tədbirlərinin tanıtımı, ölkəmizdəki turizm sahəsinin inkişafı üçün əhəmiyyətli bir addımdır. Bu, ölkəmizdəki turizm məhsullarının və tədbirlərinin beynəlxalq səviyyədə daha da tanınmasına imkan verərək, turistlərin ölkəyə gəlməsinə daha çox səbəb yaradacaq.

Tanıtm əməliyyatları, ölkəmizdəki turizm sahəsinin vaxtla daha çox insan tərəfindən tanınmasına və turistlərin ölkəmizə daha çox marağına səbəb olacaq. Bu, turizm sektorunda daha çox məşğuliyyət imkanı yaradacaq, iqtisadiyyatın canlanmasına və ölkəmizin beynəlxalq bazarlarda daha konkurentli olmasına imkan verəcəkdir.

Ölkəmizdəki turizm məhsullarının və tədbirlərinin tanıtımı, daha çox turistin ölkəyə gəlməsinə səbəb olacaq və bu, turizm sektorunun inkişafının davam etməsinə və ölkəmizin turizm bazarında daha konkurentli olmasına imkan verəcəkdir.

Turizm sektorunun inkişafı üçün, güclü bir strateji hazırlanması və praktiki addımların atılması vacibdir. Bu, turizm sahəsində inkişaf etdirmək üçün tələb olunan müvafiq səylərdir.

Güclü bir turizm stratejisi hazırlanması, ölkəmiz turizm sektorunda daha konkurentli olmaq üçün əlavə bir səbəbdır. Bu strateji, turizm məhsullarının, turizm infrastrukturunun və xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi, turizm təşkilatlarının təşviqi və turizm məhsullarının və tədbirlərinin tanıtımı istiqamətlərini də əhatə edə bilər. Əlavə olaraq, turizm sektorunun inkişafı üçün qanuni və maliyyə təminatının gücləndirilməsi də stratejinin bir hissəsidir [9].

Güclü bir turizm stratejisi hazırlanmasının yanı sıra, praktiki addımların atılması da vacibdir. Bu addımlar, turizm infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi, turizm məhsullarının və tədbirlərinin tanıtımı və turizm sahəsinin inkişafına ciddi dəstək verəcək addımlardır. Praktiki addımların atılması, turizm sektorunun inkişafının sürətini artıracaq və ölkəmiz turizm sahəsində daha konkurentli olmağa imkan verəcəkdir.

Ölkəmiz turizm sektorunun inkişafı üçün daha da güclü bir stratejinin hazırlanması və praktiki addımların atılması vacibdir. Bu, turizm sahəsinin daha sürətli inkişaf etməsinə, ölkəmiz turizm bazarındakı payımızın artmasına və ölkəmizin beynəlxalq bazarlarda daha konkurentli olmasına imkan verəcəkdir.

Turizm sektöri, dünya ekonomisində önəmli bir yer tutmaktadır. Aşağıdakı statistiklər, turizm sektorunun dünya və Azərbaycan iqtisadiyyatı üzərindəki təsirini göstərir [1]:

- Dünya turizm sahəsi 2021-ci ildə 4,5 trilyon ABŞ dollarından çox dövriyyəyə sahib idi (UNWTO).

- 2019-cu ildə, dünya əhalisinin 1,5 milyardı turizm məqsədi ilə öz ölkələrindən kənarında səyahət etdi (UNWTO).

- 2019-cu ildə, dünya turizm sektoru iqtisadiyyata 8,9 trilyon ABŞ dolları daxil etdi (WTTC).

- Azərbaycan 2019-cu ildə 3,2 milyon turist qəbul etdi və turizm sektorundan 1,6 milyard ABŞ dolları daxil oldu (Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi).

- 2019-cu ildə Azərbaycanda turizm sektoru üzrə 83 800 nəfər işləyirdi (Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi).

- 2019-cu ilin sonuna qədər Azərbaycan ölkəsinə 55 ölkədən investorlar investisiya etmişdir. Bu, Azərbaycanda turizm sahəsinin inkişafına yönələn mühüm bir addımdır (Azərbaycan Respublikası İnvestisiya Fondunun Rəsmi saytı).

- Azərbaycan Dövlət Turizm Agentliyi, Azərbaycan turizmi və ölkənin turizm potensialının tanıtımı üçün bir çox tədbirlər keçirir. Hər il, Azərbaycan turizmini dünyada təmsil edən bir çox tədbir, sərgi və festival keçirilir (Azərbaycan Dövlət Turizm Agentliyinin Rəsmi saytı).

- Azərbaycanın turizm sahəsində ən populyar obyektləri arasında Bakının İçərişəhər, Gəncə şəhəri, Şahdağ Milli Parkı, Xınalıq kəndi, Ağsu Şamaxı turizm zonası kimi bir çox turizm yerləri yer alır (Azərbaycan Dövlət Turizm Agentliyinin Rəsmi saytı).

- 2019-cu ildə, Azərbaycanda turizm sahəsində 1,2 milyon insan işləyirdi. Bu, ötən ilə nisbətən 8,6 faiz artım deməkdir (Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi).

- 2020-ci ilin yanvar-niyəbər ayları arasında, pandemiya səbəbindən, Azərbaycanda turist sayı əvvəlki ilə nisbətən azaldı və turizm sektoru üzrə dövriyyə 1,4 milyard ABŞ dollarından azaldı (Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi).

Bu statistiklər, turizmin dünya iqtisadiyyatında və ölkəmiz iqtisadiyyatında vacib bir rolə malik olduğunu göstərir. Ayrıca, pandemiya səbəbindən turizm sektorunun zərər çəkdiyi də açıq şəkildə görünür.

Son zamanlarda Azərbaycan, turizm sahəsində bir sıra inkişaf strategiyaları hazırlayıb və uğurla həyata keçirir. Bunların arasında turizm infrastrukturunu və xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi, turizm təşkilatlarının təşviqi və turizm məhsullarının və tədbirlərinin tanıtımı yer alır. Ayrıca, ölkədə bir sıra turizm obyektləri də yaradılıb və mövcud olanlar yenilənir.

Turizm sektorunda qanuni çərçivənin gücləndirilməsi də ölkədəki turizm sahəsinin inkişafı üçün vacib addımlardan biridir. Bu, turistlərin ölkəyə gəlməsi və turizm sahəsində daha çox inkişaf etməsi üçün tələb olunan hüquqi mühafizəni təmin edəcəkdir.

Turizm sektorunun inkişafı üzrə təşkil edilən tədbirlər də turizm sahəsinin inkişafına dəstək verir. Bu tədbirlər arasında Beynəlxalq Turizm Sərgisi və Dünya Gənclər Festivalı kimi beynəlxalq tədbirlər də yer alır. Bu tədbirlər, ölkəmizin turizm sahəsində daha çox tanınmasına və turistlərin ölkəyə gəlməsinə səbəb olur [8].

Turizm sektorunun inkişafı, ölkəmizin iqtisadiyyatının canlanması və məşğuliyyət imkanlarının artması üçün əhəmiyyətli bir sahədir. Bu

sahədə ölkədə həyata keçirilən inkişaf strategiyaları və tədbirlər, ölkəmizin turizm bazarındakı payının artmasına və turizm sektorunun inkişafının sürətini artırmasına kömək edir.

Turizm sahəsinin inkişafı üçün qanuni və maliyyə təminatı yaradılması

Turizm sahəsi, ölkə iqtisadiyyatı üçün önəmli bir sahədir və Azərbaycanda bu sahənin inkişaf etdirilməsi dövlət tərəfindən dəstəklənir. Bu məqsədlə, qanuni və maliyyə təminatı turizm sahəsinin inkişafında kritik rol oynayır [10].

Qanuni təminat, turizm sahəsində fəaliyyət göstərən müəssisələrin fəaliyyətləri üçün vacibdir. İlk olaraq, turizm sahəsində fəaliyyət göstərən bütün müəssisələrin, tələb olunan bütün lisenziyaları və sertifikatları alması və tələb edilən bütün təcrübə və təhsillərə sahib olması məcburiyyəti var. Bu, turistlər üçün təhlükəsiz bir turizm mühitinin təmin edilməsinə kömək edir.

Əlavə olaraq, turizm sektorunda qanuni təminat, turistlərin hüquqlarının qorunması üçün də vacibdir. Turistlərin sağlamlığı və güvəliyi üçün müvafiq tədbirlər görmək və turistlərin hüquqlarının qorunması üçün dövlət tərəfindən müvafiq qanunvericilik və siyasət tədbirləri qəbul edilməlidir.

Maliyyə təminatı, turizm sektorunun inkişafı üçün də vacibdir. Turizm sahəsində fəaliyyət göstərən müəssisələrin maliyyələşdirilməsi və inkişaf etdirilməsi üçün maliyyə təminatı tələb olunur. Dövlət tərəfindən turizm sektoruna investisiyaların artırılması və turizm müəssisələrinin maliyyələşdirilməsi üçün dəstək və maliyyələşdirmə müvafiq tədbirlərlə təmin edilməlidir. Buna məsələn, kreditlərin və vergi endirimlərinin tətbiqi daxil edilə bilər.

Həmçinin, turizm sahəsində daha çox inkişaf edilməsi üçün, turizm sektorunda sərmayələrin cəlb edilməsi də vacibdir. Yerli və xarici investorların cəlb edilməsi üçün bir çox turizm projelərinin həyata keçirilməsinə və turizm sahəsinin inkişafına kömək edir.

Maliyyə təminatı ayrıca, turizm məhsullarının və tədbirlərinin tanıtımı üçün də əhəmiyyətlidir. Turizm məhsulları, tədbirlər və turizm markalarının tanıtımı üçün geniş reklam kampaniyaları təşkil edilməlidir. Bu kampaniyaların həyata keçirilməsi üçün maliyyə təminatının müvafiq şəkildə təyin edilməsi və bütçənin ayrılması vacibdir. Bu

reklam kampaniyaları, Azərbaycanın turizm potensialının dünya əhalisinə daha yaxşı tanıtılmasına və ölkədə daha çox turistlərin cəlb edilməsinə imkan verir.

Turizm sahəsinin inkişafı üçün qanuni və maliyyə təminatının yanı sıra, turizm sahəsində təhsil və təcrübə sahibi insanların sayının artırılması da vacibdir.

Azərbaycanda turizm sahəsinin inkişafı üçün qanuni və maliyyə təminatının yanı sıra, turizm sahəsində təhsil və təcrübə sahibi insanların sayının artırılması və turizm məhsullarının və tədbirlərinin tanıtımı üçün geniş reklam kampaniyalarının təşkil edilməsi vacibdir. Bu addımların hər biri, turizm sahəsindəki iş imkanlarının artırılması, iqtisadiyyatın canlandırılması və ölkənin turizm potensialının genişləndirilməsi üçün kritik əhəmiyyətə malikdir [6].

Nəticə

Nəticə olaraq, Azərbaycanda turizm sahəsi inkişaf edən bir sektor olaraq özəl və dövlət təşəbbüsləri ilə birgə sürətlə inkişaf edir. Turizm infrastrukturunu və xidmətlərini təkmilləşdirilməsi, turizm təşkilatlarının təşviqi, turizm məhsullarının və tədbirlərinin tanıtımı, turizm sahəsinin qanuni və maliyyə təminatının gücləndirilməsi, turizm məhsullarının və tədbirlərinin diversifikasiyası və turizm sahəsində təcrübəli işçilərin sayının artırılması turizm sahəsinin inkişafı üçün gərəkli addımlardır. Bu addımlar ölkənin iqtisadiyyatı, sosial mühit və digər sahələrin inkişafına dəstək verərək, turizm sahəsinin inkişafını daha da genişləndirə bilər.

Turizm sahəsində inkişaf ölkənin iqtisadiyyatını canlandırır və daha çox məşğuliyyət imkanı yaradır. Statistikalar da göstərir ki, turizm sektorunda inkişaf ölkənin iqtisadiyyatı və turizm sahəsində işləyənlər üzərində pozitiv təsir göstərir.

Turizm sahəsinin inkişafında daha da güclü bir strateji və praktiki addımların atılması vacibdir. Bu addımlar turistlərin ölkəyə cəlb edilməsi və turizm sektorunun daha da inkişaf etməsi üçün əhəmiyyətli rol oynayacaqdır. Ölkənin turizm potensialını artırmaq və turizm sahəsində daha konkurentli olmaq üçün turizm sahəsinə daha da fokuslanılmalı və inkişaf etdirmək üçün gərəkli addımlar atılmalıdır.

Azərbaycanda turizm sahəsinin inkişafı üçün bir sıra addımlar atılmalıdır. Bu addımlar arasında turizm infrastrukturunun və xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi, turizm təşkilatlarının təşviqi, turizm məhsullarının və tədbirlərinin tanıtımı, turizm sahəsinin qanuni və maliyyə təminatının gücləndirilməsi, turizm məhsullarının və tədbirlərinin diversifikasiyası və turizm sahəsində təcrübəli işçilərin sayının artırılması sayılabilir.

Bu addımların hər biri turizm sahəsinin inkişafına ciddi dəstək verir və ölkənin iqtisadiyyatı, sosial mühit və digər sahələrin inkişafına dəstək verə bilər. Bununla birlikdə, turizm sahəsinin inkişafı üçün daha da güclü bir strateji və praktiki addımların atılması vacibdir.

Statistikalar da göstərir ki, turizm sahəsinin inkişafı ölkənin iqtisadiyyatını canlandırır və daha çox məşğuliyət imkanı yaradır. Bu səbəblərə görə, turizm sahəsində daha da fokuslanılmalı və inkişaf etdirmək üçün gərəkli addımlar atılmalıdır. Bu addımlar, turizm sahəsinin inkişafında ölkənin potensialını genişləndirərək, turistlərin ölkəyə cəlb edilməsi və turizm sektorunun daha da inkişaf etməsi üçün əhəmiyyətli rol oynayacaqdır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. (2021). Turizm. <https://www.stat.gov.az/source/TOURISM/>
2. Hacıyev, E., & Abbasov, T. (2019). Azərbaycanın Turizm Sahəsində İnvestisiya Fərsatları. Turizm və Xidmət Elmləri Jurnalı, 10(19), 37-48.

3. Hüseynov, S. (2021). Azərbaycan Turizm İndustrisi Üçün Strateji İstiqamətlər: Müasir Tərəflər və Problemlər. Turizm və Xidmət Elmləri Jurnalı, 14(27), 47-62.

4. Musayev, R. (2021). Azərbaycanın Turizmin İnkişafında Dövlət Tərəfinin Rolu. Turizm və Məişət İdarəetməsi Jurnalı, 27(1), 33-45.

5. Rzayeva, R. (2021). Azərbaycan Turizminin Təşviqi və İnkişafı Üçün Yeni Yol Və İnkişaf İstiqamətləri. Sosial və Humanitar Elmlər Üzrə İnkişaf Dərəcəsi, 3(3), 18-22.

6. Samadov, F., İsmayılov, V., & Abdullayeva, N. (2021). Turizmin Azərbaycanın İqtisadiyyatına Təsiri: Əsas Göstəricilərin Analizi. Turizm və Məişət İdarəetməsi Jurnalı, 9(1), 1-11.

7. Şirinova, F. (2021). Turizm sahəsində Azərbaycanın regionallaşması problemləri və perspektivləri. İqtisadiyyat, İnkişaf və Məşğulluq, 7(2), 32-40.

8. Teymurzadə, F., & Əhmədov, İ. (2020). Azərbaycanın Turizminin Hazırkı Və Gələcək İmtiyazları. Cənub və Şərq Avropada Turizm, 2(2), 1-15.

9. Агеев, А. И., & Ефремова, Н. Е. (2020). Развитие туризма в Азербайджане: состояние и перспективы. Экономическая политика, 15(2), 146-160.

10. Иванова, Е. А., & Бондаренко, Н. В. (2019). Перспективы развития туризма в Азербайджане. Российский научный журнал, 3, 18-24.

Илькин Тариел ИСПЕНДИЯРОВ

Магистрант

Западно-Каспийский университет, Азербайджан

СОСТОЯНИЕ И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Резюме

В настоящее время Азербайджан достиг значительного прогресса в туристической отрасли. Государственные органы и частный сектор работают вместе, чтобы развивать туристический сектор еще больше. Для этой цели было разработано множество стратегий развития, направленных на увеличение доли Азербайджана на туристическом рынке и превращение страны в более привлекательное место для туристов.

В статье описываются основные направления для развития туризма. Среди них улучшение туристической инфраструктуры и услуг, продвижение туристических организаций, а также продвижение туристических продуктов и мероприятий. Кроме того, усиление правовой и финансовой поддержки является важным шагом для развития туризма.

Азербайджан имеет множество возможностей для развития туризма. Именно поэтому развитие туристической отрасли может стать серьезной поддержкой для экономики, социальной среды и других сфер. Для достижения этой цели необходимо уделять больше внимания развитию туристической отрасли и предпринимать необходимые шаги.

В статье также рассматривается текущая ситуация в туристической отрасли, потенциал Азербайджана в сфере туризма и конкуренты в регионе. В настоящее время необходимо разработать больше мер, направленных на повышение узнаваемости Азербайджана на туристическом рынке и улучшение его конкурентоспособности в сфере туризма.

Развитие туристической отрасли приведет к созданию большего количества рабочих мест и оживлению экономики. Именно поэтому необходимо разработать более сильную стратегию и предпринимать практические шаги для развития туризма.

Ключевые слова: туризм, потенциал, стратегия, инфраструктура, направления развития, государственные органы, частный сектор.

Ilkin Tariel ISPENDİYAROV
Master's Student
Western Caspian University, Azerbaijan

THE STATE OF TOURISM DEVELOPMENT AND DIRECTIONS FOR IMPROVEMENT IN AZERBAIJAN

Summary

Currently, Azerbaijan is making significant progress in the tourism sector. Government bodies and the private sector are working together to further develop the tourism industry. To this end, many development strategies have been devised aimed at increasing Azerbaijan's share in the tourism market and making the country a more attractive destination for tourists.

The article outlines the key directions for developing tourism. Among them are improving tourism infrastructure and services, promoting tourism organizations, as well as promoting tourism products and events. Additionally, strengthening legal and financial support is an important step in developing tourism.

Azerbaijan has many opportunities for tourism development. This is why the development of the tourism industry can become a significant support for the economy, social environment, and other spheres. To achieve this goal, more attention should be paid to the development of the tourism industry and necessary steps taken.

The article also discusses the current situation in the tourism industry, Azerbaijan's tourism potential, and competitors in the region. Currently, more measures need to be taken to increase Azerbaijan's recognition in the tourism market and improve its competitiveness in the tourism industry.

Developing the tourism industry will create more employment opportunities and revive the economy. This is why a stronger strategy needs to be developed and practical steps taken to develop tourism.

Keywords: tourism, potential, strategy, infrastructure, development directions, government bodies, private sector.

QƏRBİ KASPI UNİVERSİTETİ

Elmi Xəbərlər, 2024. №2, - 188s.

Scientific Bulletin, 2024. №2, - 188p.

Научный Вестник, 2024. №2, - 188с.

Redaksiyanın ünvanı: Bakı, İstiqlaliyyət küç 31, AZ1001

E-mail: science@wcu.edu.az

<https://journal.wcu.edu.az/>

Tel: (+994 12) 492 74 18 (108)

Müəllifin mövqeyinə görə redaksiya məsuliyyət daşımır.

Materiallardan istifadə zamanı jurnala istinad zəruridir.

Yığılmağa verilmişdir: 05. 06. 2024

Çapa imzalanmışdır: 17.06.2024

Kağızın formatı: 60x84 ¹/₁₆ 17.75 ş. ç.v

Tiraj: 100